

Niko Noponen
*Kansalaiset, oikeudenmukaisuus ja vallankäyttö—
yhteiskuntafilosofian perusteet*

Aineisto lukion filosofian kurssille FI3 Yhteiskuntafilosofia (Lops 2019 ja Lops 2016)

Valmisteltu Opetushallituksen rahoittamassa Kuopion kaupungin ja yhteistyökumppanien hankkeessa “Oppimisen tulevaisuus on avoin” (2019—2020, 63/2289/2018). Julkaistu 1. tammikuuta 2021 Avointen oppimateriaalien kirjastossa (aoe.fi).

CC BY-NC-SA-4.0 Creative Commons

(Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen Julkinen Lisenssi)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legalcode>

2021

Sisällys

Johdanto

- 1 Dystopiat, "paniikin logiikka", vallan legitimitetti - ja eteenpäin!
 - 2 Valta vai oikeudenmukaisuus? Dialogi
 - 3 Miten valtaa käytetään?
 - 4 Vapautta kaivataan - mutta mitä se on?
 - 5 Yhteiskuntafilosofian moninaisuus: yhteyksiä, menetelmiä, aiheita
 - 6 *Polis* ja sen politiikka: yhteiskuntafilosofian alku Ateenassa
 - 7 Kansalaisvalta ja oikeudenmukaisuus: Aristoteleen politiikan tiede
 - 8 Tasavaltalaisuus: modernin demokratian juuret eurooppalaisissa kaupunkitasavalloissa
 - 9 Luonnontila ja valtiovallan perustaminen: Thomas Hobbes ja yhteiskuntasopimusteoriat
 - 10 Liberalismi: yksilöiden vapaus ja haittaperiaate
 - 11 Moderni valtio, talous ja oikeudenmukaisuus: markkinaliberalismi ja sosiaaliliberalismi
 - 12 Nationalismi, hegeliläinen yhteiskuntafilosofia ja kansallisvaltiot
 - 13 Marxilainen kritiikki ja sosialismi
 - 14 Fasismista totalitaristisiin valtiojärjestelmiin
 - 15 Kansalaisoikeusliikkeet ja feminismi
 - 16 Oikeudenmukaisuuden ja vallan ongelmia
- liite: Demokratian moninaisuus ja kansalaisten osallistuminen

Johdanto

Tämä aineisto on tarkoitettu käytettäväksi lukion yhteiskuntafilosofian kurssilla, mutta voi sitä tietysti käyttää muuhunkin. Materiaalia on ehdottomasti enemmän, kuin mitä lukiokurssilla ehditään käymään läpi ja mitä filosofian opinnoissaan alkuvaiheessa oleva ihminen tavallisesti pystyy omaksumaan. Materiaali on tarkoitettu tarjoamaan aiheiden syvempää ja tarkempaa käsittelyä filosofian ylioppilaskokeeseen valmistautumiseen. Kun materiaaleja käytetään opetettavalla kurssilla, opettaja voi tietysti valita, mitä aineistoja käyttää keskeisinä, mitä syventävinä ja mitä ei ollenkaan.

Yhteiskuntafilosofian opiskelua vaikeuttaa muutama seikka, joista on syytä varoittaa. Tutkimusala raahaa mukanaan koko perinnettään. Se, mitä 400-luvulla eaa. Ateenassa etiikan ja yhteiskuntafilosofian järjestelmällisen tutkimuksen syntyessä käsiteltiin ja mistä kirjoitettiin, on edelleen tavalla tai toisella tärkeää. Näin ajattelee uskoakseni suurin osa niistä, jotka tutkivat yhteiskuntafilosofian ja politiikan teorian ammattitukijoista. Yhteiskuntafilosofia ja etiikka myös syntyivät käsi kädessä, eroa niiden välille alettiin tehdä enemmän vasta 1500-luvulta lähtien, ja nykypäiviin asti niiden aiheet ja tutkimus ovat kietoutuneet monella tapaa toisiinsa.

Edelliseen liittyy myös se seikka, että nykyinen yhteiskuntafilosofian tai politiikan teorian kenttä on hyvin runsas, monipuolinen ja myös hajanainen. Runsaus ja monipuolisuus on tietysti hyvä asia. Mutta ne, ja erityisesti tutkimusalan hajanaisuus, vaikeuttavat alan perusasioidenkin haltuun ottamista. Perinteisin filosofisen tutkimuksen lisäksi yhteiskuntafilosofia kytkeytyy oleellisesti yhteiskuntatieteisiin ja historian tutkimukseen. Yhteiskuntafilosofia ei monessakaan suhteessa rajoitu vain filosofiaan: monet yhteiskuntafilosofian keskeiset aiheet ovat sellaisia, että osuvampi nimitys niiden käsittelylle olisi politiikan filosofia tai politiikan teoria; jotkut yhteiskuntafilosofian aiheet taas ovat luonteeltaan pikemminkin talousteoreettisia tai esimerkiksi sosiaalipsykologiaan liittyviä.

Alun luvut 1–5 esittelevät joitakin keskeisiä aiheita ja totuttavat yhteiskuntafilosofiseen käsittelytapaan ja kysymyksenasetteluihin. Näitä aiheita ovat erityisesti vallankäyttö, oikeudenmukaisuus ja vapaus, jotka ovat mukana jatkossakin läpikäyvästi. Luvut 6–15 etenevät pääasiassa historiallisen kronologisesti antiikista nykypäivään. Tällöin ovat käsittelyssä sellaiset politiikan filosofian tai poliittisten aatteiden suuntaukset kuten tasavaltalaisuus, liberalismi, sosialismi, fasismi ja feminismi. Luvun 11 voi ottaa käsittelyyn vasta luvun 15 jälkeen. Luvussa 16 tarkennetaan joihinkin oikeudenmukaisuuden ja vallan erityiskysymyksiin. Liitteessä vedetään asioita yhteen demokratian ja kansalaisten osallistumisen kannalta (tämä osio on tuo yhteen filosofian ja yhteiskuntaopin asioita).

Mukana on osioita, joita on merkitty nimityksillä *teema*, *menetelmät*, *aineisto* tai *harjoitus*. Nämä voi sivuuttaa päätekstiä lukiessa, mutta ne syventävät ja auttavat hahmottamaan paremmin päätekstin asioita. Mukana on myös tehtäviä ja linkkejä muun muassa BBC-lyhyisiin animaatiovideoihin (joiden tekstityksistä materiaalissa tarjotaan suomennokset) ja podcasteihin. Liitteenä on myös juttu ["Ankkojen kanssa kansalaisyhteiskunnasta luonnontilaan ja takaisin" \(niin & näin 1/2020\)](#), joka yhdessä [Carl Barksin sarjakuvan \(Aku Ankka 1/2018\)](#) ja tehtävien kanssa havainnollistaa tiettyjä menetelmiä ja kytkee etiikan asioita yhteiskuntafilosofian suuntaan.

Aineistossa on mukana joitakin yhteisiä jaksoja filosofian kurssille Etiikka (FI2) ja yhteiskuntaopin Suomalainen yhteiskunta (YH1) valmistamistani materiaaleista (jälkimmäiselle yhteistyössä Juho Mikolan kanssa). Kiitokset arvokkaasta palautteesta Tuukka Tomperille, joka toimi hankkeen puolesta

aineiston arvioijana, Juhana Lemetille palautteesta dialogiin sekä muusta ja kaikille niille opiskelijoille, joiden kanssa olen saanut näitä asioita viimeisten parin kymmenen vuoden aikana kursseilla pyöritellä. Tätä materiaalia jatkojalostetaan ja toimitetaan paremmin käytettäväksi *Kritikos*-hankkeessa (ks. myöhemmin avautuva sivusto *Kritikos.fi*).

Kuopion Särkiniemessä uudenvuodenpäivänä 2021

NN

Luku 1

Dystopiat, "paniikin logiikka", vallan legitimizeetti - ja eteenpäin!

Ensimmäisessä lyhyessä luvussa huomioidaan se, että ihmisiä kiinnostavat tarinat yhteiskunnallisista epäkohdista ja uhista. Tästä kertoo dystopioiden yleisyys romaaneissa, elokuvissa ja muussa fiktiossa. Lisäksi huomataan, että vessapaperin hamstraaminen paniikissa on hyvin perusteltua toimintaa. Nämä poiminnat tarjoavat esimakua yhteiskuntafilosofian laajasta kentästä.

Dystopiat kiinnostavat

Filosofisista aiheista yhteiskuntafilosofiset näyttäisivät olevat kaikkein selvimmin ihmisiä kiinnostavia. Tähän suuntaan osoittaa ainakin se, että suosituissa elokuvissa ja televisiosarjoissa ovat hyvin yleisiä sellaiset yhteiskuntafilosofiset teemat kuten valta, korruptio ja petos. Ihmisiä kiinnostavat myös tarinat alistamisesta, sorrosta, sorrettujen kapinoinnista, alistettujen vallankumouksesta ja siitä, kuinka "vallankumous syö omat lapsensa". Tällaisia teemoja löytyy romaaneista, elokuvista ja sarjoista kuten *Kummisetä*, *Orjattaresi (The Handmaid's Tale)*, *Mad Max* ja *Nälkäpeli*. Näitä aiheita löytyy myös ensisijaisesti lapsille suunnatuista animaatioelokuvista kuten *Antz* ja *Leijonakuningas*, sekä tietysti supersankarisarjoista kuten Batman-saagasta.

Dystopiat ovat viihde-elokuvista tuttuja, vaikka sana "dystopia" ei olisikaan tuttu. Dystopioita alkoi esiintyä yhteiskuntakriittisesti suuntautuneessa romaanikirjallisuudessa 1900-luvun alkupuolella. Arvostettuja, vaikutusvaltaisia klassikoita ovat muun muassa Aldous Huxleyn romaani *Uljas uusi maailma* (1932) ja George Orwellin *Vuonna 1984* (1949). Dystopialla tarkoitetaan **kuvitteellista yhteiskuntaa, jossa on huonoja, vastenmielisiä tai jopa kammottavia piirteitä**. Kirjallisuuden vaikutuksesta dystopioita alkoi esiintyä pian myös viihteellisessä populaarikulttuurissa kuten sarjakuvissa ja elokuvissa.

Dystopia on kohtalaisen nuori tulokas yhteiskuntafilosofiassa. Mutta sen taustalla ovat ikivanhat filosofiset aiheet ja menetelmät, nimittäin **ajatuskokeet** ja **utopiat**. 1500-luvun alkupuolella vaikuttanut englantilainen valtiomies ja filosofia Thomas More kertoi kirjassaan *Utopia* (1516). Moren kirjassa *Utopia* oli kuvitteellinen saariyhteiskunta, jossa asiat olivat monella tavoin paremmin kuin tuon ajan Englannin kuningaskunnassa. Kuvitteelliset ihanneyhteiskunnat ovat kuitenkin eräänlaisia ajatuskokeita, joita on filosofiassa käytetty Platonin *Valtiosta* (n. 380 eaa.) lähtien.

Esimerkiksi *Mad Max* -elokuvat sijoittuvat tulevaan ydinsodan jälkeiseen aikaan, jolloin puhtaasta vedestä ja öljystä on pulaa ja jossa aikamme valtiorakenteiden tilalle ovat tulleet jonkinlaiset heimoyhteisöt. *Nälkäpelissä* taas on hyvin epätasa-arvoinen luokkayhteiskunta, jossa yhtenä järjestyksen ylläpitämisen keinona ovat rituaaliset kisat. Batmanin kotikaupunki Gotham City ei ole ainoastaan järjestäytyneen rikollisuuden riivaama vaan myös poliiseja ja muita virkamiehiä toimii yhteistyössä rikollisten kanssa ja julkinen viranomaisvalta on pitkälti korruptoitunutta.

Dystopioihin ja muihin yhteiskuntafilosofiisiin ajatuskokeisiin palataan ja perehdytään jatkossa monta kertaa.

Katsotaan seuraavaksi kahta erilaista tapausta, joita voi pitää ajatuskokeina. Ensimmäinen pohjautuu tosielämän tapauksiin, joiden häiritsevää dynamiikkaa Slavoj Žižek avaa. Toinen on fiktiivinen tapaus Carl Barksin Anka-tarinasta. (Myös seuraan van luvun 2 dialogissa vallasta ja oikeudenmukaisuudesta tuodaan esille fiktiivinen ajatuskoe.)

Oli todella tyhmää olla hamstraamatta vessapaperia

Myönnän naureskelleeni maaliskuussa 2020 uutisille, joissa kerrottiin vessapaperin ostamisen lisääntyneen huomasti korona-tartuntojen määrän alettua kasvaa. Kaupassa käydessäni hymähtelin lähes tyhjille vessaperihyllyille ja päivittelin asiaa puolisoni ja muutaman ystäväni kanssa. Kuinka väärässä ja tyhmiä olimmekaan! Kaikki järkevät ihmiset hamstrasivat vessapaperi varastoon, emmekä me tajunneet tätä. Tämän osoitti minulle slovenialainen filosofi Slavoj Žižek heti huhtikuun alussa. Kunnon filosofin tavoin Žižek osaa paljastaa yllättäviä asioita, joita kaikesta ilmeisyydestään huolimatta on usein vaikea huomata:

”Mediassa toistetaan loputtomasti sanomaa ”Ei paniikkia!”, jonka jälkeen meille annetaan informaatiota, joka ei voi olla laukaisematta paniikkia. Tämä tuo mieleeni muistuman vastaavanlaisesta tilanteesta nuoruudessani kommunistisessa maassa. Siellä viranomaiset aika ajoin vakuuttivat julkisesti, ettei ole syytä paniikkiin. Pidimme tätä aina merkinä siitä, että he olivat itse panikoimassa.

Paniikilla on oma logiikkansa. Se tosiasia, että koronavirus-paniikin vuoksi Britanniassa jopa vessapaperirullat olivat loppua kaupoista muistuttaa minua oudosta tapahtumasta nuoruudessani sosialistisessa Jugoslaviassa. Kerran alkoi kiertää huhu, ettei kohta olisi saatavilla riittävästi vessapaperia. Viranomaiset vakuuttelivat asiallisesti, että vessapaperia riittää kyllä tavanomaisen kulutuksen tarpeisiin, ja yllättävää kyllä tämä ei ollut ainoastaan totta, vaan enimmäkseen ihmiset myös uskoivat sen olevan totta. Keskivertokuluttaja järkeili kuitenkin seuraavalla tavalla: Tiedän, että vessapaperia on tarpeeksi ja että huhu on väärä. Mutta entäpä jos jotkut ihmiset ottavat huhun vakavasti ja, paniikissa, alkavat ostaa varastoon suuria määriä vessapaperia, mistä sitten aiheutuukin todellinen pula? Niinpä minun itsenikin on parempi ostaa varastoon.

Välttämättä ei edes tarvitse uskoa, että jotkut toiset ottavat huhun vakavasti – riittää, että olettaa, että jotkut toiset uskovat, että on niitä, jotka ottavat huhun vakavasti. Vaikutus on sama, eli kaupoista loppuu vessapaperi.”

(Katkelma Žižekin kirjasta *Pandemic! Covid.19 shakes the world* [Orbooks 2020] [kustantajan verkkosivuilta](#). Katkelman suomennos: NN.)

Ilmiö on selkeästi yhteiskunnallinen. **Yksittäisten ihmisten** harmittomilta vaikuttavat toimet voivat saada yhteisesti aikaan **isoja vaikutuksia, joihin kukaan ei varsinaisesti pyri**. Näin on usein muun muassa ympäristöongelmien kohdalla. Yhteiskuntafilosofia liittyy näin **ympäristöfilosofiaan**. Yhteiskuntafilosofinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimuksen yhtenä tehtävänä on pureutua tällaisten ilmiöiden analysoimiseen ja yleisten piirteiden selvittämiseen. Aiheeseen palataan myöhemmin ”yhteislaidunten tragedioita” tarkasteltaessa (ks. luku 9).

Žižekin analyysi vessapaperipaniikista osoittaa myös selkeästi, että yhteiskuntafilosofian kytköksen toiseen keskeiseen filosofian osa-alueeseen: **epistemologiaan**. Epistemologian eli tietoteorian aiheena ovat **tiedon** tai **tietämisen** kysymykset. Klassisen määritelmän mukaan tietoa ovat uskomukset, jotka ovat tosia ja perusteltuja. Vessapaperitapauksessa kyse on siitä, mitä uskomme toisten uskovan muiden uskovan, ja miten eri vaihtoehdot on otettava huomioon siinä, mitä kannattaa tehdä.

harjoitus: MITÄ ROOPE ANKKA AJATTELEE?

menetelmät: TAUSTAOLETUSTEN TUNNISTAMINEN

teema: YHTEISKUNTAJÄRJESTYKSEN LEGITIMITEETTI

Carl Barksin sarjakuvan [”Roope Anka joutuu maksamaan vanhan velan” \(1953\)](#) on useita yhteiskuntafilosofisia aiheita ja sen kautta voidaan esitellä ja harjoitella erilaisten filosofisten menetelmien käyttöä. Katsotaan myöhemmin näitä aiheita ja menetelmiä tarkemmin. Keskitytään nyt yhteen tärkeään filosofian tutkimuksessa kehitettyyn ja käytettyyn menetelmään: **taustaoletusten tunnistamiseen**. (Koko sarjakuvan lukee kymmenessä minuutissa. Se kannattaa tehdä nyt. Barksin sarjakuvaa käytetään aineistona myöhemminkin.)

Keskeinen taito, jota filosofia kehittää on erilaisten uskomusten, ajattelutapojen ja käsitteiden välisten yhteyksien ja taustaoletusten huomaamisesta. Miksi Roope Anka tuntuu tarinassa pitävän Lipi Luikurin esittämää vaatimusta perusteltuna?

Ajatellaan esimerkiksi, että Risto on eno. Mitä tästä voidaan päätellä? Eno on lapsen äidin veli. Näin ollen voidaan olettaa, että jos Risto siis on eno, hänellä on (tai on ollut) sisar, jolla on lapsi. Taustaoletusten tunnistaminen kytkeytyy loogiseen päättelyyn ja käsitteellisiin suhteisiin. Äskeinen johtopäätös (”Ristolla on tai on ollut sisar, jolla on lapsi”) oli pääteltävissä, kun tunnetaan enon käsite eli se mitä enolla tarkoitetaan. (Ks. myös [Oikeuksien ja velvollisuuksien käsitteellinen suhde](#).)

Yksi yhteiskuntafilosofian ja politiikan teorian aihe **yhteiskunnallisen vallan käytön** tai yksinkertaisesti **valtion legitimizeetti**. Vallankäytön legitimiisyys tarkoittaa, että ne, joihin valtaa käytetään, pitävän vallankäyttöä ja määräyksiä perusteltuina. Katsotaan alustavasti tilanne ankkalinnalaisten tuttaviemme tapauksessa. Roope Anka tuntuu tyytyvän tai myöntävän olemassa olevaan lainsäädäntöön, viranomaisten asemaan ja oikeusviranomaisten päätöksiin.

Pankkiiri Anka ei pullikoi vastaan tai motkota. Pitääkö hän siis pitävän vallitsevaa valtiollista järjestystä ja siihen kuuluvaa viranomaisten määräysvaltaa legitiiminä? Mitä perusteita Ankalla voi olettaa olevan?

Entäpä Lipi Luikuri? Hän sanoo suoraan noudattavana lakia vain, kun se on hänen puolellaan [s. 17]. Voiko Luikurinkin kuitenkin ajatella pitävän valtiollista järjestystä, sen lakeja ja viranomaisten lakeihin perustuvia määräyksiä legitiimeinä? Mitä hän hyötyy laeista ja siitä, että viranomaiset valvovat lakien noudattamista?

Luku 2

Valta vai oikeudenmukaisuus? Dialogi

Seuraavassa dialogissa tai oikeastaan dialogissa kuvitteelliset Fred, Justiina ja Nikolai keskustelevat siitä, mistä yhteiskuntafilosofiassa oikeastaan on kyse. Mallia on haettu tietysti erityisesti Platonin dialogeista ja loppupuolen aiheissa erityisesti Platonin Gorgiaasta. Oikeudenmukaisuus kytkee toisiinsa etiikan ja yhteiskuntafilosofian aiheita.

teema VALTA VAI OIKEUDENMUKAISUUS?

menetelmät, tehtävä DIALOGI, ARGUMENTTIEN ANALYSOINTI

Voit katsoa tehtävän kysymykset ensin tai palata niihin halutessasi vasta myöhemmin. Lyhenteet viittaavat dialogin numeroituihin puheenvuoroihin (esim. "Jiv" tarkoittaa Justiinan 4. puheenvuoroa).

1. Missä kohdissa dialogissa puhutaan taloudellisista asioista ja taloudellisesta vaikuttamisesta? (Esim. Ni—Jvi.)
2. Millaisen kriittisen huomion Justiina esittää kohdassa Jiv?
3. Missä kohdissa puhuja esittää itsekriittisen huomion?
4. Nikolai esittää erottelun "vallan suhteessa luontoon" ja "vallan suhteessa toisiin ihmisiin" välillä. Selvitä, mitä nämä tarkoittavat, ja anna kummastakin esimerkki.
5. "Tarkoitatko siis, että yhteiskuntafilosofian tavoitteena on käytännön ongelmienratkaiseminen ja että kyseessä on siis eräänlainen poliittisen toiminnan muoto?" Nikolai kysyy (Nviii). Millaisen dilemman edessä Justiina huomaa olevansa (kohdassa Jviii)?
6. Millainen on Justiinan argumentti kohdassa Jix?
7. "Oikeudenmukainen hallitseminen on tehokkainta vallankäyttöä" Fred (xviii) ehdottaa. Nikolai ei kuitenkaan hyväksy tätä. Miten hänen esittämänsä näkemys (Nxxii) eroaa Fredin esittämästä.
8. Lopussa Justiina (xviii) epäilee, että "oikeudenmukaisen esittäminen" ei ole "sama asia kuin oikeudenmukainen itsessään". Miten Nikolai saattaisi vastata tähän?

JUSTIINA Herkullinen ateria, ja on ollut mukava jutella. Kiitos paljon, että kutsuit meidät, Fred. i

NIKOLAI Kiitos paljon. Mutta en voi olla lausumatta sitä, mitä tiedät, Fred, minun ajattelevan: ilmaisia lounaita ei ole. i

JUSTIINA Olen tuntenut sinut, Nikolai, vasta vajaan puoli tuntia, mutta minun on pakko ilmaista ihmetykseni. Oletko todella sitä mieltä, että emäntämme on kutsunut meidät lounaalle saadaksensa tai pyytääksensä meiltä jotakin? ii

FRED Älä pahastu, Justiina. Arvostan Nikolaissa juuri sekä hänen terävänäköisyyttään ja hänen suorapuheisuuttaan. Voi olla, että minun pitäisi olla hänen kanssaan samaa mieltä ilmaisten lounaiden mahdottomuudesta. Oletko sinä asiasta eri mieltä? i

JUSTIINA Totta kai olen. Ihmiset voivat tarjota toisille lounaita, tai muuta hyvää, ilman, että he odottavat saavansa näiltä vastapalveluksia tai hyötyvänsä näistä muuten. iii

NIKOLAI En ajattele, että Fred odottaa meiltä vastapalvelusta tai ylipäättään hyötyvänsä meistä. Joku tämän lounaan kuitenkin maksaa, tavalla tai toisella. Enkä toivo, että se olen minä. **ii**

JUSTIINA Tuo kuulostaa kyllä saivartelulta ja vesittää koko sanonnan ”ilmaisia lounaita ei ole”. Ajatteletteko muka, että se tarkoittaa vain sitä, että lounaan maksaa aina joku, tarjoaja tai vaikkapa tämä ravintoloitsija, jos nyt karkaamme onnistuneesti laskua maksamatta. **iv**
FRED Tuosta minä pidän sinussa. Sinä vaadit ihmisiä tilille heidän sanomisistaan, etkä päästä ketään helpolla – et myöskään itseäsi. Nytkin olet jo inttamässä liki tuntemattoman ihmisen kanssa siitä, sitoutuuko hän sanomisiinsa vai saivarteleeko hän vain. Mutta Nikolai, älä vastaa!. Niin mielenkiintoinen aihe kuin ”ilmaiset lounaat” ovatkin, pyydän, että jätämme sen toiseen kertaan tai myöhemmäksi. **ii**

NIKOLAI Hyvä on, Fred. Pidättäydyn vastaamasta. Sinulla on epäilemättä perusteet pyynnöllesi. Kerro jo, miksi olemme koolla. **iii**

FRED Tästä saat. Olen keskustellut kanssasi usein yhteiskunnallisista asioista tavalla, joka on tavannut mennä hyvin perustavanlaatuisiin ja periaatteellisiin kysymyksiin – eli filosofisesti. Olemme päätyneet aina analysoimaan vallankäyttöä: kuka valtaa milloinkin käyttää, millä tavalla, missä tilanteissa ja onko vallankäyttö tehokasta? Olen myös johdollasi päätenyt näkemykseen, jonka mukaan yhteiskuntafilosofiassa on pohjimmiltaan kyse vallan luonteen ja erilaisten vallankäyttötapojen jäsentämisestä. **iii**

NIKOLAI Sillä kannalla olen. **iv**

FRED Mutta olen myös keskustellut Justiinan kanssa usein yhteiskunnallisista asioista pohtien epäoikeudenmukaisuuden erilaisia muotoja. ja käsitellen sitä, mikä noissa tapauksissa olisi oikeudenmukaista ja mikä ylipäättään on oikeudenmukaisuus. Ja nyt varmaankin ymmärrätte, miksi olette kanssani tämän pöydän ääressä ja miksi kysyin sinulta, aivan kuten sinultakin, koska ehtisit istumaan alas pitkälle lounaalle. **iv**

JUSTIINA Olen ehdottomasti kiinnostunut vallasta ja vallankäyttötavoista. Mutta aivan kuten sanoit, Fred, yhteiskuntafilosofian perimmäinen aihe ja ongelma on mielestäni oikeudenmukaisuus. **v**

NIKOLAI Asetelma on herkullinen – kiitos emännällemme. Oikeudenmukaisuus on mitä mielenkiintoisin aihe. Mutta yhteiskuntafilosofiassa se ei kuulu lähellekään tärkeimpien aiheiden joukkoon. **v**

FRED Tämä minua juuri on häirinnyt. Te kumpikin olette aina puhuneet yhteiskuntafilosofiasta tai joskus käyttäneet myös nimitystä politiikan filosofia. Olen kummankin kanssa keskustellessani hahmottanut kiinnostavat aiheet selkeästi yhteiskunnallisiksi ja politiikkaan liittyviksi. Mutta kun olen tullut pohtineeksi asioita rauhassa itsekseni, olen ihmetellyt, onko Nikolain kanssa käsittelemäni asiat todellakin samaa aihepiiriä ja filosofian alaa kuin ne, mitä ole käsitellyt Justiinan kanssa. Onko Nikolain ”yhteiskuntafilosofian” tutkimuksella, jonka aiheena on valta, ja Justiinan ”yhteiskuntafilosofian” tutkimuksella, jonka aiheena on oikeudenmukaisuus, lopulta mitään yhteyttä toisiinsa? Onko kyse kahdesta tyystin erilaisesta yhteiskuntafilosofiasta, joita ei edes kuuluisi kutsua samalla nimellä? Vai onko vallan ja oikeudenmukaisuuden välillä jokin selkeä ja jopa väistämätön yhteys? **v**

JUSTIINA Totta kai vallan ja oikeudenmukaisuuden välillä on selkeä yhteys. Valtaa on käytettävä oikeudenmukaisuuden toteuttamiseksi, ja valtaa on käytettävä oikeudenmukaisesti. **vi**

NIKOLAI Tarkoitatko siis, että jos joku käyttää valtaa epäoikeudenmukaisesti, ei kyseessä ole varsinaisesti vallan käyttäminen ensinkään? **vi**

JUSTIINA Ei, en tarkoita sitä. Kyllä valtaa voi tietysti käyttää epäoikeudenmukaisesti. Sehän on juuri tavallista ja ongelma, jonka ratkaisemiseen yhteiskuntafilosofian on tarjottava apua. **vii**

NIKOLAI Tarkoitatko siis, että yhteiskuntafilosofian tavoitteena on käytännön ongelmien ratkaiseminen ja että kyseessä on siis eräänlainen poliittisen toiminnan muoto? **vii**

JUSTIINA Ei, en tarkoita. Vaikka toisaalta, kyllä myös tarkoitan. Tiedän, että kuulostan epätoivoisen sekavalta. Mutta antakaa minun tarkentaa hieman. Olen näet selvillä, että mikäli myönnän yhteiskuntafilosofian perimmäisen tavoitteen olevan käytännön yhteiskunnallisten ongelmien korjaaminen, ja tarkemmin sanottuna epäoikeudenmukaisuuksien torjuminen tai oikaiseminen, Nikolai saattaa minut tästä tilille. Kuulostaahan näkemystäni silloin siltä, etten tee riittävää eroa tutkimuksen ja politiikan harjoittamisen välillä – ja haluan korostaa, että pidän eroa niiden välillä tärkeänä. Jos taas sanon, että yhteiskuntafilosofinen tutkimus ei varsinaisesti tähtää yhteiskunnallisten ongelmien, erityisesti epäoikeudenmukaisuuksien korjaamiseen, kuulostan siltä, että pitäisin yhteiskuntafilosofista oikeudenmukaisuuden tutkimusta jotenkin yhteiskunnalliselle todellisuudelle aivan vieraana asiana. **viii**

NIKOLAI Terävästi huomattu, Justiina. Mutta älä pelkää, että pistän ainoastaan sinut tilille siitä, onko yhteiskuntafilosofia puolueetonta tutkimusta vai onko se poliittista aktivismia. Olen näet itse haastanut itseäni muodostamaan perusteltua näkemystä siitä, millä kannalla itse asiasta olen. Kun olen sillä kannalla, että keskeistä on vallan ja vallankäyttötapojen tutkiminen, joudun väkisin itsekini tämän ongelman eteen. Kun lisää ymmärrystä ja ehkä jopa tietoa vallankäyttötavoista filosofisen tai muunlaisen tutkimuksen avulla, lisää samalla omaa valtaansa. Kuinkako niin? Tieto tuo valtaa tehdä asioita, ja jos yksinkertaistetusti sanottuna, joku saa itselleen tietoa, jota joku toinen ei saa, ensimmäinen valta suhteessa toiseen lisääntyy väkisin ainakin hieman. Jos taas toisaalta lisää käsitteellistä ajatteluaan yhteiskunnallisista, sosiaalisista tai poliittisista valtasuhteista ja vallankäyttötavoista, edistää myös omaa strategista ajatteluaan. Jos siis vallan tutkimus tuo tutkijalle lisää valtaa, tekeekö hän ensisijaisesti tiedettä vai edistääkö omaa valtaansa suhteessa muihin? Jos vastaus kallistuu jälkimmäiseen, yhteiskuntafilosofinen tutkimus näyttäisi olevan ensisijaisesti itsekini eräänlaista vallan hankkimista tai poliittista toimintaa. **viii**

FRED Juuri tätä minä rakastan teissä! Antaessanne väittelyssä kovan vastuksen toiselle te olette valmiit myös haastamaan omat kantanne. Nythän kumpikin tuli tunnustaneeksi, että yhteiskuntafilosofian tutkimus, siten kuin kumpikin sen omalla tavallaan ymmärtää, onkin ehkä jonkinlaista poliittista aktivismia tai ainakin yhdenlainen vallankäyttötapa. Tämä taas asettaa yhteiskuntafilosofian kyseenalaiseksi, sillä sen luonne puolueettomana tutkimuksena tai tieteenä ei näytäkään selvältä. **vi**

JUSTIINA Näin on. Mutta olen valmis puolustamaan Nikolaita, ja ehkä samalla itseäni, vähintäänkin epäsuorasti. Myöntäkäämme, että työmme yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessa pyrkii käytännön yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tai vallan lisäämiseen. Mutta kysykäämme, mikä tutkimus ei sitten pyri? Eikö sama kyseenalaistaminen ole mahdollista kohdistaa mihin tahansa tutkimukseen avaruusfysiikasta kirjallisuustieteeseen? Valta on suhteellista ainakin siinä mielessä, että kun joku tulee etevämmäksi tai tietävämmäksi jossakin asiassa hänen suhteellinen asemansa muihin nähden paranee. Kuten sanotaan ”Sokeiden valtakunnassa yksisilmäinen on kuningas”, ja vastaavasti, jos

likinäköisistä yhden kaukonäkö paranee edes hieman, hän saa kilpailuetua eli tietynlaista valtaa suhteessa toisiin. **ix**

NIKOLAI Aivan. Se, missä määrin tutkimus edes jonkinlaisia tuloksia saadessaan tuo käytännön vaikuttamismahdollisuuksia, vaihtelee tietenkin paljon. Toisilla aloilla saadaan enemmän "valtaa suhteessa luontoon", toisilla taas "valtaa suhteessa ihmisiin", ja toisilla tutkimuksilla tietysti enemmän kuin toisilla. Mutta periaatteellista eroa ei ole. Kaikki tutkimus tuo tavalla tai toisella valtaa eli mahdollistaa käytännöllisen asioihin vaikuttamisen. Ehdotan kuitenkin, että pistämme tämän aiheen sivuun, jos emme muusta syystä, niin ainakin siksi, että saamme paremmin vastattua emäntämme toiveeseen. Pistäkäämme, Justiina, yksimielisyytemme tästä asiasta syrjää. Meidän on oltava erimielisiä. **ix**

JUSTIINA Ja minä olen kanssasi eri mieltä. Vaikka katson yhteiskuntafilosofisen tutkimuksenkin tuovan valtaa, katson sen aiheena, ja kyllä, myös tavoitteen, olevan, oikeudenmukaisuuden. Sinä taas vaikutat olevan kannalla, jonka mukaan yhteiskuntafilosofian tutkimuksen aiheena ja tavoitteena on valta. **x**

NIKOLAI Aiheena kyllä, ja katson sen tuovan onnistuessaan aina myös hieman lisää valtaa, kuten kaiken tutkimuksen, tästähän olimme yhtä mieltä. Mutta en ajattele yhteiskuntafilosofian tutkimuksen ensisijaisena tavoitteena olevan vallan lisäämisen. Tavoite voi olla puhtaasti kiinnostus, niin sanoaksemme "akateeminen mielenkiinto". Pistäkäämme kysymys tavoitteista tai motiveista ainakin joksikin aikaa syrjään ja keskittykäämme aiheeseen. Se on valta, jota olemme jo käsitelleet. Olit aivan oikeassa siinä, mitä sanoit vallan tietynlaisesta suhteellisuudesta. Aivan oikein teit myös erottelun sen välillä, mitä on "valta suhteessa luontoon" ja taas toisaalta "valta suhteessa toisiin ihmisiin". Edellinen on osaamisesta ja tietämisestä juontuvaa kykyä vaikuttaa siihen, mitä tapahtuu – "tieto on valtaa" kuten Bacon sanoi. Jälkimmäinen taas on kykyä vaikuttaa siihen, miten toiset ihmiset käyttäytyvät tai mitä he tekevät. Erottelu ei tietenkään ole ehdoton, valta luontoon antaa usein myös valtaa suhteessa toisiin ihmisiin. **x**

FRED Miksi olemme kiinnostuneita vallasta tai tavoittelemme sitä? **vii**

NIKOLAI Olemme kiinnostuneita siitä ja tavoittelemme sitä, koska pyrimme säilyttämään itsemme, yritämme pysyä hengissä. Tavoittelemme sitä, mikä on itsellemme miellyttävää, ja vältämme kaikkea, mitä pidämme epämiellyttävänä. Vallan tavoittelu pyrkii oman säilymisen ja turvallisuuden ylläpitämiseen, aina johonkin itselle edulliseen tai hyvään. Ja jos miellämme itsemme kuuluvaksi johonkin ryhmään, luokkaan tai muuhun sellaiseen useista yksilöistä muodostuvaan koosteeseen, tavoittelemme sen säilymistä, turvallisuutta, etua tai hyvää. Tavoittelemme kykyjä ennakoida, mitä tapahtuu, ja saada vaikutuksia aikaan toteuttaaksemme näitä tavoitteita. **xi**

FRED Tuo pitää epäilemättä paikkansa mutta vain yleisellä tasolla. Minun on vaikea seurata sitä. Olisiko meidän otettava avuksi jokin esimerkki, jokin kuvitteellinen tai oikea tapaus. – Tunnetteko Rudyard Kiplingin novellin, jossa kaksi kyseenalaista sankaria hakeutuu Afganistanin syrjäiseen Kafiristaniin ja ryhtyäkseen sikäläisten heimojen kuninkaiksi? **viii**

JUSTIINA Olen nähnyt tarinasta tehdyn elokuvan "The man who would be king". Kiplingin novellilla on kai alun perinkin sama nimi. Se on komea seikkailuelokuva 70-luvulta, jossa Sean Connery ja Michael Caine esittivät parivaljakkoa. **xi**

FRED Kuvitellaan, että näiden kovanaamojen kaltaiset sankarit kaappaisivat vallan jossakin pienessä, hieman takapajuisessa yhteiskunnassa. Heidän tarkoituksenaan on hyötyä alistamastaan väestä ja elää herroiksi. Mutta kuinka he, Daniel ja Peachey, tekisivät näin kaikkein tehokkaimmin? Miten he saisivat pidettyä vallan? **ix**

JUSTIINA Siihen tarvittaisiin palkattuja avustajia ja paikallisten pikkukerrojen lahjomista. Antamalla taloudellisia ja arvoasemiin liittyviä etuja saa liittolaisia. **xii**

FRED Järjestyksen ylläpitäminen pakolla ja väkivallalla ei ole helppoa ja halpaa. **x**

JUSTIINA Ei ole. On maksettava riittävästi henkivartiokaartille ja pikkukerroille. Jos nämä eivät hyödy tarpeeksi he käyvät tyytymättömiksi ja alkavat etsiä muita tulonlähteitä. Ja, kuten palkka-armeijat, vaihtavat tilaisuuden tuottavampaan sijoitukseen tai tulonlähteeseen – eli saattavat pettää Danielin ja Peacheyn. **xiii**

NIKOLAI Mutta tehokkain tapa käyttää valtaa ei tietenkään ole suora pakkovalta ja uhkaaminen. Paljon tehokkaampaa on ihmisten ajatuksiin ja tunteisiin vaikuttaminen. Usein esimerkiksi ihmisten huomiota houkutellessaan tunteisiin vetoamalla, jotta he eivät huomaisi jotakin muuta. Jos Daniel ja Peachey pystyvät vaikuttamaan alamaistensa mieliin, he eivät välttämättä tarvitse alamaisia kurissa pitäviä pikkukerroja. Tämä voi olla halvempaa ja tehokkaampaa. **xii**

FRED Mutta millaisilla tavoilla se voisi onnistua? **xi**

NIKOLAI Jos Daniel ja Peachey saavat luotua itsestään myönteisen kuvan kansalla ja toisaalta saavat esitetty pikkuherrat huonommassa valossa, he voivat saada tukea suoraan kansan enemmistöltä eivätkö ole niin riippuvaisia pikkukerroista eivätkä joudu myöskään maksamaan pikkukerroille niin paljoa näiden palveluista. **xiii**

FRED Mutta kuinka he voivat saada kansan suhtautumaan itseensä myönteisesti?

NIKOLAI Tapoja on tietysti monia. Jos pikkuherrat tai ainakin jotkut heistä saadaan näyttämään ahneilta ja väärämielisiltä, kuninkaat itse voidaan nähdä myönteisemmässä valossa. Historiallisesti katsoen eurooppalainen perinnöllinen kuninkuus ja keskusjohtoinen kuninkaan hallinnon asema rakennettiin juuri tällaisella strategialla suunnilleen 1400-luvulta 1800-luvulle. Kuninkaat kävivät jatkuvaa valtakamppailua pikkukerrojen eli aateliston kanssa ja pyrkivät saamaan tukea talonpojilta, tavalliselta rahvaalta eli laajamittaisesti kansalta. Kun kansa tuki kuninkaan hallintoa, aateliston valta väheni. **xiv**

FRED Ja kuninkaanhallinto onnistui tässä antamalla kansalle etuja ja poistamalla levottomuuksia ja väkivaltaa eli parantamalla yhteiskunnan järjestystä. **xii**

NIKOLAI Kyllä, tiukka järjestys ja kuninkaan hallinnon väkivaltakoneiston tuottama järjestys oli kansan mieleen. Lainsäädäntö ja tehokas lakien valvonta ja lakien mukaisen järjestyksen pito tuotti vakautta ja tyytyväisyyttä. Tällä on myös se hyvä puoli, että vakaus ja järjestys on taloudellisen toiminnan eli tehokkaan tuotannon ja toimivan kauppavaihdon edellytys. **xv**

JUSTIINA Ja kansa viljelee ja tuottaa ja kauppa käy, ihmiset ovat tyytyväisempiä ja kuninkaan hallinto voi ottaa itselleen oman osuutensa ilman pahempia mutinoita – ja näin Daniel ja Peachey saavat itselleen suuremman siivun siitä, mitä kansa tuottaa. **xiv**

FRED Jos siis kansa ajattelee, että Daniel ja Peachey ovat hyviä johtajia, heidän johtamisensa on tehokkaampaa ja halvempaa. **xiii**

NIKOLAI Tietysti. Ihmisten pakottaminen ja valvonta on kallista, ja jos ihmiset ovat tyytymättömiä he ovat petollisia ja valmiita kapinaan. Tyytyväisiä on helppoa hallita. **xvi**

FRED Millaisia johtajia sitten pidetään hyvinä? **xiv**

NIKOLAI Daniel ja Peachey eivät saa määrätä tyhmiä lakeja. On selvitettävä, mitä kansa haluaa ja mihin se tyytyy. **xvii**

FRED Jos kansa pitää lakeja ja määräyksiä itselleen epäedullisina ja epäoikeudenmukaisena se voi siis kapinoida? **xv**

NIKOLAI Tietysti. Danielin ja Peacheyn kannattaa esittää itsensä alamaistensa huolehtivina, oikeamielisinä kuninkaina. **xviii**

FRED Mutta tuohan ei ole mahdollista, jolleivät he pysty ennakoimaan, mitä kansa pitää itselleen edullisena ja oikeamielisenä. **xvi**

NIKOLAI Niin, tehokkain hallinto on hallintoa, jonka alamaiset hyväksyvät vapaaehtoisesti. **xix**

JUSTIINA Ajattelet siis tehokkaimmat vallankäytön olevan sellaista, jota alistetut pitävät hyväksyttävänä, perusteltuna hallitsemisena. **xv**

NIKOLAI Kyllä, ehdottomasti. **xx**

FRED Jos siis kansa tai alamaiset pitävät kuninkaita oikeudenmukaisina ja näiden säätämiä lakeja oikeudenmukaisina ja perusteltuina, hallinto on tehokkainta ja kuninkaat voivat hyötyä siitä eniten. **xvii**

NIKOLAI Ehdottomasti. **xx**

FRED Siis oikeudenmukainen hallitseminen on tehokkainta vallankäyttöä? **xviii**

NIKOLAI Ei, en ajattele niin. **xxi**

FRED Miten sitten? **xix**

NIKOLAI Tehokkainta vallankäyttöä on se, mitä hyväksikäytetyt tai alistetut pitävät oikeudenmukaisena, mutta joka todellisuudessa hyödyttää eniten valtaapitäviä. **xxii**

FRED Mutta nämä voivat myös olla yksi ja sama asia. Tehokkainta vallankäyttöä voi olla se, joka oikeasti myös on oikeudenmukaista. **xx**

NIKOLAI Tuota ei voi kiistää. Se on tietenkin mahdollista. Mutta voi myös olla niin, että todellisuudessa alamaisten hyväksymä ja oikeudenmukaisena pitämä vallankäyttö on epäoikeudenmukaista ja ainoastaan kuninkaita hyödyttävää. **xxiii**

JUSTIINA Mutta tehokas vallankäyttö edellyttää sitä, että kuninkaat tai muut valtaapitävät ovat selvillä siitä, mitä kansa tai alamaiset pitävät oikeudenmukaisena. **xvi**

NIKOLAI Tietysti. **xxiv**

JUSTIINA Onko oikeudenmukaisuuden tutkiminen siis vallankäytön tutkimista? **xvii**

FRED Siltä näyttää. Ainakin sen tutkiminen, mitä ihmiset ajattelevat oikeudenmukaisuudesta, on myös vallan käytön tutkimista. **xxi**

NIKOLAI Se, joka tietää, mitä pidetään oikeudenmukaisena, voi yrittää esittää oikeudenmukaista ja saavuttaa siten toisten arvostusta ja luottamusta. **xxv**

JUSTIINA Mutta onko oikeudenmukaisen esittäminen muka sama asia kuin oikeudenmukainen itsessään? Epäilen, ettei ole. Mutta nyt epäilen jo montaa muutakin asiaa. Epäilen itseäni, ja epäilen, etten ole miettinyt valtaa ollenkaan niin paljoa kuin pitäisi – enkä myöskään oikeudenmukaisuutta. **xviii**

Miten valtaa käytetään?

Kolmannessa luvussa mennään tarkemmin asiaan, valtaan. Demokratia tarkoittaa kansanvaltaa, monarkia taas yksinvaltaa. Valtiomme suomenkielisessä nimessäkin "Suomen tasavalta" on valta läsnä. Sinuun käytetään valtaa. Sinäkin käytät valtaa.

Edellisen luvun dialogissa vallankäyttö oli esille monilla tavoilla. Jäsennellään vallan erilaisia muotoja ja käyttötapoja nyt hieman tarkemmin.

Yleisesti ottaen **alta on kykyä tai mahdollisuutta saada aikaan tavoiteltuja vaikutuksia**. 1600-luvun englantilaisen valtiomiehen ja luonnontieteellisen tutkimuksen puolestapuhujan **Francis Baconin** (1561–1621) motto oli **"tieto on valtaa"** ("Knowledge is power"). Bacon viittasi tällä erityisesti tietoon luonnon säännönmukaisuuksista. Tällainen tieto tuo selitys- ja ennustuskykyä, joka auttaa esimerkiksi terveyden edistämässä tai tekniikan kehittämisessä. Jos tiedän, mistä ja miten voi pyytää kaloja, voin pyytää niitä ravinnoksi. Jos tiedän, että raa'asta järvikalasta voi saada loisia, voin välttää niitä pidättäytymällä raa'an järvikalan syömisestä. Ravinto ja terveys ovat toimintakyvyn edellytyksiä. Kun tietoni luonnon säännönmukaisuuksista ja muista tosiasioista tai taitoni lisääntyvät, lisääntyvät toimintakyyni, vaikka olisi yksin maailmassa. Tämän voi sanoa olevan **"valtaa suhteessa luontoon"**.

Mutta se, jolla on taitoja ja tietoja luonnon säännönmukaisuuksista ja muista tosiasioista, voi samalla saada myös valtaa vaikuttaa toisiin ihmisiin ja näiden toimintaan tai käyttäytymiseen. Mutta **"valtaa suhteessa toisiin ihmisiin"** eli **sosiaalisen, yhteiskunnallisen tai poliittisen vallankäytön tapoja** on muunkinlaista. Ehkä olisi parempi puhua ihmisten sijaan yleisemmin toimijoista.

Toimijoita voivat olla useiden toimijoiden yhteisöt kuten perheet, yritykset tai valtiot. Toimijoita voivat periaatteessa olla myös muut henkilöt kuin ihmiset. Kirjallisuudessa ja populaarikulttuurissa on täysin tavallista, että ihmisten ohella toimijoita voivat olla myös muiden lajien olennot (ankat, haltijat, vampyyrit jne.) ja keinotekoiset olennot (androidit, robotit tms.). Jatkossa puhutaan pääasiassa ihmisistä. Toimijan oletetaan olevan vapaa ja vastuussa (näitä taustaoletuksiin palataan seuraavassa luvussa 3).

On hyvin erilaisia vallankäytön tapoja ja vallan rakenteita

Kun käsitellään **vallankäyttöä toimijoiden välillä**, ajatuksena on lähtökohtaisesti se, että toimija periaatteessa myös **voi tiedostaa**, että joku **toinen** toimija **käyttää valtaa** suhteessa **häneen**. On kuitenkin tavallista, ettei toimija tiedosta selvästi tai ollenkaan olevansa vallankäytön kohteena. Keskeinen syy tähän on tietysti se, että **tehokasta vallankäyttöä** on usein juuri sellainen, jota **ei huomata**.

Monissa vallankäyttötavoissa osapuolet ovat tietyssä mielessä tasaveroisessa suhteessa. Heidän välillään voi olla kommunikaatiota, jolloin kumpikin osapuoli voi olettaa tulevansa sanomistensa tai tekojensa puolesta ymmärretyksi. (Tällaisesta suhteesta ei ole kyse samassa mielessä silloin, jos käytän valtaa suhteessa vaikkapa pieneen lapseen tai koiraan.) Tämä ei

tietenkään tarkoita, että suhde olisi kaikilta osin tasaveroinen eli että osapuolet olisivat vaikkapa tietojensa, kykyjensä, resurssiensa tai vaurautensa keskenään suhteellisen tasaveroisia. Jos olen rikas ja hyvin aseistettu, olen köyhään ja aseistamattomaan nähden ylivermaisessa asemassa. Mutta jos käsken ”Kaiva ojaa tai ruoskin sinut”, pidän häntä kuitenkin toimijana ja kommunikaatiokumppanina tasaveroisina. Tällöinhän oletan hänen ymmärtävän, millaisia vaihtoehtoja tarjoan, ja voivan valita, mitä tekee.

Suora voimankäyttö ja väkivalta

Kun toista ihmistä estetään liikkumasta tai siirretään paikasta toiseen suoraa voimaa käyttämällä, hänen käsittelynsä ei eroa jonkin esineen tai luonnonobjektin kohtelusta. Kiinni pitäminen, sitominen, sulkeminen lukkojen taakse tai aitaukseen sekä nostaminen ja työntäminen ovat tällaisia **suoran voimankäytön** tapoja. Kun ihmistä tai muuta eläintä käsitellään näin, käsittelyä voidaan helpottaa tai tehostaa esimerkiksi huumaamalla, lamauttamalla tai nukuttamalla.

Väkivallalla ei ole arkikielessä täysin selvää, yleisesti hyväksyttyä merkitystä. Nyt sillä tarkoitetaan voimankäyttöä, joka pyrkii vahingoittamaan toimijaa tai aiheuttamaan tälle kipua. Väkivalta voi siis tehostaa tai helpottaa estävää tai siirtävää voimankäyttöä. Esimerkiksi sokaiseminen tai raajan vahingoittaminen voi estää pakenemista ja kivun tuottaminen saada toimijan olemaan aloillaan tai siirtymään väistyäkseen kivuliaalta uhalta.

Kun tällaisia vallankäytön keinoja käytetään toimijoihin, näitä kohdellaan oikeastaan eläiminä. Tällöin **ei** puhtaimmillaan tai raaimmillaan ole kyse **kommunikaatiosta** vaan suoran vaikutuksen aikaansaamisesta. Asia ei ole enää puhtaasti näin, jos voimankäytöllä tai väkivallalla uhataan tai pakotetaan. Uhkaamiseen ja pakottamiseen liittyy kuitenkin puheella vaikuttamista tai kommunikaatiota.

(Luvuissa 14 ja 16 käsitellään niin sanottua biovaltaa, joka on tärkeä aihe nyky-yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessa.)

Puheeseen pohjautuva, ajattelun kautta vaikuttaminen ja vallankäyttö

Suorasta voimankäytöstä ja väkivallasta puheella vaikuttaminen eroaa hyvin paljon. **Toiseen toimijaan** voidaan vaikuttaa **puhumalla** tai **muutoin vaikuttamalla** tämän **ajatuksiin** ja **muihin sisäisiin tiloihin** kuten haluihin tai tunteisiin. Jos esimerkiksi kiinnitän metsässä ystäväni huomion ja osoitan hänelle kauempana olevaa karhua, pyrin vaikuttamaan hänen ajatteluunsa ja voin hyvin onnistua kommunikaatiossa, vaikken sano sanaakaan. Kun nyt puhutaan kommunikaatiosta, puhe on ensisijaisesti puheella vaikuttamisesta, mutta sanotut asiat pätevät pitkälti osoittamiseen, kirjalliseen ja kuvalliseen esittämiseen ja muuhun vastaavaan.

Uskomuksiin, haluihin, tunteisiin ja tavoitteisiin vaikuttaminen

Väkivallalla tai voimankäytöllä uhkaaminen ei tarkkaan ottaen ole varsinaista toteutuvaa väkivaltaa tai voimankäyttöä. Uhatessa kommunikoidaan. Jos saan toimimaan uhkaamalla, olen saanut hänet uskomaan, että jollei hän toimi vaatimallani tavalla, toteutan uhkaukseni.

Toisen uskomuksiin vaikutetaan **tarjoamalla perusteluita**. Tämä voi tapahtua ainakin empiirisen kokemuksen kautta (esim. näyttämällä, että vesipullo on tyhjä), luotettavaa lähteeseen vetoamalla (esim. THL:n ohje) tai ohjaamalla tämän päättelyä osoittamalla looginen yhteys hänen jo muutenkin totena pitämisen väitteiden välillä (esim. ”Tässä toscakakussa on mantelia”, ”Manteli on pähkinä”, ”Olet allerginen pähkinöille” ja ”Allerginen reaktio voi olla vaarallinen”).

Perustelu voi myös olla **huono** tai **tekaistu**. Yksi tapa vaikuttaa toisen uskomuksiin on esittää väitteitä oman arvovallan tai luotettavuuden nojalla. Tämä voi olla perusteltua ja hyväksyttävää mutta myös vaikkapa suoraa valehtelua tai paskapuhetta.

Haluihin ja tunteisiin voi vaikuttaa saattamalla toinen kokemaan jotakin, mikä tuntuu tästä miellyttävältä tai epämiellyttävältä (esim. maistattamalla valkosipulimarinoituja oliiveja) tai esimerkiksi ahdistavalta tai jännittävältä (esim. viemällä pimeään metsään). Haluihin ja tunteisiin voi vaikuttaa myös **uskomuksiin** vaikuttamalla (esim. kertomalla, että toisen ihastuksen kohde pitää valkosipulioliiveista tai pimeästä metsästä).

Toimijat **tavoittelevat** itselleen tai muille **hyvinä pitämiään asioita**, mukaan lukien huonoina pitämien asioiden välttäminen. Ihmisen voi usein saada tavoittelemaan aktiivisesti asioita, saamalla tämän uskomaan, että niiden saavuttaminen on mahdollista.

Vaikuttamalla toimijan ajatteluun ja muihin sisäisiin tiloihin eli uskomuksiin, haluihin, tunteisiin ja tavoitteisiin, voidaan saada ihminen toimimaan omaehtoisesti. Periaatteessa niin perustelu, suostuttelu kuin uhkaaminenkin saavat toisen toimimaan omatoimisesti.

Retoriikka ja argumentaatio: raja ei ole selvä ja tapoja on monia

Filosofialle oleellista on **argumentaation** käyttäminen, tutkiminen ja kehittäminen. Argumentaatio on perustelemista, ja uskomuksia tai toimintaa voidaan perustella sekä itselle että puhuen muille. Kun yhteiskuntafilosofian tutkimus syntyi 400- ja 300-lukujen vaiheessa eaa. keskeinen lähtökohta oli puheella vaikuttaminen kaupunkivaltioiden poliittisessä päätöksenteossa. **Retoriikan** eli **puhetaidon** osaamiselle oli kysyntää. Mutta Sokrates ja tämän seuraajat kritisoivat retoriikkaa ja sitä opettaneita sofisteja vääränlaisten ja jopa vaarallisten puheella vaikuttamisen tavoista. Huonoimmillaan retoriset puheen keinot ovat varmasti harhaanjohtavia, mutta **raja** retoriikan ja argumentaation **ei ole selkeä**.

Aristoteleen *Politiikka* teos on yksi kaikkien aikojen vaikutusvaltaisimmista yhteiskuntafilosofian klassikoista. Mutta Aristoteleen (384—322 eaa.) ensimmäinen yhteiskunnallisia asioita ja politiikkaa käsitellyt teos oli **Retoriikka**. Tässä lyhyessä varhaisteoksessaan Aristoteles käsittelee **puheella vaikuttamisen tapoja**. Teoksessa käsitellään paljon myös **tunteita**, sillä toisiin ihmisiin vaikuttaminen tapahtuu vaikuttamalla

näiden ajatteluun, haluihin ja tunteisiin. (Yhteiskuntafilosofian alkuvaiheista antiikissa enemmän luvussa 6, Aristoteleen yhteiskuntafilosofiasta luvussa 7.)

Aristoteleen mukaan ”retoriikan tehtävänä on käsitellä kysymyksiä, joita harkitsemme ilman, että meillä olisi niihin tieteellinen vastaus”. Retoriikan taidolla ei varsinaisesti pyritä vakuuttamaan, vaan ”havaitsemaan mikä, kunkin asian yhteydessä on vakuuttavaa”. Aristoteles siis suhtautuu retoriseen puheella vaikuttamiseen eli arkiseen perustelemiseen myönteisesti. Vastaavasti hänen mukaansa myös tarkkaa ja perusteltua loogista argumentointia, jota hän kutsuu dialektiikaksi, voi käyttää ”s sofistisesti” väärin tavoitteisiin. (*Retoriikka* I, 1, 1355b ja 2, 1357a.)

Perustelemalla toisen toimintaan vaikuttaminen voi tapahtua monilla tavoilla. Keskeistä on, että toimija, johon perusteluilla pyritään vaikuttamaan, tulee ajattelemaan, että jokin **tavoite on hyvä** ja **saavutettavissa** (siis haluttava) tai tulee ajattelemaan, että jokin hänellä jo **valmiiksi oleva tavoite** (halunsa kohde) on **saavutettavissa** toiminnalla, johon **kannattaa ryhtyä**. Perusteleminen voi kohdistua **tavoitteisiin** tai **päämääriin** sekä **keinoihin** tai **tapoihin**, joilla tavoitteita tai päämääriä saavutetaan. Usein keskeistä on erilaisten **vaihtoehtojen vertailu** (mitä saavutettavissa tai vältettävissä; millaisin keinoin) ja **tosiasioita** koskevien **uskomusten perustelu**.

Väitteen tai toimintaehdotuksen perusteleminen toiselle on lähtökohtaisesti **suostuttelevaa**. **Tarjouksen** esittäminen voi olla perustelemista mutta niin voi olla myös **uhkauksen** esittäminen.

Pakottaminen ja uhkaaminen

Pakotettava tai uhattava **saa periaatteessa valita** tekeekö itse, mitä häneltä vaaditaan. Vaihtoehdoksi vain esitetään **huonoja vaihtoehtoja** kuten voiman käytön kohteeksi joutumista, kipua tai jonkin asian menettämistä. Oikeastaan myös voiman käytön kohteeksi joutuminen ja kivulle altistuminen on menetyksen kokemista: kummassakin menetetään osittain tai kokonaan oman kehon hallinta. (Kipu on itsessään epämiellyttävää, mutta lisäksi se vie kipua kokevalta huomiota ja mahdollisuutta oman kehonsa kontrolloimiseen. Voimakas kipu lamaannuttaa.)

Ero pakottamisen ja uhkaamisen välillä ei ole selkeä. Periaatteessa voi ajatella, että ainoastaan suora voimankäyttö ja väkivallalla uhkaaminen ovat pakottamista: jos en tee, mitä käsketään, kehoni siirretään tai pidetään paikallaan päätöksestäni riippumatta. Uhata voi muullakin. Uhattavalta uhataan **riistää pois** jotakin hänelle **tärkeää**, mikäli hän **ei tee**, mitä **vaaditaan**. Uhattava voi periaatteessa kieltäytyä toimimasta, mutta tällöin hän tai joku muu, jonka hyvinvointia hän pitää tärkeänä, menettää kehollisen kontrollinsa, henkensä, kunniansa, työpaikan, rahaa tai muuta toimijan elämälle ja hyvinvoinnille jotakin hyvin oleellista.

Uhkaus voi myös olla **perusteltu** ja **oikeutettu**. Esimerkiksi lupaviranomainen voi ilmoittaa minulle, että lupahakemukseni puuttuva liite on toimitettava johonkin määräpäivään mennessä, tai muutoin hakemuksen käsittely raukeaa: tällöin minulle perustellaan, mitä minun kannattaisi tehdä, mutta toisaalta myös uhataan, että menetän jotain

tavoittelemaani, jos en toimi vaaditulla tavalla. Viranomaisella voi kuitenkin olla uhkauksen esittämiselle pätevät, lainmukaiset perusteet.

On huomattava, että uhkaamisen lisäksi myös suoran voimankäytön, väkivallan ja pakottamisen voidaan ajatella olevan joissakin tapauksissa perusteltua, oikeutettua tai legitiimiä. Palataan tähän mahdollisuuteen kuten on käsitelty muita vaikuttamisen tai vallankäytön muotoja.

Henkilöiden väliset suhteet tuovat valtaa

Luottamus

Toiseen ihmiseen vaikuttamiseen vaikuttaa keskeisesti se, luottaako toinen siihen, joka häneen pyrkii vaikuttamaan. **Luottamusta** on **monenlaista** ja se voi pohjautua monenlaisiin seikkoihin: voi luottaa toiseen henkilönä (kuten hänen sitoutumiseensa tai hyveisiinsä) tai hänen osaamisensa ja ammattitaitoonsa. Aseella uhattu ei varmaankaan luota uhkaajaan henkilönä mutta voi uskoa tai luottaa siihen, että uhkaaja osaa ampua tarkasti. Luottamus toiseen henkilöön voi siis kohdistua sekä hänen **persoonansa** eli siihen millainen hän **luonteeltaan** kaiken kaikkiaan on tai johonkin tai joihinkin **ominaisuuksiinsa** tai **kykyihinsä** kuten **ammattilliseen osaamiseensa**. Yksi luottamussuhteen tyyppi on arvovalta eli auktoriteetti.

Ihmisten keskinäinen luottamus laajemmassa yhteiskunnassa ei perustu vain henkilökohtaisiin suhteisiin ja siihen, että toiset ihmiset ja näiden taidot, tiedot ja luonteenpiirteet tunnetaan suoraan ja henkilökohtaisesti. Yhteiskunnassa luottamusta toisiin tuovat institutionaaliset tekijät, joista keskeisiä ovat lait. (Aihe oli esillä jo edellisen luvun 2 dialogissa ja on jatkossa esillä paljon, mm. luvuissa 9 ja 16.)

Auktoriteetti

Esseessään "What is authority?" Hannah Arendt selvittää:

"Koska auktoriteetti vaatii aina tottelemista, on tavallista erehtyä pitämään sitä jonkinlaisena vallan tai väkivallan muotona. Auktoriteettiin ei kuitenkaan kuulu pakottamisen ulkoisten keinojen käyttäminen, sillä kun voimaa käytetään, on auktoriteetti itsessään menetetty! Auktoriteetti ei toisaalta myöskään käy yksiin vakuuttavan suostuttelun kanssa, sillä tämä edellyttää tasaveroisuutta ja toimii argumentaatioprosessin kautta. Kun käytetään argumentteja, on auktoriteetti pistetty syrjään. Autoritaarinen järjestelmä, joka on aina hierarkkinen, on asetettava tasaveroisuudelle perustuvan vakuuttamisen järjestelmää vastaan. Jos auktoriteettia nyt voi määritellä, on sen tapahduttava erottamalla se sekä voimalla pakottamisesta että argumenteilla vakuuttamisesta." (Arendt 1964, s. 463.)

Vaikka **auktoriteetin** antamia ohjeita tai määräyksiä totellaan, niitä noudatetaan **vapaaehtoisesti**. Auktoriteetti voi **pohjautua erilaisiin** asioihin, ja voi siten olla luonteeltaan ainakin **tiedollista, taidollista, ammatillista, poliittista, institutionaalista** tai **kasvatuksellista**,

ja tietysti yhtä aikaa useampia näistä. Ammatilaisauktoriteetin ohje voi kuulua esimerkiksi ”Ota tämä lääke” ja institutionaalisen viranomaisauktoriteetin ”Poistukaa täältä välittömästi”.

Kun luotan auktoriteettina pitämäni henkilön ohjeeseen tai määräykseen, kyse ei ole siitä, että hän perustelisi minulle perin pohjin, miksi minun on järkevää toimia tuolla tavoin. Auktoriteetin ohjetta tai mutta **ei** noudateta **argumentaation** tai **julkituodun perustelun** vuoksi. Kyse on pikemminkin siitä, että **luotetaan** siihen, että **auktoriteetilla on perusteet** antamalleen ohjeelle tai määräykselle (vaikka tämä ei niitä tuokaan suoraan esiin).

Auktoriteetilla voi siis sanoa olevan **arvovaltaa**. Arendtin mainitsema **hierarkia** viittaa juuri siihen, että se, joka on auktoriteetti suhteessa tai asemassa muihin nähden, on tavalla tai toisella näitä tunnistettavasti ”ylempänä” (taidoiltaan, tiedoiltaan, sosiaaliselta tai institutionaaliselta asemaltaan tms.). Hierarkisuuden ei kuitenkaan tarvitse ajatella olevan kaikenkattavaa (se, jolla on auktoriteettia paloturvallisuusasioissa, ei sitä välttämättä ole ruoanvalmistuksessa).

Mutta käytännössä **auktoriteettiasemassa** olevalla on **usein** mahdollisuus käyttää myös **uhkaamista** tai **pakottamista**. Näin on tavallisesti **lakisääteisen** viranomaisaseman mutta myös esimerkiksi holhoojan aseman kohdalla. Aina ei tietenkään voida selvästi erotella ja tunnistaa, johtuuko totteleminen auktoriteetista vai esimerkiksi pakkovaltaan tai taloudellisiin seikkoihin nojaavasta uhkaamisesta. Lait, instituutiot, viranomaiset ja näiden yhteys luottamukseen ja legitimitettiin on jatkossa esillä monilla tavoin.

**teema AUKTORITEETIN SEURAAMISEN PERUSTEET
menetelmät TOIMINNAN HARKINTA ELI KÄYTÄNNÖLLINEN PÄÄTTELY
menetelmät TAUSTAOLETUSTEN ESILLE TUOMINEN (EKSPLIKOIMINEN)**

Timo Airaksinen mukaan ”ammatilaiset ovat auktoriteetteja, koska heidän sanaansa kuunnellaan ja totellaan”. Yhteiskunnassa eri ammatteihin eli professioihin liittyy. Auktoriteetin eli arvovallan lisäksi perinteisillä ammattikunnilla (mm. lääkärit, rakennusinsinöörit) on tunnustettu yhteiskunnallinen asema, eli niihin kuuluville on annettu valtaoikeuksia tiettyihin toimiin ja päätöksentekoon (mm. hoitotoimenpiteet, rakennussuunnittelu). Mutta ensisijaisesti perinteisten ammattien asema ja auktoriteetti pohjautuu niiden harjoittajien osaamiseen, eli heidän hallitsemiinsa taitoihin ja tietoihin.

Lääkäri on tuttu ja selkeä esimerkki ammatilaisauktoriteetista. Airaksinen (1991, s. 32) havainnollistaa auktoriteettiin turvautumisen luonnetta avaamalla sen taustalla olevaa harkintaa seuraavan esimerkkipäätelmän:

Haluan olla terve.

Uskon, että juuri lääkäri tietää, mikä on parasta terveydelle.

Uskon, että en itse tiedä, mikä on parasta terveydelle.

Siis noudatan lääkärin määräyksiä.

Airaksinen kuitenkin jättää tuomatta esille yhden oletuksen, jota tämän harkinnan tai käytännöllisen päättelyn (praktinen syllogismi) johtopäätös edellyttää. Ennen lääkäriesimerkkiä Airaksinen on näet jäsentänyt auktoriteettisuhteeseen liittyvän luottamuksen:

”[K]un henkilö B haluaa saavuttaa päämääränsä, hän suostuu toimimaan auktoriteetti A:n esittämällä tavalla. B siis luopuu omasta

mielipiteestään ja siihen liittyvästä omasta toimintamallistaan, jos hänellä jo on sellainen, ja *luottaa* A:han.” (Airaksinen 1991, s. 31; kursivointi NN:n.)

B:n luottamus A:han edellyttää siis B:n uskovan, että A tietää, kuinka kyseinen päämäärä saavutetaan, tai että A osaa niin valitessaan auttaa B:tä päämääräänsä. Auktoriteettisuhteen edellyttämä B:n luottamus A:han edellyttää B:n uskovan myös jotakin muuta: B ei oletettavasti seuraisi A:n ohjeita, ellei B:n myös uskoisi, että A ei tule pettämään tai johtamaan harhaan. B ei välttämättä suoraan (eksplisiittisesti) ajattele petetyksi tulemisen mahdollisuutta, mutta piilevästi (implisiittisesti) hän olettaa kuitenkin A:lla olevan jonkin perusteen olla pettämättä. Millainen tämä peruste voi olla?

Kyseessä voi olla luottamus toiseen henkilöön ja tämän luonteenpiirteisiin ja sitoumuksiin: toisen ajatellaan olevan esimerkiksi rehellinen, oikeudenmukainen, hyväntahtoinen tai muuta sellaista. Toinen vaihtoehto on, että ajatellaan, ettei auktoriteetin kannata pettää tai johtaa harhaan, koska tästä voisi seurata hänelle itselleen haitallisia asioita. Tämä liittyy yleensä taustalla oleviin lakeihin tai muihin institutionaalisiin järjestelyihin tai siihen, että luottamuksen pettäminen heikentäisi sosiaalisia suhteita ja asemaa. Usein mukana on kumpikin peruste erillään tai toisiinsa liittyneenä.

Kun mainittu oletus huomioidaan, auktoriteettiin nojautumisen käytännöllisen päättelyn jäsentämistä voidaan tarkentaa:

Haluan, että x

Uskon, että en itse tiedä, miten saavuttaa x

Uskon, että A tietää, miten x saavutetaan, tai osaa auttaa minua saavuttamaan x:n

Uskon, että A ei johda minua harhaan,

(a) koska A on rehellinen, oikeudenmukainen, minua kohtaan hyväntahtoinen tms., tai

(b) koska A pyrkii välttämään haittaa, jota harhaanjohtaminen voisi hänelle itselleen aiheuttaa (esim. kiinnijäämisestä seuraava epäluottamus tai mahdollinen rangaistus)

Siis noudatan A:n ohjeita tai seuraan hänen malliaan.

Viimeisen kaltaista oletusta ei Airaksisen lääkäriesimerkin jäsenyyksessä siis ole eksplikoitu. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö Airaksinen olisi luottamusta muuten huomioinut. Päinvastoin, auktoriteettiaseman väärinkäytön mahdollisuus on yksi hänen artikkelinsa pääteemoista (Airaksinen 1991, esim. s. 22): oletus luotettavuudesta juuri tuo auktoriteettiasemaan liittyvän vallan väärinkäyttämisen mahdollisuuden.

Lainaukset Timo Airaksinen artikkelista ”Ammattien etiikan filosofiset perusteet” (teoksessa *Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*, toim. Timo Airaksinen, Yliopistopaino, Helsinki 1991, s. 19–60).

(Ks. myös laajempi tehtävä Airaksisen yhteiskuntakriittisestä ammattietiikan analyysistä: luvussa 5.)

Valtaa voi saada myös esittämällä ja esiintymällä – ja menettää luulemalla

Valta suhteessa toisiin ihmiseen ei riipu vain siitä, mitä tosiasiallisesti osaa, tietää, kykenee tekemään, omistaa ja niin poispäin. Filosofiasa on alusta pitäen ollut keskeistä selvittää

kriittisesti sitä, että **kaikki ei ole sitä, miltä näyttää**. Sokrates kiinnitti sofisteja kritisoidessaan huomiota erotteluun tietämiseen ja uskomisen (tai luulemisen) välillä. Sosiaalisen, yhteiskunnallisen ja poliittisen **vallan tutkimusta mutkistaa** kuitenkin juuri se, että usein **valta toisiin ihmisiin riippuu siitä, mitä nämä ajattelevat**, ja usein **valtaa lisää se, että toiset ihmiset ajattelevat tavalla tai toisella väärin**.

Ajatellaan, että vaadin sinulta rahaa aseella uhaten, ja tiedän, ettei aseeni ole ladattu mutta sinä luulet, että se on ladattu. Se, mitä teen on kuitenkin uhkaus, ja jos annat rahat, on luontevaa ajatella, että teit niin pakotettua. Ajattelun ja todellisuuden suhde, virheelliset uskomukset ja tietäminen ovat ensisijaisesti epistemologian aiheita, mutta liittyvät keskeisesti myös yhteiskuntafilosofiaan.

Turhaan ei puhuta "**poliittisesta teatterista**", "**vallan kulisseista**" ja "**keisarin uusista vaatteista**", ja sanota "niin on, jos siltä näyttää". Aihe on **tyypillinen** kirjallisuuden ja elokuvien **dystopia-kuvauksissa** (mm. *Vuonna 1984*, *Blade Runner*, *Brazil*, *V niin kuin verikosto* ja *Paahde*). Mutta **vaikutelman antaminen** ja **harhaan johtaminen** eivät suinkaan kuulu vain ihmisten välisiin valtapeleihin ja politiikkaan. Esittäminen ja harhauttaminen on hyvin tavallista eläintenkin keskuudessa, ja jopa sienien ja kasvien. Kasvit eivät tietenkään tee niin tietoisesti ja tarkoituksella, eläimistä jotkut epäilemättä tekevät. Luonnonvalinta suosii usein sellaisia ominaisuuksia, jotka saavat toisissa aikaan virheellisiä käsityksiä. Riikinkukkouroksen levitetty pyrstö on tunnettu esimerkki: se näyttäytyy niin mahdollisille saalistajille, kilpailijoille kuin parittelukumppaneillekin suuremmalta, vaarallisemmalta tai voimakkaammalta kuin se onkaan.

Harhaanjohtavien ajatuksia voi synnyttää hyvin monentyyppisistä asioista: muun muassa ulkoisista tosiasioista kuten resurssien riittävyydestä ja kustannuksista, omista ominaisuuksista, saavutuksista ja tiedoista ja toisista henkilöistä tai ryhmistä kuten kannattajista, kilpailijoista, vihollisista tai alistetuista hyväksikäytetyistä.

Ajattelun kautta vaikuttavat korruptoituneet vallankäyttötavat

On yleistä ajatella, että pakottaminen ja uhkaaminen ja jopa voimakeinojen ja väkivallan käyttö voivat olla joskus perusteltuja vallankäyttötapoja. Toivottavaa tietysti on, että niiden sijaan voisi käyttää muita keinoja. Kaikki ei-toivottava ja ikävä vallankäyttö ei tietenkään ole perusteetonta, saati korruptoitunutta. (Ks. kuitenkin *teema ANARKISMI JA LIBERTARISMI* sekä tehtävä, jossa aineistona Robert Paul Wolffin teksti luvussa 12).

On kuitenkin myös **vallankäyttötapoja**, joiden ajatellaan lähtökohtaisesti olevan **korruptoituneita**, vähintäänkin **moraalisesti arveluttavia** tai jopa yksiselitteisesti korruptoituneita ja moraalisesti tuomittavia.

Korruptoituminen tarkoittaa yleisessä mielessä **moraalista turmeltumista**. **Korruptiolla** taas tarkoitetaan **vallan väärinkäyttämistä**, erityisesti **julkisen valta-aseman väärinkäyttämistä oman edun saavuttamiseksi**.

Arkikielestä löytyy moraalisesti väärille, korruptoituneille vallankäyttötavoille paljon nimityksiä, kuten **kiristäminen**, **lahjonta** ja **manipulaatio**. Poliittisen vaikuttamisen ja vallankäytön kohdalla yleisiä, tuttuja aiheita taas ovat **propaganda** ja **ideologinen vaikuttaminen**. Viime vuosina on alettu puhua myös muun muassa **paskapuheesta** ja **valeutisista**. Kaikille näille on yhteistä se, että vaikuttaminen tai vallankäyttö nojautuu virheellisten uskomusten tai muutoin harhaanjohtavien ajattelutapojen synnyttämiseen. On huomioita myös paternalismi, jota voi olla sekä perusteltua että perusteetonta ja korruptoitunutta.

Nyt puheena olevat **käsitteet** kuten kiristäminen, lahjonta ja manipulaatio ovat **normatiivisia** siinä mielessä, että niihin sisältyy ajatus siitä, kyseisenlainen toiminta on moraalisesti väärin eikä lähtökohtaisesti voi olla perusteltua. Uhkaus voi olla joissakin tapauksissa hyväksyttävä ja perusteltu tapa toimia mutta **kiristyksellä** tarkoitetaan uhkausta, jonka tekeminen on moraalisesti väärin. Tarjouksen tekeminen voi olla perusteltua ja hyväksyttävää, mutta **lahjusta** tarjoava toimii moraalisesti väärin houkutellessaan toista toimimaan moraalisesti väärin.

Manipulaatio on vaikuttamista toiseen tavalla, jossa vaikuttaminen pyritään pitämään sen kohteelta salassa. Manipuloitava ei tiedä, että hänen toimintansa palvelee manipuloivan tarkoituksia. Ajatellaan, että kerron henkilölle A ikäviä asioita henkilöstä B, joka on kilpailijani, ja saan A:n kertomaan näitä eteenpäin B:tä vahingoittavalla tavalla. Jos manipulaationi onnistuu, olen käyttänyt A:ta saavuttaakseni tavoitteeni ilman, että A tajuaa tätä ja niin että hän voi myös huomaamattaan joutua kärsimään itse asiasta.

teema PERSONAN VÄLINEELLINEN MANIPULOINTI menetelmät ESIMERKIN KÄYTTÖ

Miten henkilöä kohdellaan ”pelkästään keinona päästä päämäärään”? Näin voi varmasti toimia käyttämällä suora väkivaltaa, voimankäyttöä, pakottamista ja uhkaamista. Voisiko toiseen henkilöön kohdistaa vielä muunlaista välineellistä hyväksikäyttöä tai manipulaatiota?

Huomioidaan ensin muutamia seikkoja siitä, mitä tarkoitetaan henkilöllä tai persoonalla. Voidaan ajatella, että persoona kykenee tiedostamaan itsensä, muodostamaan perusteltuja uskomuksia, siitä miten asiat ovat, asettamaan omia tavoitteita ja toimimaan perusteiden mukaan. Persoonaa voidaan manipuloida saamalla tämä uskomaan jotain, mikä ei pidä paikkaansa, mutta joka vaikuttaa siihen, miten hän toimii. Ajatellaan, että joku tiputtaa pyöränavaimensa, kun kulkee vierestäni pakkaamaan pyöräänsä. Astun avaimen päälle, ja hetken etsittyään hän lähtee muualle etsimään sitä. Estämällä häntä näkemästä avainta, sain hänet uskomaan, että se ei ole tippunut siihen, ja lähtemään etsimään sitä muualta. Manipuloin henkilön uskomuksia ja toimintaa.

Päämääränäni voisi olla esimerkiksi pyörän saaminen itselleni helposti, saada häneltä myönteistä huomiota antaessani muka löytämäni avaimen hänelle myöhemmin tai estää häntä loukkaamasta itseään ajamalla vaarallisesti rikkinäisellä pyörällä. Mutta vaikka päämääräni olisi hyvä, vaikkapa hänen auttamisensa, toimintani sen saavuttamiseksi olisi kuitenkin henkilön välineellistä manipulointia.

Miten voisi yrittää päästä päämääräni ilman kohtelen häntä välineellisesti? Jos päämääräni on estää loukkaamasta itseään rikkinäisellä pyörällä. Voin kertoa hänelle, miten pyörä on rikki ja miksi sillä ajaminen on vaarallista. Tällöin yritän kyllä vaikuttaa häneen, mutta vaikuttaminen ei ole välineellistä. Suhtaudun häneen persoonana ja

vaikutan häneen siten, kuin persoonat vaikuttavat toisiin persooniin: perustelemalla. Jos perusteluni saavat hänet muuttamaan toimintaansa, hän on tehnyt niin vapaaehtoisesti ja järkevästi toimintaansa ohjaten. Jos päämääränä olisi saada itselleni pyörä helposti, voisin yrittää perustella, miksi hänen olisi hyvä antaa pyöränsä minulle. Valehtelu, pimittäminen, paskanpuhuminen ja vastaavat keinot eivät kuitenkaan tulisi kyseeseen. Tällaiset keinot eivät tue järkevää päätöksentekoa, sillä järkevät henkilöt pyrkivät perustamaan toimintansa tosiasioihin.

[Osio peräisin aineistosta *Etiikan perusteet – perustellen*, 2020.]

Paskaa voidaan epäilemättä puhua hyvin monilla eri tavoilla. **Paskapuheelle** on tyypillistä se, että puhuja yrittää antaa **virheellisen kuvan itsestään** ja usein esimerkiksi siitä, mitä **arvostaa, halveksuu tai inhoaa** tai mistä on **kiinnostunut tai huolestunut**. Paskanpuhujia ohjaa toisten ajatuksia pyrkien synnyttämään tunteita. Harry Frankfurtin mukaan paskanpuhujia ei edes ole kiinnostunut totuudesta.

aineistotehtävä PASKAPUHE, ”TOTUUDEN JÄLKEINEN AIKA” JA VALLANKÄYTTÖ

(tehtävä aineistoinen lopussa)

Propagandalla tarkoitetaan **institutionaalisessa auktoriteettiasemassa** olevien laajamittaista vaikuttamistapaa. Propagandalla pyritään tyypillisesti synnyttämään **suuremmassa joukossa** ihmisiä virheellisiä uskomuksia tai muuten harhaanjohtavia ajattelutapoja. Propagandalla voidaan esimerkiksi pyrkiä antamaan todellisuutta kaunisteleva kuva yhteiskunnallisesta tilanteesta tai mustamaalaamaan vastustajia tai vihollisia. Kyseessä on oikeastaan **laajamittainen manipulointi** ja institutionaalisen aseman ja toisten luottamuksen hyväksi käyttäminen.

Propagandistista vaikuttamista voi pitää tavoitteiltaan kohtalaisen tarkkana ja harkittuna. Usein pyrkimyksenä on siirtää yleinen huomio asioista, jotka antavat virallisessa auktoriteettiasemassa olevien toimista ja kyvyistä huonon kuvan (esim. sotatappioista).

Propagandaa yleisempää harhaanjohtavan ajattelun viljelemistä voi kutsua **ideologiseksi vaikuttamiseksi**. Ideologiat tukevat vallitsevaa yhteiskunnallista järjestystä ja sen valtarakenteita. Ideologinen ajattelu tekee vallankäytöstä hyväksyttävää. **Usein** tämä tapahtuu **paternalismin varjolla**: vallankäytön ja määräämisen esitetään tapahtuvan kohteiden hyväksi, vaikka todellisuudessa kyseessä on ainakin osittain perusteeton alistaminen. (Ideologiakritiikistä ks. luku 13.)

menetelmät, teema PATERNALISTINEN PERUSTELU: KÄYTTÖ JA VÄÄRINKÄYTTÖ

Toisen holhoamista tämän omaksi eduksi, voidaan kutsua paternalistiseksi huolehtimiseksi ja vallankäytöksi. Paternalistisen ajattelutavan mukaan ne, jotka eivät ole kykeneviä hallitsemaan itseään, kuuluvat toisten huolenpidon ja käskyvallan alle, koska se on heille itselleen parhaaksi. Parhaimmillaan tällainen ajattelutapa on aidosti huolehtiva, hyvää tarkoittava ja perusteltu. Pahimmillaan se kuitenkin piilottelee alistavaa ja riistävää vallankäyttöä. Erityisen kieroksi sen tekee se, että ”perustelu” tarjoaa hyväksikäytölle moraalisen oikeutuksen valepukuun puetun itsepetollisen tekosyn.

Paternalistisia kuten muunkinlaisia perusteluja käytetään usein väärin. Tämä ei tarkoita, että paternalistinen perustelu ei voisi olla pätevä. Sellainen on itsestään selvästi pätevä pienten lasten kohdalla. Koska lapsi ei ole kykene arvioimaan, mikä on

hänelle itselleen hyväksi, eikä hillitsemään kunnolla halujaan ja tunteitaan, lasta pitää holhota tavoilla, jotka voivat olla hänelle myös vastenmielisiä. Mutta lasta pitäisi kasvattaa ja harjoituttaa kehittämään kykyjään ja valmiuksiaan ja antaa hänelle vähitellen enemmän päätäntävaltaa. Myös kuka tahansa aikuinen ihminen voi joutua tilapäisesti tai pysyvästi tilaan, jolloin paternalistinen huolenpito ja itsemääräämisen rajoittaminen on perusteltua. (Oikeudellisessa mielessä kyse on siitä, että ihmisellä on holhoaja tai edunvalvoja.)

Inhimillisissä kulttuureissa on tyypillisesti paljon vääristyneitä ja virheellisiä käsityksiä siitä, millaisia kykyjä tai valmiuksia erilaisilla ihmisillä on. Erilaisissa historiallisissa sääty-yhteiskunnissa eri säätyjen, kastien, ammattien tai muiden ryhmien erityisiä tehtäviä ja eriarvoisia asemia on perusteltu juuri näin: erilaisilla ihmisillä on luonnostaan erilaisia luontaisia kykyjä ja valmiuksia ja siksi heillä on yhteiskunnassa erilaiset asemat ja tehtävät; monilla ihmisillä ei ole luontaisia kykyjä ja valmiuksia asemaan, jossa itsemäärääminen on mahdollisimman suurta.

Myös länsimaisessa kulttuurissa erilaisilla rasistisilla ja sovinistisilla ajattelutavoilla on perusteltu naisten ja muiden ryhmien alistettua asemaa. On huomattava, että tällaiset ajattelutavat ovat itseään toteuttavia. Jos ihmisen kykyihin ja valmiuksiin ei uskota, hänelle ei anneta mahdollisuuksia kehittää niitä, ja jos hän ei itsekään usko niihin, hän hyväksyy asemansa eikä yritäkään parantaa kykyjään, valmiuksiaan ja asemaansa. Tämä on keskeinen syy sille, miksi tällaista paternalistista ajattelua voi pitää ideologisenä: ideologinen paternalistinen ajattelu kiinnittää huomiota siihen, että tietynlaiset ihmiset tarvitsevat eivät osaa huolehtia itsestään ja tarvitseva holhoavaa huolenpitoa. Mutta ideologinen paternalistinen ajattelu vie huomion pois kahdesta toisiinsa liittyvästä seikasta. Ensinnäkin siitä, että holhoaminen ja siihen liittyvä vallankäyttö voi itsessään tehdä kohteistaan avuttomia estämällä näitä kehittymästä. Toiseksi, ideologinen ajattelu vahvistaa sen korostamia asioita sekä holhottavissa että holhoajissa.

Alistetusta asemasta vapautuminen eli emansipaatio on liittynyt 1700-luvulta lähtien vahvasti siihen, miten tieteellinen tutkimus on auttanut kritisoimaan kulttuurisia vallitsevia ajattelutaipumuksia ja väärinkäsityksiä.

Lainatut teokset

Hannah Arendt, "What is authority?" [1959] (teoksessa *The portable Hannah Arendt*, toim. Peter Baehr, Penguin, New York 2000, s. 462—507).

Aristoteles, *Retoriikka* (suom. Paavo Hohti ym., *Teokset IX*, Gaudemus, Helsinki 1997).

Tehtäviä

Keksikää **esimerkkejä** siitä, **kuinka toinen voidaan saada toimimaan** vaikuttamalla tämän **ajatteluun**, esimerkiksi herättämällä tässä **tunteita** tai uskomuksia hänen **tavoitteidensa** toteuttamismahdollisuuksista. (Yksinkertainen esimerkki malliksi: Joku on menossa ostamaan kaupasta banaaneita. Hänet saadaan uskomaan, että kaupassa ei ole myytävänä banaaneita tai että kaupan lähellä on suuri parvi karanneita mehiläisiä.)

J osoittaa K:ta aseella ja sanoo: "Anna rahasi tai ammun sinua." J tietää, että hänen aseensa ei ole ladattu. K taas uskoo, että ase on ladattu. K antaa rahansa J:lle. Pohdi näiden oletusten valossa seuraavia kysymyksiä:

- Pakottiko J K:ta antamaan rahansa?
- Antoiko J rahansa vapaaehtoisesti?

Niin sanotun **biovallan** käyttöä käsitellään luvuissa 14 ja 16. **Luvun 16** lopusta löytyvät seuraavat tehtävät, jotka liittyvät sekä biovaltaan että tämän luvun 3 asioihin:

tehtävä UUSI IHMINEN (ELOKUVA BIOVALLASTA RUOTSISSA 1950-LUVULLA)

tehtävä ULJAS UUSI MAAILMA: MILLAINEN ON YHTEISKUNTA HERRAMME FORDIN VUONNA 632? (tehtävä I)

tehtävä ULJAS UUSI MAAILMA - MITEN VALTAA KÄYTETÄÄN? (tehtävä II)

tehtävä MITEN DYSTOPIAA LUETAAN? - VARTIJAT

aineistotehtävä PASKAPUHE, "TOTUUDEN JÄLKEINEN AIKA" JA VALLANKÄYTTÖ

Vastikään on suomeksi ilmestynyt kaksikin kirjaa, joissa käsitellään paskapuhetta. Andre Spicérin kirjan [Paskanjauhantabisnes \(niin & näin 2018\) esipuhe](#) löytyy verkosta. Antto Vihman ja muiden kirjasta Totuuden jälkeen. Miten media selviää algoritmien ja paskapuheen aikana (Teos 2018) löytyy verkosta useampikin arvostelu (ks. mm. Pertti Nyberg, ["Kirja-arvio: Totuuden jälkeisenä aikana paskapuhe valloittaa maailmaa"](#), MTV Uutiset, [mtv.fi, 11.10.2018](#)). Mutta mistä paskapuheessa on kysymys ja miten se suhtautuu valehtelemiseen? Ja mitä tarkoitetaan, kun puhutaan "totuuden jälkeisestä ajasta"?

Lue otteet **Harry Frankfurtin kirjasta Paskapuheesta** (alla) ja vastaa kysymyksiin (1—4). Lue lisäksi **Nick Enfieldin essee "Kiintopisteitä totuuden jälkeisessä ajassa suunnistaville"** ([niin & näin 1/2018](#)) ja vastaa kysymyksiin (5—6).

- 1."Humpuukin määrittely riippuu ainakin osittain humpuukiin syyllistyvän henkilön mielentilasta", Frankfurt kirjoittaa. Miksi on näin?
- 2.Joissakin tapauksissa "henkilö saattaa valehdella, vaikka hänen esittämänsä väite olisi tosi". Mikä seuraavista on esimerkki tällaisesta tapauksesta?
- 3.Miten humpuukin tai paskan puhuminen eroaa valehtelusta?
- 4.Miksi Frankfurt tuntuu pitävän paskapuhetta jopa valehtelemista vaarallisempana ilmiönä?
- 5.Enfieldin mukaan "on erityinen luokka tosiasioita, jotka ovat totta vain ihmisten uskomusten vuoksi" (osio 2). Millaisen esimerkin hän antaa?
- 6."Poliittisella vallalla voi tukahduttaa tosiasiaväitteitä tai tehdä niistä laittomia. Se voi hävittää ne julkisesta keskustelusta ja siten hävittää niiden mahdolliset yhteiskunnalliset vaikutukset. Poliittinen valta voi jopa tehdä tietynlaisista tosiasioista epätotta", Enfield kirjoittaa (osio 7). Mitä esimerkkejä Enfield antaa tästä?

Harry G.Frankfurt, Paskapuheesta (otteet)

Yksi kulttuurimme näkyvimmistä piirteistä on paskapuheen paljous. Kaikki tietävät tämän. Kukin hoitaa oman osuutensa. Mutta helposti me pidämme tätä asiointilaa itsestään selvänä. Useimmat ihmiset luottavat lujasti siihen, että he kyllä tunnistavat paskapuheen ja osaavat jättää sen omaan arvoonsa. Niinpä ilmiö ei ole herättänyt juuri lainkaan vakavaa mielenkiintoa, eikä sitä ole kovinkaan perehtyneesti tutkittu.

Tästä taas johtuu, ettemme tiedä tarkkaan mitä paskapuhe on, miksi sitä on niin paljon tai mitä tehtäviä se palvelee. Meillä ei liioin ole maltillisesti muodostettua käsitystä sen merkityksestä meille. Toisin sanoen meiltä puuttuu teoria. [...]

Käyttökelpoinen lähde on nimiessee Max Blackin teoksessa *The Prevalence of Humbug* ("Humpuukin levinneisyys"). [...]

HUMPUUKI: Erityisesti rehentelevien sanojen tai tekojen avulla tapahtuvaa harhauttavaa väärän kuvan antamista toimijan omista ajatuksista, tunteista tai näkemyksistä tavalla, joka ei suoranaisesti ole valehtelua. [S. 143.]

Jokin hyvin samantapainen muotoilu olisi hyväksyttävissä myös silloin, kun halutaan valaista paskapuheen perustavimpia ominaispiirteitä. [...] kommentoin lyhyesti Blackin määritelmän eri osia.

Harhauttavaa väärän kuvan antamista: Tämä saattaa kuulostaa liikasanaiselta. Varmastikin Black tarkoittaa, että humpuukin täytyy olla suunnitellusti tai tarkoituksellisesti erehdyttävää, ettei väärän kuvan antaminen tapahdu vain epähuomiossa. Toisin sanoen kysymys on asioiden *tahallisesta* vääristelystä. Nyt voimme todeta, että jos harhauttamisen aie on humpuukin muuttumaton ominaisuus, on käsitteellisesti välttämätöntä, että humpuukin määrittely riippuu ainakin osittain humpuukiin syyllistyvän henkilön mielentilasta. Niinpä humpuukia ei voi suoraan samastaa mihinkään ominaisuuksiin — sisäisiin tai suhteellisiin — jotka kuuluvat yksinomaan niille sanallisille ilmauksille, joilla sitä tuotetaan. Tässä mielessä humpuuki voidaan tunnistaa samoin perustein kuin valehtelu: sitäkään ei voi samastaa valehtelijan esittämän väitteen virheellisyyteen tai muihin ominaisuuksiin, sillä valehtelun edellytyksenä on, että valehtelija esittää väitteensä tietyssä mielentilassa — hänellä on oltava harhauttamisen aie. [...]

Joissakin tapauksissa valehtelija ei valehtele, ellei hän esitä virheellistä väitettä; toisissa taas henkilö saattaa valehdella, vaikka hänen esittämänsä väite olisi tosi, jos hän vain itse uskoo väitteensä olevan virheellinen ja esittää sen harhauttamisenaikkeissa. [...]

Väärän kuvan antamista toimijan omista ajatuksista, tunteista tai näkemyksistä: Tämän määrittelyehdon mukaan humpuukiin syyllistyvä henkilö antaa väärän kuvan pohjimmiltaan itsestään. [...]

Luultavasti Black tarkoittaa, ettei humpuukia ole ensisijaisesti tarkoitettu antamaan yleisölle väärää käsitystä jostakin aiheesta, vaan että sen ensisijaisena tarkoituksena on antaa toisille virheellinen kuva siitä, mitä puhujan mielessä liikkuu. Humpuukista voidaan puhua, kun jonkin toiminnan pääsijallisena tarkoituksena ja ideana on tämän vaikutelman luominen. [...]

Ulostetta ei suunnitella tai työstetä; se vain eritetään, pudotetaan pois. Se voi olla muodoltaan enemmän tai vähemmän yhtenäistä tai olla olematta, mutta missään tapauksessa se ei ole *hiottua* ('wrought'). Ajatus kärsivällisesti hiotusta paskapuheesta on näin ollen sisäisesti jännitteinen. [...]

On mahdotonta valehdella, ellei usko tietävänsä totuutta. Paskapuheen tuottaminen ei vaadi vastaavaa uskoa. Täten valehteleva henkilö valitsee sanansa totuuden ehdoilla ja on siinä mielessä totuudelle uskollinen. Kun rehellinen ihminen puhuu, hän sanoo vain sen minkä uskoo todeksi; vastaavasti valehtelijan tapauksessa on välttämätöntä, että hän pitää väitteitään epätosina. Paskanpuhujan ei tarvitse antaa moisia vakuuksia: hän ei ole sen enempää toden kuin epätodenkaan puolella. Toisin kuin rehellinen ihminen ja valehtelija, hän ei kiinnitä tosiasioihin mitään huomiota, paitsi milloin niistä on hänelle apua sanottavansa perille saamisessa. Hän ei välitä siitä, kuvaavatko hänen sanomansa asiat todellisuutta oikein. Hän vain valikoi tai keksii niitä tarkoituksiinsa sopivasti. [...]

[...] valehtelu, toisin kuin paskanpuhuminen, ei tyypillisesti vie henkilöltä kykyä puhua totta. Paskanpuhumisen estoton ja ylenmääräinen harjoittaminen, eli väitteiden esittäminen piittaamatta mistään muusta kuin siitä minkä sanominen tuntuu sopivalta, voi heikentää tai jopa lakkauttaa ihmisen normaalin tavan tarkkailla asioita. Se joka valehtelee ja se joka puhuu totta pelaavat niin sanoaksemme samaa peliä, mutta vastakkaisilla puolilla. Kumpikin reagoi tuntemiinsa tosiasioihin,

vaikka toisen reaktiota ohjaa kunnioitus totuutta kohtaan ja toinen uhmaa tätä auktoriteettia suostumatta mukautumaan sen vaatimuksiin. Paskanpuhujia sivuuttaa tykkänään nämä vaatimukset. Hän ei torju totuuden arvovaltaa eikä valehtelijan tavoin asetu sitä vastaan. Hän ei kiinnitä siihen mitään huomiota. Tästä syystä paskapuhe on valehtelua suurempi totuuden vihollinen. [...]

G. Frankfurt, *Paskapuheesta* (suom. Antti Nylén, Johnny Kniga, Helsinki 2006). Otteet kirjan sivuilta 7–8, 11, 13–16, 20, 22–23, 32, 74–75 ja 80–81. (Engl. *On Bullshit*, 1986.)

Luku 4

Vapautta kaivataan – mutta mitä se on?

Neljännessä luvussa eritellään vapautta. Yksimielisyyttä siitä, mitä tämä kaivattu asia on, ei kuitenkaan ole. Onneksi apuna on esteitä kaihtamaton, sankarillinen Kari Grandi!

Katsotaan muun muassa erottelua negatiivisen vapauden käsitteen ja positiivisen vapauden käsitteen välillä. Avaamista kaipaavat myös vapauden ja vastuun suhteeseen sisältyvät oletukset.

Vapauden monet merkitykset

1800-luvun alkupuolen tärkeä saksalaisfilosofi G. W. F. Hegel (1770—1831) toi yhteiskuntafilosofiaan ja filosofiaan ylipäätään vahvasti historiallisen ulottuvuuden. Hegel esitti, että ihmiskunnan, tai koko maailmankaikkeuden, historia on ollut vähittäisen itsetietoiseksi, järjelliseksi ja vapaaksi tulemisen historiaa. Hegeliläisen historiallisen lähestymistavan mukaan vapaudella ei kuitenkaan ole mitään yhtä ydinsisältöä. Kunakin aikana ja kussakin yhteiskunnassa se, mitä vapaus ihmisille on ja voi olla, määrittyy kulloistenkin mahdollisuuksien ja rajoitteiden kautta. Se, mitä inhimillinen vapaus on ja miten se käsitetään, siis muuttuu historian myötä.

Kysymys inhimillisestä **vapaudesta ei ole vain yhteiskuntafilosofinen aihe**. Kysymykset toiminnan tai tahdon vapaudesta sekä vapauden ja vastuun suhteesta ovat filosofisen toiminnan teorian ja etiikan aiheita. Nämä aiheet ovat keskeisiä myös yhteiskunnalliselta ja poliittiselta kannalta. **Kyvykkyys vapaaseen toimintaa ja vastuuseen liittyy asemaan yhteiskunnassa**: esimerkiksi lapset eivät ole vapaita tekemään kaikkia niitä asioita, joita täysivaltaiset, täysi-ikäiset kansalaiset ovat. Toisaalta toiset ihmiset ja yhteiskunnalliset tekijät voivat sekä **edistää** ja **tukea** jonkun kehittymistä vapaaksi ja elämää vapaana, ja vastaavasti tietysti **estää** ja **vähentää** vapautta.

Liberalismia voi pitää johtavana länsimaisena poliittisena aatteena ja yhteiskuntafilosofian suuntauksena. Nimi juontuu latinan vapautta tarkoittavasta sanasta *liber*. Liberalismia voisi siis nimittää ”vapausaatteeksi”, ja erityisen tärkeänä liberalistit ovat pitäneet **yksilönvapautta**, erityisesti yksilöitä rajoittavien tekijöiden poissaoloa. Mutta on monenlaista liberalismia, ja liberalistinen näkemys vapaudesta rajoitteiden poissaolona on saanut osakseen myös paljon kritiikkiä. (Liberalismista ks. luvut 10 ja 11.)

Nykypäivän yhteiskuntafilosofian tutkimuksessa poliittinen vapaus on ehdottomasti hyvin keskeinen aihe mutta siis myös kiistanalainen. 1950-luvulla brittiläinen filosofi **Isaiah Berlin** esitti esseessään ”**Kaksi vapauden käsitettä**” (1958, suom. 2001), ettei ole vain yhtä perustultua näkemystä poliittisesta vapaudesta. Erilaisiin poliittisiin ihanteisiin, aatteisiin ja tavoitteet voivat eroja toisistaan ja olla myös yhteensovittamattomia juuri siksi, että niihin liittyy erilainen käsitys vapaudesta. Berlin itse puolusti **liberalistista negatiivista vapausnäkemystä**, jossa poliittista vapautta lähestytään **rajoitteiden poissaolon** kautta. Tämän näkemyksen mukaan ihminen on sitä vapaampi mitä vähemmän häntä rajoitetaan.

Toisentyyppisiä vapausnäkömymiä Berlin kutsui positiivisiksi, koska niissä vapaus palautetaan jonkinlaiseen toteutuvaan tai läsnäolevaan (eli positiiviseen) itsehallintaan. (Negatiivinen ei siis tässä tarkoita kielteistä tai vastustettavaa eikä positiivinen myönteistä tai kannatettavaa.)

”Yleisesti ajatellaan, että käsitteenä (mutta ei siis terminä) positiivinen vapaus tunnettiin jo antiikin Ateenassa, missä vapaa elämä muodostui aktiivisesta osallistumisesta *poliksen* asioihin”, Sami Syrjämäki (2007) selvittää: ”Luultavasti ensimmäinen filosofi, joka on antanut negatiiviselle vapauden idealle kirjallisen muodon, on Thomas Hobbes.” 1900-luvun jälkipuolella Berlinin tekemä erottelu oli vilkkaan yhteiskuntafilosofisen tutkimuksen ja keskustelun aihe. Kanadalainen filosofi Charles Taylor kirjoittaa:

”Negatiiviset teoriat [...] haluavat määritellä vapauden yksilöllisenä riippumattomuutena muista, positiiviset haluavat yhdistää vapautteen myös kollektiivisen itsekontrollin. Mutta taustalta löytyy syvempiä eroja näiden oppien välillä.

Isaiah Berlin osoittaa, että positiiviset teoriat käsittelevät sitä aluetta, jolla subjektin tulisi saada olla ilman asioihinsa puuttumista, kun positiiviset teoriat taas ovat kiinnostuneita siitä, kuka tai mikä kontrolloi. Haluaisin tuoda esiin taustalla olevia asioita hieman toisella tavalla. Positiivisen vapauden opit käsittelevät sellaista näkemystä, jolle oleellisesti on kontrollin harjoittaminen omaan elämäänsä. Tämän näkemyksen mukaan joku on vapaa vain siinä määrin kuin hän on itse onnistunut toteuttamaan itsensä ja oman elämänsä muotoutumisen. Tällainen vapauden käsite on toteuttamiskäsite [*exercise-concept*].

Sitä vastoin negatiiviset teoriat voivat nojautua yksin tilaisuuskäsitteeseen [*opportunity-concept*], jolloin vapaana olemisessä on kyse siitä, mitä voimme tehdä, mitä meille on tarjolla, riippumatta siitä, teemmekö mitään käyttäksämme näitä tilaisuuksia. [. . .] Riittävä ehto sille, että joku on vapaa, on se, ettei hänen tiellään ole mitään.” (Taylor 1985 [1979], s. 214, suom. NN.)

Negatiivinen vapauden käsite vaikuttaa suhteellisen selkeältä: vapaus on toisten asettamien esteiden tai rajoitteiden puuttumista. Aiheesta on kuitenkin monenlaisia kiistoja.

Positiivisesta vapauden käsitteestä taas on vielä enemmän kiistoja ja siitä on vaikeampi saada otetta. Sen voi ajatella liittyvän siihen, että jotta joku olisi vapaa toimimaan, hänellä täytyy olla **kykyjä** tai **toimintamahdollisuuksia**. Nämä voivat olla hyvin erilaisia kuten taitoja, välineitä tietoa, yhteistyökumppaneita, hyveitä tai rahaa. Aihetta monimutkaistaa vielä se, että väärin uskomusten voidaan ajatella vähentävän toimintamahdollisuuksia ja siten vapautta. Seuraavat esimerkit voivat auttaa hahmottamaan aihepiiriä.

harjoitus VAPAUTTA RAJOITTAVIEN TEKIJÖIDEN MONINAISUUS

menetelmät ESIMERKKIEN KÄYTTÖ

Katsotaan alustavasti erilaisia tapausesimerkkejä siitä, millaisten tekijöiden vuoksi toimija ei ole vapaa saavuttamaan sitä, mitä hän tavoittelee. Kutsukaamme apuun Kari Grandi! Hän seikkaili suomalaisissa televisiomainoksissa 1970-luvun lopulta lähtien. (Näet hänet mm. tässä [Mainosmuseon taltioimassa mainosvideossa vuodelta 1977.](#))

Esimerkki 1: Kari Grandi vaeltaa hiekkäerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Alta sadan metrin päässä hiekkadyynin takana on keidas, jolla on raikasvetinen lähde. Mikä estää Karia saavuttamasta tavoitettaan? Hän ei tiedä lähellä olevasta keitaasta.

Virheellinen uskomus voi estää saavuttamasta sitä, mitä toimija tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Kuvittele esimerkkitapauksiin erilaiset yksityiskohdat. (Erämaa Algeriassa, Wikimedia, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_World_Factbook_-_Algeria_-_Flickr_-_The_Central_Intelligence_Agency_\(7\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_World_Factbook_-_Algeria_-_Flickr_-_The_Central_Intelligence_Agency_(7).jpg), vierailtu 15.10.2020.)

Esimerkki 2: Kari Grandi vaeltaa hiekkäerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Alta sadan metrin päässä hiekkadyynin takana on keidas, jolla raikasvetinen lähde. Kari huomaa keitaan, mutta hänen voimansa ovat jo ehtyneet. Hän ei kykene enää konttaamaan upottavassa hiekassa dyynin yli.

Kykyjen puute voi estää toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Esimerkki 3: Kari Grandi vaeltaa hiekkäerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa kopin, jossa on puhelin. Kun Kari nostaa luurin, puhelu yhdistyy automaattisesti paikallisen matkailutoimiston neuvontaan. Ystävällien neuvoja, kysyy kuinka voi auttaa ja mainitsee varmuuden vuoksi, että alta sadan metrin päässä puhelimesta on keitaalla raikasvetinen lähde. Mutta neuvoja ei osaa suomea, eikä kielitaidoton Kari ei osaa paikallista kieltä. Lopulta hän sulkee turhautuneena puhelimen.

Toimijan kykenemättömyys kommunikoida toisten (hyväntahtoisten ja auttavaisten) ihmisten kanssa voi estää toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Esimerkki 4: Kari Grandi vaeltaa hiekkærämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keitaan edustalla on aseistettu vartija, joka estää Karia pääsemästä lähteelle suostumatta edes kuuntelemaan tätä (koska hän vaikkapa pelkää Karin näköisiä ihmisiä ja suhtautuu näihin siksi vihamielisesti).

Toiset ihmiset voivat estää voimakkein tai niillä uhkaamalla toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Esimerkki 5: Kari Grandi vaeltaa hiekkærämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, eikä Karilla ole keinoa päästä lukitusta portista tai aidan läpi, yli tai ali.

Toisten ihmisten asettamat esteet voivat estää toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Esimerkki 6: Kari Grandi vaeltaa hiekkærämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, ja automaattiportti toimii kolikoilla. Mutta Karilla ei ole rahaa.

Toisten ihmisten vaatimat maksut ja toimijan taloudellinen maksukyvyttömyys voi estää toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Esimerkki 7: Kari Grandi vaeltaa hiekkærämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, ja sen edustalla istuu ihmisiä palmujen katveessa. Kari uskoo näiden olevan vihamielisiä eikä hän yritä lähestyä keidasta.

Toimijan omat virheelliset uskomukset toisista ihmisistä (ennakkoluulot) voi estää toimijaa saavuttamasta sitä, mitä hän tavoittelee, ja rajoittaa näin toimijan vapautta.

Tehdään muutama huomio tapauksista. Vapautta tai tavoitteiden saavuttamista rajoittavat tekijät voivat olla sekä sisäisiä että ulkoisia. Vapautta voivat rajoittaa toiset ihmiset tai ihmisten välisiin ja yhteiskunnallisiin suhteisiin liittyvät seikat (kuten taloudelliset tai kommunikaatioon liittyvät). Selkeästi toimijan vapautta voivat myös rajoittaa virheelliset ajattelutavat niin heidän omansa (esimerkki 7) kuin toistenkin (esimerkki 4).

Vapauden ja vastuullisuus: moraalisen, yhteiskunnallisen ja oikeudellisen ajattelun taustaoletuksia

[Tämän osion asiat ovat pitkälti yhteneviä sen kanssa, mitä esitän luvussa 3 materiaalissa *Etiikan perusteet – perustellen*, 2020.]

Yhteiskunnalliseen toimintaan ja ajatteluun sekä yhteiskunnallisiin aseisiin ja rakenteisiin liittyy monenlaisia toimintaa, vapautta ja vastuuta koskevia käsityksiä ja oletuksia. Nämä **taustaoletukset** liittyvät toiminnan arviointiin sekä moraalisisessa että oikeudellisessa mielessä.

Jos esimerkiksi unohdan ystäväni mökille ensiapulaukun, josta löytyvällä kyypakkauksella ystäväni pelastaa myöhemmin koiransa hengen, en ole tietoisesti auttanut häntä koiran pelastamisessa. Kyse oli sattumasta, en ole ”syyllistynyt” arvostettavaan toimintaan enkä ansaitse erityistä kiitosta. Vaikka sanoilla ”syyllinen” ja ”syyllistyä” viitataan tavallisesti väärin tekemiseen syyllistymiseen, syyllisyyden käsite pätee myös oikein toimimiseen. Se, jonka katsotaan tehneen tietoen tahtoen jotain, mikä on hyvää ja oikein, ajatellaan saaneen sen itse aikaan. On tavallista ajatella, että sille, joka on tehnyt tietoisesti ja harkiten jotain erityisen hyvää, kuuluu osoittaa myönteistä huomiota kuten kiitosta. (Hyvin tai oikein toimineen voi siis myös sanoa syyllistyneen tekoonsa tai tehneen sen tahallaan, vaikka syyllisyydestä ja tahallisuudesta tavallisesti puhutaan vain kielteisten, väärin tekojen kohdalla.)

Mutta jos kaikki, mitä ”teemme”, on meistä riippumattomista syistä johtuvaa, ei kukaan itse tee moraalisesti oikeita tai hyviä tekoja. Ajatukset toimintaa ohjaavista **moraalisista vaatimuksesta** ja **moraalisesta vastuusta** näyttävät **edellyttävän taustalleen** ajatuksen **vapaasta toiminnasta** tai **vapaasta tahdosta**. Mutta teemmekö tekoja itse? Onko toimintamme vapaata, ja jos niin mitä tämä tarkoittaa?

Toiminta ja käyttäytyminen ovat **tavoitteellista** eli **intentionaalista**. Eläinten voi ajatella käyttäytyä miellyttäviin asioihin pyrkivien ja epämiellyttäviä asioita välttävien halujen ohjaamina. Jopa kasvien voi ajatella tavoittelevan luontaisten taipumustensa mukaisia asioita kuten valoa, ravinteita ja vettä. Tämä ei tarkoita, että eläimet harkitsisivat ja valitsisivat tietoisesti, vaikka kokevat, havaitsevat ja muistavatkin asioita tai että kasvit kokisivat tai tiedostaisivat mitään. Ihmiset ovat kokevia ja haluavia eläimiä, mutta mahdollisesti myös itsetietoisia, harkitsevia ja valitsevia. Aristoteles kehitti tätä lähestymistapaa ja Aristotelesta seuraten sitä kutsutaan myös **teleologiseksi** (kr. *telos* – loppu, päämäärä).

Ihmiset ja epäilemättä hyvin monet muutkin eläimet käyttäytyvät **halujen** ja **uskomusten** pohjalta. Kun janoinen uskoo, että vähän matkan päässä on raikas puro, se menee purolle juomaan, ja onnistuu, mikäli uskomus on tosi eikä mikään estä (mukaan lukien muut toisiin tavoitteisiin ohjaavat halut ja uskomukset). Halu asettaa tavoitteen ja uskomus kertoo, miten se saavutetaan.

Tekojen lisäksi myös **tekemättä jättäminen** voi olla harkittua, valittua ja vapaaehtoista. Jos joku jättää auttamatta onnettomuuden uhria, on tavallista ajatella hänen toimineen väärin, vaikka hän ei varsinaisesti tehnytkään mitään. Etiikassa ja toiminnanteoriassa käytetään teoista ja tekemättä jättämisistä tai teoista pidättäytymisistä joskus latinalaisperäisiä nimityksiä **aktit** ja **omissiot**.

Toiminnan vapauden ehdot

Toiminnan vapautteen tavallisesti liitettyä **piirteitä** tai **ehtoja** ovat **järkevyys, valinta, sitoutuminen** ja **mahdollisuus toimia toisin**. Järkevyyden tai rationaalisuuden ei tarvitse ajatella tarkoittavan jonkinlaista absoluuttista rationaalisuutta vaan sitä, että toimija toimii perusteltujen uskomusten varassa halliten halujaan niitä vertaillen ja etujaan huomioiden. Toimijan kyky valita ei välttämättä edellytä erillistä tahdon kykyä vaan kykyä suunnata toimintaan ja siitä pidättäytymistä aktiivisesti.

Sitoutuminen tai autonomisuus liittyy siihen, että pakotettuna tai uhattuna toimiminen ei lähtökohtaisesti ole tavanomaisessa mielessä vapaata: jos annan rahani henkeäni uhkaavalle ryöstäjälle, annan ne kyllä järkevästi harkiten ja valiten, mutten vapaasti. Mahdollisuus toimia toisin kytkeytyy siihen, miten toimija ajattelee mahdollisuuksistaan, ei pelkästään siihen, mikä on todellisuudessa mahdollista. Jos uskon, että olen kykenemätön avaamaan huoneen ovia, minulla ei ole toimintamahdollisuuksia eli en ole vapaa toimijaa, vaikka oikeasti kykenisikin avaamaan jonkin ovista. Mahdollisuudet, joista ei tiedetä, eivät ole toimijalle aitoja mahdollisuuksia.

On myös huomattava, että **toiminnan vapauden** ei tarvitse ajatella **edellyttävän** sitä, että **jokainen teko on aktiivisesti järkevästi harkittu ja valittu**. Tavanomainen toimintamme on suurelta osin rutiininomaista, totunnaisia tapoja, tuttuja käytänteitä tai vastaavia seuraavaa. Tämä ei tarkoita, että kyse olisi vain jonkinlaisesta vaistomaisesta tai tiedostamattomasta käyttäytymisestä. Kyse voi olla vapaasta toiminnasta, jos meillä on **kyky harkintaan** ja **aktiiviseen valintaan** ja voimme tarpeen vaatiessa aktivoitua kontrolloidumpaan toiminnan hallitsemiseen. Tämä pienentää eroa vapaan toimijan toiminnan ja käyttäytymisen välillä: toimijan käyttäytyminen voi olla vapaaehtoista, jos hän voi tarvittaessa puuttua siihen tahdonalaisesti ja järkevästi harkiten.

Edellisissäkin piirteissä tai ehdoissa olisi paljon tarkentamista ja kyseenalaistettavaa. Mutta viimeinen seikka vie hankalan ja toiminnan vapaudelle mitä keskeisimmän aiheen pariin: jotta on mahdollista toimia, on oltava **toimintaa mahdollistavia kykyjä**. Tiedolliset kyvyt ja **tietäminen** on keskeistä, mutta niin ovat myös mitä erilaisimmat **taidot** ja sellaiset valmiudet tai **hyveet kuten itsehillintä**. Kyse on myös kaikkea muuta kuin pelkästään yksilöllisistä kyvyistä tai valmiudesta. Ihmiset ovat muiden eläinten tavoin riippuvaisia ulkoisista **resursseista**, voivat tehdä **yhteistyötä** muiden kanssa ja ovat **alttiita vallankäytölle** toisten taholta. Yksilön toimintaa, vapautta ja vastuu kytkeytyvät väistämättä sosiaaliin ja yhteiskunnallisiin tekijöihin. Etiikasta ja psykologiasta liu'utaan näin yhteiskuntafilosofian ja -tieteiden puolelle.

Sivuvaikutukset

Huomioidaan yksi tietoon liittyvä erottelu, joka kytkeytyy vastuuseen. Toiminnan **tavoitellut seuraukset** voidaan **erottaa ennalta nähdystä mutta ei-toivotuista seurauksista**. Tiedetyt ei-toivotut sivuvaikutukset ovat kyllä jossakin mielessä valittuja, koska on valittu tietoisesti

teko, joka ne saa aikaan. Mutta vastuun suhteen niihin suhtaudutaan jollakin tavalla toisin kuin tavoiteltuihin seurauksiin. Hammaslääkärin paikatessa hammastani hän tuhoaa potilaan luuta ja aiheuttaa hänelle kipua. Nämä ovat lääkärin tiedostamia seurauksia hänen valitsemastaan toiminnasta. Ne ovat minulle haitallisia. En kuitenkaan syytä ja moiti häntä niistä. Pidän häntä ”syyllisenä” suunterveyteni edistämiseen ja arvostan ja kiitän häntä siitä. Suunterveyteni edistäminen oli kummankin tavoitteena ja hän oli kykenevä siinä auttamaan. Luuni hallittu rikkoutuminen ja kipuni oli meidän kummankin hyväksymä ei-toivottu seuraus.

Yksilöllisten tekojen **sivuvaikutusten kasautuminen** kuuluu oleellisesti yhteiskuntafilosofian ja -tieteiden alaan. Vaikka toimittaisiin yksilöinä, useiden toimijoiden tekemisillä on kuitenkin hyvin usein merkittäviä yhteisvaikutuksia. Saastumisongelmat ovat tyypillisesti lukuisten toimijoiden tekojen pienten sivuvaikutusten kasautumista kaikille haitallisiksi kokonaisvaikutuksiksi, mukaan lukien ilmaston lämpeneminen. Ongelmaksi nousee luottamus. Jos ei voi luottaa siihen, että toiset rajoittavat toimiaan yhteisen edun saavuttamiseksi, ei ole oikeastaan itsekään järkevää rajoittaa toimintaansa: oma rajoittaminen ei riitä tuottamaan hyötyä, mutta tuottaa itselle kustannuksia. (Aihe oli esillä jo luvussa 1, kun oli puhe vessapaperin hamstrauksesta; ks. myös luku 9.)

Vastuu tavallisessa sosiaalisessa kanssakäymisessä, yhteiskunnassa ja lain edessä

Virheelliset uskomukset voivat **vähentää toimintamahdollisuuksia** ja siten **vapautta**. Jos esimerkiksi janoisena erämaassa vaeltava Kari Grandi ei tiedä, että hiekkadyynin takana on raikasta vettä keitaalla, hän ei voi halutessaan mennä sitä juomaan. **Tietäminen, kyvyt ja taidot** lisäävät **toimintamahdollisuuksia** ja **vapautta**, niiden puute taas vähentää. Mutta vaikuttamismahdollisuuksien puute **vähentää** vastaavasti myös **vastuuta**.

Sekä **tavallisessa sosiaalisessa elämässä että lakien ohjaamassa yhteiskunnallisessa elämässä** aikuisia ja nuoriakin pidetään **lähtökohtaisesti toimijoina**, jotka ovat tavanomaisessa mielessä vapaita, vastuullisia ja käyttäytymistään hallitsevia. Sosiaalisessa elämässä tämä kytkeytyy sellaisiin oleellisesti moraalisiin aiheisiin kuten **henkilökohtaiset suhteet ja kanssakäyminen, luottamus** sekä näihin liittyvät **tunteet**. Kun toiset auttavat hyväntahtoisesti, tunnetaan kiitollisuutta ja osoitetaan sitä. Kun joku toimii töykeästi ja muista piittaamatta, häntä paheksutaan ja sitä voidaan myös osoittaa hänelle. Jos ajattelen jonkun aiheuttaneen huolimattomuudellaan minulle vakavaa haittaa, tunnen suuttumusta ja yritän vaatia häntä vastuuseen. Jos kuitenkin huomaan hänen olevan pieni lapsi, tunteeni ja vaatimukseni häntä kohtaan saattavat muuttua, mutta saatan vaatia hänen huoltajiaan vastuuseen.

Toisaalta vastuun, syyllisyyden ja ansion käsitteet ovat hyvin vahvasti läsnä tavallisessa elämässämme mukaan lukien toiminnan juridinen arviointi. **Juridinen vastuu** ja **moraalinen vastuu eivät** ole kaksi **erillistä** asiaa. Yksinkertaistaen asiaa voidaan katsoa näin: Lait kieltävät toisten vahingoittamista ja muita moraalisesti väärinä pidettyjä toimintatapoja (avunannon laiminlyöminen hätätilanteissa, sopimusten rikkominen yms.). Toimija voi itse korjata moraalisen ja lainmukaisen virheensä esimerkiksi korvaamalla aiheuttamansa vahingon tai

täyttämällä laiminlyömänsä sopimuksen. Jos hän ei näin tee, hänet voidaan yrittää saada **lailliseen eli juridiseen vastuuseen** siihen varatuissa **julkisissa instituutioissa eli oikeusistuimissa**. Yhteiskunnallisessa toiminnassa ja oikeudenkäynnissä henkilön oletetaan olevan tavanomaisessa mielessä vastuullinen toimija. Jos on syytä epäillä tätä, hänen toimijuuttaan ja vastuullisuuttaan eli juridisella kielellä sanottuna ”**syyntakeisuuttaan**” voidaan erikseen selvittää. Moraalinen vastuu ja toimijuus, eli juridinen syyntakeisuus, on siis **lähtökohtaoletuksena**.

Juridisesti tavallisen henkilön **vastuuta** katsotaan itse asiassa hyvin **tavanomaisilla** arkiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen ja moraaliseen ajatteluun sisältyvillä tavoilla. Henkilöiden tai moraalisten toimijoiden ajatellaan lähtökohtaisesti olevan vastuussa sekä **aktiivisista teoistaan** että **toimintansa sivuvaikutuksista**. Toiminnan tai käyttäytymisen sivuvaikutusten kohdalla juridisessa kielenkäytössä puhutaan **tuottamuksellisuudesta**. Ajatellaan esimerkiksi tapausta, jossa ylinopeutta ajava aiheuttaa piittaamattoman liikennekäyttäjensä sivuvaikutuksena toisen vammautumisen. Kyseessä ei ole tahallinen pahoinpitely vaan tahallisesta liikennerikoksesta aiheutuva tuottamuksellinen vahingonteko. Vastuusta vapauttavaksi **puolustukseksi ei käy se, että ei tiennyt** toisesta tielläliikkujasta tai nopeusrajoituksesta. **Moraalisena ja lainmukaisena vaatimuksena** on, että ajoneuvonkuljettaja **on tietoinen** siitä, että tiellä voi olla muita liikkujia ja mikä on suurin sallittu nopeus, ja että hän **hallitsee käyttäytymistään ja havainnoi** riittävästi.

teema OIKEUDELLINEN VASTUUN JA SYYNTAKEISUUDEN TAUSTAOLETUKSET

Yli 15-vuotiaat ovat lain mukaan rikosoikeudellisesti vastuussa teoistaan ja nuoremmatkin voidaan katsoa olevan korvausvastuussa aiheuttamistaan vahingoista. Millainen ajattelutapa taustalta löytyy? Hyvin tavallinen ja arkinen.

Tavalliset riittävästi tavanomaisella tavalla kehittyneiden henkilöiden ajatellaan olevan vastuussa tekemisistään ja käyttäytymisestään. On huomattava, että rikosoikeudellisen ja korvausvastuun piiriin kuuluvat tavoitteellisen toiminnan lisäksi myös toiminnan tai käyttäytymisen ennakoitavina pidetyt sivuvaikutukset. Jos harrastan takapihallani viikatteenheittoa ja maalista ohi mennyt viikate haavoittaa naapuriani, olen mitä ilmeisimmin syyllistynyt rikoslaissa rikoksi määriteltäviin vaaran aiheuttamiseen ja tuottamukselliseen vahingon aiheuttamiseen. Tavallisia aikuisia tai aikuisuutta lähestyviä ihmisiä pidetään siis kykyjensä ja valmiuksiensa osalta vastuullisina toimijoina.

Jos jotakuta syytetään rikoksesta, mutta onkin joidenkin syiden vuoksi syytä epäillä, että hän ei ole ollut tekohetkellä olleenkaan syyntakeinen, syytetylle voidaan tehdä mielentilatutkimus. Hänet voidaan katsoa olleen syyntakeinen, alentuneesti syyntakeinen tai syyntakeeton. Kun juridisessa kielenkäytössä puhutaan syyntakeellisyydestä, tarkoitetaan sitä, voidaanko henkilön katsoa olleen kykyjensä ja piirteidensä puolesta siten vastuussa toiminnastaan, kuin tavallisten aikuisten ihmisten oletetaan tavallisesti olevan. Syynä sille, miksi henkilön voidaan katsoa olleen alentuneesti syyntakeinen tai kokonaan syyntakeeton, voivat olla esimerkiksi tilapäiset mielenhäiriöt, dementia tai psykoosin tapaiset mielenterveydelliset häiriöt tai esimerkiksi dementiaan liittyvät muistia ja muita kognitiivisia kykyjä alentavat häiriöt.

Se, että joku ei ole täysin tai ollenkaan kykyjensä ja valmiuksiensa puolesta vastuussa on siis todettava juridisesti erikseen. Oikeusistuin voi todeta täysi-ikäisen

ikäisen vajaavaltaiseksi, jolloin hänelle määrätään edunvalvoja. Rikosoikeudenkäynnin yhteydessä ihminen voidaan todeta syyntakeettomaksi tai hänen syyntakeisuutensa voidaan todeta olleen alentunut. Kaikissa näissä tapauksissa oikeusistuimen päätös nojaa lääkärin ja muiden asiantuntijoiden selvityksiin. (Vajaavaltaisuus on kuitenkin eri asia kuin rikosoikeudellinen syyntakeettomuus.)

Lainatut teokset

Sami Syrjämäki, "Poliittinen vapaus", *Logos-ensyklopedia*, 26.9.2007, <https://filosofia.fi/node/2814> (vierailtu 16.10.2020).

Charles Taylor, "What's wrong with negative liberty?" [1979], teoksessa *Philosophy and the human sciences: Philosophical papers 2* (Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 211—229).

Tehtäviä

Katso läpi edellä tavatut tapaukset. **Mikä kussakin tapauksessa vähentää Kari Grandin vapautta?**

Esimerkki 1: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Alta sadan metrin päässä hiekkadyynin takana on keidas, jolla on raikasvetinen lähde. Mikä estää Karia saavuttamasta tavoitettaan?

Esimerkki 2: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Alta sadan metrin päässä hiekkadyynin takana on keidas, jolla raikasvetinen lähde. Kari huomaa keitaan, mutta hänen voimansa ovat jo ehtyneet. Hän ei kykene enää konttaamaan upottavassa hiekassa dyynin yli.

Esimerkki 3: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa kopin, jossa on puhelin. Kun Kari nostaa luurin, puhelu yhdistyy automaattisesti paikallisen matkailutoimiston neuvontaan. Ystävällien neuvoja, kysyy kuinka voi auttaa ja mainitsee varmuuden vuoksi, että alta sadan metrin päässä puhelimesta on keitaalla raikasvetinen lähde. Mutta neuvoja ei osaa suomea, eikä kielitaidoton Kari ei osaa paikallista kieltä. Lopulta hän sulkee turhautuneena puhelimen.

Esimerkki 4: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keitaan edustalla on aseistettu vartija, joka estää Karia pääsemästä lähteelle suostumatta edes kuuntelemaan tätä (koska hän vaikkapa pelkää Karin näköisiä ihmisiä ja suhtautuu näihin siksi vihamielisesti).

Esimerkki 5: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, eikä Karilla ole keinoa päästä lukitusta portista tai aidan läpi, yli tai ali.

Esimerkki 6: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, ja automaattiportti toimii kolikoilla. Mutta Karilla ei ole rahaa.

Esimerkki 7: Kari Grandi vaeltaa hiekkaerämaassa. Hän haluaa ja tarvitsee juotavaa. Hän huomaa alta sadan metrin päässä olevan keitaan ja sen raikasvetisen lähteen. Mutta keidas on aidattu, ja sen edustalla istuu ihmisiä palmujen katveessa. Kari uskoo näiden olevan vihamielisiä eikä hän yritä lähestyä keidasta.

(Vastaukset ks. yllä harjoitus VAPAUTTA RAJOITTAVIEN TEKIJÖIDEN MONINAISUUS.)

teema ja tehtävä SOPIVATKO VAPAA TAHTO JA DETERMINISMI YHTEEN? JOS EIVÄT, MITEN KÄY RANKAISEMISELLE?

On tavallista ajatella, että tapahtumilla mukaan lukien ihmisen käyttäytyminen ja teot, on ne aikaansaaneet syyt. Tässä yhteydessä filosofiassa puhutaan kausaalisuudesta sekä determinaatista ja determinismistä. Determinismillä tarkoitetaan ajattelutapaa, jonka mukaan kaikki, mitä tapahtuu, on määrätynyt, välttämättömien syiden aikaan samaa. Determinismillä on monia muotoja. Antiikissa esiintyneiden determinististen näkemysten mukaan kaikki tapahtumat saattoivat olla luonnon välttämättömän järjestyksen mukaista ja määräämää tai kaiken tietävän ja kaikkea hallitsevan jumaluuden määräämää. Uudella ajalla determinismi on usein liittynyt luonnontieteelliseen maailmankuvaan ja sen ajatukseen luonnon välttämistä säännönmukaisuuksista. Kaikki determinismin version tuntuvat kuitenkin asettavan ajatuksen inhimillisestä vapaudesta ja syyllisyydestä kyseen alle.

Kysymyksen syyllisyyden ja vastuun suhteesta determinismiin näyttäisivät liittyvän kysymyksiin toiminnan vapaudesta ja vapaasta tahdosta. Olen vastuussa siitä, mitä teen vapaasti. Olen syyppää tai syyllinen siihen, minkä alkulähde on enkä jonkinlainen oma vapaa tahtoni. Jo antiikista asti monet filosofit ovat kuitenkin katsoneet, että ajatukset determinismistä, moraalista vastuusta ja toiminnan vapaudesta tai vapaasta tahdosta ovat sovitettavissa yhteen. Nykyisin tällaista kantaa kutsutaan moraalifilosofiassa ja metafysiikassa kompatibilismiksi. Inkompatibilistit taas katsovat, ettei determinismi on sovitettavissa yhteen tavanomaisten moraalien, vastuuta ja vapautta koskien käsitystemme kanssa.

Klassikkofilosofeista muun muassa Thomas Hobbes (1588–1679) näyttää olleen inkompatibilismi. Hobbes on uuden ajan merkittävimpiä yhteiskuntafilosofeja, hän puolusti negatiivista vapauskäsitystä ja vaikutti myös modernin liberalistisen ajattelun kehitykseen. Näkemys, jonka mukaan ajatus vapaasta tahdosta on viime kädessä illuusio, palautuu osaltaan Hobbesiin.

Vaikka determinismin kysymyksen ovat metafysiikan kysymyksiä, ne kytkeytyvät selkeästi etiikkaan ja myös yhteiskuntafilosofiaan. Yhteiskuntafilosofian aiheisiin on näet antiikista asti kuulunut rankaiseminen. Rankaiseminen on yhteiskunnallista toimintaa, johon liittyy oletuksia rangaistavan syyllisyydestä ja vastuusta. Voiko kuitenkaan rangaista, jos rangaistava ei viime kädessä ole vastuussa teoistaan?

(Rankaisemiseen palataan luvussa 14.)

Kuuntele Lari Launosen ja Aku Visalan [”Vapaa tahto: onko se illuusio?” \(21 min. podcast. Areiopagi.fi\)](#). Vastaa podcastia ja tätä lukua hyödyntäen kysymyksiin:

- Norjalainen Andres Breivik todettiin mielentilatutkimuksissa lopulta syyntakeiseksi. Millaiset tiedot hänen lapsuudestaan ja taustoistaan saattoivat kuitenkin saada mieltimään, onko Breivik sittenkään vastuussa teoistaan?
- Mitkä ovat kolme Aku Visalan esittelemää ehtoa vapaalle toiminnalle? Millainen voi olla kahden ensimmäisen ehdon suhde viimeiseen?
- Millaista merkitystä on Visalan mukaan sillä, katsotaanko Breivikin toimineen vapaasti?
- Mitä mielentilatutkimuksissa arvioidaan?
- Miksi autonomia on tärkeää ihmisen omalle elämälle?

- Ihminen ei ole voinut vaikuttaa suureen osaan niistä tekijöistä, jonka määrittävät sitä, millainen hän on. Miten tahdon vapauden voi ajatella suhtautuvan tähän?
- Millainen on kompatibilistinen näkemys vapaan tahdon ja determinismin suhteesta? Entä inkompatibilistinen?

- Visalan mukaan kompatibilistien ja inkompatibilistien näkemys siitä, toimiko Breivik vapaasti voi erota toisistaan. Miten?

(Aku Visalalta ilmestyi 2018 kirja *Vapaan tahdon filosofia*. Hänen ja Kalle Haatasen keskustelu aiheesta voi kuunnella ohjelmassa ["Vapaan tahdon filosofia", Yle Areena, 53 min, 15.2.2019.](#))

Lisää aiheesta:

Olli Kaarakka, ["Rikosvastuu ja vapaa tahto", Kriminaalihuollon tukisäätiö \(blogikirjoitus, 26.6.2019\).](#)

Mikko Puttonen, ["Onko ihmisellä vapaa tahto ja jos ei, romahtaako moraalimme? Näin tieteen tulokset horjuttavat uskoa vapaisiin valintoihin" \(Helsingin Sanomat, 12.11.2018\).](#)

Luku 5

Yhteiskuntafilosofian moninaisuus: yhteyksiä, menetelmiä, aiheita

Alun luvut 1–4 ovat esitelleet yhteiskuntafilosofiaa on esitelty aiheiden ja esimerkkitapausten kautta. Seuraavasta luvusta 6 aina lukuun 15 asti huomioidaan paljon historiaa ja edetään suurin piirtein aikajärjestyksessä antiikista kohti nykypäivää. Kohta siis aloitetaan alusta, antiikin kreikkalaisista . . .

Katsotaan sitä ennen kolmea teemaa: ihmistieteisiin oleellisesti kuuluva tulkintaa, niin sanottu peliteoreettista lähestymistapaa ja normatiivisen etiikan argumentaatiotapojen yhteyttä yhteiskuntafilosofiaan tai politiikan filosofiaan.

Yhteiskuntafilosofian aihepiirejä ja yhteyksiä

Yhteiskuntafilosofian ala on laaja ja sillä on **monenlaisia yhteyksiä** muihin tutkimusaloihin. Erityisesti yhteyksiä löytyy tietysti **muihin filosofian aloihin** mutta paljon myös **yhteiskuntatieteisiin, historian tutkimukseen** ja erilaisiin **kulttuurin tutkimuksen** aloihin. Tässä luvussa käsitelty peliteoria liittyy sekä politiikan teoriaan, taloustieteisiin että teoreettiseen evoluutiobiologiseen tutkimukseen (ks. luvut 9 ja 11).

Yhteiskuntafilosofinen tutkimus on myös hyvin usein **historiallista**. **Monet** yhteiskunnalliset ilmiöt tulevat ymmärrettäviksi, kun tarkastellaan niiden historiallisia taustatekijöitä ja kehitysvaiheita. Toinen syy tähän on se, että **yhteiskunnat muuttuvat** ja erilaisilla **poliittisen ajattelun suuntauksilla** on omat pitkään jatkuneet ja kehittyneet perinteensä. Yhteiskunnallisilla ja poliittisilla **käsitteillä** on omat **kehityshistoriansa**. Yhteiskuntafilosofia kytkeytyy tällöin muun muassa **poliittisen historian, talous historian** ja **aatehistorian** tutkimukseen. (Ks. luvut 6–15.)

Kuten nähtiin luvussa 3 monet vallankäyttöön liittyvät käsitteet ovat normatiivisia (eli niihin sisältyy ajatus epäoikeudenmukaisuudesta tai moraalisesta tuomittavuudesta). Monet yhteiskuntafilosofia tai politiikan filosofian aiheet kytkeytyvät **etiikkaan**. Etiikka ja yhteiskuntafilosofia **syntyivät yhdessä** eikä niiden välille tehty antiikissa eikä tavallisesti myöhemminkään juuri ennen 1800-lukua selkeää eroa. Erityisesti **kysymykset oikeudenmukaisuudesta** ja laeista liittyvät etiikkaa ja yhteiskuntafilosofiaa toisiinsa. Lakien, oikeusjärjestelmien ja oikeudenmukaisuuden kysymyksiä tutkii myös **oikeusfilosofia**, jonka voidaan katsoa olevan osa yhteiskuntafilosofiaa. Oikeusfilosofinen tai oikeusteoreettinen tutkimus kytkee yhteiskuntafilosofiaa myös **oikeustieteisiin** (ks. mm. luvut 16 ja 17).

Yhteiskuntafilosofia on oleellisesti yhteydessä myös **ympäristöfilosofiseen ja -tieteelliseen** tutkimukseen. Ympäristöongelmilla tarkoitetaan tavallisesti nimenomaan ihmisperäisiä

ympäristöongelmia. Tällaisten ongelmien luonteen ja ratkaisumahdollisuuksien ymmärtämisessä yhteiskuntafilosofia on keskeisessä asemassa. Alla käsitelty peliteoreettinen tutkimustapa on ilmastonlämpenemisen ja muiden ympäristöongelmien kannalta keskeinen. (Ks. myös luvut 9 ja 18.)

Katsotaan seuraavaksi hieman tarkemmin kolmea erillistä aihetta: tulkintaa (A), peliteorian perusteita (B) ja normatiivisen etiikan yhteyttä yhteiskuntafilosofiaan (C). Kaksi ensimmäistä liittyy myös erilaisiin ihmis- ja yhteiskuntatieteellisiin tutkimuksen menetelmiin tai lähestymistapoihin. Nämä lähestymistavat ovat kohtalaisen erilaisia. Niiden välille löytyy toki monenlaisia yhteyksiä. Mutta nyt niitä on hyödyllisintä katsoa kolmena erilaisena yhteiskuntafilosofian käyttäminä ja kehittämisenä menetelminä, joita käytetään argumentaatioissa tai erilaisten ilmiöiden analysoimisessa tai tarkemmassa käsitteellisessä hahmottamisessa.

A. Emme tulkitse vain tekstejä, symboleita ja tarinoita – tulkitsemme toistemme toimintaa

Tekstien tulkintaa on harjoitettu niin kauan kuin on ollut uskonnollisia, pyhiä tekstejä ja kirjoitettua lainsäädäntöä. Uskonnolliset tekstit käsittelevät usein tärkeitä mutta vaikeasti hahmotettavia asioita ja ovat siksi usein vertauskuvallisia. Lait taas ovat perinteisesti olleet luonteeltaan yleisiä ja suuntaa antavia ja niitä on jouduttu tulkitsemaan lakien hengen tai lainsäätäjän tarkoitusperän esiin saamiseksi uudenaikaisissa tilanteissa.

On myös huomattava, että monien uskonnollisten perinteiden pyhät kirjoitukset sisältävät myös yhteiskunnallista ja rituaalista elämää sääteleviä lakeja. Esimerkiksi evankeliumeissa Jeesus keskustelee juutalaisten kirjanoppineiden kanssa usein juuri Mooseksen lain tulkinnoista. Uskonnollisten aiheiden vertauskuvallisuuden ja lakien yleisyyden vuoksi tulkinnan tarve nouseekin aika itsestään selvästi esiin.

Tekstien tulkintaoppia eli **hermeneutiikkaa** kehittivätkin järjestelmällisesti länsimaaisessa perinteessä ensin juutalaiset ja kristityt oppineet ja roomalaiset juristit. Toki tulkinta kuului myös kreikkalaisen filosofian aiheisiin ja erityisesti Aristoteles käsitteli yleisemmässä mielessä niin toiminnan kuin puheenkin tulkintaa. Sanan ”hermeneutiikka” taustalla on kreikkalaisen mytologian Hermes, joka oli Zeuksen viestejä välittävä sanansaattaja.

Tulkinta ei siis liity ainoastaan uskonnollisten tai lakitekstien lukemiseen, tai edes pelkästään tekstien lukemiseen. Tekstien tulkinnan taustalla on aina yleisempi, oleellinen **pyrkimys toisten ihmisten käyttäytymisen, toimien, eleiden tai puheiden ymmärtämiseen**. Pyrimme ymmärtämään eli tulkitsemme jatkuvasti toisten tekoja ja sanomisia, eli yritämme tavoittaa niiden merkityksen tai sitä, mihin toiset tekemisillään tavoittelevat. Aina emme tietenkään käsitä toisten tekoja tai sanomisia, eli emme ymmärrä niiden **merkitystä, mieltä, tarkoitusta** tai **päämäärää** – joko siksi, että ne ovat vailla mieltä tai tarkoitusta, tai siksi, että me emme syystä tai toisesta ole kykeneviä ymmärtämään niiden tarkoitusta. Ihmis- ja kulttuuritutkimuksessa peruslähtökohtana on kuitenkin niin sanottu

suopeuden periaate: lähdetään siitä, että toisten ihmisyyksilöiden ja -yhteisöjen ajattelun, käyttäytymisen ja toimimisen tavat ovat heille itselleen jossakin yleisessä mielessä järkeviä ja perusteltuja. Tämä on hyvä lähtökohta myös yhteiskuntafilosofiassa, muun muassa tutustuttaessa erilaisiin poliittisiin aatesuuntiin ja eri aikakausien yhteiskunnallisiin ajattelutapoihin.

Tulkitseminen on inhimilliselle elämälle ja ihmisten sosiaalisille suhteille mitä oleellisinta. Myös humanistinen tutkimus on oleellisesti tulkitsevaa. Nyt käsiteltävä aihe onkin hyvin perustavanlaatuinen ihmis- ja yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle. (Ihmisten käyttäytymistä, sosiaalisia suhteita ja yhteiskunnallisia rakenteita ja prosesseja voidaan tutkia hyvin toisenlaistenkin lähestymistapojen avulla: mm. tilastollinen tutkimus ja matemaattisten mallien käyttäminen.)

Arkikielessä sanojen "merkitys", "mieli" ja "tarkoitus" välillä ei ole tarkkoja eroja. Voidaan esimerkiksi sanoa, että jonkun toiminnalla "ei ollut mitään mieltä" tai että joku "vaelteli vailla selkeää tarkoitusta". Niillä kaikilla viitataan tavoitteelliseen tai päämäärähakuiseen toimintaan. Sellaista ovat esimerkiksi kalastaminen, kortinpeluu tai laboratorioskokeiden tekeminen. Osa tavoitteellisesta toiminnasta on kommunikointia tai viestivää. Tällöin voidaan tarkastella kommunikointivan väitteen, pyynnön, käskyn tai muun sellaisen **sisältöä**. Toisaalta osittain oma kysymyksensä on se, millaisia vaikutuksia toiminnalla **tavoitellaan**. Jos joku esimerkiksi sanoo toisten huoneessa olevien kuullen "Täällä on kylmä", hänen ilmaisemansa väitteen sisältö ei tietenkään ole sama kuin hänen sanomisensa tavoite. Muiden kuulleen lausutulla ilmauksella "Täällä on kylmä" voidaan tavoitella vaikkapa sitä, että joku toisista sulkisi ikkunan. Kielellisen teon kohdalla väitteen tai muun kielellisen ilmauksen sisältö ei ole sama asia kuin sillä tavoiteltu vaikutus. On huomattava, että väitteiden lisäksi kielellinen toiminta voi olla vaikkapa kehottavaa, moittivaa, tunteita ilmaisevaa tai paskapuhetta.

teema, menetelmät TULKINTA, INTENTIONAALISUUS JA KONTEKSTI

Merkitysten tai tarkoitusten tulkinta liittyy aina toimintaan, jonka ajatellaan olevan aiottua, tavoitteellista tai *intentionaalista*. Mielekäs puhuminen ja muunlainen viestintä tai kommunikaatio on myös aina intentionaalista. Inhimillistä toimintaa pidetään luonteeltaan oleellisesti intentionaalisenä eli pyrkivänä: toiminta on tarkoitushakuista, eli teoilla pyritään päämääriin. Tulkitsemme siis toisten ihmisten toimintaa ja puheita. Jos esimerkiksi näet ystäväsi konttailevan ympäri pihanurmea, ymmärrät hänen toimintansa tarkoituksen,

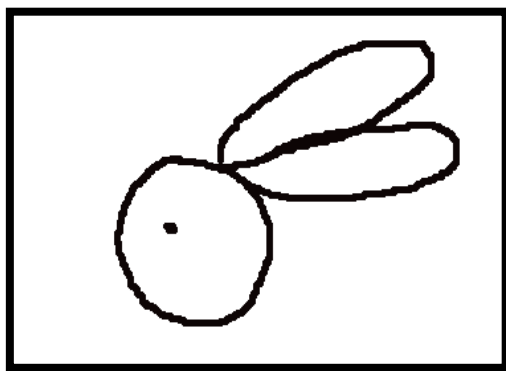
kun kuulet hänen hukanneen pyöränavaimensa. Eläinten toimintaa yleisemminkin voidaan pitää intentionaalisenä (esim. saalistavalla ketulla on tavoite ja niin on myös pakenevalla jäniksellä).

Tieteellisen tutkimuksen luonnetta tarkasteltaessa erotetaan yleensä *tapahtumat* ja *teot*. Elottoman luonnon tapahtumia selitetään kausaalisesti eli niitä edeltävistä vaikuttavista syistä käsin. Teot taas ovat intentionaalisia eli niiden kohdalla ymmärtäminen edellyttää niiden tarkoitusten tai päämäärien käsittämistä. Usein jako luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä tehdään juuri erottamalla toisistaan *kausallinen selittäminen* ja *hermeneuttinen ymmärtäminen*. Tämä ero löytyy jo Aristoteleelta, jonka mukaan elollista luonnon tutkiminen on luonteeltaan teleologista, eli eliöiden liikkeen tai muutoksen päämääriä selvittävää. (Totta kai

ihmisiä voidaan tutkia myös luonnontieteellisesti, mutta tällöin ei varsinaisesti tutkita inhimillistä toimintaa intentionaalisesti, vaan esimerkiksi biologisesti tai lääketieteellisesti ihmistä muiden elollisten organismien kaltaisena.)

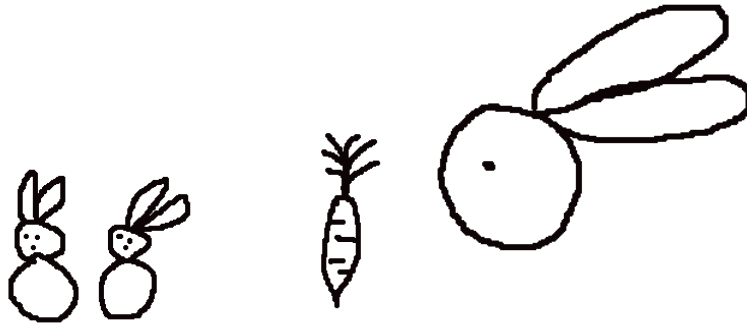
Tulkinta liittyy kuitenkin myös oleellisesti *merkkeihin*. Emmekä tulkitse ainoastaan kirjoitettuja tekstimerkkejä, vaan muitakin merkkejä (eleitä, symboleja, kuvia ym.) Ymmärrämme, mitä tienvarren pylvääseen syttyvät eriväriset kuviomerkit merkitsevät. Jos taas ymmärrät vastaan tulijan esittämän ilmauksen ”Ursäkta men var är busstationen?”, ymmärrät juuri noiden äänteiden (merkkien) merkitsevän kysymystä linja-autoaseman sijainnista; ja kätesi osoitus tai pään pyörytys taas ovat eleitä (merkkejä), joiden merkityksen tai mielen vastaanottaja osanee tulkitä. Kirjoitetut, piirretyt tai muuten valmistetut merkit ovat tietysti myös ihmisten tietoisesta toiminnasta aikaansaamia esineitä eli artefakteja. Voidaan sanoa, että inhimillinen toiminta on oleellisesti intentionaalista ja merkityksellistä toimintaa. Niiden toimintaa, joita emme ymmärrä taas pidämme usein epäinhimillisinä, sivistymättöminä barbaareina tai hulluina – vaikka syy ymmärtämättömyyteen on toki usein vastaanottajassa.

Niin puhutun tai kirjoitetun kielellisen ilmauksen, muun merkin, ilmiön kuin teonkin tulkinta eli sen merkityksen ymmärtäminen vaatii laajemman *asiayhteyden* eli *kontekstin* ymmärtämistä. Saman ulkoisen muodon omaava merkki voidaan tulkita eri yhteyksissä eri tavalla. Esimerkiksi samannäköinen vihreä valo ei lääkärin oven vieressä tarkoita samaa kuin tietokoneen näytön kulmassa. Naapurin lapsia hauskuuttavan kaverin toiminta saattaa ulkoisesti näyttää aivan samalta kuin avaimen etsiminenkin: toisessa tapauksessa konttaaja pyrkii kuitenkin olemaan hauska esittämällä itsepäistä hevosta, toisessa taas saamaan pyöränsä käyttökuntoon kouluun ehtiäkseen.

Kuva voidaan tulkita eri tavalla riippuen asiayhteydestä eli kontekstista.

Merkitykseltään yksi ja sama kielellinen ilmaus ”Vanhempani menevät illalla elokuviin” on eri yhteyksissä ymmärrettävä tarkoitukseltaan eri teoiksi: vertaa sitä, miten kyseisen puheteon tarkoitus vaihtelee riippuen esimerkiksi siitä, lausuuko joku sen tapaamista ehdottavalle ihastukselleen tai pihatalkoita ehdottavalle naapurilleen. Merkin, kielellisen ilmauksen tai toiminnan oikea ymmärtäminen tapahtuu sen ymmärtämisenä asiayhteydessään eli kontekstissaan.

Konteksti eli laajempi asiayhteys vaikuttaa kuvien, merkkien, tekstien ja toimien tulkintaan. Samanmuotoinen kuvamerkki voidaan ymmärtää aivan eri tavalla riippuen siitä, millaisten asioiden kanssa se esitetään. (Kuvissa esiintyvää ”kaniankkaa” käytettiin tietyvästi jo 1900-luvun alkupuolella havaintopsykologian tutkimuksessa. Ludwig Wittgensteinin teos *Filosofisia tutkimuksia* (1953) teki siitä tunnetun ja paljon käytetyn filosofiasa.)

Aiheesta lisää: ks. mm. luvut 3 ja 7.

Aiheeseen liittyvä tehtävä

Ranskalaisen Chaïm Perelmanin *Retoriikan valtakunta* käsittelee argumentaatiota ja retoriikkaa. Antiikin kreikassa tulkintaoppia käsiteltiin juuri puhetaidon eli retoriikan yhteydessä. Pystyäkseen vaikuttamaan kuulijoihinsa puhujan (”reetorin”) on oltava selvillä myös siitä, miten vastaanottajat puhetta tulkitsevat.

Lue Chaïm Perelmanin kirjan *Retoriikan valtakunta* (suom. Leevi Lehto, Vastapaino, Tampere 1996; *L'empire rhétorique et argumentation*, 1977) luvusta 5 ”Merkitys ja tosiseikkojen tulkitseminen” sivut 50—56.

1. Aloitetaan kuvitteellisella esimerkkitapauksella: Opettajan heittää avonaisen laukkunsa tunnin alussa lattialle ja sieltä pilkistää avattu tupakka-aski. Opettaja on ehkä tahallaan tarkoittanut laukkunsa sisällön opiskelijoille nähtäväksi, vaikkei sitä mitenkään sanallisesti mainitsekaan. Mitä hän tällöin kenties tahtoo viestittää?

2. Muutetaan edellistä esimerkkiä hieman: Ajatellaan nyt, että opettaja huomaakin kesken tunnin laukkunsa sisällön näkyvän ja yrittää vaivihkaa sulkea laukun. Mistä tämä indikoi, eli millaisen indeksin voit tästä ”lukea”, eli mitä tämä tapahtuma kertoo opettajasta (tahtoo tämä eli ei)?

3. Mitä ovat indeksit? (s. 51–52)

4. Mitä ovat merkit?

5. Keksi ilmaus, joka paljastaa eli indikoi lausujansa syntyperän (hänen ehkä tietämättään ja tahtomattaan)?

6. Millainen virhe on tehty, kun matematiikkaa on pidetty kielen yleisenä mallina? (s. 52–53)

7. Keksi kaksi esimerkkiä tarkoitushakuisista mutta harhaanjohtavista rinnastuksista. (Esim. ”Veeti Velmityinen se osaa hypätä kuten Matti Nykänen aikoinaan”, vrt. esimerkit s. 55.)

8. Mihin Richard Nixon mahtoi pyrkiä toistelllessaan, ettei kilpailijansa E. Brown varmasti ole kommunisti? (s. 56)

9. Selvitä lyhyesti, mitä ymmärrät retoriikan olevan.

Perelmanin tekstin sanasto:

Argumentaatio – perustelu; väitteen, teorian tms. perusteleminen kuulijoille järkipärisin keinoin; johtopäätöksen johtaminen oletuksista

Konstruktio – tulkitsijan kokoama laajempi käsitys tai teoria; tulkinnanvaraisuus tarkoittaa siis, että on mahdollista muodostaa useampia konstruktioita

Metafora – kielikuva, vertaus

Fragmentti – osa, jäännös, jäännös laajemmasta tuotannosta

Propositio – väite

Epiteetti – luonnehdinta, arvioiva kuvaus (alk. ”muistokirjoitus”)

Orestes – kreikkalainen taruhenkilö; mm. Aiskhyloksella on hänen kohtalostaan kertova näytelmä *Oresteia*

Inkarnoitua – ruumiillistua

Konteksti – viitekehys, asiayhteys; laajempi yhteys, jossa jokin merkki, ilmaus tai muu yksityiskohta saa merkityksensä.

B. Peliteoreettinen lähestymistapa: yhteistoiminnan ongelmat ja strateginen harkinta

Peliteorian aiheena eivät ole seurapelin tai urheilupelien kaltaiset pelit. Peliteoreettinen lähestymistapa **hahmottaa** ja **analysoi** kahden tai useamman **toimijan vuorovaikutusta ikään kuin kyseessä olisi peli**. Toimijoilla kuten pelaajilla voi olla erilaisia **strategioita** riippuen siitä, mihin he pyrkivät, mitä keinoja heillä on käytettävissään ja mitä he olettavat toisten tavoitteista ja keinoista.

Toimijat voivat olla sekä **ihmisyksilöitä** että isompia tai pienempiä **ihmisyhteisöjä** kuten yrityksiä tai valtioita. Periaatteessa erilaisia ”pelejä” analysoitaessa pelaajien ei tarvitse ajatella olevan edes ihmisiä (peliteoriaa on käytetty paljon evoluutiobiologiassa, ja sitä käytetään nykyisin myös robotiikassa).

Vangin dilemma

Yhteiskuntafilosofisen peliteoriassa peruslähtökohtana **ajatuskoe**, josta käytetään nimitystä **vangin dilemma** (ks. ”Vangin dilemma, Wikipedia):

Kaksi vankia L ja M ovat erillisissä selleissä. He ovat yhdessä osallistuneet rikolliseen toimintaan. Kummallakin on nyt edessään kaksi toimintavaihtoehtoa: joko todistaa rikostoveria vastaan, tai olla hiljaa. Todistamisesta eli ”vasikoimisesta” on luvattu palkkioksi vapautuminen, mikäli todistava on ainoa, joka todistaa. Yhteisen vaikenemisen voidaan siis ajatella olevan **yhteistyötä** eli **kooperaatiota** (engl. *cooperation*), josta kumpikin hyötyy: kun kumpikaan ei todista, kumpikin saa vain lievän tuomion. L ja M tekevät kuitenkin **ratkaisunsa itsenäisesti** ja tietämättä, mikä on toisen ratkaisu. Kaksi erilaista toimintavaihtoehtoa kahdella toimijalla tuottaa neljä erilaista tulosta. Nämä sekä L että M tietää:

- Molemmat ovat hiljaa: kumpikin saa lievän tuomion (1 vuotta)
- L on hiljaa, M todistaa (eli vasikoi): L saa raskaan tuomion (3 vuotta), M pääsee vapaaksi (0 vuotta)
- M on hiljaa, L todistaa (eli vasikoi): M saa raskaan tuomion (3 vuotta), L pääsee vapaaksi (0 vuotta)
- Molemmat todistavat (vasikoivat): kumpikin saa raskaan tuomion (2 vuotta).

Havainnollistava esimerkki tulostaulukosta

	A vasikoi		A vaikenee	
B vasikoi	A	2 vuotta	A	3 vuotta
	B	2 vuotta	B	vapautuu
	Yhteensä	4 vuotta	Yhteensä	3 vuotta
B vaikenee	A	vapautuu	A	1 vuotta
	B	3 vuotta	B	1 vuotta
	Yhteensä	3 vuotta	Yhteensä	2 vuotta

Kuvion lähde: ”Vangin dilemma, Wikipedia.
https://fi.wikipedia.org/wiki/Vangin_dilemma, vierailtu 15.12.2020.

Koska kumpikaan vangeista, ei tiedä, miten toinen toimii, kummankin kannattaa pyrkiä välttämään huonoin vaihtoehto: se toteutuu, jos itse toimii kooperatiivisesti mutta toinen ei. Kannattaa siis

toimia ei-kooperatiivisesti. Kun kumpikin toimii ei-kooperatiivisesti, jää kummankin kannalta paras tulos kuitenkin saavuttamatta. Siihen päästäisiin yhteisellä kooperatiivisella toiminnalla, mutta esteenä sille on **luottamuksen puute**.

Vangin dilemma auttaa hahmottamaan **erillisten toimijoiden yhteistyön vaikeutta**. Jos takeita siitä miten toinen toimii ei ole, eli jos toimijat eivät voi luottaa toisiinsa, yhteistyö eli kooperaatio ei toimi. **Huonoin vaihtoehto** itselle on se, että **itse luottaa ja toimii kooperatiivisesti**, mutta **toinen ei**. Vangin dilemma on yksinkertainen ajatuskoe. Mutta se on hyvä lähtökohta sellaisten ihmisten ja muiden toimijoiden kohtaamien strategisten valintatilanteiden hahmottamiselle, joissa toteutuvat tulokset riippuvat kuitenkin usean toimijan valinnoista. Saastumisongelmat ja luonnonvarojen liikakäytön ongelmat ovat tyypillisesti tämänkaltaisia käytännön elämän ongelmia.

Saastumisen, luonnonvarojen liikakäytön ja julkishyödykkeiden ongelmat

Ajatellaan, että paikallisen järven pysyminen puhtaana toteutuu vain, jos suurin osa sen rannan asukkaista vähentää omia likavesipäästöjään järveen. Jokainen olisi valmis rajoittamaan päästöjään, jotta järven **saastuminen** vältettäisiin. Jokaiselle huonoin vaihtoehto on kuitenkin se, että itse rajoittaa päästöjään, mutta järvi ei pysy puhtaana. Ei ole luotettavia takeita siitä, miten toiset toimivat, ja toisaalta uskotaan, että muut ajattelevat samoin. Jokainen päätyy siis omalta kannalta järkevimpään ratkaisuunsa, eli ei rajoita päästöjään, ja toteutuva tulos on jokaiselle huono.

Liikakalastukseen johtavat tilanteet ovat perusrakenteeltaan samanlaisia: kun kukaan ei voi luottaa siihen, että muuta rajoittavat kalastustaan, kaikki kalastavat liikaa ja häviävät kalakannan romahtaessa. **Ilmastonlämpenemistä** voi tarkastella vastaavanlaisena ongelmana, jossa toimijoiksi voi ajatella valtiot.

Luonnonvarojen lisäksi vastaavanlainen tilanne voi esiintyä myös tuotettujen **julkishyödykkeiden** kohdalla. Esimerkiksi vapaaehtoisilla maksuilla ylläpidetty tie hyödyttäisi kaikkia, ja kaikki olisivat valmiit maksamaan osuutensa. Jos ei kuitenkaan ole takeita, että muut maksavat, ei itsekään kannata maksaa. Sitä, että joku pääsee hyötymään ilman kustannuksia muiden tuottamasta julkishyödykkeestä, kutsutaan **vapaamatkustamiseksi**. (Luvussa 1 tavattu vessapaperin hamstraus tapaus on myös rakenteeltaan samanlainen ongelma.)

Ulkoiset ratkaisut: valtion asettamat rajoitteet, valvonta ja sanktiot

Miten tämäntyyppisissä strategisissa peliongelmissa voi päästä **ratkaisuihin**, jotka olisivat kaikille osapuolille hyviä? Annetuilla panoksilla ei mitenkään. Ratkaisuja voi hakea **vain panoksien** ja sitä kautta **tulosvaihtoehtojen muuttamisesta**. Jos joku **ulkopuolinen toimija** kuten **valtio**, voi tehdä ei-kooperatiivisesta vaihtoehdosta huonomman vaihtoehdon (esim. maksu tai rangaistuksen uhalla),

toimijat voidaan saada valitsemaan toimintavaihtoehdot, joista kukin lopulta myös hyötty (esim. järvi pysyy puhtaana tai kalakanta pystyy uusiutumaan).

Vangin dilemma ei tietenkään ole ainoa pelityyppiä. Peliteoriassa voidaan käsitellä hyvin erilaisia pelejä: panokset ja tulokset voivat olla erilaisia, pelaajien määrä voi vaihdella, pelejä voi olla useita ja niin edelleen. Joissakin pelityypeissä ja myös käytännön yhteiskunnallisissa tilanteissa ratkaisu kaikille hyvään lopputulokseen voi lähteä **joidenkin toimijoiden aloitteesta**: kun jotkut aloittavat kooperatiivisen toiminnan, tämä voi houkuttaa muita liittymään mukaan, ja lopulta kooperatiivisia toimijoita voi olla niin paljon, että he kaikkia hyötyvät ja ovat halukkaita jatkamaan. Tällaista ratkaisua voi sanoa olevan **sisäinen ratkaisu**. Tyypillisesti valtioon nojaava ratkaisu taas on **ulkoisen ratkaisu**. (Joissakin peliasetelmissa kooperatiiviset toimijat voivat myös sietää satunnaisia vapaamatkustajia, kun he kuitenkin itse hyötyä riittävän monen osallistumisesta kooperaatioon.)

On huomattava, että pelkkä **sopimus ei riitä** luottamuksen takeeksi. Kenelläkään ei ole takeita, siitä että muut pitävät kiinni sopimuksesta (kun rangaistuksen uhkaa tai vastaavaa ei ole). 1600-luvulla **Thomas Hobbes** rakensi uudentyypin yhteiskuntafilosofisen teoriansa, jonka asetelma on samantapainen kuin modernissa peliteoriassa. Hobbesin lähestymistapa oli sopimusteoreettinen, mutta hän ei katsonut, että sopimus varsinaisesti riittää. Peliteoreettisesti sanottuna, Hobbes esitti, että epäluottamuksen ongelman ratkaisee valtio, jolla on valtaa pakottaa uhkaamalla toimijat kooperaatioon, joka näille itselle edullista. Hobbesin yhteiskuntasopimusteoria käsittelee hyvin samantyyppisiä aiheita kuin moderni peliteoria.

Lisää aiheesta:

Ks. luku 1: vessapaperitapaus. Ks. luku 9: Hobbesin yhteiskuntasopimusteoria ja Garrett Hardinin ajatuskoe ”yhteislaidunten tragedia”.

[Ajatuksia ilmastoetiikasta \(toim. Teea Kortetmäki ym., SoPhi 123, Jyväskylän yliopisto 2013\).](#)

[Garrett Hardinin essee ”Yhteislaidunten tragedia” sekä esipuhe teoksesta *Kiista yhteismaista* \(toim. Simo Kyllönen ym. niin & näin, Tampere 2011\).](#)

[Lyhyt englanninkielinen sarjakuva, joka havainnollistaa saastumisongelmaa \(Garrett Hardin Society\).](#)

Jyrki Konkka, [”Vapaamatkustajien yhteiskunta \(niin & näin 4/2003, s. 113–121\).](#)

Tehtävä

Tehtävä, jonka aineistona on Garrett Hardinin teksti (ks. luku 9).

Elokuva *The Imitation Game* (2014) kertoo yhdestä 1900-luvun merkittävimmästä filosofian ja matematiikan tutkijasta Alan Turingista (1912–1954). Turing työtovereineen vaikutti merkittäväällä tavalla toisen maailmansodan tapahtumien kulkuun. (Oheinen linkki vie Vidla-suoratoistopalveluun, jota voivat käyttää useiden kunnankirjastojen asiat maksutta kirjastokortillaan.)

Katso elokuvasta kohtaus (1:11–1:20), jossa Turing, Hugh Alexander ja muut saavat lopulta murettua Enigmalla koodatun saksalaisten viestin. Käy ilmi, että saksalaiset sukellusveneet ovat hyökkäämässä viittä sataa siviiliä kuljettavan laivasaattueen kimppuun. Alexander aikoo soittaa asiasta esimiehilleen, mutta Turing estää häntä heittämällä puhelimen seinään. Peter Hilton tajuaa, että hänen veljensä on uhattuna HMS Carlisle -laivalla. Hän pyytää, että vaarasta ilmoitettaisiin Britannian merivoimille. **Miksi Turing heittää puhelimen seinään? Miksi Turing, Alexander, Clarke ja Cairncross kieltäytyvät yksimielisesti Hiltonin pyynnöstä?**

Katso myös elokuvan lopusta jakso (1:31–1:35), jossa Hut 8 -projekti lakkautetaan. Kyse on sotaa käyvän tai muuten toisen osapuolen kanssa kilpailevan toimivan strategisesta ongelmasta. Asia liittyy tietoon, ja vastaavasti osaamiseen tai tekniikkaan. **Mezies käskee Hut 8 -ryhmän tuhoamaan kaiken, mitä ovat saaneet rakennettua ja selvitettyä. Miksi?** Osaisitko antaa jonkin toinen esimerkki vastaavasta tilanteesta.

C. Normatiivinen etiikka ja yhteiskunnalliset perustelut: tarkastelussa epäsuora utilitarismi

Normatiiviseen etiikkaan kuuluvat erilaiset **seurausetiikan** ja **velvollisuusetiikan** teoriat. Normatiivisen etiikan teoriat eivät kuitenkaan selvitä vain sitä, miten yksittäisten ihmisten pitäisi perustella tai harkita omia tekojaan ja arvioida toisten tekoja. Monilla normatiivisen etiikan teorioita kehittäneillä filosofeilla näkökulma on ollut pikemminkin **yhteiskunnallisessa toiminnassa**. Lyhyesti sanottuna kyse on tällöin siitä, **miten perustella erilaisia yhteiskunnallisia tai poliittisia toimia tai hankkeita tai lakeja**, jotka ohjaavat ihmisten toimintaa yleisesti (kuten liikennesäännöt) tai joidenkin **julkisten instituutioiden** toimintaa (kuten poliisitoimi tai oppilaitos).

Deontologiset eli **velvollisuuseettiset** teoriat käsittelevät tyypillisesti velvollisuuksia ja oikeuksia, normeja kuten oikeudenmukaisuuden periaatteita sekä erilaisia sitoumuksia ja sopimuksia. Konsekventialistiset eli **seurauseettisten** teorioiden näkökulma taas on toiminnan seurauksissa, siinä, millaisia hyviä vaikutuksia tulisi saada aikaan tai millaisia huonoja ehkäistä. Seurauseettisten teorioiden yhteydessä käytetään myös yleisesti nimitystä **utilitarismi**.

Keskitytään tietynlaiseen utilitaristiseen perustelemistapaan, jota voidaan sanoa epäsuoran utilitaristiseksi tai sääntöutilitaristiseksi. Se oikeastaan pyrkii tuomaan yhteen seurauseettisen ja velvollisuuseettisen lähestymistavan.

Epäsuora utilitarismi

Utilitarismin alkuperäiset kehittäjät **Bentham** ja **Mill** 1800-luvulla eivät itse tehneet erottelua **suoran utilitarismin** ja **epäsuoran utilitarismin** välillä. He kuitenkin suuntasivat utilitaristisen teoretisointinsa ja yhteiskuntakritiikkinsä erityisesti **yhteiskunnallisille päätöksentekijöille**. Tavoitteena oli parantaa ihmisten hyvinvointia laajassa mitassa uudistamalla lakeja ja kehittämällä esimerkiksi turvallisuudesta, terveydenhuollosta ja koulutuksesta huolehtivia instituutioita.

Suorasta utilitarismista käytetään yleensä nimitystä **tekoutilitarismi**. Ajatuksena on, että periaatteessa jokaisen toimijan pitäisi harkita kaikkia tekojaan ja tekemättä jättämisiään suoraan hyötyperiaatteen mukaan.

Epäsuoran utilitaristiset teoriat taas painottavat sitä, ettei pidä keskittyä niinkään yksittäisten toimijoiden yksittäisten tekojen harkintaan. Voidaan ajatella Millin tavoin, että tavanomaiset moraalikäsitketykset, tunteet ja tottumukset ohjaavat kohti hyviä seurauksia. Utilitaristinen päätöksenteko on kohdistettava selvittämään sitä, **millaiset yleisemmät järjestelyt erityisesti julkiset lait, instituutiot ja hankkeet lisäävät yleistä hyvinvointia ja ehkäisevät tai korjaavat haittoja**.

Välineellinen perustelu normeille ja oikeuksille

Epäsuora utilitarismi siis suhtautuu lakien määrittämiin velvollisuuksiin ja oikeuksiin sekä julkisiin institutionaalisiin tehtäviin **välineellisesti**. Normit eivät ole itsessään arvokkaita tai järkeviä, vaan keinoja hyvien asioiden saavuttamiseen ja haitallisten poistamiseen. Sääntöutilitaristisesti voidaan kuitenkin perustella **yleisiä normeja**, joita on yksittäistapauksessa noudatettava ilman, että tarvitsisi miettiä seurauksia. Hyviä esimerkkejä ovat vaikkapa voimassa oleva tieliikennelaki: kyseessä on monimutkainen normisto, jonka normien noudattaminen ehkäisee onnettomuuksia mutta tekee vaarallisilla välineillä julkisilla teialueilla liikkumisen sujuvaksi ja ajankäytöllisesti tehokkaaksi.

Epäsuoran sääntöutilitaristiselta kannalta voidaan myös perustella, miksi on oltava ehdottomia lakisääteisiä **oikeuksia**. Ne turvaavat pitkällä tähtäimellä ihmisten vapautta ja hyvinvointia ja ne myös mahdollistavat sellaisia luottamukseen perustuvia suhteita ihmisten välille, jotka ovat tarpeellisia esimerkiksi erilaisten ammattilaisten työn onnistumiselle.

esimerkki VAITIOLOVELLVOLLISUUS AMMATILLISISSA SUHTEISSA

Moniin ammattialoihin kuuluu erityinen suhde ammattilaisen ja tämän apua tai palveluja tarvitsevien ja käyttävien henkilöiden välillä. Lääkärin ja muun terveydenhuollon ammattilaisen suhde potilaaseen on erityinen suhde, vastaavasti on opettajan suhde oppilaaseen tai opiskelijaan, asianajajan suhde päämieheen ja niin

edelleen. Nämä suhteet ovat luottamuksellisia suhteita eli toinen osapuoli paljastaa itsestään ammatilliselle asioita, joita hän ei välttämättä halua ja joita hänelle ei ole velvollisuutta paljastaa muille. Ammatillisella on lähtökohtaisesti vaitiolovelvollisuus.

Esimerkiksi lääkäri voi kuitenkin saada tietoonsa asioita, joita hän periaatteessa voisi käyttää potilaansa tai jonkun muun hyväksi. Jos potilas, jolla on oikeus vaatia vaitioloa, ei anna lupaa, on lähtökohtaisesti velvollisuus olla kertomatta asiaa eteenpäin. Vaitiolovelvollisuuteen liittyvä moraalinen ristiriitatilanne on tyypillinen ammattieettinen ongelmatilanne. Tilanteista, joissa vaitiolovelvollisuuden saa rikkoa säädetään erikseen lainsäädännössä (mm. lastensuojeluilmoitus; ks. tehtävä).

Asiaa voidaan lähestyä epäsuoran utilitaristisesti. Yksittäistapauksessa ammatillisesta voi tuntua siltä, että hänen pitäisi rikkoa vaitiolovelvollisuutta vastaan niin saavutettavien hyvien seurausten vuoksi. Vaitiolovelvollisuuden ehdottomuutta voi kuitenkin perustella seuraavasti: Mikäli potilaat, oppilaat, päämiehet ja vastaavat eivät voi luottaa vaitiolovelvollisuuden pitävyyteen, he eivät ylipäätään hankkiudu ammatillisena autettavaksi tai eivät kerro ammatilliselle auttamisensa kannalta oleellisia asioita. Koko ammatillinen instituutio romuttuu, mikäli luottamusta vaitiolovelvollisuuteen ei ole. Instituutioiden normeja suunnitellaan pitkälti siten, että niiden noudattaminen saa pitkällä tähtäimellä paljon hyviä vaikutuksia aikaan. Aihetta voidaan lähestyä lakinormien mutta myös ammatillisten hyveiden näkökulmasta.

teema JOHN RAWLS: RANKAISEMISINSTITUUTION EPÄSUORAN UTILITARISTINEN PERUSTELU

aineistotehtävä ETEENPÄIN KATSOVA NÄKÖKULMA JA TAAKSEPÄIN KATSOVA NÄKÖKULMA

Rawlsin lähtökohtana on kahden erilaisen rankaisemisteorian välinen vastakkainasettelu. Filosofinen kiista näiden teorioiden tai näkökulmien välillä palautuu Platonin dialogeihin. 1700- ja 1800-luvulla etiikkaan ja yhteiskuntafilosofiaan muodostui rankaisemisen oikeuttamisessa kaksi pääkoulukuntaa, retributivistit ja utilitaristit. Rawlsin sanoin "retributivistisen näkökulma on, että rankaiseminen oikeutetaan sillä perusteella, että väärintekeminen ansaitsee rangaistuksen" (s. 21). "[U]tilitaristinen näkökulma taas lähtee periaatteesta, jonka mukaan menneet ovat menneitä ja ainoastaan tulevat seuraukset huomioidaan nyt tehtävissä päätöksissä, ja joka katsoo, että rangaistuksen voi oikeuttaa ainoastaan viittaamalla niihin todennäköisiin seurauksiin, joilla se toimii yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitämisen keinona" (s. 22).

Vaikka lähtökohtana onkin rankaiseminen, Rawls esittää artikkelissaan jäsentelyn, joka on tarkoitettu yleisemmäksi. "Two concepts of rules" -artikkelin argumentoinnin voi katsoa edustavan epäsuoraa sääntöutilitarismia. Rawlsin kehittämän vaikutusvaltaisen oikeudenmukaisuusteorian näkökulma on kuitenkin kontraktualistinen ja velvollisuuseettinen (ks. mm. Ville Päivänsalon ja Jukka Mäkisen

artikkelin ”John Rawls” osio [Oikeudenmukaisuus reiluutena](#), 2.10.2009, Logos-ensyklopedia.)

Voimme yrittää selvittää tätä erottelua kuvittelemalla, mitä isä voisi vastata poikansa kysymykseen. Oletetaan, että poika kysyy: ”Miksi F laitettiin eilen vankilaan?” Isä vastaa: ”Koska hän ryösti pankin B:ssä. Hänen oikeuskäsittelynsä oli asianmukainen ja hänet todettiin syylliseksi. Siksi hänet laitettiin eilen vankilaan”. Mutta oletetaan, että poika olisikin kysynyt aivan toisen kysymyksen: ”Miksi ihmiset laittavat toisia ihmisiä vankilaan?” Isä saattaisi vastata tähän: ”Suojellakseen hyviä ihmisiä pahoilta ihmisiltä” tai ”Estääkseen ihmisiä tekemästä asioita, jotka olisivat huonoja meille kaikille; muutenhan emme voisi mennä illalla petiin ja nukkua rauhassa”. Esillä on kaksi hyvin erilaista kysymystä. Toinen niistä painottaa tiettyä erisnimeä: se kysyy, miksi F tulee rangaistuksi eikä joku muu, tai se kysyy, mistä häntä rangaistaan. Toinen kysyy, miksi meillä on rankaisemisen instituutio: miksi ihmiset rankaisevat toisiaan sen sijaan, että vaikkapa antaisivat aina anteeksi toisilleen?

[. . .] Tämän tietyn ihmisen tapauksessa laki katsoo taaksepäin, tuomari katsoo taaksepäin, lautamiehet katsovat taaksepäin ja rangaistus langetetaan jostakin, mitä hän teki.

Toisaalta meillä on rankaisemisen instituutio itsessään, ja siihen ehdotetaan ja hyväksytään muutoksia, koska (ideaalinen) lainsäätäjä ja ne, joita tuo lainsäädäntö koskee, ajattelevat seuraavalla tavalla: kun osana puolueettoman lainsäädännön järjestelmää, rankaisemista sovelletaan lainsäädännön piiriin tuleviin yksittäistapauksiin, seurauksena on, pitkällä aikavälillä, yhteiskunnan etujen toteutuminen.

Voidaan sanoa, että tuomarin ja lainsäätäjän asemat ovat erilaisia ja niistä katsotaan eri suuntiin: toinen katsoo menneeseen, toinen tulevaan. Oikeutus sille, mitä tuomari tekee *tuomarina*, kuulostaa retributiiviselta näkökulmalta. Oikeutus sille, mitä (ideaalinen) lainsäätäjä tekee *lainsäätäjänä* kuulostaa utilitaristiselta näkökulmalta. Kumpikin näkemys on siis tärkeä. (Näinhän sen täytyykin olla, sillä älykkäitä ja ymmärtäviä ihmisiä löytyy väittelyn kummaltakin puolelta.) Alustava sekaannus häviää, kun huomataan, että nämä näkökulmat soveltuvat eri tehtäviä hoitaviin henkilöihin ja heidän erilaisiin velvoitteisiinsa, ja asemoituvat eri tavoilla sen järjestelmän sääntöihin, joka muodostaa rikoslainsäädännön.

Voisi sanoa, että utilitaristinen näkökulma on perustavampi, sillä sitä käyttää näistä tehtävistä perustavampi. Tuomarihan toteuttaa lainsäätäjän tahtoa, sikäli kuin pystyy sen selvittämään.

John Rawls, ”Two concepts of rules” (kokoelmassa *Collected papers*, toim. Samuel Freeman, Harvard University Press, Cambridge, MA – London 2001). Otteet s. 22–23, suom. NN. Artikkelin ilmestyi alun perin 1955.

Aiheesta lisää: ks. luvut 9–13 ja 15.

Aiheeseen liittyviä tehtäviä

Thomas Hobbes kirjoittaa teoksessaan *Leviathan* (1651): "[Luonnon s]eitsemäs laki on, että *kostossa (siis vastattaessa paha pahalla) ei katsottaisi entisen pahan suuruutta, vaan tulevan hyvän suuruutta. Siksi meidän on kiellettyä antaa rangaistusta missään muussa tarkoituksessa kuin rikkomuksen tekijän ojennukseksi tai muiden opastukseksi. Sillä tämä laki seuraa edellisestä, joka käskää anteeksiantoon, kunhan tulevaisuus on turvallinen.*" (II, xv, s. 144; suom. Tuomo Aho, Vastapaino, Tampere 1999.)

Hobbes on **sopimusteoreetikko** mutta hänen yhteiskuntafilosofiaansa voi pitää myös epäsuoran utilitaristisena. Hobbesin **teoria rankaisemisesta** vaikuttaa selvästikin **utilitaristisesti**. Selvitä tarkemmin, millaista utilitarismia se edustaa. Miten rangaistuksen antamista voi perustella?

Hyödynnä yllä olevaa **katkelmaa John Rawlsilta**.

Patentit ja tekijänoikeudet ovat **immateriaalioikeuksia**. Kyse on samankaltaisista yhteiskunnallisista **lakisääteisistä järjestelmistä**. Patentit eroavat tekijänoikeuksista joissakin suhteissa. Yksi ero on siinä, miten yksinoikeussuoja syntyy. Patenttisuojaa täytyy hakea erikseen ja viranomaisen myöntää sen, kun lakisääteiset ehdot täyttyvät. Tekijänoikeus taas syntyy lain mukaan suoraan, kun teos on riittävän omaperäinen. Yhteistä on se, että sekä patentti- että tekijänoikeudet ovat voimassa ainoastaan laissa määritellyn ajan.

Patentit ja tekijänoikeudet hyödyttävät oikeuden haltijoita, mutta tuottavat merkittäviä rajoitteita muille. Miten patentti- ja tekijänoikeusjärjestelmiä voi perustella epäsuoran utilitaristisesti?

Tutustu tarkemmin jonkin ammattialan vaitiolovelvollisuuteen kuten **asianajajan salassapitovelvollisuuteen** tai **papin rippisalaisuuteen**. Miten näitä voidaan perustella? Erittele perusteluja **velvollisuus-, seuraus- ja hyve-eettisesti**. (Ks. mm. Lore Korpelainen ja Pipsa Uutto-Rajakallio, "[Saako puolustusasianajaja valehdella?](#)", *Yle Uutiset* 28.6.2013, "[Rippisalaisuus](#)", [Lastensuojelun käsikirja, THL](#), "[Rippisalaisuus](#)", [Aamenesta öylättiin – kirkon sanasto \(Evl.fi\)](#) ja "[Vaitiolovelvollisuus](#)", [Wikipedia](#).)

Miten taas voidaan perustella sitä, että lastensuojeluilmoitus pitää tehdä, ammatillisesta vaitiolovelvollisuudesta huolimatta? (Ks. "[Lastensuojeluilmoitus](#)", [Lastensuojelun käsikirja, THL](#).)

Lue **Timo Airaksisen** artikkelista "**Ammattien etiikan filosofiset perusteet**" (*Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*, toim. Timo Airaksinen, Yliopistopaino, Helsinki 1991) **sivut 19–24** ja vastaa kysymyksiin:

- Miksi "yksilön oman vastuun vaatimus hämärtyy yhteisöllisten ja rakenteellisten paineiden vuoksi" (s. 20)?

- "Mikä näyttää paheelta tavallisessa elämässä, voi olla ammattilaisen hyve", Airaksinen kirjoittaa (s. 22). Keksi esimerkkejä.

- Ammattilainen on "asiantuntija ja auktoriteetti" ja koska hänellä näin on "tietoa ja valtaa, jota muilla ei ole, hänellä on myös itsenäisyyttä" ja hän "määrittelee omat päämääränsä" (s. 22). Mitä tällöin on otettava huomioon ja tarkasteltava?

- Miksi ammattikunnan kehittämä ja julkistama ammattieettinen koodisto tai säännöstö ei näytä olevan ratkaisu tähän ongelmaan?

(- Jos haluat lukea eteenpäin, voit etsiä vastauksia myös seuraaviin kysymyksiin (n. s. 42—49): **Millaisia ammattikuntien etuja edesauttavia tehtäviä ammattieettisillä säännöstoillä näyttää sitä vastoin olevan? Miksi ammattilaisilla on auktoriteettia? Mitä on kollegiaalisuus ja millaisia ongelmia siihen liittyy?)**

Luku 6

Polis ja politiikka: ateenalaiset aloittavat etiikan ja yhteiskuntafilosofian tutkimuksen

[Yhteiskuntafilosofian alkua ei voi erottaa etiikan alusta. Tämä luvun sisältö vastaa pitkälti *Etiikan perusteet – perustellen* -materiaalin lukua 7. Poikkeuksena on kuitenkin lopussa oleva katsaus Platonin *Valtio*-teokseen.]

Miten kaikki alkoi? Kuudennessa luvussa aloitetaan alusta, antiikin kreikkalaisista kaupunkivaltioista. Demokratiaa oli laittamassa liikkeelle erään sotateknisen innovaation yleistyminen, ja demokratian yleistyminen kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa johti myös filosofian kehittymiseen.

Etiikan ja yhteiskuntafilosofin tutkimus aloitettiin 400- ja 300-luvuilla Ateenassa. Sofistit opettivat poliittisen puheen taitoa, retoriikkaa. Sokrates kritisoi sofistreja. Tämän kritiikin pohjalta Platon asetteli suuntaviivat vallankäytön perusteiden, korruption ja oikeudenmukaisuuden tutkimiselle.

On selvää, että kun filosofia tai ylipäätään järjestelmällinen tutkimustoiminta kehittyi antiikin kreikkalaisessa kulttuurissa, tutkimuskohteeksi tulivat ennen pitkää myös yhteiskunnalliset asiat. Näin filosofisessa tutkimuksessa kehitellyt näkemykset saattoivat myös vaikuttaa politiikkaan ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Mutta antiikin kreikkalaisen filosofian ja antiikin kreikkalaisten yhteiskuntien suhdetta on hedelmällistä tarkastella myös päinvastaiselta kannalta: **kreikkalaisten kaupunkivaltioiden demokratisoituminen** oikeastaan näet **synnytti** oheistuotteenaan **filosofian**.

Filosofinen tutkimus oli saanut alkunsa jo 500-luvun alkupuolella. Yhteiskunnan ja politiikan aiheita alettiin tarkastella järjestelmällisesti tiettävästi **400-luvun lopulla** eaa. sofistien kuten Gorgiaan ja Protagoraan sekä heitä kritisoineen Sokrateen toimesta. Sofistien ja Sokrateen taustalla oli siis jo noin 150 vuoden teoreettisen tutkimuksen perinne. Miten sofistien ja Sokrateen käsittelemät aiheet liittyivät kreikkalaisten kaupunkivaltioiden demokratisoitumiseen?

Demokratisoituminen, puhetaidon tarve ja sofistit

Sofistit opettivat retoriikkaa ja poliittista vaikuttamista

Keitä olivat sofistit? Tunnetuimpia heistä olivat Protagoras, Gorgias, Hippias ja Prodikos. Sofistit olivat ennen kaikkea **väittelytaidon** ja poliittisen **puhetaidon** opettajia. He olivat sivistyneitä monioppineita, jotka puhetaitoon eli **retoriikkaan** liittyen opettivat myös äänenkäyttöä ja muistitekniikoita mutta myös kaikenlaista muuta matematiikasta runouteen.

Sofistien opettama ja eteenpäin kehittämä retoriikka liittyi **julkiseen päätöksentekoon kokouksissa** ja yleisemminkin **politiikkaan**. Tästä syystä he kehittivät oleellisesti myös näkemyksiä ihmisten **keskinäisistä suhteista, päätöksenteosta** ja vallankäytöstä. Sofistien panos kreikkalaisen filosofisen perinteen kehitykselle ei ollut merkittävä vain argumentaatiotaidon kehityksen vaan myös etiikan ja yhteiskuntafilosofian tutkimuksen kannalta. Kaikki sofistit tai retoriikan opettajat eivät varmastikaan tehneet itsenäistä filosofista tutkimusta mutta heistä ainakin **Gorgiasta** ja **Protagorasta** voinee pitää ensimmäisinä varsinaisina yhteiskuntafilosoifeina. He tunsivat aiempaa tutkimusperinnettä ja olivat varmasti saaneet suoraa vaikutteita ainakin Ksenofaneelta.

Kaupunkivaltioiden demokratisoituminen filosofian ja retoriikan taustalla

400-luvun loppupuolella Ateenassa toimi siis useita tunnettuja palkkioita vastaan opettavia sofisteja. Mutta varmasti myös vähemmän tunnettuja kiersi opettamassa niin Ateenassa kuin monissa muissakin kaupunkivaltioissa. Miksi sofistien palveluille oli kysyntää?

Useissa kreikkalaisissa **kaupunkivaltioissa** (*polis*) oli hallitsemiseen ja päätöksentekoon osallistuvien määrä alkanut oleellisesti kasvaa viimeistään 600-luvulta lähtien. Aiempi ylimys- ja kuningasvaltaisuus oli monissa poliiksissa joutunut syrjään ja monista oli tullut **tasavaltoja**. Tällaisessa kaupunkitasavallassa **laki oli sama kaikille kansalaisille** (*polites*) ja päätöksenteko oli **demokratisoitunut**.

teema MIKSI KREIKKALAISET KAUPUNKIVALTIOIT DEMOKRATISOITUIVAT? MITEN DEMOKRATISOITUMINEN EDISTI KRIITTISEN TUTKIMUKSEN KEHITYSTÄ?

Mikä sai lukuisat kreikkalaiset kaupunkivaltion demokratisoitumaan? Yhtenä tärkeänä tekijänä oli falangi-tekniikan kehitys jalkaväkisodankäynnissä 700- ja 600-lukujen kuluessa eaa. Samalla tavallisten talonpoikien merkitys kaupunkien puolustamisen kannalta kasvoi merkittävästi. Tähän liittyi myös arvometallirahan käytön yleistyminen. Pienviljelijöille oli tullut mahdolliseksi säästää vähitellen viljelystensä tuotosten ylijäämää ja sijoittaa taisteluvälineiden hankintaan. Aika ajoi raskaasti aseistettujen vaunuja ja ratsuja käyttävien ylimyssotureiden ohi. Vauraiden ylimysten mahtisukujen merkitys väheni.

Keskeiseksi taistelutavaksi oli muodostunut samalla tavalla aseistautuneiden jalkaväen hopliitti-taistelijoitten muodostelmien käyttö. Yhdessä falangissa taisteli tiiviissä muodostelmassa satoja työntökeihäin ja raskain kilvin varustautuneita talonpoikakansalaisia. Tasavaltalais-demokraattisiksi kehittyneissä kaupunkivaltioissa itsenäisten talonpoikaistilojen isännät huolehtivat siis itse kaupunkinsa ja siten tilojensa ja perhekuntiansa turvallisuudesta. Jotta isännälle pystyttiin hankkimaan jalkaväen taistelijan varustus ja saamaan kansalaisen asema, oli suvun tilan oltava riittävän tuottava. Merenkulkijakaupungeissa kuten juuri Ateenassa täydet kansalaisoikeudet annettiin 460-luvulla myös köyhemällä käsityöläisten ja kauppiaiden. Heitä tarvittiin merivoimiin soutajiksi ja merijalkaväeksi.

Kaupunkivaltion itsenäisyys riippui ensisijaisesti sen kansalais-sotilaista. Mutta kaupungin itsenäisyys ei riippunut pelkästään kaupungin kansalaisten kyvystä puolustautua ulkoisia valloitus- ja alistamispyrkimyksiä vastaan. Oli kyettävä pitämään kansalaisten tasavaltalainen *polis* itsenäisenä myös sen sisältä tulevia valloitus- ja vallankeskeyttämisyrityksiä vastaan. Tasavaltalaiset *polikset* pyrkivät kehittämään hallintoaan siten, ettei kansanvallasta (*demokratia*) palattaisi taas harvainvaltaan (*oligarkia*) tai yksinvaltaan (*tyrannia*), ei ainakaan ilman kansalaisten enemmistön suostumusta. Ateena demokratisoi vähitellen 600-luvulta lähtien mutta Ateenassa oli harvainvaltaisia vallankaappauksia vielä 400-luvun lopullakin.

Kreikkalaisten *polisten* ”demokraattisuus” ei tietenkään missään tapauksessa yltänyt kuin murto-osaan aikuisväestöstä, ”vapaisiin miehiin”. Mutta se, että tasavaltalais-demokraattisissa kaupunkivaltioissa yhteisissä asioista päättämiseen osallistui kansalaisina kaupungin koosta riippuen kuitenkin satoja, tuhansia ja muun muassa klassisen ajan Ateenassa jopa kymmenisen tuhatta ihmistä, teki politiikasta monessa suhteessa aivan uudenlaista.

Syynä demokratisoitumiseen eivät olleet filosofia ja uudet aatteet. Vaikutus kulki toiseen suuntaan. Demokratisoituminen lisäsi osallistujien määrää ja julkisesta puhumisesta ja väittelystä tuli tärkeää. Julkisen puhumisen ja kriittisyyden arvostaminen sekä argumentaatiotaitojen kehittyminen loivat pohjan filosofialle ja varhaiselle tieteelliselle tutkimukselle. Pohjan matematiikkaan, geometriaan ja tähtitieteeseen kreikkalaiset saivat

Egyptistä ja Persiasta. Pääsyy sille, miksi juuri kreikkalaisessa kaupunkivaltiokulttuurissa syntyi filosofian ja muun kriittisen, järkipäisen tutkimuksen perinne 500- ja 400-luvuilla eaa. oli juuri demokratisoituminen. Väittely, perustelevan puhe ja kriittisyys julkisessa yhteiskunnallisessa elämässä oli demokratisoituneiden kreikkalaisten kaupunkivaltioyhteiskuntien omaleimainen piirre. Demokratisoituminen eli poliittisen osallistumisen laajenemisen syyt taas palaavat siihen, että kaupunkivaltioiden yli muututtava ylimysvaltaisista kansanvaltaisiksi, jotta ne pystyivät pärjäämään jalkaväkisodankäynnissä.

Kaksi falangia iskee yhteen. Satojen hopliittien muodostamassa falangissa saattoi olla kahdeksan peräkkäistä riviä. Eturivin taistelija suojaasi painavalla kilvellä (*hoplos*) puoliksi vierustoveriaan, puoliksi itseään. Jos eturivin taistelija kaatui, työntyi hänen tilalleen mies seuraavasta rivistä. Jos aukkoa ei saatu täytettyä, alkoi muodostelma hajota. Kreikkalaisen vaasin maalauuskoristelu 600-luvulta eaa. (Kuva: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail_from_the_Chigi-vase.jpg, vierailtu 28.5.2020.)

Millaisia aiheita demokraattinen politiikka nosti esiin?

Demokraattisissa kaupunkitasavalloissa valta ei ollut yksinvaltiaan hovin tai rikkaan eliitin hallussa. Päätökset tehtiin **kansalaisten kokouksissa** *agoralla* eli torilla ja niiden toimeenpanosta huolehtivat kansalaiset. Kokouksissa päätettiin yhteisistä **hankkeista** ja niiden vaatien **tehtävien** hoidosta, **viroista** ja **laeista**. Lisäksi niissä päätettiin seuraamuksista koskien tehtävien epäonnistunutta suorittamista, lakien rikkomista tai toisille aiheutetusta vahingosta. Kokouksissa tehtiin **esityksiä** ja **perusteltiin** niitä, yhdistettiin etuja kompromisseja tehden.

Ateenan ja muiden kaupunkitasavaltojen ei todellakaan pidä ajatella olleen kaikilta osin ihanneyhteiskuntia. Sisäiset valtataistelut olivat kovia, politiikka liittyi paljon sotimiseen ja valtaosa väestöstä oli alistetussa asemassa. Vaikka puheet ja teoriat olivat yleviä, käytännön politiikka oli varmasti usein kaukana ”yhteisen hyvän” ajamisesta. Niitä, joita lakisääteinen osallistuminen ”yhteisten asioiden hoitamiseen” ei kiinnostanut, oli myös varmasti paljon.

Jotta pystyi edistämään tavoiteltavina pitämiään tai torjumaan epäedullisina pitämiään asioita, oli vakuutettava muita päätöksentekoon osallistujia samalle kannalle. Esiin nousi siis kaksi aiheetta: Millaisin keinoin on mahdollista **vakuuttaa** riittävän moni muu jonkin **ehdotuksen taakse** tai saada riittävän moni muu **hylkäämään kilpaileva ehdotus**? Millaisten **ominaisuuksien** vuoksi henkilö saa osakseen **luottamusta**, **arvostusta** ja **arvovaltaa**, ja siis **valtaa** muihin nähden?

Käytännöllinen vastaus ensimmäiseen kysymykseen oli **retoriikan** ja **argumentaation** ja edelleen **filosofian** menetelmällinen kehitys. Tähän tarpeeseen vastasivat 400-luvun jälkipuoliskolle tultaessa

siis retoriikkaa opettaneet **sofistit**. Mutta ainakin jotkut sofistit väittivät pystyvänsä opettamaan juuri niitä ominaisuuksia, jotka herättävät muissa arvostusta ja luottamusta. Klassisen ajan tasavaltalais-demokraattisessa kaupunkivaltiossa ei pärjännyt enää vain sotilaallisen kuntoisuuden tuoman maineen, perityn aseman tai vaurauden avulla. **Rohkeus** ja siihen liittyvä **itsehillintä** olivat kyllä edelleen arvostettuja **hyveitä**. Hyvien päätösten ja lakien katsottiin edellyttävän kuitenkin ennen kaikkea **viisautta** tai **järkevyyttä** sekä **oikeudenmukaisuutta**.

Sofistien käyttämä erottelu: fysis—nomos

Platonin *Gorgiaan*, *Protagoraan* ja *Valtion* ensimmäisen kirjan perusteella sofistit käyttivät **lakien** ja **oikeudenmukaisuuden** luonnetta ja suhdetta käsitellessään erottelua *fysiksen* ja *nomoksen* välillä. **Fysis** viittaa pysyvään, välttämättömään maailmankaikkeuden järjestykseen. Se tarkoittaa tietystä mielessä luontoa, mutta niin että luonnon välttämättömien lainalaisuuksien on ajateltava olevan myös jumalallisia, jumalista peräisin tai jumaliakin koskevia. Sanalla viitattiin ihmisten tavanomaiseen perinteiseen ajattelutapaan jonkinlaisesta ikuisesta moraaliseen järjestyksestä.

Nomos taas tarkoittaa inhimillistä alkuperää olevia tapoja tai lakeja. Siihen liittyy ajatus moninaisuudesta ja vaihtelevuudesta. Eri kaupunkivaltioilla, heimoilla tai kansoilla on kullakin oma *nomoksensa*, joka myös vähitellen muuttuu tapojen muuttuessa tai ihmisten sopiessa tai päättäessä uusista laeista. Siinä missä *fysiksen* järjestys on ihmisistä riippumaton ja kaikille sama, *nomoksen* järjestys on ihmisperäistä ja suhteellista.

Sofistien taustalla vaikutti epäilemättä varhaisemman filosofin Ksenofaneen (k. 475 eaa.) uskontokriittiset huomiot: ”Jos härillä ja hevosilla, tai leijonilla, olisi kädet, ja jos ne osaisivat piirtää ja työstää ainesta kuten ihmiset — hevoset piirtäisivät hevosen näköisiä ja leijonat leijonan näköisiä jumalia, ruumiiltaan itsensä kaltaisia.” (Fragmentit 16 ja 15.) Ksenofanes esitti kritiikkiä kreikkalaisten oman mytologisen perinteen jumalakäsityksiä kohtaan.

Siinä missä Ksenofanes katsoi kunkin kansan ikään kuin luoneen omat jumalakuvansa omien ihanteidensa ja pelkojensa mukaisiksi, sofistit siis katsoivat kunkin kansan, heimon tai kaupungilla olevan omat tapansa ja lakinsa. Protagoras saattaa olla ensimmäinen jonkinlaista relativistista, subjektivistista tai pluralistista näkemystä kehittänyt filosofi. Hän näyttää korostaneen hyvän ja pahan moninaisuutta ja sitä, kuinka asioita arvioidaan eri tavalla, suhteessa eri asioihin ja eri kokijoiden kannalta. Yleisemminkin sofistit näyttävät nostaneen esille sen mahdollisuuden, että se mikä on hyvää tai pahaa ja oikeudenmukaista tai epäoikeudenmukaista, ei olisikaan jotakin yleistä ja maailman ikuisen muuttumattoman järjestyksen määräämää.

Toisaalta Platonin dialogeista löytyvät Kallikleen ja Thrasymakhoksen hahmot osoittavat, että *nomos* —*fysis*-erottelua saatettiin käyttää argumentaatiossa ja väittelyissä myös muilla tavoilla.

Thrasymakhos esittää, **että puhe oikeudenmukaisista laeista on vain heikkojen salajuoni luonnostaan vahvoja vastaan**. Demokratia, tasapuolisuus ja lainmukaisuus ovat vain sovittua tapaa (*nomos*) ja luonnon (*fysis*) mukaan vahvimmat hallitsevat: ”kaikkiialla on oikeudenmukaisuus samaa kuin vahvemman etu” (*Valtio* I, 339a).

Kallikleen hahmoon Platon on maalannut kuvan **kunnianhimoisesta** nuorta miehestä, joka haluaa **valtaa** ja tulee vielä **tavoittelemaan tärkeitä poliittisia virkoja**. Platon esittää Kallikleen olevan tietysti kypsytön ja väärässä. Hän on saanut opetusta sofisteilta kuten Gorgiaalta ja Polokselta, ja on erehtynyt virheellisiin käsityksiin ja tavoitteisiin. Kallikleen luonteesta Platon tuo kuitenkin esille yhden tärkeän ja kehityskelpoisen piirteen: toisin kuin

Gorgias ja Polos, ja myös muka tyhmiä kyselevä Sokrates, Kallikles **ei teeskentele**. Hän ei yritä mukautua vallitsevaan mielipiteeseen ja tapoihin (*nomos*). Kallikles sanoo suoraan, että sellaista nulikkamaisesti puhuvaa ja lapsellisesti käyttäytyvää miestä kuten Sokrates, joka vielä vanhanakin harrastaa joutavanpäiväistä filosofiaa, saa ”rangaistuksetta vetää turpaan” (486c).

Sofistien tekemä erottelu ja sen vertaaminen nykyfilosofian jaotteluihin

fysis	nomos
<ul style="list-style-type: none"> - luonto - maailmankaikkeuden (<i>kosmos</i>) välttämätön järjestys - kaikki ihmiset elävät tämän järjestyksen alla - rikkominen tätä vastaan on pahaa, paheellista, epäoikeudenmukaista ja epäpyhää - jumalallinen järjestys, jumalten ylläpitämä järjestys, jumalatkään eivät voi rikkoa tätä järjestystä vastaan - toisaalta: jotkut sofistit esittivät oikeudenmukaisuuden olevan viime kädessä ”luonnostaan vahvimpien oikeutta” - tavallinen näkemys niin antiikin kreikkalaisessa kuin ylipäätään perinteisissä kulttuureissa 	<ul style="list-style-type: none"> - tavat, lait - kullakin heimolla, kansalla, kaupunkivaltiolla tai valtakunnalla on oma <i>nomoksensa</i> - ihmisperäisyys, vaihtelevuus, muuttuvuus, sopimuksenvaraisuus, suhteellisuus - se, minkä ajatellaan olevan epäoikeudenmukaista, paheellista tai epäpyhää, riippuu kunkin yhteisön vallitsevista käsityksistä ja tavoista (arvostelmien relatiivisuus eli suhteellisuus) - joidenkin sofistien esittelemä uusi radikaali näkemys hyveistä ja oikeudenmukaisuudesta 400-luvun lopulla eaa.
vertaa nykyisessä moraalifilosofiassa:	
<ul style="list-style-type: none"> - realismi - objektivismi - universalismi 	<ul style="list-style-type: none"> - relativismi - antirelativismi - subjektivismi
vertaa nykyisessä yhteiskunta- ja oikeusfilosofiassa:	
<ul style="list-style-type: none"> - luonnonoikeusajattelun perinne - yleisinhimillinen oikeustaju - yleismaailmalliset ihmisoikeudet 	<ul style="list-style-type: none"> - voluntarismi: oikea ja väärä palautuvat (tahdon) päätöksiin - oikeuspositivismi: laki on moraliin nähden itsenäinen

Sokrateen kysymykset hyveistä ja oikeudenmukaisuuden ongelma Platonilla

Sokrates sofistien kriittikkona: puheella voi johtaa harhaan – kuka osaa opettaa hyveitä

Sofistien opetuksille oli kysyntää mutta heitä myös arvosteltiin. Sokrates toi selkeästi esiin, että toisen **vakuuttaminen taitavalla puheella ei** tarkoita sitoutumista **totuuden** tavoitteluun. Tavoitteena on saada toinen uskomaan jotakin. Taitava puhuja voi esimerkiksi oikeuskokouksessa saada tuomarit

luulemaan syytöntä syylliseksi. Näin Sokrates ja hänen seuraajansa varmasti ajattelivat myös tapahtuneen, kun hänet vuonna 399 oman kaupunginosansa oikeuskokouksessa tuomittiin vakavista rikoksista. Syyte koski jumalten pilkkaa ja vääränlaista opetusta nuorille miehille, ja tuomiona oli kuolemantuomio.

Sokrates myös **kyseenalaisti** sen, että sofistit osaisivat **opettaa hyveitä**. He olivat kiinnostuneita **oikeudenmukaisuudesta**, mutta eivät pystyneet esittämään tyydyttävää **määritelmää** sille tai muille hyveille. **Kuinka kukaan, joka eivät tunnu tietävän, mistä hyveissä on kyse, pystyisi opettamaan niitä muille?**

Sofistit tuntuivat pitävän hyveitä ikään kuin jonkinlaisina ”sosiaalisina taitoina”, joita voi opetella, joiden avulla saa arvostusta ja joita voi hyödyntää sosiaalisessa kanssakäymisessä. Sokrates ja Platon kyseenalaistivat näkemyksen hyveistä taitoina. **Taidolla voi erehtyä tavoittelemaan väärää, huonoja päämääriä, hyveellä ei** Sokrateen ja Platonin mukaan voi.

teema MISTÄ OLEMME SOKRATEEN MUKAAN VASTUUSSA? (ks. luku 3)

teema PLATONIN DIALOGIEN KYSYMYKSET HYVEISTÄ (sokraattisista dialogeista Valtioon ja eteenpäin)

Gorgias-dialogissaa Platon on laittanut nuoren Kallikleen räyhäämään Sokrateelle siitä, että on häpeällistä viedä totuutta tavoitteleva filosofian harjoittaminen mahdottomuuksiin. Mitä viisasta näet voi olla filosofiasta, ”taidossa joka luonnostaan lahjakkaasta miehestä tekee heikon”, Kallikles ivaa. Sillä jos joku ”väittäisi, että sinä olet tehnyt rikoksen jota sinä et ole tehnyt”, ”ja sitten joutuisit oikeuden eteen, niin vaikka syyttäjä olisi millainen typerys ja lurjus, sinut tuomittaisiin ilman muuta kuolemaan jos syyttäjä sitä vaatisi”. (486b.) Platon oli alta kolmenkymmenen, kun Sokrates tuomittiin ja teloitettiin. Platon ei lähtenyt ateenlaiseen politiikkaan, vaikka hänen vauras ja arvovaltainen sukunsa sitä toivot. Hän lähti jatkamaan Sokrateen työtä. Platonin *Gorgiasta* voi pitää ensimmäisenä koskaan laadittuna laajempaa etiikan tutkimuksena.

Platonin varhaistuotannon muodostaa joukko sokraattisia dialogeja, jotka ovat länsimaisen filosofien keskeinen lähtökohta. Yhteistä niille ovat seuraavat tekijät: Sokrateella on yksi tai useampi keskustelukumppani. Sokrates johdattelee keskustelun johonkin perinteisesti arvostettuun ihmisen ominaisuuteen eli hyveeseen kuten rohkeuteen, hurskauteen, viisauteen tai järkevyyteen ja oikeudenmukaisuuteen. Sitä käsitellään monipuolisesti ja ymmärrettävästi erilaisia erotteluita ja vertailuja tehden. Mutta hämmentävänä lopputuloksena on se, ettei tuttua hyvänä pidettyä ominaisuutta saadakaan määriteltyä johdonmukaisesti. Yleiseksi ongelmaksi muodostuu siis se, miten ja kuka osaisi kasvattaa tai opettaa lapsia ja nuoria hyveisiin. Onhan näet sen, joka opettaa tai ohjaa toista, tiedettävä, mitä opettaa, tai mihin ohjaa.

Neljässä varhaisessa dialogissaan Platon on laittanut Sokrateen keskustelemaan tuon ajan kuuluisien ja vaikutusvaltaisten sofistien tai puhetaidon opettajien kanssa. *Gorgiaassa* ja *Protagoraassa* lähdetään selvittämään puhetaidon eli retoriikan luonnetta. Sekä niissä että lyhyemmässä *Hippiassa* ja *Valtion* ensimmäisessä kirjassa päädytään keskustelemaan siihen, millainen hyve on oikeudenmukaisuus (*dikaioσύνη*). *Valtion* ensimmäinen kirja on alun perin ollut itsenäinen dialogi, mutta Platon on laatinut sen jatkoksi myöhemmin laajan teoksen.

Mestarillisessa *Valtio*-teoksessaan Platon esittää oman alustavan näkemyksensä oikeudenmukaisuudesta, kaupunkivaltion hyvästä hallinnasta, ihmisen järkevistä itsehallinnasta ja ihmisen suhteesta todellisuuteen. Siinä ja muissa keskikautensa laajoissa dialogeissa hän myös käsittelee ideoita, eli todellisuuden yleisiä muotoja, joita järkvi ajattelu voi parhaimmillaan tavoittaa eli tietää. Myöhäistuotannossaan Platon kuitenkin esittää myös terävää kritiikkiä omaa ideaoppiaan kohtaan. Platonin teoksista ei kannata hakea lopullisia vastauksia, korkeintaan alustavia. Yli kahden tuhannen vuoden ajan ne ovat ohjanneet oleellisiin ongelmiin ja siihen, miten tällaisten ongelmien kysymistä ja vastausten hakemista tehdään yhdessä järkipäisesti.

teema SOKRATES KRITISOI PUHETAITOA OPETTAVAA GORGIASTA (Platonin Gorgias-dialogin lähtökohta)

Sokrates haastaa Gorgiaan määrittelemään, mistä tämän maksua vastaan opettamassa taidossa on kyse. Alustavan vastauksen jälkeen Platon on laittanut Sokrateen kuvailemaan keskustelutapaansa ja sen tavoitteita:

GORGAS Puhetaito on, kuten jo sanoin, kyky taivuttaa ihmiset puolelleen oikeudenkäynneissä ja muissa julkisissa kokouksissa, ja kysymys on oikeasta ja väärästä.

SOKRATES Minä odotinkin sinun tarkoittavan tuollaista kykyä ja tuollaista kohdetta. Älä ihmettele jos minä vastedeskin otan esille asioita jotka tuntuvat itsestään selviltä; kuten sanottu teen sen siksi että keskustelu etenisi johdonmukaisesti, en kiusatakseni sinua, vaan jotta me emme tottuisi ennakoita arvaamaan toistemme ajatuksia ja viemään sanaa suusta toisiltamme; ei – minä haluan sinun kehittäväsi omia näkemyksiäsi omalla tavallasi, omista olettamuksistasi lähtien. (454bc.)

Tämän jälkeen Sokrates tekee erottelun tietämisen (*episteme*) ja uskomisen (*doksa*) välillä. Kun Gorgias myöntää erottelun oikeaksi, Sokrates toteaa: "Oletetaan että sinulta kysyttäisiin: 'Gorgias, onko olemassa väärää ja oikeaa luuloa?' Epäilemättä vastaisit että sinun mielestäsi on." Tämän lisäksi Gorgias myöntää myös, että väärää tietoa ei ole, ainoastaan oikeaa. Mutta Gorgias ei voi kieltää tätäkään: puhujat ei pyri kokouksissa opettamaan, miten asiat oikeasti ovat, eli he eivät pyri saamaan ihmisiä tietämään.

SOKRATES Puhetaito tuntuu siis tuottavan luuloon perustuvan vakaumuksen oikeasta ja väärästä, ei opetukseen perustuvaa?

GORGAS Aivan niin.

SOKRATES Ja puhuja ei pyri opettamaan oikeuksille ja muille kokouksille mikä on oikein ja mikä väärin, vaan yrittää ainoastaan saada ne uskomaan. Eihän suurelle joukolle ihmisiä niin rajoitetussa ajassa pystyisikään opettamaan niin vaikeaa asiaa.

GORGAS Ei todellakaan.

SOKRATES No hyvä, katsotaanpa nyt mitä me puhetaidolla todella tarkoitamme; sillä minä en yksin pysty oivaltamaan mitä se on. Kun julkinen kokous valitsee virkaan lääkärin tai laivanrakentajan tai minkä tahansa ammattimiehen, niin ei kai silloin kysytä neuvoa puhujalta? Luonnollista on että jokaisessa vaalissa on valittava pätevin. Ei myöskään muureja pystytettäessä tai satamia ja telakoita rakennettaessa turvaututa puhujaan vaan rakennusmestariin; samoin silloin kun on kysymys sotapäälliköiden valinnasta tai taistelujärjestyksestä tai asemien miehityksestä, kysytään neuvoa

sotilailta eikä puhujilta. Eikö näin ole, Gorgias? Kun sinä ilmoitat olevasi puhuja ja puhetaidonopettaja, minä haluan kuulla sinulta itseltäsi mitä sinun taitosi koskee. Nyt minä ajattelen yhtä paljon sinun etuasi kuin omaani; sillä varmasti täällä on paikalla joku joka haluaisi ruveta sinun oppilaaksesi, itse asiassa minä näenkin tuolla muutaman sellaisen, useampiakin, mutta heitä ehkä ujostuttaa kysyä sinulta. Niin että kun minä kysyn sinulta, kuvittele että he kysyvät samalla: ”Mitä hyötyä meille on siitä että tulemme sinun oppilaaksesi, Gorgias? (455ad.)

Platonin ongelmanasettelu: kannattaako oikeudenmukaisuus – silloinkin, kun käytössä on Gygeen sormus?

Gorgiaassa, *Protagoraassa* ja *Valtion* ensimmäisessä kirjassa Sokrates siis haastaa arvostettuja sofisteja ja heidän opetuksistaan kiinnostuneita ateenalaisia keskustelemaan erityisesti oikeudenmukaisuudesta. Näiden dialogien aihepiiriä voi hahmottaa seuraavien luonnehdintojen ja kysymysten pohjalta: Oikeudenmukaisuus ja epäoikeudenmukaisuus liittyy siihen, miten toimitaan tai käyttäydytään **suhteessa muihin**. Hyvin yleisesti sanottuna, oikeudenmukaista on **antaa kullekin, mitä tälle kuuluu**. Oikeudenmukaisuuden voi ajatella edellyttävän myös sitä, että **pidetään kiinni siitä, mitä on sovittu**. Petollisuus taas on epäoikeudenmukaista. Lisäksi oikeudenmukaisuus liittyy **lakeihin** ja niiden noudattamiseen, vaikkei oikeudenmukaisuutta ja lainmukaisuutta voikaan samaistaa täysin. Myös **tasapuolisuuden**, **puolueettomuuden** ja **rikoksista rankaisemisen** ajatellaan kytkeytyvän oikeudenmukaisuuteen. **Miksi oikeudenmukaisuutta pidetään hyvänä ominaisuutena ja miksi ajatellaan, että kannattaa toimia oikeudenmukaisesti?**

Oikeudenmukaisuuden ajatellaan olevan **hyvä ominaisuus**, koska oikeudenmukainen ihminen toimii tavoilla, jotka ovat **hyväksi muille**. Mutta on **myös itselle kannattavaa** toimia oikeudenmukaisesti juuri siksi, koska oikeudenmukaisesti toimivaan ja epäoikeudenmukaisuutta välttävään **toiset suhtautuvat arvostavasti ja luottaen**. Se, että saa osakseen arvostusta ja luottamusta on, ihmiselle näet monella tapaa hyödyllistä. Oikeudenmukaisena pidetty ihminen otetaan helpommin **mukaan** erilaisiin **yhteisiin toimiin** ja **hankkeisiin**, joihin osallistuminen on myös hänelle itselleen hyvä asia. Oikeudenmukaisina pidettyjen ihmisten ehdotuksia ja perusteluja **kuunnellaan** ja heille saatetaan **antaa tehtäviä**, joihin liittyy **erityistä toiminta-** ja **päätäntävaltaa**. Oikeudenmukaisesti toimiminen edesauttaa siis sitä, että saa **arvovaltaa** ja muunlaista **valtaa suhteessa muihin**. Voi myös ajatella, että omalla esimerkillään lainmukaisesti toimiva **kannustaa muitakin toimimaan lakien mukaan** ja on näin **tuottamassa hyvää yhteiskunnallista järjestystä**, josta myös hän **itse hyötyy**.

Nämä huomiot saavat vahvistusta siitä, **mitä epäoikeudenmukaisesti toiminen voi tuoda mukanaan**. Epätasapuolisesti, petollisesti tai muuten toisia väärin kohteleva saa osakseen **paheksuntaa** ja **hyljeksintää**. Epäoikeudenmukaisuus **haittaa edullista vastavuoroisuutta** ja lainvastaisuus ruokkii yhteiskunnallista **epäjärjestystä** ja arvaamattomuutta. Lakien rikkomisesta voi seurata itselle epämieluisia **rangaistuksia**.

Oikeudenmukaisuuden ajatellaan olevan selvästi kannattavaa myös itselle. Tältä kannalta katsoen oikeudenmukaisuus näyttäytyy **välineellisesti** hyvältä asialta, jonka avulla voi saavuttaa muita itselleen hyviä asioita. Oikeudenmukaisuus **vertautuu hyödylliseen taitoon**. ”[M]eitä hyödyttää keskinäinen oikeamielisyys ja hyve, ja sen vuoksi jokainen selittää ja opettaa auliisti toisille lakeja ja sitä mikä on oikein” (327b), sanoo Protagoras ja sanoo myös ”osaavansa jopa paremmin kuin muut auttaa toisia kehittymään jaloiksi kunnan miehiksi” (328b).

Valtio-teoksen toisessa kirjassa tapahtuu kuitenkin **käännö**. Vanhemmat keskustelukumppanit jäävät pois, heidän mukanaan myös sofistit, tai sofisteilta vaikutteita saanut, Thrasymakhos. Jäljelle jää nuorempia miehiä, joista Glaukon ja Adeimantos haastavat Sokrateen puolustamaan oikeudenmukaisuuden hyvyyttä ja järkevyyttä paremmin.

Glaukon esittää **ajatuskokeen** hyödyntäen tarinaa **Gygeen** näkymättömäksi tekevästä **sormuksesta**:

”Jos nyt olisi kaksi tällaista sormusta ja toisen panisi sormeensa oikeamielinen, toisen väärämielinen, tuskinpa kukaan voisi olla niin teräksenluja, että pitäisi kiinni oikeudenmukaisuudesta ja malttaisi olla kajoamatta toisen omaan, kun voisi huoletta siepata torilta mitä hyvänsä, mennä sisälle taloihin ja maata kenen kanssa haluaisi, surmata tai päästää kahleista kenet tahansa, ylipäänsä toimia ihmisten keskuudessa aivan kuin jumala. Näin menetellessään hän ei millään tavalla eroaisi tuosta toisesta, molemmat kulkisivat samaa tietä. Tätä pidettäisiin selvänä todisteena siitä, ettei kukaan ole oikeudenmukainen vapaasta tahdostaan vaan pakosta; oikeudenmukaisuus ei ole yksityisen kannalta mitään hyvää, koska jokainen tekee vääryyttä milloin vain katsoo pystyvänsä siihen.” (*Valtio* II, 360bd.)

Oikeudenmukaisuuden mukanaan tuomat hyödyt ovat kiistattomat. Platon tuo tämän yleisen näkemyksen selvästi esille myös Protagoraan suulla: ”[K]aikkien pitää sanoa olevansa oikeudentuntoisia, olivat he sitä sitten tai eivät, ja se [...] joka ei edes teeskentele oikeudentuntoista on hullu” (*Protagoras* 323b).

Mutta eikö kuka tahansa, joka **pystyy** uskottavasti **esiintymään oikeudenmukaisen**, saavuta **kaikki ne hyvät asiat**, joita oikeudenmukaisuuskin tuo mukanaan? Eikö kenen tahansa siis kannata toimia oikeudenmukaisuuden ja muiden hyveiden vastaisesti aina, kun näin katsoo voivansa saavuttaa jotakin itselleen edullista, kun **ei ole pelkoa kiinnijäämisestä** eli omien paheellisten tai lainvastaisten tekojensa paljastumisesta ja sen mukanaan tuomista epämieluisista seurauksista? Näyttää siis siltä, ettei vilpittömästi oikeudenmukaisuutta voi erottaa tehokkaasta oman epäoikeudenmukaisuuden piilottamisesta, sillä molemmat tuottavat samoja tuloksia. Onko **oikeudenmukaisuudessa** siis sittenkin kysymys **jonkinlaisesta välineellisestä osaamisesta**?

Niin varhaisissa sokraattisissa dialogeissaan kuin myöhemminkin Platon siis pyrki osoittamaan, että **hyveet on erotettava taidoista**, vaikka hyveiden ja taitojen välillä tärkeitä yhtäläisyyksiä onkin. Kaikissa näissä dialogeissa Sokrates myös painottaa, ”ettei kukaan tee väärin ehdoin tahdoin vaan [...] kaikki jotka tekevät väärin tekevät niin vasten tahtoaan” (*Gorgias* 509e). Kaikissa niissä Platon pyrkii Sokratesta seuraten perustelemaan, että **oikeudenmukaisuus on aina hyvää ja järkevää**: ”**Oikeudenmukainen sielu ja oikeudenmukainen ihminen [...] elää hyvää elämää, väärämielinen huonoa**” (*Valtio* I, 353e).

Gygeen sormuksen avulla tehty ongelmanasettelu on hyvin tärkeä lähtökohta sekä etiikan että yhteiskuntafilosofian tutkimukselle. Etiikkaan se tuo kysymyksen siitä, mikä motivoi toimimaan moraalisesti. Yhteiskuntafilosofiaan se tuo tähän liittyvän teeman: koska toisten luottamus ja arvostus tuo vaikutusvaltaa, **vallan saamiseksi kannattaa teeskennellä** ominaisuuksiltaan sellaista, jota muut arvostavat – kuten moraalista tai oikeudenmukaista, tietävää, vaikutusvaltaista ja niin edelleen.

Loppu laajasta *Valtio*-teoksesta on oikeastaan Platonin yritys vastata Gygeen sormuksen

avulla asetettuun ongelmaan. Platonin ratkaisuyritys on usein väärinymmärretty väärin vaikutusvaltaisilla tavoilla. *Valtiossa* käsitellyt aiheet ovat epistemologian ja filosofisen psykologian kannalta urauurtavia mutta Platonin vastauksia etiikan ja yhteiskuntafilosofian kysymyksiin ei voi pitää erityisen onnistuneina.

Kun Sokrateelle on esitetty haaste Gygeen sormuksen avulla, hän siirtää käsittelyn toiselle tasolle. Tähän asti oikeudenmukaisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta on käsitelty yksittäisen ihmisten luonteenpiirteiden ja toiminnan kannalta. Nyt Sokrates sanoo, että **kysymyksen oikeudenmukaisuudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta** voi esittää koko **kaupunkivaltion** ja sen **lakien** kohdalla. (Kyseessä ovat kuitenkin Platonin omat pohdinnat, eivät Sokrateen. *Valtion* 1. kirja on varhainen sokraattinen dialogia, jonka aiheet tulevat mitä ilmeisimmin historialliselta Sokrateelta. Mutta loput *Valtio*-teoksesta Platon on laatinut myöhemmin ja siinä näkyvät Platonin kypsän kauden pohdinnat ja hänen pyrkimyksensä kokonaisvaltaiseen teoriaan.)

Platonin *Valtio*: politiikan teoriasta psykologiaan

Filosofien säättävät järkevät lait ohjaavat kaikkia hyvään – vaikka pakolla

Platon esittää pääpiirteissään seuraavanlaisen näkemyksen: **Oikeudenmukaisessa kaupunkivaltiossa** asiat ovat **järkevässä järjestyksessä**. Kukin jäsen hoitaa itselleen parhaiten sopivia tehtäviä. Näihin ihmiset valitaan ja koulutetaan kaupunkivaltion **johtajien** toimesta. Johtajien lisäksi, kaupunkivaltion jäsenet jakaantuvat kahteen pääluokkaan sotilaallisia tehtäviä toteuttaviin **vartijoihin** sekä tuotannollista työtä tekeviin. **Työläisten** luokka on suurin ja sen jäsenet tekevät kykyjensä ja taitojensa mukaan erityisesti maanviljelykseen ja eri käsityöalojen töitä.

Kuten erilaisiin tuotannollisiin tehtäviinkin koulutettavat, myös vartijoiksi koulutettavat **valitaan jo lapsena** kykyjensä perusteella. Vartijat vastaavat kaupunkivaltion sekä kaupunkivaltion ulkoisesta puolustuksesta ja että sisäisen järjestyksen ylläpitämisestä. Vartijoiden koulutus on siis ruumiilliseen kestävyys- ja sotilaalliseen kuntoisuuteen tähtäävää koulutusta, mutta myös matematiikan, musiikin ja sokraattisen keskustelun opettelua. Ne, jotka ovat näet kyvykkäimpiä viimeksi mainituissa valitaan edelleen pitemmälle menevään filosofiseen koulutukseen. On huomatta, että Platonin mukaan sukupuolella ei ole merkitystä, vaan kyvyt ratkaisevat: myös jotkut naiset sopivat hänen mukaansa koulutettaviksi vartijoiksi ja filosofeiksi.

Varsinaiset ”**filosofeiksi**”, tai ”filosofikuninkaiksi” kuten usein sanotaan, koulutettavat oppivat sokraattisen dialektisen perustelemisen ja järkevän ajattelun, jonka kautta he voivat saavuttaa varsinaista järkiperaistä tietämistä. Näin he voivat käsittää yhdessä järkiperaisesti, mikä on koko hyvää kaupunkivaltiolle kokonaisuudessaan ja säättää sen lait sen mukaan. **Vartijat** ovat kasvatettu luottamaan filosofijohtajiin, ja heidän sotilaallinen järjestyksenpitonsa takaa sen, että myös tuottavaa työtä tekevien **työläisten** suuri

enemmistö saadaan noudattamaan lakeja – viime kädessä rangaistusten uhalla ja voimalla pakottamalla.

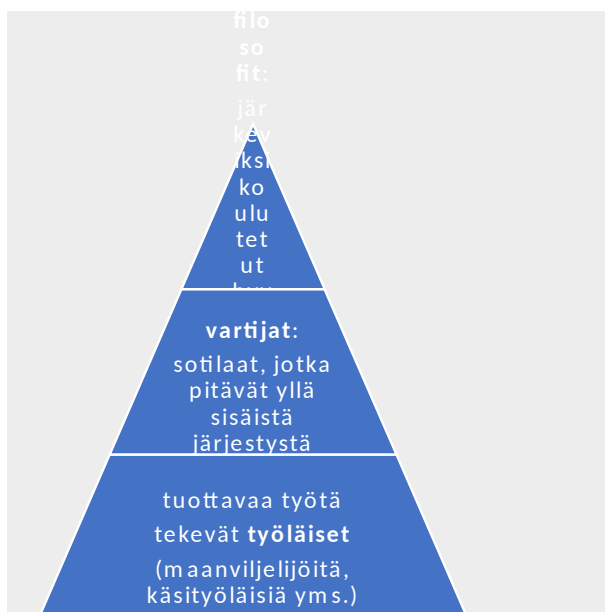
Miksi on sitten aina perusteltua toimia oikeudenmukaisesti? Filosofit käsittävät tämän järkevällä ajattelullaan, ja uskollisiksi koulutetut vartijat luottavat filosofien auktoriteettiin. Työläiset haluavat usein toimia halujensa mukaan vastoin sitä, mikä on heille itselleen hyvää. Vartijat saavat kuitenkin heidätkin noudattamaan järkeviä lakeja, joiden mukaan elämällä kaikkien hyvä elämä toteutuu.

Platonin kuvaama valtiomalli on siis **luokkayhteiskunta**, jota johtavat viisaat **asiantuntijat sotilaiden** avulla. Tällaisella yhteiskuntamallilla **ei ole mitään tekemistä demokratian kanssa**, eikä sen jäsenistä suurinta osaa voi edes kutsua kansalaisiksi varsinaisessa mielessä. Jos tämä olisi Platonin *Valtion* varsinainen pääanti, se tuskin ansaitsisi paikkaansa yhtenä tärkeimmistä antiikin filosofisista kirjoituksista. Teoksen ilmiäsu pettää. Mutta se on myös voinut toimia – nykyaikaan asti – innoittajana asiantuntijoiden johtamille tyrannioille.

Valtion järjestys vertauskuvana ihmisen psyyken järjestykselle

Valtiossa kolmeen luokkaan jaettu kaupunkivaltio on kuitenkin myös **vertauskuva** ihmisen *psyyken* järjestykselle. Platon ottaa tarkkaan käsittelyyn sen, mitä on ihmisen **psyche**, jota varhaisemmat filosofit olivat käsitelleet aina Pythagoraasta lähtien. *Psyche* eli sielu on **ihmisen sisäinen järjestys**. Platon esittää, että sielun voi ajatella rakentuvan hyvin järjestetyn kaupunkivaltion tavoin kolmesta pääosasta: alin osa muodostuu **haluista ja tunteista**, oikein kasvatettuna keskimäinen osa osaa **tehdä päätöksiä ja ohjata alinta osaa**. Hyvät järkevät päämäärät kokonaisuudelle voi asettaa ylin osa, **järkevä ajattelu**.

kaupunkivaltion järjestys vertauskuvana ihmisen psyyken järjestykselle

Halut ja tunteet voivat olla oikein kasvatettuja, jolloin niitä vastaisi hyvä luonteenpiirre **kohtuullisuus**. Halujen ja tunteiden kokonaisuutta voi hallita ja ohjata, ”vartioida”, **vahvaluonteisuus**. Päämäärät, joihin vahvaluonteisuus voi kokonaisuutta ohjata, tuli kuitenkin olla ylimmän osan eli ajattelun **järkevyyden** asettamia. Platonin tutkimus näyttäytyy siis varhaisena yrityksenä psykologiseen tutkimukseen. Pyrkimyksenä on hahmottaa, mistä ihmisen minuudessa tai itseyydessä ja järkevässä itsehallinnassa on kyse. Kun järkevyyttä liittyy vielä tietämisen tutkimiseen ja sitä kautta muun muassa totuuden käsittelyyn, Platonin *Valtio* on monella tapaa merkittäviä avauksia tekevä teos.

Yhteiskuntafilosofisesti katsottuna Platonin valtion aiheet näyttävät ehdottomasti arveluttavilta. Filosofisen psykologian ja epistemologian tutkimuksen kannalta ei voi sanoa samaa. Platon ei kannattanut demokratiaa. Mutta **epädemokraattisen** yhteiskuntamallin esittelevää *Valtiota* ei ehkä kuitenkaan ollut tarkoitettu ensisijaisesti poliittisen suunnittelun ohjekirjaksi. Myöhäisteoksessaan *Lait* Platonin näkemykset hyvän kaupunkivaltion järjestämisestä ovat hyvin toisenlaiset kuin *Valtiossa*.

Platonin *Valtiota* on tietysti luettu usein vain politiikan teorian näkökulmasta. Näin katsottuna se esittää hyvän valtion olevan hyveellisten asiantuntijoiden johtama autoritaarinen ”poliisivaltio”. Ei siis ihme, että tämä Platonin vaikutusvaltainen teos on saanut osakseen **kritiikkiä ja vastustusta**.

Kreikkalaisen etiikan ja yhteiskuntafilosofian kysymysten yleispätevyys

Kritikistään huolimatta Sokrates ja Platon oppivat sofisteilta niin väittelytaitoa kuin kysymyksenasettelujakin. He välittivät niitä edelleen Aristoteleelle ja muille. Sofistien esiin nostamat aiheet ovat oleellinen lähtökohta klassisen kauden suurten filosofien tutkimuksille ihmisten välisistä suhteista ja ihmisluonnosta.

Mutta Platonin muotoilemat sokraattiset kysymykset **eivät** olleet **vain** näiden yksittäisten **henkilöiden keksimiä mielenkiintoisia teoreettisia ongelmia** tai **vain antiikin kreikkalaiselle moraalille kulttuurille ominaisia**. Mistä kysymykset arvostettavista luonteenominaisuuksista eli hyveistä, sekä hyveisiin liittyen, luottamuksesta, vallasta ja sen väärinkäytöstä, yhteistoiminnasta ja hyvästä elämästä olivatkaan lähtöisin? Ne olivat demokratisoituneiden kaupunkitasavaltojen kansalaisten käytännössä kohtaamia kysymyksiä. Olivatko ne tyypillisiä ja oleellisia vain antiikin kreikkalaisille *polis*-yhteiskunnille? Moni varmasti tunnistaa ne **kysymyksiksi**, joita on **oleellista esittää** niin **omassa yhteiskunnassaan** kuin **missä tahansa muussakin**. Tämän puolesta puhuu myös se, että Platonin teoksia luettiin ja käytettiin paljon, vaikka kreikkalaiset yhteiskunnat muuttuivat monessa suhteessa toisenlaisiksi jo seuraavien sadan vuoden kuluessa. Vielä enemmän niiden kysymyksenasettelujen yleispätevyyttä osoittaa se, että yli kahden tuhannen vuoden ajan niitä on luettu hyvin erilaisina aikoina hyvin erilaisissa paikoissa.

Miksi kreikkalaisessa kulttuurissa oli mahdollista nostaa nämä aiheen tutkimuksen kohteeksi? Oleellinen syy oli **demokraattiseen poliittiseen kulttuuriin** kuuluva julkinen **keskustelu, osallistujien suuri määrä ja kriittisyys**. Demokraattisen politiikan keskiössä oli myös kysymys siitä, kenelle **valtaa** kannattaa **antaa** ja millä **perusteilla: millaisiin ihmisiin voidaan perustellusti luottaa?**

Kaikissa kulttuureissa ei tällaisia resursseja ja taustatekijöitä ole ollut läsnä. On kuitenkin syytä uskoa, että kaikissa yhteiskunnissa on tarve kysyä ja käsitellä julkisesti muun muassa sitä, **mikä on epäoikeudenmukaista ja millaista on oikeudenmukainen vallan käyttö**. Tähän kysymiseen Platon tarjoaa välineistöä.

teema MORAALINEN JA POLIITTINEN KORRUPTIO

Kreikkalaisen etiikan kysymyksenasettelun nousevat poliittisista yhteiskunnallisista ja poliittisista kysymyksistä ja kiistoista. Platonilla ja Aristoteleella etiikan ja politiikan tutkimus kuuluivat yhteen. Sokrates ja Platon eivät olleet ensisijaisesti kiinnostuneita moraalisesti vääristä teoista ja siitä, kuinka niihin puututaan, ihmisten yksityisessä elämässä. Päähuomio kohteena oli se, millaiset tekijät tuovat valtaa mukaan lukien arvovalta, ja kuinka arvovaltaa ja julkisia asemia käytetään väärin.

Latinan *corruptus* tarkoittaa pilalle mennyttä, tuhoutunutta tai turmeltunutta. Roomalaisen valtiomiehen, juristin ja filosofin Ciceron (106–43 eaa.) kirjoituksissa ihmisten luonteen korruptio ja poliittinen korruptio on keskeinen aihe. Cicero oli opiskellut Ateenassa ja nojasi Platoniin, stoalaisiin ja muihin kreikkalaisiin etiikan ja politiikan teorian tutkijoihin.

1000-luvulta lähtien tasavaltalaisen politiikan ja sen tutkimuksen perinne alkoi syntyä uudelleen eurooppalaisten keskiaikaisten kaupunkien kulttuurissa. Antiikin mallit ja lähteet olivat myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan tasavaltalaisen tutkimus- ja keskusteluperinteen lähtökohtana. Keskeisiä aiheita olivat kansalaishyveet, julkisen vallan hajauttamisen tavat, omaisuus vallan lähteenä ja korruptio.

teema SANAT "POLITIikka" JA "ETIikka" OVAT KREIKKALAISTEN KAUPUNKIVALTIoidEN PERUA

Sanamme 'matematiikka', 'fysiikka', 'politiikka' ja 'etiikka' periytyvät antiikin kreikan kielestä. *Fysika* juontuu sanasta *fysis*, luonto. Fysiikka tarkoitti siis alun perin luonto koskevia asioita tai luonnon tutkimista. *Mathematika* tarkoitti alun perin asioita, joista otetaan selvää, tai sitä, mikä on opittavissa.

Politika taas on peräisin sanasta *polis*. Poliitiikka tarkoitti siis kaupunkivaltion asioita, sekä niistä päättämistä käytännössä että sitten myös kaupunkivaltioiden asioiden teoreettista tutkimusta. *Polites* tarkoitti kaupunkivaltion varsinaista jäsentä, kansalaista (vrt. lat. *civitas* – *civis*, engl. *city* – *citizen*). Platonin ja Aristoteleen käyttävät sanaa *politeia* tarkoittamaan kaupunkivaltion hyvää hallintoa. Aristoteleella siitä voi käyttää nimitystä "kansalaisvalta" (ei niinkään "kansanvalta", jota käytetään käännöksenä *demokratialle*).

Myös sanamme "poliisi" on peräisin kreikan *politeiasta*, jolla on myöhemmin saatettu tarkoittaa hallintoa ja hallintoa hoitavia viranomaisia. Joissakin kielissä poliisia tarkoittava sana on muodossa "politi" ja esimerkiksi englannissa "policy" ei tarkoita poliisia vaan hallituksen tai muiden vallassa olevien toteuttamaa poliittista ohjelmaa.

Sanan *ethike* taustalla on *ethos*, joka tarkoitti tapoja tai luonnetta. Sanaa saatettiin käyttää sekä eläimistä että ihmisistä. Sillä voitiin tarkoittaa niin jonkin lajin, heimon tai jonkin vastaavan ryhmän tai yksilön luonteenomaisia käyttäytymistapoja tai luonteenpiirteitä. *Ethikos* tarkoitti luonteeseen liittyvää ja *ethike* tai *ethike episteme* taas tapoja ja luonnetta koskevien asioiden tutkimista. Ihmisten kohdalla kyse oli siis siitä, millaisia ovat ihmiselle oikeat ja kunnolliset käyttäytymistavat sekä hyvät luonteenpiirteet. Millainen on *ethos*, jollaista hyvä, kunnollinen ihmiselämä edellyttää, tai millainen *ethos* kunnollisella kansalaisella ja erityisesti julkista luottamustehtävää hoitavalla kansalaisella kuuluisi olla? Antiikin etiikan piiriin kuuluivat moraalifilosofisten kysymysten lisäksi myös sellaiset aiheet, jotka nykyisin ovat

käyttäytymistieteellisen eli psykologisen ja kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena. Antiikin mallin mukaan kysymykset kansalaishyveistä nousivat yhteiskuntafilosofian keskeiseksi aiheeksi myöhäiskeskiajalla 1200-luvulta lähtien.

Antiikin filosofiassa pidettiin tärkeimpinä hyveinä yleensä seuraavia neljää:

	oikeudenmukaisuus tai oikeamielisyys	järkevyys tai viisaus	rohkeus tai urheus	itsehillintä tai kohtuullisuus
kreikka	<i>dikaiosyne</i>	<i>fronesis, sofia</i>	<i>andreia</i>	<i>sofrosyne</i>
latina	<i>iustitia</i>	<i>prudentia, sapientia</i>	<i>fortitudo</i>	<i>temperantia</i>

(Näitä on kutsuttu myös kardinaalihyveiksi.)

Lainatut ja viitatut teokset

Ksenofanes, Fragmentit 15 ja 16 (suom. Mika Saranpää, *niin & näin* 2/1996, <https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn962-25.pdf>, vierailtu 1.6.2020).

Platon, *Protagoras* (suom. Kaarle Hirvonen, *Teokset*, osa 1, Otava, Helsinki 1977).

Platon, *Gorgias* (suom. Pentti Saarikoski, *Teokset*, osa 2, Otava, Helsinki 1978).

Platon, *Valtio* (suom. Marja Itkonen-Kaila, *Teokset*, osa 4, Otava, Helsinki 1981).

Tehtäviä

tehtävä BLACK PANTHER – POLIITTISET KIISTAT JA UHAT ELOKUVAN WAKANDASSA

Tehtävää sopii tehtäväksi materiaalin tai kurssin puolivälissä lukujen 1–7 jälkeen tai aivan lopussa.

Alla olevat kysymykset antavat mahdollisuuden useamman tyyppiseen tehtävään:

1. Kysymykset voivat toimia yhteisen keskustelun apuna. Mikäli elokuva on mahdollisuus katsoa kurssilla (esim. koulun oma tai kirjastosta lainattu DVD, joka kiertää katsottavana), kysymykset luetaan etukäteen ja niitä varten tehdään muistiinpanoja. (Keskusteluun on syytä varata ainakin 20 min.)
2. Kurssitehtävä: anna lyhyet vastaukset kahteen tai kolmeen kysymykseen.
3. Essee, jossa käsittelyssä suurin osa kysymyksistä ja yksi tai kaksi tarkemman käsittelyn kohteena.
4. Elokuvan esittely ryhmälle. Arviointi- ja tutkimustarkoituksiin voi näyttää katkelmia (alkuperäiskopiosta).

- Wakanda on muusta maailmasta pitkälti eristyneenä elävä yhteiskunta. Eristäytyminen on ollut Wakandan valtiollisen johdon pitkäaikainen tietoinen pyrkimys. Sitä ajaa myös nykyinen tuore kuningas T'Challa. Mitkä ovat Wakandan eristäytymispolitiikan perusteet?

- Kaikki wakandalaiset eivät ole eristäytymispolitiikan kannalla. Nakia on yksi niistä, jotka kannattavat avointa auttamispolitiikkaa. "Wakanda on tarpeeksi vahva auttamaan ja suojelemaan samalla itseään", hän sanoo. Mihin tällainen politiikka ("Nakian ohjelma") siis pyrki ja mitä perusteita sille olisi?

- Toiset wakandalaiset kannattavat myös eristäytymispolitiikan lopettamista ja aktiivista puuttumista kansainväliseen politiikkaan ja muiden yhteiskuntien elämään. Edesmennyt N'Jobu oli tällä kannalla kuten myös hänen poikansa N'Jakada eli Erik Stevens, ja niin näyttää olevan myös Raja-heimon johtaja W'Kabi. Mihin tällainen politiikka ("N'Jakadan ohjelma") taas pyrki ja mitä perusteita sille olisi?

- T'Challa ja N'Jakada käyvät seuraavan sananvaihdon ennen lopullista kamppailua:

"Haluat, että meistä tulee samanlaisia kuin ne, joita vihaat. Hajoitat ja hallitset maata kuten he."

"En. Opin vihollisiltani. Voitin heidän pelissään."

"T'Challa: Olet kuin he. Tuhoat maailman. Mukaan lukien Wakandan."

Kyse on vanhasta yhteiskuntafilosofian ja etiikan aiheesta, korruptoitumisesta. Miten T'Challa voisi tarkentaa ja perustella näkemystään?

- "Hyvän miehen on vaikea olla kuningas", sanoo T'Challan unessa hänen isänsä, kuningas T'Chaka. Mitä tämä voi tarkoittaa? (Jos haluaa nähdä hieman vaivaa, kannattaa katsoa Platonin *Protagoras*-dialogia jossa yhden Sokrateen ohjaileman keskustelun lähtökohtana on runoilija Simonideen säe "on vaikeaa olla kunnan mies" [339a–347a].)

Wakandan tarinassa on vahvasti esillä toinen perinteinen filosofinen aihe ihmisten kohtaamat yhteen sopimattomat vaatimukset. Tällaisen ristiriidan kohtaa tarinassa useammankin kerran myös kuninkaan henkivartiokaartin päällikkö Okoye: palveleminen oman valtion tehtävissä asettaa vaatimuksia, jotka ovat ristiriidassa niiden vaatimusten kanssa, joita on läheisiä ihmisiä kuten sukulaisia, puolisoa tai lapsia kohtaan. Miten tämä aihe liittyy edelliseen?

- Wakanda on kuvattu utopiaksi, jossa monet asiat ovat paljon paremmin kuin sen vertailukohtana olevissa (nykyajan todellisissa) yhteiskunnissa. Wakandassa näyttäisi kuitenkin olevan myös dystooppisia piirteitä: millaisia?

- *Black Panther* -elokuvaa voi pitää poliittisesti kantaaottavana elokuvana ja sitä on pidetty kulttuurisesti merkittävänä teoksena. Pohdi, millaisiin asioihin *Black Panther* ottaa kantaa ja miksi se on kulttuurisesti merkittävä teos.

Gygeen sormuksen avulla voit tehdä myös paljon hyvää. Oikeamielinen kykenevä ihminen pystyisi auttamaan hädässä olevien ja korjaamaan epäoikeudenmukaisuuksia. Tehdessään näin salaa hän voisi toimia pyyteettömästi eikä hyvän maineen vuoksi. Tämä teema on tuttu myös populaarikulttuurista. **Tuleeko mieleen erityisesti eräs supersankari? Miten teema on esillä tässä Bob Kanen alkuun panemassa saagassa?** Aiheesta voisi kirjoittaa moraali- ja yhteiskuntafilosofisen kirjasarjan (ellei ole jo kirjoitettukin).

Tiedeutisjutussa "**Valvova katse lisää maksuvalmiutta**" (*Tieteen Kuvalehti*, 2/2007, s. 16) kerrotaan paljon huomiota saaneesta psykologian tutkimuksessa tehdystä kokeesta:

"Brittiläisen Newcastle'n yliopiston henkilökunnan kahvikassa moninkertaistui, kun sitä vahtimaan pantiin kuva ihmisen kasvoista. Psykologian laitoksen tutkijoiden tekemässä kokeessa 48 työntekijän kahvihuoneen hinnaston päälle pantiin vuoroviikkoina ihmisen kasvoja tai kukkia esittävä kuva. Samalla seurattiin, paljonko itsepalveluperiaatteella toimivaan kassaan tuli rahaa ja miten paljon juomia kului. Kun seinällä oli ihmiskasvojen kuva, rahaa tuli keskimäärin 2,76 kertaa niin paljon kuin silloin, kun seinällä oli kukkajuliste. Koetta johtanut Melissa Bateson uskoo, että tulos selittyy ihmisen tiedostamattomasta reaktiosta muiden ihmisten katseeseen."

Esitetään kaksi väitettä: Platon asetti Gygeen sormuksen ajatuskokeellaan ikään kuin tutkimushypoteesin. Melissa Batesonin tutkimusryhmä testasi kokeellaan tuota hypoteesia. Selitä, mitä tällä tarkoitetaan.

(Alkuperäinen tutkimusjulkaisu, jossa on myös kuvia, löytyy täältä:

Melissa Bateson, Daniel Nettle ja Gilbert Roberts, "[Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting](#)", *Biology Letters*, 2, 2006, 412–414.)

Selvittäkää, mitä tarkoitti antiikin Ateenassa ja muissa kaupunkivaltioissa käytetty *ostrakismos* eli ostrakismi. Mihin tällaisella lainsäädännöllä pyrittiin?

"Korruption vakiintunut määritelmä kuuluu, että se on vallan väärinkäyttöä yksityiseksi eduksi. Jos ei ole valtaa, ei sitä voi myöskään käyttää väärin", kirjoittaa Mikko Puttonen artikkelissaan "[Valta vaimentaa jokaisen moraali](#)" (*Tiede* 1/2012).

Lue artikkeli ja mieti millaiset tekijät tuovat valtaa ja siten ikään kuin "näkymättömyyttä". Millaisia vaikutuksia vallan lisääntymisellä artikkelin mukaan on ihmiseen?

harjoitus MILLAISIA OMINAISUUKSIA TEHTÄVÄÄN VALITTAVALLA OLISI HYVÄ OLLA? teema KYSYMYS LUONTEENPIIRTEISTÄ NOUSI ESIIN POLITIIKASSA

Millainen henkilö olisi sopiva johtamaan pitkäaikaista hanketta, jossa on työssä paljon ihmisiä ja johon käytetään paljon yhteisiä varoja? Millaiset ominaisuudet olisivat hyväksi tehtävässä onnistumiselle? Millaiset ominaisuuden taas olisivat huonoja tehtävän kannalta? Taustoitetaan näitä kysymyksiä hieman.

Kuvitellaan, että olemme kreikkalaisen kaupunkivaltion kansalaisia. Kansalaisten yhteisessä kokouksessa on juuri tehty mittava, kauaskantoinen päätös. Päätöstä ovat edeltänyt kuukausien valmistelu sekä kiivaat keskustelut ja väittelyt. Kyse oli alun perin puolustuspolitiikasta. Ehdolle tuotiin aikoinaan esitys kaupungin muurien parantamisesta ja korottamisesta. Mutta sen rinnalle tuotiin kilpaileva esitys: rakennetaan vanhan ja pienen sataman tilalle uusi ja suurempi. Kumpaankin paljon resursseja vaativaan hakkeeseen ei ole varaa ryhtyä. (Ks. oheiset kuvat.)

Satamarakennushankkeen puolustajat esittivät seuraavan laisia perusteluita: Uuteen satamaan mahtuu enemmän ja suurempia laivoja. Tämä parantaa merivoimien toimintakykyä ja houkuttelee myös muita kaupunkia yhteiseen sotilasliittoutumaan. Tämä taas ennaltaehkäisee vihollisuuksia. Uuden sataman myötä myös kaupankäynnin ja siten vaurastumisen edellytykset paranevat. Tätä edistää myös se, että satama houkuttelisi vierailevia kauppalaivoja, joilta voidaan periä maksuja ja jotka edelleen edistäisivät kaupankäyntiä. Vaikka muurinrakennustyöt tulevat hieman halvemmiksi, paremmat muurit eivät tuota mitään mainituista eduista.

Kummallekin ehdotukselle on ollut kannatusta. Selkeä enemmistö kansalaisista äänestää kuitenkin kalliimman satamahankkeen puolesta. Lisäksi on päätetty, kuinka paljon jokaisen kansalaisen talouden on tehtävä työpäiviä hankkeen eteen seuraavien kahden vuoden aikana tai maksettava työtä vastaava määrä rahaa. Hankkeesta on päätetty demokraattisesti mutta hanketta toteutettaessa ei kaikista toimenpiteistä, hankinnoista ja muista kannata kokoontua päättämään yhteisesti.

Hanketta johtamaan on päätetty valita kaksi kansalaista. Heille annetaan paljon päätäntävaltaa ja varoja käyttöön. Nyt keskustellaan ja pohditaan, ketkä olisivat sopivat henkilöt tehtävään.

Käyttäkää mielikuvitusta ja miettikää: Millaiset ominaisuudet olisivat hyväksi tehtävässä onnistumiselle? Millaiset ominaisuuden taas olisivat huonoja tehtävän kannalta?

Esitelty satamarakennushanke on kuvitteellinen esimerkki. Mutta antiikin kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa käsiteltiin juuri tällaisia poliittisia kysymyksiä ja

toteutettiin tämän kaltaisia hankkeita. Rakennushankkeiden lisäksi oli suureten tapahtumien kuten kisojen tai jumalanpalvelusjuhlien järjestämistä, sotaan ryhtymistä, retkikuntien varustamista ja hankkeita uusien siirtokuntien ja jopa uusien kaupunkivaltioiden perustamiseksi. Hankkeiden johtamisen lisäksi tärkeitä tehtäviä olivat muun muassa jalkaväen ja laivaston komentajien, diplomaattien ja lainvalmistelun johtamisen tehtävät. Pienempiin hallinto- ja oikeusistuinten määräaikaisiin virkoihin kansalaisia valittiin usein arpomalle. Tärkeämpiin tehtäviin esitettiin henkilöitä, ja jos ehdokkaita oli useampia, äänestettiin.

Kreikkalaiset pitivät Thales Miletoslaista ensimmäisenä filosofina. Miletos oli aikoinaan yksi suurimmista ja tärkeimmistä kreikkalaista kaupunkivaltioista. Persian valtakunnan laajeneminen 500-luvun jälkipuoliskolla eaa. muutti tilanteen. Miletoksen satama, tori ja julkisia rakennuksia 200-luvulla jaa., rekonstruktio kaupungista, Pergamon Museum, Berliini, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pergamon_Museum_Berlin_2007077.jpg, vierailtu 30.5.2020.

Pireuksen satama. Taustalla näkyvä Ateenan kaupunkivaltio valloitti Pireuksen ja teki siitä satamansa. Pitkät muurit Ateenasta Pireukseen rakennettiin vuosina 461—457 eaa. John Steeple Davisin piirros, 1900, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Piraeus_and_the_Long_Walls_of_Athens.jpg, vierailtu 30.5.2020.

Sienan kaupunkitasavallan Palazzo Pubblico rakennettiin 1300-luvun alkupuolella. Sen salien seiniltä löytyvät edelleen Ambrogio Lorenzettin kuuluisa freskojen sarja "Allegoria hyvästä hallinnosta". Mitä hyveitä ja paheita ja niiden vaikutuksia voi tunnistaa freskoista?

Ambrogio Lorenzettin fresko "Allegoria hyvästä hallinnosta" Palazzo Pubblicon salissa, n. 1339, Siena.

Ambrogio Lorenzettin fresko "Allegoria huonosta hallinnosta" Palazzo Pubblicon salissa, n. 1339, Siena.

Luku 7

Kansalaisvalta ja oikeudenmukaisuus: Aristoteleen politiikan tiede

[Osa tämän luvun jaksoista* sisältyy myös lukuun 8 materiaalissa *Etiikan perusteet – perustellen*, 2020.]

Seitsemäs luku jatkaa edellisen pohjalta. Aristoteleen ”politiikan tieteeseen” on syytä tutustua ainakin kahdesta syystä: ensinnäkin se kuvaa hyvin kreikkalaisia kaupunkivaltioyhteiskuntia, ja toiseksi, 1200-luvulta lähtien Poliitikka-teos oli länsimaisen yhteiskuntafilosofian vaikutusvaltaisimpia teoksia. Sen voi sanoa myös vaikuttaneen siihen, millaisiksi yhteiskuntamme kehittyivät.

Aristoteles tutki muun muassa erilaisia ”valtiomuotoja” ja kansalaisten käsitettä ja jäsenteli oikeudenmukaisuutta perustavanlaatuisilla tavoilla.

Jo varhaisessa suppeassa teoksessaan **Retoriikka** Aristoteles (384—322) käsitteli poliittista vakuuttamista sekä käytännöllistä argumentaatiota (dialektiikkaa). *Retoriikan* aiheina ovat siis toiminnan harkinta ja toimintaehdotusten perusteleminen sosiaalisessa ja poliittisessa elämässä (ks. luku 3). **Nikomakhoksen etiikka** ja **Poliitikka** ovat Aristoteleen käytännöllisen filosofian tärkeimmät teokset. Niiden lisäksi hänen tuotantonsa mukana on säilynyt teos **Ateenan valtiomuoto**. Se on ainoa säilynyt teos 158 kaupunkivaltion perustuslakien kokoelmasta, joka Aristoteleen Lykeion-tutkimuslaitoksessa kerättiin.

Nikomakhoksen etiikan ja Poliitiikan muodostavat yhdessä Aristoteleen laajan tutkimukseen ”politiikan tieteestä” (politika episteme, ”kaupunkivaltioiden tutkimus”). Etiikan tutkimuksessaan Aristoteles käsitteli sitä, mikä merkitys hyveillä on ihmisen elämän onnistumiselle ja onnellisuudelle ja miten hyveisiin kasvatetaan. Poliitikassa taas sitä, miten kaupunkivaltion lait, päätöksenteko ja kansalaisten kasvatusta kannattaa järjestää, jotta ihmiset pystyvät kasvamaan hyveisiin ja elämään hyvin.

Oikeudenmukaisuus on keskeinen aihe niin *Retoriikassa*, *Nikomakhoksen etiikassa* kuin *Poliitikassakin*. Sokrates ja Platon olivat vakuuttaneet, että on aina järkevää toimia oikeudenmukaisesti ja että ihmisen oma epäoikeudenmukainen toiminta pilaa hänen oman elämänsä. Tämä vakaumus ja sofisteilta, Sokrateelta ja sofisteilta tulevat kysymykset ovat **Aristoteleen käytännöllisen filosofian** lähtökohtina. Vaikka Aristoteles perii tutkimukseensa paljon aiheita ja lähestymistapoja Platonilta, hän myös kritisoi opettajaansa ja muita edeltäjiään paljon. ”Aristoteleen mukaan valtion tehtävä ei ollut auttaa sieluja kohottautumaan kohti ideatodellisuutta vaan edistää erilaisista käytännöllisistä ja sosiaalisista toiminnoista koostuvan hyvän elämän toteutumista” (Sihvola 1991, s. 224).

Taustana polis

Aristoteleen käytännöllisen filosofian kiinnekohtana on kreikkalainen **polis**, kaupunkivaltio. *Polis* ei ole ensisijaisesti alue ja rakennukset, vaan se muodostuu ihmisistä, kansalaisista perhekuntineen. *Poliksen* varsinaiset jäsenet **kansalaiset** (*polites*), taloudellisesti itselliset vapaat miehet, muodostavat sen ja pyrkivät toiminnallaan säilyttämään sen vapauden ja

autarkian (itsemäärääminen, itsenäisyys, riippumattomuus, omavaraisuus). *Poliksen* vapaus ja itsemäärääminen on sen kansalaisten vapauden ja itsemääräämisen edellytys.

Nykymielessä 400-luvun Ateena ei ollut demokraattinen, sillä **varsinaisina kansalaisia** eli ”vapaita miehiä” sen ehkä sadastatuhannesta asukkaasta oli vain 10–20 %. Suurin osa väestöstä kuului vapaiden miesten perhekuntiin vaimoina, lapsina, orjina ja muina **holhottavina**. Lisäksi kaupungissa asui *metoikkeja* eli muualta sinne muuttaneita kauppiaita, käsityöläisiä ja muita perhekuntineen. *Metoikeilla* kuten kaikilla asukkailla oli lain turvaama asema, muttei oikeutta osallistua poliittiseen päätöksentekoon ja virkojen hoitoon.

Niin Ateenassa kuin muissakin demokraattisissa kaupunkivaltioissa keskeinen edellytys varsinaisen kansalaisen asemalle oli riittävä **omaisuus ja toimeentulo**. Tämä kytkeytyi toisaalta kansalaisen **asevelvollisuuteen**, sillä lähtökohtaisesti jokaisella kansalaisella oli oltava omat varusteet, sekä siihen, että riittävän taloudellisen riippumattomuuden ajateltiin suojaavan ihmisen **poliittista riippumattomuutta**.

taustaa ARISTOTELEEN ETIIKKA *

Millaista on ihmiselle hyvä elämä

Aristoteles omaksui Platonin kehittämän näkemyksen ihmisen *psykhen* kolmesta tasosta tai osasta. Aristoteles puhuu, osittain vertauskuvallisesti, ihmisen ”kasvisielusta” ja ”eläinsielusta”. Eläimille on yhteistä kasvien kanssa aineenvaihdunta mutta eläimen elollisuuteen kuuluu lisäksi siis muun muassa aistimista ja muistamista sekä omaehtoinen liikkuminen. Siinä, mikä erottaa ihmisiä muista eläimistä, Aristoteles seuraa Platonia ja varhaisempaa kreikkalaisen filosofian perinnettä. Ihmisen elollisuuden tai *psykhen* korkein taso muodostuu järjellisydestä. Aristoteles lienee ajatellut suunnilleen niin, että kaikilla eläimillä on aistimisen ja ajattelun kykyjä ja ne ovat kokevia tai tietoisia, mutta ainoastaan ihmisillä on mahdollisuus järjelliseen itsetietoisuuteen.

Kaikki eliöt käyttävät luonnostaan niillä olevia valmiuksia. Eläimet myös kokevat tyydytystä kykyjensä käytöstä ja niiden käytössä kehittymisestä ja turhautuvat, mikäli niiden käyttö estyy. Aristoteelisen etiikan yhteydessä puhutaan nykyisin siitä, kuinka hyvä elämä on kukoistavaa elämää. On huomattava, että tavallisesti kukoistamisesta (engl. *flourishing*) puhutaan kasvien yhteydessä. Mutta myös ihmisten ja muiden eläin kohdalla voidaan puhua niin yksilön kuin yhteisönkin kukoistavasta elämästä.

Millaista sitten olisi ihmiselle hyvä, kukoistava elämä? Aristoteles käsittelee paljon sitä, kuinka ihmiset ovat sosiaalisia eläimiä, joille on luontaista elää ja toimia yhdessä toisten ihmisten kanssa. Keskeistä on myös se, että ihmisille tyypilliset valmiudet eivät ole vain luontaisia kykyjä, vaan luontaisiin kykyihin perustuvia taitoja, joihin harjaantuminen kestää pitkään. Aristoteles käsittelee teoksissaan paljon erilaisia järjenkäytön tapoja, järjen hyveitä, kuten käsitteellistä ajattelua, loogista päättelyä ja käytännöllistä harkintaa. Aristoteleelle kuitenkin myös taidoissa on aina mukana myös järjellistä ajattelua. Näin kukoistava ihmiselämä on elämää, jossa ihminen käyttää aktiivisesti erilaisia kykyjään, taitojaan ja hyveitään. Inhimilliselle järjellisyydelle on ominaista myös se, että ihmiset voivat kysyä ja käsitellä yhdessä sitä, millaista on hyvä ihmiselämä, mitkä tekijät ovat sen edellytyksiä tai helpottavat sen hyvän elämän saavuttamisessa ja mitkä taas estävät tai vaikeuttavat sitä.

Aristoteles lähestyy ihmisiä ensisijaisesti yhteisössä elävinä. Monien muiden eläinlajien tavoin myös ihminen on yhteisössä elävä eläin. Ihmisille on ominaista

monipuolinen puhe, yhteistyö ja taitojen opettaminen ja opettelu. Kreikkalaista kaupunkivaltiota Aristoteles piti parhaana ihmisyyhteiskunnan muotona, koska siinä kansalaisina elävät hallitsevat yhdessä järjellisesti itseään.

Politiikassa Aristoteles toteaa, että kaupunkivaltion ulkopuolella elävä ihminen on joko eläin tai jumala. Jos joku ihminen kykenee elämään yksin itseriittoista hyvää elämää, ei hän ole sellainen, kuin ihmiset luonnostaan ovat, vaan jumalten kaltainen. Ihminen, joka lapsesta lähtien kasvaisi, kehittyisi ja pysyisi elossa ilman toisia ihmisiä, yksin, ei olisi myöskään sellainen kuin ihmiset ovat. Ihmismäinen elämä on elämää toisten kanssa tavoitellen asioita, joita ei ole mahdollista saavuttaa yksin ja jotka parhaimmillaan ovat yhteisesti hyviä.

Luonteenhyveet

Aristoteles tekee erottelun järjen hyveiden ja luonteenhyveiden välillä. Looginen päättely, argumentaatio, käsitteellinen ajattelu, käytännöllinen harkinta ovat kaikki yleisiä järjen hyveitä, jotka vaativat opettamista, harjaantumista ja opiskelua. Näistä käytetään joskus nimitystä intellektuaaliset hyveet.

Keskitytään nyt erityisesti luonteenhyveisiin. Etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa hyveillä tarkoitetaan siis hyviä ja siksi arvostettavia luonteenpiirteitä. Poliittisen toiminnan ja osallistumisen kohdalla puhutaan myös kansalaishyveistä, eli kansalaisilta vaadittavista tai kansalaisille hyvistä luonteenpiirteistä.

Luonteenhyveiden ja -paheiden suhdetta tarkastellessaan Aristoteles katsoo kutakin luonteen hyvää ominaisuutta vastaavan kaksi pahetta. Toinen pahe on luonteen liiallisuutta ja toinen taas puutteellisuutta. Aristoteles käyttää esimerkkinä rohkeutta (*andreia*), jonka puute on pelkuruutta ja liiallisuus taas uhkarohkeutta. *Nikomakhoksen etiikassa* hän käsittelee kahtatoista eri luonteenhyvettä ja niitä kutakin vastaavia paheita.

Se, onko ihmislapsen kasvaminen luonteeltaan seuralliseksi tai rohkeaksi, helpompaa tai vaikeampaa, riippuu tietysti synnynnäisistä taipumuksista. Aristoteleen mukaan ihmisillä on kuitenkin yleisesti taipumus kehittyä luonteeltaan keskeisten hyveiden suuntaan, mutta tämä edellyttää aina muiden kasvatusta ja ohjausta. Tiedetyt ihmisen taipumukset ikään kuin aktivoituvat ja tulevat pysyviksi piirteiksi vähitellen, kun yhteisössä on oikeanlaista mallia käyttäytymiselle, ihminen saa ohjausta ja palautetta.

Luonteenhyveitä tutkivan *Nikomakhoksen etiikan* teoksen tavoite on oleellisesti yhteiskunnallinen ja poliittinen. Sen on tarkoitus auttaa niitä, joiden luonne on jo kohtalaisen hyvä ymmärtämään itseään, sosiaalista kanssakäymistä ja ihmissuuntaa paremmin, jotta lasten ja nuorten luonteen kasvattaminen onnistuisi paremmin. Tässä suhteessa se liittyy läheisesti *Politiikkaan*, jossa Aristoteles käsittelee paljon sitä, miten kaupunkivaltion toiminnan ja lainsäädännössä on huomioitava lapsen, nuoret ja kasvatusta.

Hyveiden suhde tunteisiin ja hyveet verrattuna taitoihin

Ihmisen luonteenpiirteet ohjaavat hänen käyttäytymistään ja toimintaansa. Avulias auttaa muita, petollinen pettää muita. Luonteenpiirteet ohjaavat totunnaista tavallista käyttäytymistä niin, että kaikkea ei tarvitse harkita tarkkaan. Tilanteissa, jotka ovat sosiaalisesti tai muuten monimutkaisempia ja vaikeampia, luonteenhyveet toimivat kuitenkin oleellisesti yhdessä aktiivisen käytännöllisen harkinnan kanssa. Aristoteles käsittelee paljon käytännöllisen järjen tai harkinnan hyvettä (*fronesis*). Se on kuitenkin hänen mukaansa järjen hyve ei luonteenhyve mutta järjen hyveistä harkinta on kuitenkin erottamattomasti yhteydessä luonteenhyveisiin. Aristoteleella käytännöllisen järkevyyden yhteys oikeudenmukaisuuden hyveeseen on hyvin kiinteä.

Rohkeus ei ole sitä, ettei tunne pelkoa, vaan sitä, ettei pelko ohjaa suoraan käyttäytymistä. Rohkeuden hyvettä yleisemmällä tavalla tunteisiin ja haluihin liittyy itsehillintä (*sofrosyne*). Sen avulla ihminen pystyy hallitsemaan ja arvioimaan halujaan ja tunteitaan. Itsehillintä estää tarvittaessa sen, että käyttäytyminen ei ole suoraa seurausta voimakkaimmista haluista ja tunteista. Aihe oli keskeinen jo Platonin *Valtiossa*, jos esitetään, ettei pelkkä järki pysty ohjaamaan toimintaa, mikäli itsehillintä, vahvaluonteisuus tai ”sielun lujuus” pystyi pitämään sielun alimman osan ylläkyttäen aisoissa.

Aristoteleella hyveiden tutkimus liittyy oleellisesti tunteisiin. Kyse ei ole vain siitä, että hyveet kontrolloisivat tunteita. Monille hyville on keskeistä se, että ne myös saavat tuntemaan oikeita tunteita sopivassa määrin.

Hyveet muistuttavat siis taitoja ainakin kolmessa suhteessa: Ne ovat henkilön ominaisuuksia, osa sitä, mitä hän on. Niiden pohjalla ovat synnynnäiset valmiudet mutta niiden kehittyminen varsinaisiksi ominaisuuksiksi edellyttää sosiaalista mallioppimista, kasvatusta tai opetusta ja harjaantumista. Niitä ei voi määritellä tyhjentävästi tarkkoina sääntöinä, ohjeina tai periaatteina.

Hyveet kuitenkin eroavat Platonin ja Aristoteleen mukaan taidoista siinä, että hyveitä ei voi käyttää välineellisesti. Ihminen, jolla on jokin hyvä luonteenpiirre, vaikkapa täsmällisyys tai ystävällisyys ei voi noin vain päätöksellään heittäytyä epätasälliseksi tai epäystävälliseksi saavuttaakseen jonkin tietyn tavoitteen. Voisi sanoa, että hyveet ovat osa persoonallisuutta eikä niitä voi noin vain ”pistaa pois päältä”.

Aristoteles ajattelee, että hyvää, kukoistavaa elämää ei voi saavuttaa ilman tiettyjä hyviä luonteenpiirteitä. Mutta tämä ei tarkoita, että hyveet olisivat välineitä, joilla voidaan tavoitella niistä erillistä päämäärää eli hyvää elämää. Jos hyveiden suhde hyvään inhimilliseen elämään ajatellaan välineelliseksi, silloin ne olisivat ainakin periaatteessa korvattavissa joillakin muilla korvaavilla välineillä.

Hyveiden suhde hyvään elämään ei ole välineellinen. Aristoteleen mukaan suhde on vahvempi, ehkä konstitutiivinen, kuten nykyfilosofiassa saatetaan sanoa. Inhimillinen hyvä elämä muodostuu eli konstituoituu osaltaan hyveiden mukaisesta toiminnasta tai käyttäytymisestä.

Eudaimonian saavuttaminen edellyttää hyveitä

Nikomakhoksen etiikan alussa Aristoteles sanoo, että siitä, mitä kaikki ihmiset elämässään tavoittelevat käytetään nimitystä *eudaimonia*. Sanaa ei voi suomentaa suoraan yhdellä sanalla. Tavallisesti se käännetään onnellisuudeksi. On kuitenkin pidettävä ehdottomasti mielessä, että onnellisuus ei tässä yhteydessä tarkoita pelkästään tai ensisijaisesti tyytyväisyyttä.

Eudaimoniaa tavoitellaan Aristoteleen mukaan sen itsensä vuoksi, eli se on hyvää tai päämäärä itsessään. Esimerkiksi vauraus ei ole hyvää itsessään, vaan sitä tavoitellaan välineellisistä syistä. Aristoteles pyrkii selvittämään, mitä se on ja miten sen luonnetta ei voi käsittää hyveistä erillään eikä sitä siis voi saavuttaa ilman hyveitä. Oleellista aristoteeliselle näkemykselle *eudaimoniasta* on toiminnan korostaminen. Hyvä onnellinen elämä on aktiivista kykyjen käyttöä, ei vain passiivista kokemista, edes nautintojen kokemista.

Aristoteles tekee tärkeän käsitteellisen erottelun siinä, miksi toimitaan tai tehdään asioita. Toiminta on usein välineellistä eli tavoitteena on jonkin toiminnalle ulkopuolisten asioiden aikaan saaminen. Tällaisesta toiminnasta tai tekemisestä Aristoteles käyttää nimitystä *poiesis*.

Toiminta voi kuitenkin olla sellaista, että sitä toteutetaan sen itsensä vuoksi. Tällaiselle toiminnalle Aristoteles varaa nimityksen *praxis*. Hän käyttää esimerkkinä

huilun soittamista. Jos huilua soitetaan musiikillisessa mielessä, huilun soittamisella ei ole mitään soittamisen ulkopuolista päämäärää.

Platon oli dialogeissaan esittänyt, että hyveet on erotettava hyveiden esittämisestä (mm. Gygeen sormuksen ajatuskokeen avulla). Aristoteleen voi sanoa jatkavan Platonin työtä ja vievän sen ainakin alustavaan maaliinsa. Mikä on siis aristoteelinen vastaus siihen, miksi ihminen ei voi saavuttaa hyvää elämää ilman hyveitä? Mitä ei voi saavuttaa oikeudenmukaisuutta ja muita hyveitä teeskentelemällä? Mitä ihmiseltä jäisi saavuttamatta, vaikka hän olisi taitava, ovelan älykäs ja rikas?

Mitä ilmeisimmin ei olisi mahdollista tehdä yhdessä muiden kanssa asioita, joissa tekeminen on itse oma päämääränsä (*praksis*). Voi myös kysyä, onko edes mahdollista oppia taitoja ilman hyveitä kuten itsehillintä ja oikeudenmukaisuus.

Eudaimonian voi siis sanoa toteutuvan sellaisessa ihmiselämässä, jossa käytetään ihmisille ominaisia valmiuksia eli järjen ja luonteenhyveitä sekä erilaisia taitoja toiminnassa, jota tehdään, ja yhteistoiminnassa, johon osallistutaan sen itsensä vuoksi. Tällaisessa toiminnassa toteutuu sellainen hyvä, jonka toteuttaminen vaatii aktiivista tekemistä ja ponnistelua mutta joka on myös palkitsevaa ja nautinnollista. Näin saavutettu hyvä ei kuitenkaan ole vain yksilölle hyvää vaan yhteistä hyvää, joka parhaimmillaan myös koetaan hyväksi yhdessä.

Eudaimonia eli onnellisuus on toiminnallista ja aktiivista. Hyvin eläminen sisältö on oleellisesti *praksista* eli toimintaa, joka on itse oma päämääränsä. Käytännössä tällaista toimintaa voi olla hyvin monenlaista, ja niissä tarvitaan erilaisia taitoja. Aristoteles korostaa usein järjen hyveiden käyttöä filosofisessa ja muussa tutkimustoiminnassa. Mutta usein hän käsittelee myös sellaista käytännöllisempää toimintaa kuin musiikin soittaminen ja tai kansalaisten osallistuminen kaupunkivaltion politiikkaan.

Vaikka Aristoteles on järkeä ja intellektuaalista toimintaa korostava filosofi ja tutkija hän ottaa luonteenhyveet ja niihin liittyvät halut, tunteet sekä miellyttävät ja epämiellyttävät tuntemukset ainakin kahden syyn vuoksi. Ihmiset ovat eläimiä ja ”myös ulkoista hyvää tarvitaan onnellisuuteen” (*NE* 1, 8, 1099a31–32). Toimintamme on lähtökohtaisesti ruumiillista toimintaa ja ruumiillinen elossa olemisemme ja pysymisemme on riippuvaista ravinnosta ja muista ulkoisista tekijöistä. Vaikka ihminen olisi parhaalla mahdollisella tavalla järjellisesti hyveellinen, hänen elämänsä voi mennä pilalle esimerkiksi terveyden, perheen tai ystävien menetyksen vuoksi. Kaupunkivaltion oleellinen tehtävä on turvata tällaisten ruumiillisten, ulkoisesti hyvistä asioista riippuvien tarpeiden toteutuminen.

Oikeudenmukaisuuteen liittyviä jaotteluita

Platonin *Gorgiaan* ja *Valtion* keskusteluissa esitetään useita ehdotuksia sille, mitä oikeudenmukaisuus on tai mihin se liittyy: Toisaalta oikeudenmukaisuus liittyy **lainmukaisuuteen**, ja toisaalta oikeudenmukaisuus on **tasapuolisuu**ta eli sitä, että **samanlaisia kohdellaan tai käsitellään samalla tavalla**. Oikeudenmukaista on myös **antaa kullekin, mitä tälle kuuluu**. Mutta sen määrittäminen, mitä tämä kulloinkin on, edellyttää **järkiperäistä** ajattelua ja sen käsittämistä, mikä missäkin tapauksessa on kenellekin hyvää. Nämä lähestymistavat ovat mukana myös Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikassa* (V, 3–6) ja *Politiikassa* (mm. III, 9 ja 12).

Aristoteles tekee oikeudenmukaisuutta käsitellessään tärkeän ja vaikutusvaltaisen **erottelun** jakavan oikeudenmukaisuuden ja korjaavan tai oikaisevaan oikeudenmukaisuuden välillä. **Jakava** eli **distributiivinen oikeudenmukaisuus** koskee hyvien asioiden ja haitallisten

asioiden jakamista ihmisten kesken. Jako-oikeudenmukaisuuden piirin kuuluvat muun muassa kysymykset tehtävien jakamisesta, arvostuksesta ja arvioinnista sekä hinnan, palkkojen ja palkkioiden määrittämisestä. Myös yhteisistä tai julkisista hankkeista, palkkioista tai vastaavista aiheutuvien kulujen ja rasiusten, kuten verojen, jakaminen ja määrittäminen kuuluu nykyisinkin distributiivisen oikeudenmukaisuuden aihepiiriin.

Korjaava eli retributiivinen oikeudenmukaisuus taas koskee sitä, miten epäoikeudenmukainen asiointi tai epäoikeudenmukaisen teon seuraukset ”korjataan” oikeudenmukaisella tavalla. Tähän liittyvät muun muassa kysymykset siitä, milloin ja miten on perusteltua palauttaa, hyvittää ja korvata jotakin. Kyse voi olla myös rankaisemisen tavoista ja perusteluista. (Nykyisin ”retribuutiolla” tarkoitetaan usein pelkästään rangaistusta, mutta latinan *retributio* tarkoittaa alun perin takaisin maksamista.)

Periaate ”antaa kullekin, mitä tälle kuuluu” on sekä jakavan että korjaavan oikeudenmukaisuuden taustalla. Periaate liitetään usein **ansionmukaisuuteen**. Usein ansionmukaisuuden kautta lähestytään rangaistusten oikeutettavuutta. Rankaisemisen perustelemisen yhteydessä on käytetty paljon myös toisenlaisia lähestymistapoja, eikä ansionmukaisuutta pidä ymmärtää vain ”hyvän maksamisena hyvällä ja pahan pahalla”.

Aristoteles käsittelee toki paljon sitä, että hyveiden tai muiden kykyjen vuoksi ihmisille voi olla perusteltua antaa jokin asema, tehtäviä tai päätäntävaltaa. Yleinen periaate ”antaa kullekin, mitä tälle kuuluu” voi kuitenkin liittyä **hyvin monenlaisiin asioihin**. Aristoteleen etiikalle ja yhteiskuntafilosofialle on keskeistä katsoa asioita tarpeiden kannalta. Se, mitä jollekulle kuuluu, voi viitata hänen **kykyjensä, tekojensa ja tarpeidensa** lisäksi kuitenkin myös esimerkiksi hänen **lakisääteisiin velvollisuuksiinsa ja oikeuksiinsa**. Vastaavasti se, mitä kulloinkin pitää **antaa**, voi olla hyvin **monenlaisia asioita** (kuten apu, tehtävä, oikeus johonkin, palaute tai rauhaan jättäminen).

Oikeudenmukaisuus hyveenä, yleisesti ja suhteessa lainmukaisuuteen

Eniten saa hyvistä luonteenpiirteistä huomiota *Nikomakhoksen etiikassa* juuri **oikeudenmukaisuuden hyve** (*dikaioosyne*). **Epäoikeudenmukaisuus** varsinaisena huonona luonteenpiirteenä eli **paheena** on **itsekästä ahneutta** (*pleoneksia*): Epäoikeudenmukaisuus on oikeudenmukaisuuden puutetta. Epäoikeudenmukaisuuden pahe ohjaa tavoittelemaan ja ottamaan jotakin, joka kuuluu toiselle, ei itselle.

Aristoteles siis käsittelee oikeudenmukaisuutta ja sen puutetta epäoikeudenmukaisuutta ihmisen luonteenpiirteinä. Mutta voiko oikeudenmukaisuutta olla liikaa? Jos ei voi, oikeudenmukaisuutta luonteenpiirteenä ei näyttäisi koskevan se, että se hyveenä asettuu kahden paheen väliin. Aristoteles nostaa esille sen, että oikeudenmukaisuudelle varsinaisena luonteenpiirteenä näyttäisi tosiaankin liittyvän vain yksi pahe, ei kahta. Oikeudenmukaisuuden yhteydessä hän käsittelee kuitenkin myös **kohtuullisuutta**. Tämä liittyy muun muassa siihen, että monessa yhteydessä oikeudenmukaisuus liittyy selvästi lakien noudattamiseen. Mutta lakien noudattamisen suhteen voidaan mennä selvästi liiallisuuksiin. Joissakin tapauksissa, esimerkiksi rangaistusta määrättäessä, liian tarkka lain noudattaminen saattaa johtaa kohtuuttomaan ja samalla epäoikeudenmukaiseen tulokseen.

Aristoteles tekee **erottelun yleisessä mielessä** oikeudenmukaisten ja epäoikeudenmukaisten sekä **erityisessä mielessä** oikeudenmukaisten ja epäoikeudenmukaisten tekojen välillä. Ulkoisesti samanlainen teko esimerkiksi hädässä olevan auttaminen voi olla sekä yleisessä että erityisessä mielessä oikeudenmukainen. Jälkimmäinen johtuu oikeudenmukaisuudesta varsinaisena hyveenä: jos joku auttaa toista, koska pitää sitä oikeudenmukaisena, hänen toimintaansa ohjaa **oikeudenmukaisuus varsinaisen luonteenpiirteenä**. Vastaavan laisen teon voi kuitenkin tehdä myös joku, joka ei tee sitä oikeudenmukaisuuden vuoksi vaan saavuttaakseen itselleen kunniaa. Teko on kyllä yleisessä mielessä oikeudenmukainen mutta sitä ei saa aikaiseksi oikeudenmukaisuus varsinaisena henkilön luonteenpiirteenä.

Epäoikeudenmukaisuus varsinaisena paheena, **varsinainen itsekäs ahneus**, on Aristoteleen mukaan itse asiassa harvinainen luonteenpiirre. Erityisessä mielessä epäoikeudenmukaiset teot ovat siis harvinaisia. **Yleisessä mielessä, epäoikeudenmukaiset teot johtuvat yleensä jostakin muusta paheesta**. Se, että joku esimerkiksi jättää auttamatta hädässä olevaa pelkuruutensa vuoksi, on kyllä epäoikeudenmukaista, mutta se ei johdu epäoikeudenmukaisuudesta luonteenpiirteenä.

Nämä jäsentelyt ovat yhteydessä **luonteentyyppien** yleiseen luokitteluun. Aristoteleen mukaan varsinaisessa mielessä epäoikeudenmukaisia, **paheellisia** ihmisiä on vähän. Suuri osa ihmisten epäoikeudenmukaisista teoista johtuu ihmisten luonteenheikkoudesta (*akrasia*) eli sellaisista paheista kuten itsehillinnän puute ja pelkuruus. **Heikkoluonteisen** ihmisen halut ja tunteet ohjaavat häntä tekemään asioita, jotka voivat olla epäoikeudenmukaisia ja vahingollisia hänelle itselleenkin ja joita heikkoluonteinen sitten katuu. Heikkoluonteisen ihmisen järkevän ajattelun kyky saa hänet käsittämään, mikä on oikeudenmukaista tai epäoikeudenmukaista, mutta hänen luonteeltaan riittävässä määrin oikeudenmukainen, harkitseva ja itseään hallitseva. Lait rangaistuksineen ja muiden ihmisen esimerkki, ohjaus ja palaute auttavat heikkoluonteisia välttämään epäoikeudenmukaisia tekoja. **Vahvaluonteisella** ihmisellä on vääränlaisia haluja ja tunteita, mutta hän pystyy vastustamaan niitä. Varsinaisessa mielessä luonteeltaan **hyveellinen**, oikeudenmukainen ja käytännöllisesti järkevä ihminen, ei edes halua epäoikeudenmukaisia asioita. Käytännössä Aristoteles tuskin ajatteli, että rajat näiden luonteentyyppien välillä ovat selvät tai selkeästi tunnistettavissa.

Oikeudenmukaisuus luonteenpiirteenä on läheisesti kytköksissä kohtuullisuuden lisäksi myös **käytännöllisen järkevyyden** hyveeseen. Harkinta tai käytännöllistä järkevyyttä (*fronesis*) Aristoteles ei itse asiassa lue luonteenhyveisiin vaan pitää sitä varsinaisesti yhtenä järjen hyveistä. Aristoteleen mukaan oikeudenmukaisuus on kyllä oleellisesti kytköksissä **lakeihin**, mutta hän ei ajattele, että oikeudenmukaista toimintaa voisi kuvata ja ohjata joillakin tarkoin määritellyillä säännöillä. Tässä mielessä oikeudenmukaisuus ja käytännöllinen järkevyyden kuten muutkin hyveet **muistuttavat taitoja**. Esimerkiksi taitavan palloilijan tai soittajan taituruus ei palaudu joidenkin tiedostettujen sääntöjen tarkkaan noudattamiseen. Taidot ja hyveet ovat henkilön ominaisuuksia eivät sääntöjä, lakeja tai periaatteita, joita hän noudattaa. Käytännöllisesti järkevien henkilöiden (*fronimoi*) teot ja ratkaisut ovat sellaisia, joista muiden kannattaa ottaa mallia ja heidän harkintansa auttaa suunnittelemaan lakeja ja muita julkisia päätöksiä järkeviksi ja oikeudenmukaisiksi.

Oikeudenmukaisuus liittyy myös tunteisiin, kuten luonteenpiirteet Aristoteleen mukaan yleensäkin. ”Jos esimerkiksi vihastumme liian helposti tai liian vähän, vihastumme huonosti; jos taas vihastumme asianmukaisesti, vihastumme hyvin”(Nikomakhoksen etiikka II, 5, 1105b28–29). Oikeudenmukainen ihminen vihastuu tai suuttuu hänen mukaansa kohdatessaan epäoikeudenmukaisuutta. Ihminen, jonka luonne on varsinaisessa mielessä epäoikeudenmukainen, ei esimerkiksi koe aitoa suuttumusta tai paheksuntaa siksi, että joku jotakuta toista kohdellaan epäoikeudenmukaisesti.

Aristoteleen käsitellessä oikeudenmukaisuutta mukana on siis toistuvasti aihepiirin yhdistäminen lakeihin ja lainmukaisuuteen. Aristoteleen mukaan kaupunkivaltion **lait voivat** tietysti **olla huonoja ja epäoikeudenmukaisia**. Hän ei käsittele suoraan lainvastaista kansalaistottelemattomuutta. Mutta jo *Retoriikassa* on esillä se mahdollisuus, että oikeudenkäynnissä voi myöntää toimineensa lain vastaisesti, mutta perustella tätä sillä, että kyseinen laki on vastoin yleistä tai luonnollista oikeudenmukaisuutta. (Ks. luku 16.)

Tekojen luokittelu – Aristoteles, Nikomakhoksen etiikka (kirjat V ja VII)

oikeudenmukaiset teot		epäoikeudenmukaiset teot	
Aristoteleen tarkempi luokittelu:		Aristoteleen tarkempi luokittelu:	
erityinen oikeudenmukaisuus	yleinen oikeudenmukaisuus	yleinen epäoikeudenmukaisuus	erityinen epäoikeudenmukaisuus
Mistä johtuu?			
oikeudenmukaisuus varsinaisena hyveenä (dikaiosyne)	<i>monenlaisia syitä kuten:</i> - oma hyöty (todellinen ja luuloteltu) - kunnia, muiden arvostuksen tavoittelu - rangaistuksen pelko - syyllisyyden ja katumuksen välttäminen	<i>monenlaisia syitä kuten:</i> - (luuloteltu) oma hyöty - halujen tai tunteiden hillittömyys - toimiminen pakotettuna - tietämättömyys	epäoikeudenmukaisuus varsinaisena paheena (pleoneksia)
Luokittelu vastaa osaksi luonteentyyppien perusjaottelua:			
hyveellinen	vahvaluonteinen (myös heikkoluonteinen onnistuessaan) (paheellinen usein oman etunsa vuoksi)	heikkoluonteinen (epäonnistuessaan)	paheellinen
Hyvässä kaupunkivaltiossa tämä parhaimmillaan vastaa luokittelua:			
lainmukaiset			lainvastaiset

Erilaiset hallitsemistavat tai valtiomuodot

Jo Platonin *Valtiossa* ja muissa teoksissa tulevat esille **kolme** erilaista kaupunkivaltion hallitsemisen perusmallia: **yksinvalta**, **harvainvalta** ja **kansanvalta**. Aristoteles katsoo, että periaatteessa kukin näistä voisi toimia joko hyvin tai huonosti. *Politiikassa* hän jäsentelee näitä tapoja ja esittää erilaisia esimerkkejä aiemmista ja omanaikansa kreikkalaisista kaupunkivaltioista:

Miten toimii? >		
Ketkä ovat vallassa? v	hyvin toimiva (tavoitellaan yhteistä etua)	huonosti toimiva (tavoitellaan vallassa olevien etua)
yksinvalta	monarkia	tyrannia
harvainvalta	aristokratia	oligarkia
kansanvalta	politeia	demokratia

On huomattava, että Platonilla ja Aristoteleella kreikan sana *demokratia* viittaa nimenomaan huonosti toimivaan kansanvaltaan. Hyvin toimivasta kansanvallasta Aristoteles käyttää nimitystä **politeia**, ”kansalaisvalta”. Aristoteleen mukaan monarkia tai aristokratia ovat periaatteessa hyvin hallittuja, sillä näissä yksi hyveellinen hallitsija ja pieni hyveellisten hallitsevien joukko johtaa kaupunkivaltiota sen ihmisille hyvällä tavalla. Aristoteles esittää kuitenkin useita argumentteja kansalaisvallan eli hyvän toimivan demokratian puolesta. Hän muun muassa sanoo, että ”kun monia on yhdessä, kullakin on oma osansa hyveestä ja harkintakyvystä” (1281b3–4), ja jatkaa hieman myöhemmin:

”Yksilönä maallikko voi olla arvostelukyvyltään asiantuntijaa huonompi, mutta yhdessä kaikki maallikot voivat olla parempia tai ainakin yhtä hyviä. Eräissä tapauksissa tekijä ei ole ainoa eikä paras tuotteen arvioija, koska tuotteen tuntevat myös ne, joilla ei ole sen valmistamisen taitoa. Esimerkiksi talonrakentaja ei ole ainoa taloista tietävä, vaan talon hyvyyttä voi paremmin arvioida sen käyttäjä, siis tilanomistaja. Perämies on pätevämpi arvioimaan peräsintä kuin puuseppä ja pitovieras parempi arvioimaan ateraa kuin kokki.” (Politiikka III, 11, 1282a16–23.)

(Ks. alla *aineisto TANELI KUKKONEN: ARISTOTELES: KANSALAISEN HYVE.*)

Aristoteles liittyy hyvin toimivaan kansalaisvaltaan piirteitä, joita voi sanoa **tasavalloille** tyyppillisiksi. Tällaisia ovat **lainmukaisuus** tai **perustuslaillisuus**, **kansalaisten yhtäläinen asema** ja **vallan hajauttaminen**:

”vallankäytön perustana tulee olla oikein säädetyt lait ja se, että hallitsijoiden, oli heitä yksi tai useampi, tulee käyttää omaa valtaansa vain niissä asioissa, joista laeilla ei pystytä täsmällisesti säätämään” (Politiikka III, 11, 1282b3–6).

”Kun valtion perustana on kansalaisten tasaveroisuus ja samanlaisuus, pidetään myös valtiollisten virkojen kohdalla oikeana sitä, että niitä hoidetaan vuoron perään” (*Politiikka* III, 6, 79a8–13).

Kansalaiset ja julkiset virat

Kansalaisten **tasaveroisuus** tai **tasa-arvoisuus** ja **vapaus** kytkeytyvät Aristoteleella oleellisesti toisiinsa: ”Kansalaisten keskuudessa ei voi olla vapautta ilman tasa-arvoa, sillä ihminen ei ole vapaa, jos hän on pysyvästi jonkun toisen määräysvallassa” (Alanen ja Perhoniemi 2017, s. 42). Aristoteles sanookin, että ”hyvän kansalaisen on opittava kykeneväksi hallitsemaan ja olemaan hallittu” (*Politiikka* III, 4, 1277b10).

Mitä Aristoteles sitten tarkoittaa **kansalaisella**? Kansalaisen (*polites*) ”määrittelee parhaiten osallisuus oikeuden päätöksiin ja virkojen hoitoon”. Kansalaiset ovat siis niitä, ”jotka ovat tällä tavalla osallisina vallankäytöstä”. Aristoteles sanoo, että tällainen kansalaisen käsite liittyy nimenomaan kansanvaltaisuuteen. Sen lisäksi, että kansalainen voi hoitaa ”oikeudellisia ja neuvottelevia virkoja”, hän voi toimia ”kansankokouksen jäsenenä”. (*Politiikka* III, 1, 1275a22–b20.)

Antiikin filosofian tutkija Miira Tuominen selvittää:

”Aristoteleen politiikka sisältääkin monia nykylukijalle hyväksymättömiä oletuksia, erityisesti orjuuden ja naisten jättämisen kansalaisuuden ulkopuolelle. Kansalaisista Aristoteleella on kuitenkin kiinnostavampaa sanottavaa. Hänen mukaansa näiden on hallittava vuorotellen siten, että (kansalaisten sisällä) erillistä hallitsevaa luokkaa ei synny. Hän myös katsoo, että tuloerot on ehdottomasti rajoitettava pieniksi. Lisäksi kreikkalaisessa kaupunkivaltiossa kansalaiset osallistuivat hyvin aktiivisesti kaupungin asioiden hoitamiseen ja niistä päättämiseen, ja tämä heijastuu myös Aristoteleen käsityksessä hyvästä kaupunkivaltioista. Hyvässä kaupunkivaltiossa kansalaiset ovat kriittisiä ja aktiivisia ja pyrkivät jatkuvasti ja parhaalla mahdollisella tavalla edistämään koko kaupunkivaltion hyvää.” (Tuominen 2014.)

On huomattava, että kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa ei varsinaisesti ollut pysyviä virkamiehiä. Kansalaiset hoitivat niin **hallinnon** kuin **oikeusistuintenkin** julkisia virkoja **määräaikaisina luottamustehtävinä**. Virkakausi oli tavallisesti vuoden mittainen. Koska esimerkiksi demokraattisessa Ateenassa virkoja oli huomattavan paljon, suurimpaan osaan **vaali** suoritettiin **arpomalla**. Ainoastaan kymmenen jalkaväkeä ja laivastoa johtanutta *strategos*-viran hoitajaa valittiin **äänestämällä**.

teema SANAAN ”DEMOKRATIAN” EI OLE AINA LIITTYNUT MYÖNTEISTÄ MERKITYSTÄ
Platonilla ja Aristoteleella nimityksellä *demokratia* viitataan siis nimenomaan huonosti toimivaan kansanvaltaan. Itse asiassa demokratia-sana oli kielteisesti ladattu aina 1800-luvulle asti. Antiikin kreikassa *tyranniaan* taas ei liittynyt välttämättä kielteistä merkitystä, vaikka Aristoteles otti sanan tarkoittamaan yksinvallan huonoa muotoa. Nimitystä *politeia* käytettiin sellaisista valtiomuodoista, joiden katsottiin toimivan hyvin. Platonin käytti sitä *Valtio*-teoksessaan. Tämä oli alun perin juuri Platonin

Valtiosta käytetty nimitys, *Politeia* (mutta siitä on käytetty myös nimitystä *Peri dikaiou* eli "Oikeudenmukaisuudesta").

Aristoteleen kohdalla *politeian* käännösvastineena voidaan siis käyttää nimitystä "kansalaisvalta". Kreikan *polites* tarkoittaa kansalaista. *Politeia* saattoi tarkoittaa myös "kansalaisten lakisääteistä asemaa", "valtiomuotoa" tai "perustuslakia". Aristoteleen Lykeion-tutkimuslaitoksen teoksen *Ateenan valtiomuoto* kreikankielinen nimi on *Athenaion politeia* (eli oikeastaan "Ateenalaisten *politeia*"). Kun demokratiaan liitetään nykyisin myönteinen merkitys, huonosti toimivasta demokratiasta voitaisiin käyttää kreikkalaisperäistä nimitystä oklokratia (kr. *okhlokratia* eli väkijoukon valta tai rahvaanvalta).

Latinaksi sanan *politeia* vastineena tultiin käyttämään usein sanaparia *res publica*. Latinan *res publica* tarkoittaa sananmukaisesti "julkiset asiat" tai "yhteiset asiat". Monissa kielissä on tätä perua oleva sana kuten *republic* englannissa tai *republik* ruotsissa. Suomessa otettiin 1800-luvulla käyttöön uudissana "tasavalta". Suomen valtion virallinen nimi on Suomen tasavalta, Republiken Finland.

Kreikan sana *tyrannia* merkitys oli antiikissa neutraali; se ei alun perin tarkoittanut huonoa yksinvaltaa eikä *tyrannos* hirmuvaltiasta. Myös latinan sana *dictator* oli antiikin Roomassa merkitykseltään neutraali: *dictator* oli nimitys väliaikaiselle tehtävälle, jonka Rooman senaatti saattoi antaa poikkeustilanteissa jollekin henkilölle. Esimerkiksi senaatin julistettua sodan armeijan käskyvalta keskitettiin *dictatorille*. Roomassa ei ollut yhtä nimitystä "Rooman valtiolle". Usein käytettiin nimitystä *Senatus populusque Romanus* (lyh. *SPQR*) mutta julkisiin "valtiollisiin" asioihin viitattiin usein juuri ilmauksella *res publica*. Uudella ajalla antiikin Rooman historian käsittelyssä vakiintui erottelu "Rooman tasavallan" aika ja "Rooman keisarikunnan" aika (engl. Roman Republic – Roman Empire).

Kansalaisvallan ja kansalaisten vapauden uhat: ulkoiset ja sisäiset

Politiikka-teoksessaan Aristoteles käsittelee paljon sitä, **miten yhdestä valtiomuodosta siirrytään toiseen**. Menemättä tarkemmin yksityiskohtiin *Politiikka*-teoksessa ovat esillä ainakin seuraavat yhteiskunnan ja sen valtiomuodon muutoksen syyt ja tavat: **rauhanomainen siirtymä, lakimuutokset, vallankumous, vallankaappaus, korruptio ja ulkoisen vallan taholta tuleva vaikutus**.

Keskitytään nyt siihen, **miten toimiva kansalaisvalta (*politeia*) voi muuttua muuksi**. Kysymys liittyy oleellisesti vapauteen. Aristoteleella on *Politiikassa* esillä myös aihe, joka on myöhemmin tasavaltalaisessa politiikan ja sen tutkimuksen perinteessä keskeinen. **Miten kansalaisvalta ja siihen liittyvä kansalaisten vapaus ja kaupunkivaltion vapaus voidaan menettää?**

Ensinnäkin, jokin **ulkoisen valtataho**, kuten muiden kaupunkivaltioiden liittouma tai suurvalta, voi voittaa sodassa ja alistaa kaupunkivaltion. Tällainen alistaminen voi tapahtua myös sotilaallisen uhkauksen vuoksi. Kansalaisvalta edellyttää siis kansalaisten valmiutta sotilaalliseen toimintaan kaupunkivaltionsa puolustamiseksi. Kaupunkivaltion on oltava taloudellisesti riittävän omavarainen pystyäkseen torjumaan painostusta ja kestääkseen kriisiaikoina.

Toiseksi, kaupunkivaltion **sisäiset tekijät** voivat myös johtaa toimivan kansalaisvallan ja kansalaisten vapauden menetykseen. Näin voi käydä, mikäli jokin yhteiskunnan sisäinen **ryhmittymä**, kuten joukko liittoutuneita vauraita kansalaisia tai ulkovallan tukemat vallankaappaajat pääsevät **ylivalta-asemaan** muihin kansalaisiin nähden.

Toimiva kansalaisvalta voi hajota myös, mikäli yhteiskunnan **sisäiset ristiriidat esimerkiksi jumiuttavat päätöksenteon** tai pahimmallaan ajavat yhteiskunnan **sisällissotaan**, josta voidaan käyttää myös nimitystä ”kansalaisota” (vrt. eng. *civil war*). Myös **korruptio** voi johtaa siihen, että julkista valtaa käyttävät eivät toimikaan koko yhteiskunnan hyväksi vaan vain omia ja lähipiirinsä etuja: pahimmillaan tämä jää kansalaisten enemmistöltä huomaamatta tai voi johtaa korruption ja yksityisten etujen tavoittelun kierteeseen.

Viimeksi mainitut tekijät ovat yhteiskuntafilosofian keskeinen aihe. Mainitunlaiset tekijät säilyvät uhkina mille tahansa yhteiskunnalle sellaisellekin, mitä eivät uhkaa minkäänlaiset ulkoiset uhat. Sisäiset uhat tai ”viholliset” voivat hajottaa *poliksen*, vaikka se olisi ainoa *polis* maailmassa. Ne myös liittyvät selvästi siihen, miten kansalaisten keskinäisen **vapauden turvaaminen** liittyy harkittuun **yhteistoimintaan** ja **osallistumiseen**, hyvin suunniteltuihin **lakeihin**, **vallan hajauttamiseen** vallan keskittymisen ehkäisemiseksi sekä **kansalaisten hyveisiin**.

Vallan hajauttaminen, ”sekoitettu valtiomuoto” ja jälkivaikutus

Aristoteles käsittelee *Politiikassa* niin sanottua **”sekoitettua valtiomuotoa”**, jossa **valtaa on hajautettu lainsäädännöllä** eri tahoille. Hänen mukaansa hyvään kansalaisvalttaan voidaan ottaa mukaan myös toimivia harvainvaltaisia ja yksinvaltaisia toimintatapoja.

100-luvulla eaa. kreikkalainen historioitsija **Polybios** tarkasteli *Historia*-teoksessaan päätöksentekoa ja eri valtatahojen keskinäisiä suhteita oman aikansa **Rooman tasavallassa**. Vaikka Polybios (n. 203—118 eaa.) ei viittaa Aristoteleeseen, hän jäsentelynsä roomalaisesta päätöksenteon ja vallan hajauttamisen mallista muistuttaa Aristoteleen keskustelua ”sekoitetun valtiomuodon” eduista: ”Kaikki yksityiskohdat oli järjestetty, ja niitä hallittiin näiden osatekijöiden kautta niin tasapuolisesti ja soveliaasti, ettei kukaan, ei edes kukaan paikallisista asukkaista, pystynyt varmuudella sanomaan, oliko valtio kokonaisuudessaan aristokraattinen vai demokraattinen vai yksinvaltainen” (Alhonen ja Perhoniemi 2017, s. 48).

Aristoteleen, Polybioksen ja roomalaisten oikeusoppineiden, filosofien ja historioitsijoiden kuten Ciceron (106—43 eaa.) ja Liviuksen (n. 64/59 eaa. – 17 jaa.) teokset olivat 1200-luvulta 1700-luvulle länsimaisen yhteiskunta- ja oikeusfilosofian ja politiikan tutkimuksen keskeisiä lähtökohtia. Aristoteleen politiikan tieteen aiheet vaikuttivat muun muassa ranskalainen yhteiskuntafilosofi ja valtiomies paroni Montesquieu (1689—1755).

”Sekoitetun valtiomuodon” piirteitä löytyy myös moderneista parlamentaarista demokratioista, joissa vallanjakoa toteutetaan **Montesquieu’n kolmijako-opin** mukaan: kansanvalta toteutuu edustuksellisen demokratian muodossa, harvainvalta lakeja säättävien edustajien kokouksena (parlamentti) ja laeilla on määritelty hallintovaltaa yksittäisille viranomaisille ja viranomaiselimille.

teema, tehtäviä LUONNOLLISESTA OIKEUDENMUKAISUUDESTA KYSYMYKSIIN IHMISOIKEUKSISTA, KANSALAISTOTTELEMATTOMUUDESTA JA OIKEUTETUSTA SODASTA

Antiikin klassisessa filosofisessa perinteessä oli tavallista ajatella, että ihmiset voivat järjestelmällisellä ajattelulla käsittää luonnollisen oikeudenmukaisuuden vaatimukset. Tällainen ajattelutapa näyttää sisältyvän myös Aristoteleen ajatteluun. Aristoteles käsittelee myös paljon oikeudenmukaisuuden ja lainmukaisuuden suhdetta.

Myöhäiskeskiajalta uudelle ajalle tällainen ajattelu liittyi muun muassa kysymykseen siitä, milloin kapina tai vallankumous laillista hallitusvaltaa vastaan on perusteltua. Nykyisin samaan aihepiiriin liittyvät kysymykset moraalien ja ihmisoikeuksien suhteesta positiiviseen lakiin sekä kansalaistottelemattoman toiminnan perusteista.

Myös seuraava oikeutetun sodan teorian erityiskysymys kytkeytyy selvästi aiheeseen: milloin on perusteltua käydä sotaan alamaisiaan sortavaa tyrannimaista valtiota vastaan? Oikeutetun sodan kysymykset olivat esillä jo antiikin roomalaisessa poliittisissa ja juridisissa keskusteluissa ja tutkimuksissa. Cicero oli muun muassa esittänyt, että epäoikeudenmukaisesti toimivien lisäksi epäoikeudenmukaisuuteen syyllistyvät myös "ne, jotka eivät pelasta vääryyden uhreja siltä, vaikka voisivat" (*Velvollisuuksista* I, 23, s. 107–108).

Keskeinen oikeutetun sodan teorian kehittäjä on roomalainen, latinaksi kirjoittanut Augustinus (354–430). Augustinus oli kristitty teologi mutta hänen sodan oikeutusta koskevien pohdintojensa tarkkuus on peräisin hänen filosofisesta ja juridisesta osaamisestaan. Taustalla vaikuttaa stoalaisuus, erityisesti Cicero. Augustinuksen mukaan voimakeinojen käyttämisen perusteena on oltava joko puolustautuminen, epäoikeudenmukaisuuden estäminen tai rauhan palauttaminen. Augustinuksen näkemyksen mukaan itsen tai toisen puolustaminen, epäoikeudenmukaisuuden estäminen tai rauhan tavoittelu voi olla perusteltua jopa sotilaallisilla keinoilla, mikäli tällä vastataan epäoikeudenmukaiseen hyökkäykseen itse tai toisia vastaan ja omien voimakeinojen käytön edut ylittävät sillä aiheutetut haitat. Lisäperusteena voi olla viranomaisaseman tuoma velvollisuus.

Myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla oikeutetun sodan teorian tutkimus oli pohjana kansainvälistä oikeutta, valtioiden välisiä suhteita ja ulkopoliittikkaa käsittelevän tutkimuksen kehittymiselle. Oikeutetun sodan teorian voidaan jakaa kahteen pääaiheeseen: milloin on oikeudenmukaista ryhtyä sotaan (lat. *jus ad bellum*) - millainen toiminta on sodassa oikeudenmukaista (*jus in bello*).

Näihin aiheisiin liittyviä tehtäviä:

- Ota tarkemmin selvää **Augustinuksen oikeutetun sodan teoriasta. Miten se soveltuu perustelemaan, milloin esimerkiksi poliisien tai muiden viranomaisten voimakäyttö on oikeutettua?** (Samalla voi selvittää, mitä filosofisessa, juridisessa ja tieteellisessä tai muussa argumentaatioissa tarkoitetaan latinalaisella ilmauksella *mutatis mutandis*.)

Ks. myös:

- Tehtävä **Black Panther** -elokuvasta (luku 6 ja luku 14)
- Tehtävä **kansalaistottelemattomuudesta** (luku 14).

Lainattu kirjallisuus

Kai Alanen ja Tuukka Perhoniemi, *Demokraattinen perintömme* (Vastapaini, Tampere 2017).

Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* (suom. Simo Knuuttila, *Teokset*, osa VII, Gaudeamus, Helsinki 1989).

Aristoteles, *Politiikka* (suom. A. M. Anttila, *Teokset*, osa VIII, Gaudeamus, Helsinki 1991).

Juha Sihvola, "Selitykset" (teoksessa Aristoteles, *Politiikka*, s. 221—293).

Miira Tuominen, osio [Etiikka ja politiikka](#) artikkelissa "Aristoteles" (*Logos-ensyklopedia*, 9.9.2014, <https://filosofia.fi/node/5562>, vierailtu 3.11.2020).

Lisää aiheesta

[Perttu Häkkinen: Hyve Suomi \(12.12.2017 Yle Areena\)](#) – Perttu Häkkinen haastattelee Niko Noposta (tämän materiaalin kirjoittajaa). (Saatavana myös Spotifysta.)

Juha Sihvola, *Hyvän elämän politiikka: Näkökulmia Aristoteleen poliittiseen filosofiaan* (Tutkijaliitto, Helsinki 1994).

Tehtäviä

aineistotehtävä TANELI KUKKONEN: "ARISTOTELES: KANSALAISEN HYVE"

Lue mainitut sivut Kukkonen artikkelista ja vastaa kysymyksiin:

- Miten Aristoteles määrittelee kansalaisen (*polites*)?
- Mitä muita yhteiskuntaan kuuluvia ryhmiä Aristoteles huomioi? Miksi heidän ei voi hänen mukaansa antaa osallistua päätöksentekoon tai hallita itseään?
- Aristoteles suhtautuu Kukkonen mukaan epäilevästi ylimystön eli varakkaan eliitin motiiveihin osallistua poliittiseen toimintaa: miksi?
- "Vaitonaisuus on paljon puhuva", Kukkonen kirjoittaa, "sillä Makedonian hallitsijasuvun ylistykselle olisi tässä ollut sijansa". Mitä hän tarkoittaa tällä?
- Millaisten syiden vuoksi Aristoteles ei tunnu pitävän kuninkuutta tai aristokratiaa lopulta hyvänä vaihtoehtona?

Taneli Kukkonen, "Aristoteles: kansalaisen hyve" (teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*, toim. Petri Koikkalainen ja Paul-Erik Korvela, Vastapaino, Tampere 2012, s. 53—82). Otteet sivuilta 53 ja 71—75. Kukkonen lukuisat viitteet erityisesti *Politiikkaan* mutta myös *Nikomakhoksen etiikkaan* ja *Retoriikkaan* on jätetty pois. Kreikkalaisilla aakkosilla kirjoitetut sanat on translitteroitu latinalaisille (πόλις > *polis* jne.).

Aristoteles katsoo, että oikeudenmukaisen ihmisen kuuluu tietyissä tilanteissa suuttua tai vihastua. Miksi hän ajattelee näin? Oletko samaa mieltä?

Millaista vaikuttamista toisiin ihmisiin voi tapahtua tunteiden ilmaisemisen avulla?

(Ks. myös ["Ilman moraalista paheksuntaa häikäilemättömät pääsisivät niskan päälle" \(HS, 11.5.2015\).](#))

Politiikassa Aristoteles toteaa, että kaupunkivaltion ulkopuolella elävä ihminen on joko eläin tai jumala. Mitä hän mahtaa tällä tarkoittaa?

"Orjalla ei ole lainkaan harkitsevaa sielunosaa. Naisella se on, mutta se on vailla arvovaltaa", kirjoittaa Aristoteles teoksesan *Politiikka* (1260a11—13, suom. A.-M. Anttila).

Miten aristoteeliseen etiikkaan, ihmiskäsitykseen ja yhteiskuntafilosofiaan pitäisi suhtautua feministiseltä kannalta?

Anna Lahelma käsittelee aihetta esseessään ”Aristoteles naisista ja ystävydestä” (kokoelmassa *Feministinen filosofia*, toim. Johanna Oksala ja Laura Werner, Gaudeamus, Helsinki 2005, s. 81–95).

Lapset eivät ole varsinaisesti täydessä mielessä kansalaisia. Näin on myös nyky-Suomessa. Toisin kuin tavallisella täysikäisellä kansalaisella, lapsella on aina holhooja, lapsi ei voi päättää täysin omista asioistaan eikä hänellä ole äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta.

Miten tätä voidaan perustella? Mitä kykyjä, ominaisuuksia tai muita kansalaisella edellytetään tai oletetaan olevan?

aineistotehtävä AMIN MAALOUF: SAMARKAND (kohtaus romaanista):

HYVEET, PAHEET JA VALLAN HOUKUTUKSET JA VARJOPUOLET

- Listaa kaikki hyveet ja paheet eli hyvät ja huonot luonteenpiirteet, jotka kohtauksen keskustelussa mainitaan.
- Pohdi, mihin Terken Khatum ja hänen hovinaisensa Džahan pyrkivät.
- Millä perusteilla Omar kieltäytyy?

[Aineisto *Etiikan perusteet* -aineistossa.]

aineistotehtävä ALASDAIR MACINTYRE: ”HYVEIDEN LUONNE” (ote kirjasta *Hyveiden jäljillä*)

Lue teksti ja vastaa kysymyksiin:

- Mitä ovat käytännöt?
- Millainen on MacIntyren erottelu sisäisesti hyvien ja ulkoisesti hyvien asioiden välillä?
- Miten hyveet liittyvät käytäntöihin?
- (- Miten käytännöt liittyvät aristoteeliseen näkemykseen hyvästä elämästä?)
- Mitä ovat instituutiot ja kuinka hyveet liittyvät niihin?

[Aineisto *Etiikan perusteet* -aineistossa.]

Luku 8

Tasavaltalaisuus: modernin demokratian juuret eurooppalaisissa kaupunkitasavalloissa

Mitä oikeastaan on elää ja toimia vapaana kansalaisena? Miten nykyinen käsityksemme demokratiasta liittyy lakeihin, vallan hajauttamiseen ja oikeusvaltion periaatteisiin? Onko vapaus vain rajoitteiden puutetta? Mikä on antiikin demokratioiden yhteys nykypäivän demokratioihin?

Vastauksia näihin kysymyksiin on mahdollista luonnostella tarkastelemalla tasavaltalaista perinnettä.

Aikamme keskeisiä poliittisyhteiskunnallisia ja yhteiskuntafilosofisia aatteita ovat liberalismi, konservatismi, sosialismi, nationalismi, anarkismi, fasismi ja feminismi (ks. luvut 10–15). Näistä kaikista löytyy useita eri muotoja, suuntauksia ja yhdistelmiä. 1980-luvulle tultaessa yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessa alettiin kiinnittää huomiota tasavaltalaiseen poliittisen ajattelun eli republikanismin perinteeseen. Periaatteessa republikanismia tai tasavaltalaisuutta voi pitää yhtenä aatteena tai yhteiskuntafilosofian suuntauksena. Mutta toisaalta tämä antaa virheellisen kuvan. Tasavaltalainen perinne muodostaa eräänlaisen sillan antiikista modernin aikamme yhteiskuntiin.

(On huomattava, että nimitys ”republikanismi” ei yhteiskuntafilosofiassa viittaa Yhdysvaltain republikaaniseen puolueeseen aivan kuten nimityksellä ”demokratia” ei viitata erityisesti Yhdysvaltain demokraattiseen puolueeseen. Nimityksistä ks. luvun 7 *teema SANAAAN ”DEMOKRATIAN” EI OLE AINA LIITTYNYT MYÖNTEISTÄ MERKITYSTÄ.*)

Tasavaltalaisuus eli ja kehittyi eurooppalaisissa kaupunkitasavalloissa ja itsehallinnollisissa kaupungeissa

Tasavaltalaisuutta lähestytään tutkimuksessa yleensä pitkäaikaisen poliittisen toiminnan ja ajattelun **perinteenä**. Sen juuret palaavat antiikin **kreikkalaisiin kaupunkivaltioihin** ja **Rooman tasavaltaan** sekä kreikkalaisiin ja roomalaisiin klassisiin ajattelijoihin. Tasavaltalainen perinne elpyi 1100-luvulta lähtien ensin **pohjoisitalialaisissa kaupunkivaltioissa** ja levisi ja kehittyi Euroopassa myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla. **Venetsian** tasavallan juuret palaavat antiikkiin, asti ja erityisesti **Firenzen** tasavalta tuotti myös tasavaltalaisuuden teoreetikoita, joista merkittävin on Niccolò Machiavelli.

Sydänkeskiajalla suunnilleen 1000-luvulta lähtien myös Alppien pohjoispuolella vanhat roomalaista perua olevat kaupungit kasvoivat vähitellen ja uusia syntyi: osa näistä oli itsenäisiä kaupunkitasavaltoja ja muutkin olivat pitkälti itsehallinnollisia. Elettiin feodaalisen sääty-yhteiskunnan aikaa ja valtaosa Euroopasta oli pienten ruhtinas- ja kuningaskuntien ”tilkkutäkki”. Tasavaltalainen hallintomalli eli ja kehittyi kuitenkin kaupungeissa ja levisi niistä laajemmalle yhteiskuntaan muun muassa 1500-luvulla Alankomaissa ja 1600-luvun Englannissa. Itämeren germaaniset **hansakaupungit** kuuluvat myös tähän perinteeseen. Merkittävin niistä oli **Lyypekki** mutta myös esimerkiksi **Tallinna** ja **Turku** kuuluivat niiden joukkoon.

Yhtenä osoituksena siitä, että tasavaltalaiset ajattelutavat levisit laajemmalle yhteiskuntaan nimenomaan **kaupunkitasavalloista**, ovat edelleen **kansalaista tarkoittavat sanat eurooppalaisissa kielissä**: Antiikin latinan kansalaista tarkoittava sana *civis* juontui kaupunkia tarkoittavasta sanasta *civitas* (vrt. kreik. *polis* ja *polites*). Tätä perua ovat ranskan ja englannin kansalaista tarkoittavat sanat *citoyen* ja *citizen* (vrt. *city*). Myöhäiskeskiaikaisen saksan sana *burgher* tarkoitti kaupungin (*burg*) varsinaista jäsentä, kaupunkikansalaista. Tätä perua ovat muun muassa kansalaista tarkoittavat saksan *Bürger* ja ruotsin *medborgare*.

teema, aineistotehtävä JUSSI TENKKU: KESKIAJAN FEODAALINEN JA TEOKRAATTINEN YHTEISKUNNALLINEN AJATTELU
(Ks. tehtävät.)

Tasavaltalaisuuden teemat ja jälkivaikutus

Tasavaltalaisuudelle keskeisiä teemoja ovat: **laillisuusperiaate** ja **perustuslaillisuus**, **kansalaisten yhtäläinen asema** ja **osallistuminen**, **vallan hajauttaminen** institutionaalisilla järjestelyillä, **korruptoitumisen** uhan huomioiminen sekä sellainen käsitys **poliittisesta vapaudesta**, joka kytkeytyy kaikkiin mainittuihin. Kaikki nämä aiheet ovat olleet edellisissä luvuissa esillä, mutta myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan tasavaltalaisuutta syytä katsoa omana aiheenaan.

Länsimaisen **edustuksellisen demokratian** ja **oikeusvaltion** instituutioiden juuret ovat pitkälti tasavaltalaisessa perinteessä. Niin liberalismi kuin muutkin yhteiskuntafilosofisen ja poliittisen ajattelun nykysuuntaukset ovat kaikki saaneet vaikutteita tasavaltalaisesta perinteestä. – Suomen valtionkin virallinen nimi on Suomen tasavalta, Republiken Finland.

Machiavelli ja vallan kysymykset

Poliittisen ajattelun saralla renessanssin ajan merkittävin kirjoittaja on firenzeläinen **Niccolò Machiavelli** (1469–1527). Häntä pidetään usein **ensimmäisenä uuden ajan yhteiskuntafilosofina**. Machiavelli toimi Firenzen tasavallassa tärkeissä julkisissa viroissa ja diplomaattina. Medici-suvun liittolaisineen saatua keskitettyä vallan itselleen Machiavellin ura tasavallan palveluksessa katkesi. Hän ryhtyi kirjoittamaan ystäväpiirilleen mutta yritti myös päästä valtaan nousseen mahtavan Lorenzo de' Medicin suosioon omistamalla *Ruhtinas*-kirjansa tälle.

Machiavellin näkökulma valtiollisiin asioihin **maallinen** ja **suorasukainen**: Poliittisen järkevyyden kannalta eivät ensisijaisia kiinnostuksen kohteita ole kysymykset hyvästä ja oikeudenmukaisuudesta, vaan **vallasta**. Se, mikä on poliittisesti järkevää ei useinkaan ole sopusoinnussa perinteisten kristillisten ihanteiden ja oikeudenmukaisuuskäsitysten kanssa. Machiavellia pidetään niin sanotun realistisen poliittisen ajattelun tärkeänä edustajana. (Huom. Poliittinen realismi ei liity suoraan ontologiseen, epistemologiseen, eettiseen tai muuhun filosofiseen realismiin.)

Vuonna 1513 kirjoittamassaan suppeassa kirjassa **Ruhtinas** (1532) Machiavelli tutkii, kuinka hallitsija voi saavuttaa ja säilyttää valtansa ja asemansa: millaiset ominaisuudet ja

toimintatavat ovat tehokkaita **vallan saamiseksi, säilyttämiseksi ja lisäämiseksi**? Näkökulma on siis ruhtinaan.

Machiavelli näyttää kuitenkin kannattaneen tasavaltalaisuutta ja tutki **tasavallan** (*res publica*) **säilymisen edellytyksiä ja uhkia** vuoden 1517 paikkeilla kirjoittamassaan teoksessa *Valtiollisia mietelmiä* (1531). Machiavellin teokset julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen, mutta ajan tavan mukaan ne olivat kiertäneet pitkään käsikirjoituksina hänen ystäviensä ja muiden oppineiden keskuudessa.

Onko Ruhtinas moraaliton opastus vallankäyttöön?

Ruhtinas ohjeistaa, että on parempi saada alamaisen **pelkäämään** kuin rakastamaan hallitsijaa. Oivallisen hallitsijaksi Machiavelli esittää Medici-suvun Cesare Borgia: Kerran Borgia asetti valtaamaansa kaupunkiin raakalaismaisen käskynhaltijan. Kun tämä sitten oli saanut järjestyksen taattua väkivallalla, Borgia tapatti käskynhaltijan ja heitti tämän silvotun ruumiin torille saamalla näin uudet alamaisensa niin kiitollisiksi kuin pelokkaiksikin. Toisen kerran Borgia taas houkutteli kilpailijat lahjoilla yhteen neuvottelemaan ja tapatti sitten samalla nämä kaikki. (*Ruhtinas* VII, s. 33–34.)

Machiavelli opastaa, että ”on syytä pitää mielessä, että maailmassa taistellaan kahdella tapaa, lakeihin ja raakaan voimaan turvautuen. Edellinen on ominainen ihmisille, jälkimmäinen eläimille.” Edellinen tapa ei useinkaan riitä. Siksi ruhtinaan on ”tarpeen osata käyttäytyä eläinten tavoin, ja eläimistä tulee valita esikuvakseen sekä kettu että leijona, sillä leijona ei osaa yksin välttää ansoja eikä kettu ole yksin turvassa susilta.” (*Ruhtinas* XVIII, s. 66–67.)

Machiavellin ajattelusta nostetaan usein esille kolme käsitettä: **virtù**, **necessita** ja **Fortuna**. On oltava **kyvykäs** (*virtù*) niiden **asioiden suhteen, jotka voidaan tietää tai joihin voidaan vaikuttaa** (*necessita*). Mutta inhimillisissä asioissa **kaikkea ei aina voi ennakoita** vaan elämässämme on aina sijaa **sattumalle** tai kohtalolle, ailahtelevalle kuningatar Fortunalle. Tämän voi sanoa koskevan sekä hallitsijaa että ketä tahansa, joka pyrkii hallitsemaan elämänsä niissä rajoissa kuin se on mahdollista. (*Ruhtinas*, mm. VII.) Machiavellin paljon käyttämän italian sanan *virtù* taustalla on latinan hyvettä tarkoittava sana *virtus*. Mutta Machiavellille **virtù ei tarkoita** varsinaisesti **perinteisesti arvostettuja hyveitä** kuten oikeudenmukaisuutta tai varsinkaan kristillisiä hyveitä laupeutta ja nöyryyttä. Machiavellilla *virtù* on lähempänä sanan alkuperäistä merkitystä ”miehuullisuus” (lat. *vir* – mies). Sen piiriin voi ajatella kuuluvan kaikenlaisen voiman ja kyvykkyyden, kuten strategisen taitavuuden, ja jopa kaikki käytössä olevat resurssit ja tekniikan.

Ruhtinas kuuluu myöhäiskeskiajalle ja renessanssille tyypilliseen ”**ruhtinaan peili**”-**kirjallisuuteen**. Perinteisesti näissä oppaissa aatelisille annettiin ohjeita hyveellisyyteen ja hallitsemisessa onnistumiseen. Machiavellin tyyli on kuitenkin suorasukainen ja uudenlainen. Hänen katsotaan irtautuneen kristillisestä katsontakannasta ja moraalista arvioinnista ja lähestyvän vallankäyttöä viileää, puolueetonta tieteellistä tutkimusta ennakoivalla tavalla. Hän avaa tietä **kohti modernia politiikan teoriaa ja yhteiskuntatieteitä**.

Vai onko Ruhtinas tasavaltalainen poliittinen toimi?

On kuitenkin syytä tehdä muutamia varauksia. Ensinnäkin, Machiavelli liittyy antiikin kreikasta Rooman ja keskiajan kaupunkivaltioiden kautta periytyvään klassiseen **tasavaltalaiseen** perinteeseen. Hän ei ole varsinaisesti uusien asioiden keksijä, vaan perinteen elävä välittäjä, joka kehittää uudella tyyllillä perinteisiä kysymyksenasetteluita ja käsitteitä. Toiseksi, Machiavellia ei ole syytä pitää häikäilemättömän moraalittomuuden puolestapuhujana, vaikka näin on usein *Ruhtinaan* ilmestymisestä lähtien tehty.

Ruhtinas on kyllä jopa hävyttömän suorasukainen ja pragmaattinen **ohjekirja valtaan pyrkivälle** tai ylivaltaansa ylläpitävälle hallitsijalle, mutta se on **samalla myös muuta**: Kirja on kirjoitettu italiaksi, ei latinaksi. Se oli siis **suunnattu laajemmalle yleisölle**, ei vain oppineille, sivistyneille, korkeassa asemassa oleville. Machiavelli kyllä kertoo ruhtinaille, millaisia "aseita" näiden kannattaa käyttää pysyäkseen vallassa.

Mutta samalla *Ruhtinas* **paljastaa vallankäytön aseet** antaen tietoa niistä **kenen tahansa käyttöön**. Ruhtinainden käyttämien vallankäytön keinojen jäsentely ja paljastaminen siis tosiasiallisesti toi ylivaltaisen politiikan välineet kenen tahansa tutustuttavaksi – ja näin kirjaa voi tosiasiaassa käyttää myös **vastustamaan** ja **vähentämään ruhtinainden valtaa**. Samalla kun *Ruhtinas* selvittää sitä, kuinka ylivaltaan voi päästä ja kuinka siitä voi pitää kiinni, se paljastaa, kuinka siihen luisumista voidaan vastustaa.

Tältä osin *Ruhtinas* **täydentää** Machiavellin **tasavaltalaista politiikkaa** käsittelevää kirjaa *Valtiollisia mietelmiä*. Myöhempiä laajempi *Valtiollisia mietelmiä* käsittelee tasavallan säilymisen edellytyksiä ja sen uhkia. Varhaisempi *Ruhtinas* taas keskittyy näistä uhista yhteen. *Ruhtinaan* kirjoittamista ja julkisuuteen päästämistä voi siis myös itsessään pitää **poliittisena tekona**, joka kenties tarkoituksellakin pyrki puolustamaan tasavaltoja ja heikommassa asemassa olevia ihmisiä ja yhteisöjä ruhtinaita ja muita mahtavia vastaan.

Tasavallan säilymisen uhat ja edellytykset

Vuoden 1519 paikkeilla kirjoitetussa *Valtiollisissa mietelmissä* (1531) Machiavelli hakee oppia valtiollisiin asioihin historiasta. *Valtiollisissa mietelmissä* Machiavelli tutkii roomalaisen historioitsijan Liviuksen teosta käsittelemällä sitä, **mitkä tekijät vaikuttivat Rooman tasavallan menestykseen ja mitkä suistivat sen keisarien vallan lisääntymiseen** ja tasavallan rappioon.

Machiavelli on varhaisen uuden ajan tasavaltalaisuuden eli republikanismin vaikutusvaltaisimpia teoreetikoita: Tasavallan kansalaiset hallitsevat yhdessä vapaata kaupunkiaan. Ihminen voi olla vapaa vain vapaan kaupungin osallistuvana kansalaisena. Kaupunkivaltion vapaus edellyttää puolustusta vihollisia vastaan. Rohkeus on siis tärkeä hyve. Kansalaisilla ja erityisesti tärkeisiin tehtäviin valittavilla on ylipäätään oltava tiettyjä hyveitä, **kansalaishyveitä** (*civitas virtus*), johtajiksi valittavilla erityisesti järkevyyttä tai viisautta. Myös sitoutuminen jumaliin, esi-isiin tai vastaaviin uskonnollisiin asioihin voi auttaa sitomaan kansalaisia uskollisuuteen ja hyveiden kunnioittamiseen. Vapaus ulkoisesta vallasta edellyttää myös taloudellista riippumattomuutta. Tasavalta on omavarainen ja omapohjainen, se päättää itse omista asioistaan ja pärjää omillaan. On kuitenkin myös **valvottava**, että **viranhaltijat** toimivat **lakien** mukaan **eivätkä käytä valta-asemaansa väärin**.

Tasavaltalaisessa kaupunkivaltiossa näet **kukaan ei saa päästä ylivalta-asemaan** (*dominatio*) muihin nähden, herraksi toisten yläpuolelle. Tämän vuoksi myös kansalaisten suhteellinen **taloudellinen tasaveroisuus** on tasavallan edellytys. Rikkaat näet voivat palkata itselleen apulaisia ja jopa armeijan sekä painostaa, lahjoa ja ostaa kannatusta oman edun ajamiseksi. Vallan keskittyminen ja siihen liittyvä **korruptio** on tasavaltalaisen vapauden ”sisäinen vihollinen”. Tähän viisaat lainsäätäjät vastaavat laatimalla lujan ja kestäväen valtiomuodon yhdistämällä kelvottomien hyviä puolia: ”kun yksinvalta, ylimysvalta ja kansanvalta yhdistetään samassa valtiossa, ne valvovat toisiaan” (*Valtiollisia mietelmiä* I, 2, s. 23).

John Locke ja Montesquieu: kansanvaltaisuus, lainsäädäntövalta ja oppi vallan kolmijaosta

Englantilainen **John Locke** (1632—1704) esitti jo sellaisia ajattelutapoja, jotka edustivat selkeästi kehittymässä ollutta **liberalistista** ajattelua: hänellä on argumentteja muun muassa **yksilöiden oikeuksien, yksityisomaisuuden ja suvaitsevaisuuden** puolesta (ks. luku 10). Monessa suhteessa Locke kuitenkin jatkaa perinteisten **tasavaltalaisten** näkemysten kehittelyä.

Tutkielma hallitusvallasta (1688) on yksi uuden ajan vaikutusvaltaisimpia yhteiskuntafilosofia tutkielmia. Teos liittyi oleellisesti oman aikansa poliittisiin kiistoihin. Englannin pitkä sisällissota oli päättynyt tasavaltalaisten vallankumouksellisten voittoon ja kuningas Kaarle I:n teloittamiseen vuonna 1651. Kuninkaan hallinnon asema palautettiin seuraavina vuosikymmeninä, mutta tasavaltalaisten voitto ja vaikutus vakiinnutti Englannin parlamentille ylimmän vallan. *Tutkielmallaan hallitusvallasta* Locke pyrki perustelemaan vuoden 1688 ”mainion vallankumouksen” tulosta: **lainsäädäntövalta on parlamentilla – kuningas taas johtaa toimeenpanovaltaa lakien mukaan**. Vaikka Englanti oli tästä eteenpäin edelleen kuningaskunta, se oli pitkälti tasavaltalaisten vallanjaon mukaan järjestetty **perustuslaillinen monarkia**. **Kansalaisten perustavat oikeudet** oli turvattu **laeilla**. Kuninkaan ja muiden hallintoviranomaisten valtaa lait määrittävät ja rajoittavat.

Lockella **ylimmän vallan eli lainsäädäntövallan perusta** on selkeästi **kansanvaltainen eli demokraattinen**. ”Kansalla säilyy ylin valta kumota tai vaihtaa lainsäädäntöelin, jos lainsäädännön havaitaan tapahtuvan vastoin asetettua luottamusta.” Mutta myös **edustuksellisen demokratian** mahdollisuus on *Tutkielmassa hallitusvallasta* esillä: ”Lainsäädäntöelin tai sen jokin osa voi koostua edustajista, jotka kansa valitsee tietyksi kaudeksi. Tämän kauden jälkeen he palaavat alamaisten tavalliseen tilaan, eikä heillä enää ole mitään osaa lainsäädäntöön, ellei heitä valita uudestaan.” (XIII, 149, s. 173 ja 154, s. 177.) Vallankolmijako Montesquieun hieman myöhemmin tekemällä tavalla ei ole Lockella selkeästi esillä. **Erottelu lainsäädäntövallan ja hallinto- eli toimeenpanovallan välillä** sen sijaan on:

”Ei ole välttämätöntä eikä edes tarkoituksenmukaista, että lainsäädäntöelin olisi aina koolla. On kuitenkin ehdottoman välttämätöntä, että joku aina käyttää toimeenpanovaltaa. Uusia lakeja ei aina tarvitse tehdä, mutta voimassaolevat lait on pantava aina toimeen.” (*Tutkielma hallitusvallasta* XIII, 153, s. 176.)

Ranskankielinen käännös Locken kirjasta ilmestyi jo muutama vuosi myöhemmin 1691. Se antoi paljon vaikutteita 1700-luvun ranskalaisen valistusajattelijoille kuten Montesquieulle ja Jean Jacques Rousseaulle ja edelleen **1789** alkaneeseen **Ranskan vallankumoukseen**. *Tutkielma hallitusvallasta* auttoi myös **pohjoisamerikkalaisia tasavaltalaisia vallankumouksellisia** perustelemaan itsenäistymistä Englannin kuningaskunnan alaisuudesta **1776** ja vaikutti myös suoraan **Yhdysvaltain perustuslakiin**.

Yhdysvaltain ”perustajaisiin” (engl. *founding fathers*) vaikutti Locken *Tutkielman* ohella huomattavasti myös ranskalaisen Montesquieun *Lakien henki* ja englantilaisen Thomas Painen (1737–1804) kirjoitukset. Periaatteet **julkisen, valtiollisen vallan jakamisesta kolmelle itsenäiselle taholle** muotoilee ensimmäisen kerran selkeästi ja vaikutusvaltaisella tavalla juuri ranskalainen oikeusoppinut ja yhteiskuntafilosofi Charles-Louis de Secondant de **Montesquieu** (1689–1755). Teoksessaan *Lakien henki* (1748, ei suom.) Montesquieu kirjoittaa:

”Kansalaisen poliittinen vapaus perustuu mielenrauhaan, joka jokaisella on omaa turvallisuutta koskevan käsityksensä vuoksi. Tämän vapauden saavuttamiseksi valtion täytyy olla sellainen, ettei kansalaisen tarvitse pelätä toisiansa. Siellä, missä lainsäädäntövalta yhdistyy toimeenpanovaltaan samassa henkilössä tai hallinnossa, ei ole vapautta, koska henkilö joutuu pelkäämään, että sama kuningas tai senaatti, joka säätää tyrannimaisia lakeja, myös toimeenpane niitä tyrannimaisesti. Vapautta ei myöskään ole siellä, missä tuomitseminen ei ole erillään lainsäädäntö- ja toimeenpanovallasta. Jos tuomitseminen yhdistyisi lainsäädäntövaltaan, kansalaisten vapautta ja elämää koskeva valta olisi mielivaltainen, koska tuomari olisi myös lainsäätäjä. Jos se yhdistyisi toimeenpanovaltaan, tuomarilla olisi käytössään alistajan voimat. Kaikki menetettäisiin, jos sama henkilö tai joukko ihmisiä – joko aatelisia tai kansaa – käyttäisi näitä kolmea valtaa: lakien säätämistä, julkisten päätösten toimeenpanoa ja yksilöiden rikosten ja kiistojen tuomitsemista.” (XI kirja, 6. luku, suom. lainaus Alhanen ja Perhoniemi 2017, s. 86.)

Locken ja Montesquieun kautta ja monilla muilla tavoilla tasavaltalainen perinne on vaikuttanut hyvin laajasti moderniin länsimaiseen poliittiseen ajatteluun ja moderneihin yhteiskuntiin kautta maailman. **Montesquieun vallan kolmijako-oppia** on seurannut **Suomen perustuslaki** vuoden 1919 valtiosäännöstä asti.

Lainatut teokset

Kai Alhanen ja Tuukka Perhoniemi, *Demokraattinen perintömme* (Vastapaino, Tampere 2017). – Alhasen ja Perhoniemen suomentama lainaus teoksesta Montesquieun teoksesta *De L'esprit des lois* (1748).

John Locke, *Tutkielma hallitusvallasta* (suom. Mikko Yrjönsuuri, Gaudeamus, Helsinki 1995). (Engl. *Two treatises on government*, 1688.)

Niccolò Macchiavelli, *Ruhtinas* (suom. Aarre Huhtala, WSOY, Porvoo—Helsinki 1969). (Ital. *Il principe*, kirj, 1532)

Niccolò Machiavelli, *Valtiollisia mietelmiä* (suom Kaarlo af Heurlin, WSOY, Porvoo 1958). (Ital. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1531.)

Philip Pettit, *Republicanism: A theory of freedom and government* (Oxford University Press, Oxford 1997).

Tehtäviä

Etsi [Suomen perustuslaista \(11.6.1999/731\)](#) kohdat, joissa tulevat esille **kansanvaltainen perusta ja vallan kolmijako-oppi**.

Mikä taho vastaa kunnallisessa päätöksenteossa lainsäädäntövaltaa ja mitkä taas hallinto- eli toimeenpanovaltaa?

Selvitä, millaisia aiheita tai periaatteita liitetään oikeusvaltioon. Mitkä näistä juontuvat tasavaltalaisesta ajattelusta?

teema, aineisto JUSSI TENKKU: KESKIAJAN FEODAALINEN JA TEOKRAATTINEN YHTEISKUNNALLINEN AJATTELU

Jo 1100-luvun puolivälistä lähtien Euroopassa oli yhteiskuntafilosofista ajattelua, josta on jäänyt kirjallisia dokumentteja. Se oli kuitenkin pitkälti sidoksissa kristinuskon käsitykseen ihmisen, maailmanjärjestyksen ja Jumalan suhteesta. Nykynäkökulmasta tällaiset ajattelutavat ovat monessa suhteessa vanhentuneita ja vieraita. Mutta sen pääpiirteitä on hyvä tuntea ainakin kahdesta syystä: se on ollut vaikutusvaltaista länsimaissa aina 1700-luvulle asti; toiseksi, osittain vastaavan tyyppisiä teokraattisia ja feodalistisia ajattelutapoja on esiintynyt eri kulttuureista hamasta muinaisuudesta nykypäivään asti. Jussi Tenkku selvittää seuraavassa tekstikatkelmassa feodaalisen ja teokraattisen ajattelun luonnetta. Feodaaliseen ajatteluun sisältyi myös demokraattisia piirteitä.

Lue sivut 239—242 Jussi Tenkun kirjasta *Vanhan ja keskiajan moraalifilosofian historia* ja vastaa kysymyksiin:

- Miksi feodalistisia ja teokraattisia ajattelutapoja käsiteltäessä hallittavia on perempi kutsua alamaisiksi kuin kansalaisiksi?
- Miten teokraattisessa ajattelussa perustellaan yhteiskunnallisia valta-asemia?
- Millaisia näkemyksiä keskiajan poliittis-yhteiskunnallisessa ajattelussa oli sopimuksista? Millaisia ainakin piilevästi demokraattisia ajattelutapoja sopimusnäkemysliittyy?
- Tenkku mainitsee *Magna chartan* synnyn vuonna 1215. Selvitä, miksi *Magna chartaa* pidetään edelleen merkittävänä.

Jussi Tenkku, *Vanhan- ja keskiajan moraalifilosofian historia* (Gaudeamus, Helsinki 1981). Otteet s. 239—242.

aineisto, tehtävä MACHIAVELLI LAILLISEN DIKTAATTORIN TARPEELLISUUDESTA JA VALMIUSLAIN KÄYTTÖNOTTO SUOMESSA KEVÄÄLLÄ 2020

Machiavellin Valtiollisia mietelmiä -teos käsittelee poliittista ja sotilaallista johtamista. Se pyrkii vastaamaan erityisesti siihen, millaisilla tavoilla tasavalta saadaan pysymään vapaana ja millaiset uhat ja virheet vaarantavat tasavallan ja sen kansalaisten vapauden. Seuraavat katkelmat ovat teoksen luvusta, jonka aiheena on: ”Diktatuuri-

järjestelmästä oli Roomalle hyötyä eikä vahinkoa. Vapaudelle on tuhoisa ainoastaan valta, jonka yksityiset kansalaiset anastavat itselleen, ei valtuudet, jotka myönnetään vapaalla äänestyksellä” (I, xxxiv).

On huomattava, että Machiavelli tarkoittaa diktaattorilla antiikin Rooman tasavallassa ollut laillista virkaa (lat. dictator). Diktaattorin määräaikaisessa virassa saattoi yhtä aikaa olla yksi tai useampia henkilöitä. Järjestelmää käytettiin ainoastaan poikkeustapauksissa ja diktaattorien valtuuden oli tarkoin määritelty laeilla ja tapauskohtaisesti.

Aineiston jälkeen on tehtävä siitä, miten ja miksi maaliskuusta kesäkuuhun 2020 Sanna Marinin hallituksella oli poikkeuksellisen suuret valtaoikeudet, ja kansalaisten tavallisia lainmukaisia oikeuksia rajoitettiin.

[D]iktaattori valitaan määrä-ajaksi eikä ikuisiksi ajoiksi, lisäksi ainoastaan määrättyä tehtävää varten. Diktaattorin valtuuksiin kuului harkita ja päättää keinoista uhkaavan vaaran torjumiseksi, tehdä tämä kaikki tarvitsematta kenenkään myötävaikutusta oikeutettuna rankaisemaan ilman, että päätöksestä olisi voinut vedota. Diktaattori ei voinut muuttaa valtiosääntöä kuten riistää senaatilta tai kansalta niiden valtaa, kumota valtion vanhoja perustuslakeja ja säätää uusia. [. . .]

Ilman tuontapaista säädöstä valtioiden on vaikeata selviytyä poikkeuksellisissa tilanteissa. Sen johdosta, että tasavaltojen tavalliset valtioelimet ovat hidasliikkeisiä, koska ei mikään neuvosto eikä virasto voi yksinään tehdä kaikkea, vaan ne tarvitsevat toinen toistaan, jolloin eri tahtojen yhteensovittaminen vaatii aikaa, myöhästyvät niiden toimet erittäin vaarallisesti, milloin niiden on selviydyttävä tilanteessa, joka ei siedä viivytystä. Tasavalloilla tulee säädösten joukossa olla tuontapainen. Venetsian tasavalta, uudemmissa tasavalloista huomatuin, on pidättänyt muutamille kansalaisille yhdessä vallan pakottavassa tilanteessa ilman ulkopuolista myötävaikutusta harkita ja päättää asioista. Sillä milloin tasavallassa ei tuontapaista säädöstä ole, on pakko joko seurata valtiosääntöä ja siten saattaa valtio tuhoon, tai valtion pelastamiseksi rikko valtiosääntöä. Tasavallassa ei koskaan saisi tapahtua sellaista, mikä pakottaisi hallitsemaan laeista poikkeavin keinoin. Sillä vaikka poikkeuksellinen menettelytapa olisikin sillä kertaa hyödyksi, itse esimerkki on vahingollinen. Siten tulee käytäntöön tapa rikkoa valtiosääntöä, milloin se on hyödyllistä, sitten saman syyn varjolla sitä rikotaan vahingoksi. Koskaan ei tasavalta ole täydellinen, ellei sen lait ota huomioon kaikkia mahdollisuuksia, löydä keinoja jokaiseen pulmaan, anna ohjeita sellaisten hoitamiseksi. Sanalla sanoen ne tasavallat, jotka eivät vaaran uhatessa turvaudu diktaattoriin tai sentapaisiin valtioelimiin, aina tuhoutuvat vaikeissa tilanteissa.

Niccolò Machiavelli, Valtiollisia mietelmiä (suom. Kaarlo af Heurlin, WSOY, Helsinki 1958). Otteet s. 92—94 (I, xxxiv). (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1531.)

tehtävä

- Miksi mahdollisuudesta valita diktaattori tai muu ”sentapainen valtioelin” on Machiavellin mukaan säädettävä laeilla?

- Suomen tasavallan eduskunta säätöi vuonna 2011 [valmiuslain \(1552/2011\)](#), joka otettiin käyttöön ensimmäistä kertaa maaliskuussa 2020. **Miten ja miksi valmiuslaki otettiin käyttöön? Millaiset valtuudet se antoi pääministeri Sanna Marinin johtamalle hallitukselle eli valtioneuvostolle?**

- Sanalla ”diktaattori” on paha kaiku, mutta sanan merkitys on muuttunut (ks. luvussa 7 teema SANAAN ”DEMOKRATIA” EI OLE AINA LIITTYNYT MYÖNTEISTÄ MERKITYSTÄ).

Arvioi, pitääkö seuraava väite paikkansa: Eduskunta antoi Marinin hallituksella valmiuslain perusteella diktaattorin valtuudet Machiavellin tarkoittamassa perinteisessä tasavaltalaisessa mielessä.

- Pohdi tai keskustelkaa, onko valmiuslaki perusteltu ja oliko sen käyttöönotto perusteltua maaliskuussa 2020.

teema, tehtävä TASAVALTALAISET PERUSTEET SUHTEELLISELLE TALOUDELLISELLE TASA-ARVOLLE

Antiikista juontuvalle poliittisen ajattelun ja toiminnan perinteelle taloudelliset aiheet olivat tärkeitä mutta ne koskivat lähtökohtaisesti tuotantoa ja omavaraisuutta. Sen sijaan ”kaupankäynnin avulla tapahtuva rikkauksien ja luksuksen tavoittelu oli merkki korruptiosta, yksilöllisten intressien painottamisesta yhteisten sijaan ja erikoistumisesta”, selvittää Risto Kangas (2001, s. 204): ”Nämä tekivät yksilöistä sekä haluttomia että kykenemättömiä niin yhteisten asioiden hoitoon kuin maanpuolustukseenkin eli toimintoihin, jotka klassisen ajattelun mukaan olivat todellisia hyveellisen toiminnan areenoita ja mittoja.”

Klassisen republikanismia tutkineen J. G. Pocockin mukaan ”tasavallan kansalaisen omaisuuden ” tehtävänä oli taata hänelle riippumattomuus ja autonomia sekä yhtä hyvin aikaa mahdollisuuksia paneutua julkisiin asioihin”. Mutta samalla ”hänen kykynsä kantaa aseita yhteisen edun nimissä oli hänen omaisuutensa varsinainen anti ja hänen hyveellisyytensä koetinkivi”. (Kangas 2001, s. 204).

Eric Nelson korostaa tasavaltalaisuuden teoreetikoiden kiinnittäneen paljon huomiota omaisuuteen. Muun muassa englantilaiselle James Harringtonin (1611—1677) mukaan ”suhteettoman suuri valta korruptoisi viisaat aivan yhtä varmasti kuin suhteettoman suuri vauraus”. ”Harringtonille (kuten Morelle) hallinnan määrää omaisuus”, Nelson kirjoittaa: ”On yksinkertaisesti luonnollista, että rikkaimmilla miehillä on suurin poliittinen valta.” Vallan jakaminen ja korruption vastustaminen edellytti siis tarkkaa politiikkaa ja oikeanlaisia lakeja. ”Harrington on sitoutunut aitoon kansanvaltaan, jossa tavallisten kansalaisten kokous toimii tasapainottaakseen luonnollisia aristokraatteja.” (Nelson 2004, s. 121 ja 123.) Aiheeseen kiinnittivät huomiota myös pohjoisamerikkalaiset tasavaltalaiset. Esimerkiksi John Trenchardin mukaan ”yksityisten miesten ylettömät suuret rikkaudet ovat aina valtiolle vaarallisia” (Nelson 2004, s. 142).

Teoksessaan *Yhteiskuntasopimuksesta* (1762) Geneven tasavallan kansalainen Jean-Jacques Rousseau kytkee kansalaisvapauden suhteelliseen taloudelliseen tasa-arvoon:

”mitä tasa-arvoisuuteen tulee, niin ei ole suinkaan ymmärrettävä tätä sanaa niin, että vallan ja rikkauten asteet olisivat ehdottomasti samat; vaan että valta pysyy kaiken väkivallan alapuolella ja että sitä harjoitetaan vain yhteiskunnallisen aseman ja lakien nojalla; ja ettei rikkauten nähden ainoakaan kansalainen ole kylliksi äveriäs voidakseen ostaa toisen kansalaisen, eikä ainoakaan niin köyhä, että hänen on pakko myydä itsensä: mikä edellyttää suurten puolelta omaisuuden ja arvon kohtuullisuutta, ja pienten puolelta ahneuden ja kärkynnän hillitsemistä.

Tahdotteko tehdä valtion lujaksi? Lähentäkää äärimmäisiä asteita niin paljon kuin mahdollista; älkää suvaitko äveriäitä ihmisiä älkääkä myös kerjäläisiä. Nämä kaksi luokkaa, jotka ovat luonnostaan eroittamattomia, ovat yhtä tuhoisia yhteishyväälle; toisesta tulevat tyrannien kannattajat, toisesta tyrannit: heidän välillään käydään aina kauppaa valtion vapaudesta; yksi sen ostaa ja toinen sen myy.” (*Yhteiskuntasopimuksesta*, II, xi, s. 101—102 ja alaviite.)

Eric Nelson, *The Greek tradition in republican thought* (Cambridge University Press, Cambridge 2004).

Risto Kangas, *Yhteiskunta: tutkielmia yhteiskunnasta, yhteiskunnan käsitteestä ja sosiologiasta* (Tutkijaliitto, Helsinki 2001). – Kankaan suomentama lainaus lainaus J. G. Pocockin teoksesta *The Machiavellian Moment* (1975).

Jean-Jacques Rousseau, *Yhteiskuntasopimus* (suom. J. V. Lehtonen, Karisto, Hämeenlinna 1918; ransk. *Du contrat social*, 1762).

tehtävä

- Millaisia vaikuttamismahdollisuuksia taloudellinen vauraus antaa?
- Anna aiheesta **esimerkkejä historiasta tai nykypäivän yhteiskunnista**. Suomestakin niitä varmasti löytyy, mutta esimerkkejä on helppo löytää muun muassa aikamme Italiasta, Venäjältä ja Yhdysvalloista.

Luonnontila ja valtiovallan perustaminen: Thomas Hobbes ja yhteiskuntasopimusteoriat

Yhdeksännessä luvussa kohdataan modernin yhteiskuntafilosofian taustalla vaikuttaneita 1600- ja 1700-luvun yhteiskuntasopimusteoreetikoita. Thomas Hobbesin mukaan luottamuksen ja yhteiskunnallisen järjestyksen voi taata vain valtio, keinotekoinen hirviö. Valtiottoman luonnontilan hän kuvasi epäluottamuksen ja jatkuvan sodan mahdollisuuden kurjaksi tilaksi.

Hobbesia seurasivat muun muassa 1700-luvun suuria vallankumouksia innoittaneet John Locke ja Jean-Jacques Rousseau. Sopimuksellinen eli kontraktuaalinen lähestymistapa on edelleen tärkeä yhteiskuntafilosofisen tutkimuksen menetelmä.

1600-luvulla yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessa tapahtuu uusi käänne. **Thomas Hobbesin** (1588–1679) alkuun panemaa lähestymistapaa kutsutaan **sopimusteoreettiseksi eli kontraktualistiseksi**, ja Hobbesin suurteoksesta *Leviathan* (1651) lähtien **yhteiskuntasopimusteoriat** ovat olleet yhteiskuntafilosofian ja etiikan **tärkeä työväline**.

Hobbesia pidetään myös ensimmäisenä modernin valtion teoreetikkona. Hän oikeastaan muotoilee ensimmäisen kerran **valtion käsitteen**. Hobbes myös pyrki olemaan yhteiskuntatutkimuksen menetelmien uudistaja. Mallia hän haki geometrian ja fysiikan käsitteellisesti tarkasta, loogisesta tutkimustavasta. Luonnontieteiden kehitys oli nopeutunut ja tullut yhteiskunnallisesti merkittävämmäksi 1600-luvulle tultaessa.

historiallinen tausta SUURET YHTEISKUNNALLISET JA MAAILMANKUVALLISET MULLISTUKSET JA VALTIOIDEN VAHVISTUMINEN 1600-LUVULLA

Niccolò Machiavellin katsotaan tavallisesti olleen ensimmäinen uuden ajan politiikin tutkija. Machiavellin kirjoituksissakaan ei kuitenkaan varsinaisesti puhuta valtiosta. Valtion käsite siinä mielessä, kuin se myöhemmin uudella ajalla pääpiirteissään ymmärretään, ilmaantuu yhteiskuntafilosofiaan todellakin vasta 1600-luvulla. Ensimmäisenä valtiota, valtion perusteita ja valtiollisen vallan luonnetta käsittelee englantilaisen Thomas Hobbesin *Leviathan, eli, kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (1651).

Nuorempaa Hobbesia voi pitää renessanssihumanismin myöhäisenä edustajana. Hänen ensimmäinen julkaistu teoksensa oli Thukydideen *Peloponnesolaissotien* (n. 390 eaa.) englanninnos (1628). Machiavellia ja renessanssihumanismin tapaa seuraten Hobbes siis haki oppia politiikkaan ja sen tutkimukseen historiasta.

Hobbes toimi vaikutusvaltaisen Cavendishin aatelissuvun palveluksessa ja pääsi näin myös matkustamaan Euroopassa. Pariisissa hän seurusteli sikäläisten filosofien ja tutkijoiden piireissä ja tapasi vanhan Galileo Galilein Italiassa. 1600-luvun alusta luonnontieteellinen tutkimus oli kehittynyt yhä nopeammin. Vaikuttuneena luonnontieteistä, matematiikasta ja geometriasta Hobbes aloitti kypsällä iällä uudenlaisen tavan yhteiskunnan tutkimiseen. Hänen vuonna 1651 julkaistu laaja teoksensa *Leviathan* avaa uudenlaisia uria yhteiskuntafilosofian kehittymiselle. ”Leviathan” on Hobbesin antama kutsumanimi valtiolliselle valtajärjestelmälle, jonka luonnetta ja perusteita hän selvittää. Hobbes ei ollut tasavaltalainen, vaan asettui perustelemaan Englannin kuninkaan hallinnon valtaan tasavaltalaisten kritiikkiä ja vallankumousta vastaan.

Ajan vaikutusvaltaisin filosofi René Descartes tutki muiden aiheiden ohella myös optiikkaa, fysiikan alaa, jonka keskeinen väline on geometria. Geometriasta, jolle keksitään on käsitteellinen tarkkuus ja loogisuus, Hobbes hakee mallia yhteiskunnan tutkimukseen. 1600-luvulle tultaessa fysiikassa on tullut hylätyksi aristoteelisen luonnonfilosofian periaate, jonka mukaan kaikki pyrkii päämääräänsä tai lepoon. Galilei ottaa lähtökohdaksi liikkeen jatkumisen, periaatteen, jolla Isaac Newton rakentaa yhtenäisen fysiikan teorian, jota on mahdollista mallintaa matemaattisesti. Hobbes on monista keskeisistä filosofisista seikoista Descartesin kanssa eri mieltä: Descartes on rationalisti ja dualisti, Hobbes taas empiristi ja materialisti. Hobbes hylkää Descartesin filosofisen ohjelman rationalistiset perusteet ja dualistisen ontologian, mutta hyväksyy Descartesin esittämän ohjelman tutkia aineellisuutta todellisuutta syy—vaikutus-suhteiden deterministisenä mekanismina, jota voi mallintaa matemaattis-geometrisesti. Hobbes katsoo, että aivan kuten kaikki luonnolliset kappaleet tai oliot myös ihmisyksilöt ja näistä muodostuvat yhteiskunnat toimivat välttämättömien luonnollisten lainalaisuuksien mukaan.

Hobbesin yhteiskuntafilosofian taustalla on toisaalta yhteiskuntafilosofinen luonnonoikeusajattelu ja toisaalta keskiaikaisille yhteisöille keskeinen liittolaissopimusten ajatus (ks. luku 8 teema JUSSI TENKKU: KESKIAJAN YHTEISKUNNALLINEN AJATTELU). Välitön, suora edeltäjä Hobbesille oli alankomaalainen Hugo Grotius (1583—1645). Hobbesin teoriassa keskeisellä sijalla on ajatus luonnonoikeuden (*ius naturale*) järjellä käsitettävistä periaatteista. Taustalla on myös myöhäiskeskiajan teologinen voluntarismi, jonka mukaan velvoittavan lain alkuperä on Jumalan tahdolla (*voluntas*) määräämissä laeissa. Hobbesilla valtiollisen lain alkuperä on valtaa pitävän suvereenin tahto.

On myös oleellista huomioida Hobbesin ajattelun uskonnollisia ja kirkkopoliittisia taustatekijöitä. Hobbes arvostelee kovasti skolastista aristotelismia ja "katolista taikauskkoa": ihmisten virheelliset käsitykset ja erityisesti heidän uskonnolliset erimielisyytensä ovat suureksi vahingoksi. Lännen katolinen kirkko oli hajaantunut 1500-luvun reformaatioiden myötä. 1400-luvulta lähtien vahvistuneet kuningaskunnat vahvistuivat entisestään katolisen kirkon paikallisilta hiippakunnilta ja luostareilta takavarikoidulla omaisuudella. Kustaa Vaasan Ruotsi oli suunnannäyttäjä. Henrik VIII:n Englanti seurasi perässä. 1600-luvulle tultaessa keskusjohtoiset kuningaskunnat laajenivat ja vahvistuivat ja niitä tulivat johtamaan perinnölliset monarkiat. 1500- ja 1600-luvun alkupuoli olivat mittavien uskonotien aikaa. Hobbes kiinnittää paljon huomiota siihen, miten uskonnolliset erimielisyydet aiheuttavat kiihkoilua ja yhteiskunnallista epäjärjestyttä. Hänen mukaansa hallitsija määrää, mitä uskontoa valtakunnassa harjoitetaan. Taustalla ovat läntisen kristikunnan hajaantuminen reformaatioiden myötä, jyrkät vastakkainasettelut eri protestanttisten suuntausten ja roomalaiskatolisten välillä, vääräuskoisten vaino ja sodat. Augsburgin uskonrauhassa vuonna 1555 saksalaiset ruhtinaat olivat sopineet, että kukin ruhtinaskunta päättää oman kirkkokuntansa: *cuius regio eius religio* eli "kenen maa, sen uskonto".

Kuninkaan hallinnon eli "kruunun" valtaa vahvistettiin Englannin ohella muun muassa Ruotsissa. Sekä Englannissa että Ruotsissa myös pelättiin katolilaismielisten aateliston vastavallankumousta roomalaiskatolisen kirkon ja sen liittolaisten tuella. Katoliset vastavallankumoukset eivät toteutuneet (ks. ns. ruutisaliitto).

Englannissa valtataistelut johtivat pitkäaikaisiin sisällissotiin vuosina 1642—1651. Hobbes itsekin pakeni sisällissotaa Ranskaan. Tasavaltalaiset vallankumoukselliset pääsivät voitolle 1648 ja kuningas Kaarle I teloitettiin. Tasavaltalaisarmeijan komentajan Oliver Cromwellin hallinto luisui kuitenkin diktatuuriin, ja 1600-luvun lopulla Englannissa siirryttiin perustuslailliseen monarkiaan siirtyminen.

Tasavaltalaisten pyrkimykset toteutuivat sikäli, että parlamentin lainsäädäntö asetti rajat kuninkaan hallinnon vallalle. Kehitys oli alkanut jo *Magna chartasta* 1200-luvulla.

Englantilaisesta parlamentarismista ja ”sekoitetusta valtiomuodosta” tuli oleellinen esikuva muiden länsimaisten yhteiskuntien poliittisen järjestelmän kehittymiselle ja yhteiskuntafilosofialle seuraaviksi vuosisadoiksi. Mutta Englannin kuningaskunnan hallinto kehittyi myös tehokkaaksi ja keskusjohtoiseksi, ja valloitusten myötä siitä tuli 1700-luvulla maailman mahtavin kolonialistinen imperiumi. Emämaasta kehittyi vähitellen moderni parlamentaarinen demokratia. Hyvin erilaisia, vaihtelevia kehityskulkuja tapahtui siirtomaissa eli kolonioissa (Yhdysvallat, Kanada, Intia, Etelä-Afrikka, itäinen Afrikka, Australia) (ks. luku 15).

On myös syytä katsoa, miten oman modernin valtiomme suora esimuoto Ruotsin kuningaskunta sai alkunsa: Vuonna 1521 Ruotsalaiset aateliset nousivat Kustaa Vaasan johdolla kapinaan tanskalaisia vastaan. Ruotsalaiset saivat sodan käyntiä varten suuria lainoja Lyypekin mahtavan kaupunkivaltion pankkiireilta. Voiton jälkeen Kustaa kruunattiin Ruotsin kuninkaaksi 1523, mutta lainoja erääntyi maksettavaksi. Saksalaisen munkin, Wittembergin yliopiston nuoren professorin Martin Lutherin kritiikki katolisen kirkon vääristyneitä käytänteitä kohtaan tarjosi oivan mahdollisuuden. Lutherin mukaan kirkon oli pitäydyttävä kristillisiin pyhiin toimituksiin ja kristillisen evankeliumin ja opin opetukseen; maalliset asiat tuli jättää maallisille hallitsijoille ja hallintoelimille. Lutherin opetus oli saanut saksalaisissa ruhtinaskunnissa ja kaupungeissa paljon kannatusta. Kannatusta oli myös Tukholmassa erityisesti saksalaisten kauppiaiden keskuudessa. Kustaa Vaasa hallinto tarttui tähän. Katolisen kirkon hiippakuntien ja luostareiden hallinnoima omaisuus kuului kansalla – ja kansan todellinen edustaja ja johtaja oli kuningas. Vuonna 1527 kirkollisten tahojen verottamat ja hallitsevat viljelysmaat (n. 20 % kaikista viljelysmaista) otettiin kruunun verotettaviksi ja hiippakuntien ja luostareiden arvometallivarantoja takavarikoitiin. Lainojen lyhennykset saatiin maksuun, ja Ruotsin kuningaskunta säilytti asemansa kiinnostavana sijoituskohteena. Katolisen kirkon ja kaupunkien hallinnollinen osaaminen ja oppinut papisto otettiin palvelemaan kuningaskunnan keskusjohtoista hallintoja ja sen kehittämistä. Vastaavia kehityskulkuja toteutui myös Tanskassa, Englannissa, Alankomaissa, Sveitsissä ja saksalaisissa ja ruhtinaskunnissa ja kaupungeissa.

Lyypekkiläisten investoinnit olivat onnistuneet. Keskusjohtoinen Ruotsin kuningaskunta, modernin Ruotsin valtion ja myös modernin Suomen valtion, suora esimuoto oli tullut perustetuksi.

Ihmisen tutkimus ja sen menetelmät

Pääteoksessaan ***Leviathan (1651)*** Hobbes pyrkii esittämään kattavan johdonmukaisen teorian yhteiskunnallisen järjestyksen perusteista. Yhteiskunta koostuu osista, ihmisyksilöistä. Lähtökohtana on se, millaisia ihmiset ovat ja millaiset tekijät ihmisiä liikuttavat: Muiden elollisten olentojen tavoin ihminen **pyrkii luonnostaan säilyttämään oman olemassaolonsa eli välttämään kuolemaa**. Muiden eläinten tavoin **ihmisyksilöt** pyrkivät **säilymään elossa ja tyydyttämään halujaan ja välttämään tuskaa**. Hobbesilaista ihmiskuvaa voi sanoa egoistiseksi, individualistiseksi ja hedonistiseksi.

Ihmisluontoon kuuluvat **kuvittelukyky ja järkevyy**s, jonka Hobbes ymmärtää **välineelliseksi rationaalisuudeksi**. Luontainen itsesäilytys, nautinnon tavoittelu ja pyrkimys muiden

arvostukseen ja kunnioitukseen asettavat ihmisille tavoitteet. Tiedollinen ja muu järkevä ajattelu etsii keinoja niiden toteuttamiseen.

Hobbes esittää myös vaikutusvaltaisen näkemyksen **ihmisyksilön vapaudesta**:

”VAPAUS tarkoittaa oikeastaan vastustuksen puuttumista, ja vastustuksella tarkoitan liikkeen ulkonaisia esteteitä. [. . .] Sillä aina kun jokin on niin sidottu tai ympäröity, ettei se voi liikkua kuin tietyssä tilassa, jonka määrää jonkin ulkopuolisen kappaleen vastustus, me sanomme, että sillä ei ole vapautta mennä pidemmälle. [. . .]

Ja tämän varsinaisen ja yleisesti hyväksytyyn merkityksen mukaan VAPAA IHMINEN on se, jota ei estetä tekemästä mitä hän tahtoo tehdä niissä asioissa, joita hän voimansa taitonsa mukaan pystyy tekemään.” (*Leviathan* II, xxi, s 189 –190).

Hobbesilainen **näkemyksellinen vapaudesta** on **negatiivinen** (ks. luku 4 ja 11). Hobbes asettuu tässä kuten monessa muussakin suhteessa oman aikansa **tasavaltalaisia näkemyksiä vastaan**. Tasavaltalaiset katsoivat vapauden toteutuvan tasaveroisten kansalaisten hallitessa yhdessä itseään lakien mukaan.

Hobbesin voi sanoa käyttävän **analyysin ja synteessin menetelmää**: ensin puretaan tutkittava kokonaisuus pienimpiin perusosiin ja otetaan sitten niistä lähtien selvää kokonaisuudesta. Yhteiskunta on ikään kuin osista toimiva mekanismi. Kun tunnetaan osien toimintaperiaatteet, voidaan tästä johtaa se, miten kokonaisuus toimii.

Luonnontila ja luonnonoikeus

Millainen sitten on ihmisten luontainen tila? Koska ihmisten luontaiset **kyvyt** ovat kutakuinkin **yhtäläiset, kukaan ei voi nousta valta-asemaan** alistamaan muita.

Luonnontilassa (state of nature) vallitsee **niukkuus**. Kaikki pyrkivät saavuttamaan samoja asioita. Niukkuus aiheuttaa **kilpailua**. ”Kilpailu saa ihmiset hyökkäämään hyödyn vuoksi, epäluottamus turvallisuuden vuoksi, turhamaisuus maineen vuoksi” (*Leviathan* I, xiii, s. 123).

Kukaan **ei voi luottaa** siihen, että saisi tavoittelemansa, eikä siihen, että saisi itse kylvettyään nostaa myös sadon. Ei kannata investoida. Luonnontila on **epäluottamuksen tila, sotatila, ”kaikkien sota kaikkia vastaan”**. Siitä, että ihmiset eivät luota toisiinsa, kertoo se, että he lukitsevat ovensa ja kantavat ovien lukitseminen ja miekan kantaminen ovat merkkejä siitä piilevästä epäluottamuksesta, jota ihmiset tuntevat toisiaan kohtaan. **Sota on seurausta järkevistä itsepuolustuksesta**, jokaisen luontaisesta pyrkimyksestä itsensäilytykseen.

Luonnollisen oikeuden mukaisuuden Hobbes kiteyttää **ihmisyksilön oikeuteen puolustaa omaa olemassaoloaan, millä tahansa keinolla**. Kaikkien sota juontuu jokaisen järkevistä itsepuolustuksesta, eikä mikään aseta perusteltuja rajoitteita itsepuolustus-oikeutta vastaan. Näin ollen luonnontilassa kukaan ei omista mitään, eikä kenelläkään ole mitään muitakaan oikeuksia.

Luonnontilassa saa järjellisen ajattelun mukaan **tehdä mitä tahansa elämänsä säilyttämiseksi**. On vapaus tehdä mitä vain tuon päämäärään eteen, "oikeus kaikkeen, jopa toisen ruumiiseen". Ihmisiä kuitenkin ajaa pois luonnontilasta juuri pyrkimys itsensä säilyttämiseen, **kuolemanpelko**.

Järjellisen luonnolliset lait ja rauhan edellytykset

Miten **sotatilasta päästään rauhantilaan** eli luottamuksen tilaan, johon jokaisen haku häntä? Järkevällä ajattelulla voi käsittää, mitkä seikat ovat rauhan edellytyksenä rauhalle. Rauhan käytännölliset periaatteet asettavat järjellä käsitettävät luonnolliset lait.

Hobbes siis **erottaa** toisistaan **luonnonoikeuden** (*the natural right*, lat. *jus naturale*) ja **luonnolliset lait** (*laws of nature*, lat. *lex naturalis*). Järjellinen ajattelu kieltää tuhoamasta omaa elämäänsä ja olla tekemättä sitä, mikä on elämän säilymisen edellytyksenä. Ero lain ja oikeuden välillä vastaa eroa määräyksen ja vapauden välillä.

Luonnon **kaksi** ensimmäistä peruslakia ovat: **(1) rauhan edistäminen** ja **(2) rauhansopimus eli luopuminen oikeudesta kaikkeen**. **Luopuminen** oikeudesta kaikkeen tarkoittaa oman vapauden rajoittamista. Kyse on **luopumisesta oikeudesta** estää toista toteuttamasta luonnollista oikeuttaan. Tällöin joko kieltäydytään oikeudesta tai siirretään oikeus ottamalla velvollisuus. epäoikeudenmukaisuus on tuon vapaaehtoisesti otetun velvollisuuden tyhjäksi tekemistä

Hobbesin mukaan vapaaehtoiset **teot pyrkivät aina saamaan jotakin hyvää itselle**. Oikeuden luovutus siis tehdään, jotta saataisiin jokin toinen oikeus tai jotakin muuta hyvää.

Sopimus on siis keskinäinen oikeuksien siirto. Mutta on kysyttävä: **milloin sopimus on pätevä ja pitävä?**

Luonnontilassa sopimusta ei ole mahdollista, koska **ei** ole mitään järkeviä perusteita odottaa toisen osapuolen pitävän siitä kiinni. Sopimus voi olla voimassa, jos on joku tekijä, jonka vuoksi osapuolet voivat olla **varmoja** siitä, että toinen toimii sopimuksen mukaan. Mutta miten tämän voi varmistaa?

Tarvitaan jokin **ulkopuolinen voima eli valta**, joka takaa, että kunkin kannattaa rajoittaa omaa toimintaansa. Tämä valta joko estää muiden vahingoittamisen tai tekee muiden vahingoittamisen kannattamattomaksi (kun siitä seuraisi vahingoittajalle jotakin epäedullista).

Hobbes käy läpi ison joukon **luonnollisia järjellä käsitettäviä lakeja**. Näitä ovat muun muassa seuraavat: On oltava oikeudenmukainen eli pidettävä tehdyt sopimukset (3. laki). Pahaa ei saa kostaa pahalla, vaan perusteena jonkin pahan kuten rangaistuksen tuottamiselle toiselle voi olla vain näin siten aikaansaatu tuleva hyvä (7. laki).

Luonnolliset lait ovat **järjellä käsitettäviä** ja näin ollen **ikuisia**: ne velvoittavat haluamaan niiden toteutusta (lat. *in foro interno*) mutta eivät aina velvoita niiden toteuttamiseen (lat. *in foro externo*). Luonnontilassa järkevät olennot, kyllä käsittävät, mikä on periaatteessa

oikein ja järkevää. Mutta oman turvallisuuden tavoittelu ja epäluottamus toisiin oikeuttaa sivuuttamaan kaikki rajoitteet. Luonnollisia järkeviä lakeja koskeva tiede on Hobbesin mukaan ainoa oikeaa moraalifilosofiaa. Hobbes on siis monessa suhteessa luonnonoikeusperinteen jatkaja.

Valtio - keinotekoinen suvereeni

Kuinka sitten voi syntyä tuo ulkoinen **valta**, joka on sopimusten sitovuuden edellytyksenä? Kuinka luonnontilasta päästään rauhan tilaan tai tilaan, josta Hobbes käyttää nimityksiä **common-wealth** ja **civill ctate**?

Tuota tilaa ylläpitävää valtaa Hobbes kutsuu myös nimellä "Leviathan" ja **suvereeni** (*sovereign*). Sen valta on ehdoton ja luonnolliset ihmiset ovat sen **alamaisia**. Suvereeni valta voi syntyä joko **vallanluovutuksella tai valloituksella**. Jos joku valta toimii suvereenina eli pystyy tosiasiallisesti takaamaan rauhan, se on suvereeni riippumatta alkuperästä. Suvereeni on **keinotekoinen persoona**. – Hobbesin oman määritelmän mukaanhan kellään luonnollisella henkilöllä ei voi olla ylivaltaa muihin nähden.

Jos siis ihmiset voivat käsittää ja luottaa siihen, että joidenkin ihmisten yhdessä muodostamalla suvereenilla on heihin ehdoton valta, he käsittävät luonnontilan eli sotatilan lakanneen. Kun suvereeni, **valtio**, kykenee **estämään lakien rikkomista**, uskottavasti uhkaamaan rangaistuksilla ja käytännössä rankaisemaan, kenenkään ei ole järkevää rikkoa lakeja vastaan. Jokaisen on siis **järkevää luopua luonnollisesta oikeudestaan** kaikkeen ja noudattaa suvereenin vahvistamia luonnollisia lakeja.

Tehokkain keino rauhan ylläpitämiseksi on Hobbesin mukaan juuri se, että suvereeni valtio säätää lainsäädäntönsä järkevien luonnollisten lakien mukaiseksi. Alamaiset pitävät näin lakeja järkevinä ja itselleen edullisina: lakien noudattaminen on sekä sisäinen motivaatio (järkevät perusteet) että ulkoinen (rangaistuksen välttäminen).

Yhteiskunnallinen **oikeudenmukaisuus** edellyttää **oikeuksien siirtoa** eli **sopimusta**. Käytännön edellytyksenä sopimuksen sitovuudelle on siis kuitenkin jokin **ulkoinen valta**.

Suvereenin päämäärä ja **ainoa velvollisuus on itsensä ylläpitäminen eli rauhan takaaminen**. **Alamaisten vapaus** määrittyy valtion eli suvereenin määräämästä **laista**. Mitä laki ei kiellä sitä, on vapaus tehdä. Lain edellytyksenä on siis suvereenin tahto eli valta.

Suvereeni määrää myös harjoitettavan **uskonnon**. (Mutta uskonnon harjoittaminen ei voi vaikuttaa pelastukseen, sillä pelastus ei riipu ulkoisista teoista tai sanoista, vaan sisäisestä tilasta ja suhteesta suoraan Jumalaan).

Luonnontila ajatuskokeena

Sopimus (*contract*) **ei** siis Hobbesin mukaan missään nimessä **riitä** velvollisuuden perustaksi. Vasta **valta** voi luoda varmuuden, joka saa toimimaan toisiaan vahingoittamatta ja kaikkien edun mukaisesti.

Sopimuksellinen eli kontraktuaalinen näkökulma on **käsitteellinen** apuväline, jonka avulla muotoillaan käsitteellisesti toimijoiden keskinäisiä suhteita ja järkevän toiminnan perusteita. Kysymystä siitä, **voiko voidaanko luonnontilassa tehdä yhteiskuntasopimus, jolla perustetaan valtio**, voi siis pitää yhteiskuntafilosofisena **ajatuskokeena**.

teema HOBBSIN SUURI JÄLKIVAIKUTUS JA HOBBSILAISIA TEEMOJA NYKY-YHTEISKUNTAFILOSOFIASSA JA -TIETEISSÄ

Hobbesilaisella tutkimustavalla ja näkemyksellä luonnontilan, yhteiskuntasopimuksen ja valtiollisen vallan suhteesta on ollut suunnattoman suuri vaikutus myöhempään yhteiskuntafilosofiseen ja yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. 1600-luvun loppupuolella omanlaisiaan näkemyksiä luonnontilasta ja yhteiskuntasopimuksesta kehittivät muun muassa hollanninjuutalainen Baruch Spinoza, englantilainen John Locke ja saksalainen Samuel Pufendorff. 1700-luvulla yhteiskuntasopimusajattelua kehittivät taas David Hume, Jean-Jacques Rousseau ja Immanuel Kant.

1800-luvun kuluessa lähtien niin saksalaisessa kuin angloamerikkalaisessa oikeusfilosofisessa ja muussa oikeustieteellisessä tutkimuksessa vahvistui oikeuspositivistinen suuntaus. Oikeuspositivismin keskeisinä taustavaikuttajina on pidetty Hobbesia ja Jeremy Benthamia. Oikeuspositivistit kritisoivat luonnonoikeusteoreetikoita, joiden mukaan oikeuspäätöksissä pitäisi huomioida viime kädessä myös oikeudenmukaisuuden tai moraalin periaatteet. Oikeuspositivistit painottivat, että ero lain ja moraalin tai oikeudenmukaisuuden välillä. Hobbesilainen ajatus korostaa sitä, että laista tulee voimassa oleva, todellinen (positiivinen) laki ainoastaan suvereenin lainsäätäjän päätöksellä. 1900-luvulla oikeuspositivistista ajattelu kehittivät muun muassa Hans Kelsen ja H. L. A. Hart.

1900-luvun jälkipuoliskolla yhteiskuntafilosofiaan ja etiikkaan kontraktualistinen lähestymistapa palasi erityisesti yhdysvaltalaisen John Rawlsin, David Gauthierin ja T. M. Scanlonin tutkimusten myötä. Hobbesia enemmän heidän taustallaan vaikuttaa Immanuel Kantin deontologinen etiikka. Rawls käyttää oikeudenmukaisuusteoriassaan ajatuskoetta ”tietämättömyyden verhon” takana tehtävästä valinnasta. Rawlsin ajatuskokeessa ei ole kyse varsinaisesta luonnontilasta, mutta kylläkin eräänlaisesta varsinaista yhteiskuntajärjestystä edeltävästä kuvitteellisesta alkutilasta. (Ks. luku 11.)

Hobbesin jälkivaikutus ulottuu kuitenkin myös laajalle muuallekin yhteiskuntafilosofiseen ja yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Machiavellin ja Hobbesin suorasukainen tapa tutkia valtaa, vallankäyttötapoja ja vallan keskeisyyttä yhteiskunnallisessa elämässä teki yhteiskuntafilosofisesta tutkimuksesta vähemmän moralistista. Vallankäytön muotoja, olemassa olevia valtasuhteita ja ihmiselämän raadollisia puolia alettiin tutkia ilman, että olisi pitänyt jatkuvasti päivitellä kamaluuksia ja miettiä, miten vääryydet saadaan korjattua. 1800-luvulla kaunokirjallisuudessa ja kuvataiteessa tuli keskeiseksi suuntaukseksi realismi, joka pyrki näyttämään, miten asiat ovat, epämiellyttäviäkin asioita piilottelematta ja kaunistelematta. Poliitiikan tutkimuksessa ”poliittiseksi realismiksi” kutsutun lähestymistavan katsotaan lähtevän juuri Machiavellista ja Hobbesista. (Huom. Sanaa ”realismi” käytetään muilla filosofian osa-alueilla hyvin toisenlaisessa merkityksessä.)

John Locke: yksilöiden oikeudet asettavat rajat valtion vallalle

Myös **John Locke** (1632–1704) kirjoitti teoksensa **Tutkielma hallitusvallasta** vaikuttaakseen suoraan aikansa poliittisiin tapahtumiin. Locke kirjoitti teoksensa vuoden **1688** ”mainion

vallankumouksen” aikana. Se oli tarkoitettu perustelemaan parlamentin ja kuninkaan hallinnon välisiä valtasuhteita ja määrittelemään valtiollisen vallankäytön perusteita ja rajoja.

Locken mukaan **valtiollisen** lainsäädännön ja vallankäytön täytyy **perustua** hallittujen **suostumukseen**. Sen tehtävänä on turvata **yksilöiden luonnollisia oikeuksia**. Hobbesilta omaksutuilla luonnontilan ja yhteiskuntasopimuksen ajatuksilla on Locken yhteiskuntafilosofiassa tärkeä asema.

Mutta painotus on toinen: Hobbesilla painopiste on valtion ehdottoman vallan oikeutus, Lockella taas ihmisyyksilön oikeudet, joita valtiovallan on kunnioitettava. Toisin kuin Hobbes Locke myös sitoutuu moniin tasavaltalaisiin ihanteisiin ja ajatustapoihin.

Millainen on Locken mukaan tila, jossa kaikki **ihmiset** ovat **luonnostaan**?

”Se on täydellinen vapauden tila, jossa he voivat määrätä teoistaan, käyttää omaisuutta ja henkilöään luonnollisen lain rajoissa niin kuin katsovat soveliaaksi, kysymättä lupaa keneltäkään ja riippumatta kenenkään muun ihmisen tahdosta.

Se on myös yhtäläisyyden ja tasaveroisuuden tila, jossa kaikki valta ja oikeudenmukaisuus on vastavuoroista, eikä kenelläkään ole sitä enempää kuin toisella. [. . .]

Luonnontilaa hallitsee kaikkia velvoittava luonnollinen laki. Järki, joka on tuo laki, opettaa koko ihmiskunnalle – kaikille järkeä käyttäville – että koska kaikki ovat tasavertaisia ja itsenäisiä, kukaan ei saa vahingoittaa toisen elämää, terveyttä, vapautta eikä omaisuutta.” (*Tutkielma hallitusvallasta* II, 4, s. 46 ja 6, s. 48.)

Locke painottaa ihmisten keskinäiseen **yhteistyöhön** ohjaavia **myönteisiä piirteitä**. Locken **ihmiskuva ei** ole yhtä **pessimistinen** kuin Hobbesin. Locke kuitenkin esittää samantapaisen perusteen kuin Hobbeskin sille, miksi siirtyminen luonnontilasta järjestäytyneeseen yhteiskuntaan, valtioon, on järkevää. Ihmisten elämä ja omaisuus on valtiossa turvatumpaa.

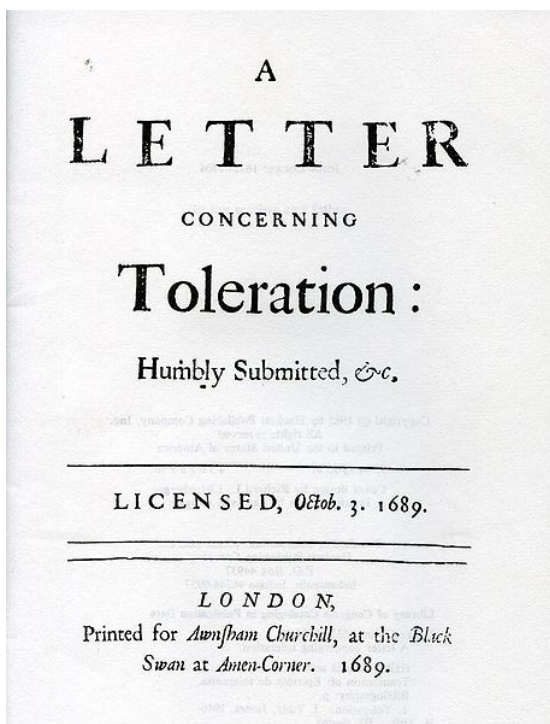
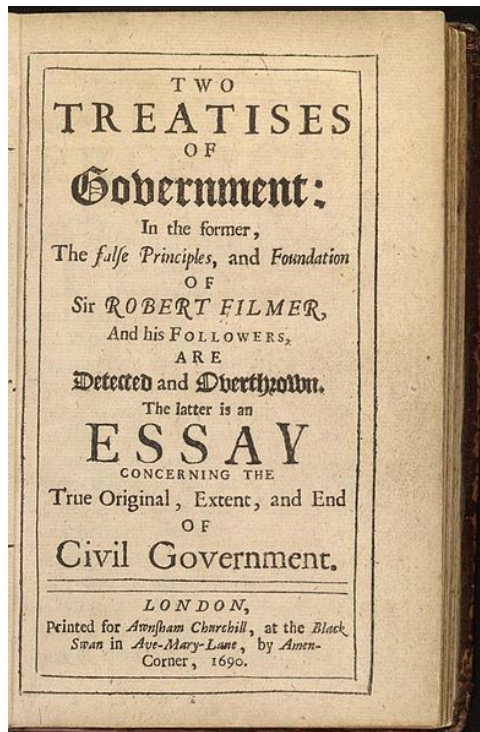
Valtio lakeineen tarvitaan hoitamaan tehokkaasti ihmisyyksilöiden oman henkilökohtaisen omaisuuden turvaamista. Locke itse asiassa katsoo **ihmisyyksilön omistavan itsensä**. Ensisijainen peruste sillä, että ihmisellä on oman ruumiillisen olemassaolonsa lisäksi muuta aineellista **omaisuutta**, on se, että hän on **omalla työllään** ja vaivannäöllään työstänyt ja ottanut käyttöönsä luonnonvaroja. Kun ihminen ikään kuin sekoittaa itsensä ulkopuolisiin kohteisiin omaa työtään, hänelle syntyy **luontainen omistusoikeus** niihin.

Locke on ensimmäinen yhteiskuntafilosofia, jonka ajattelun keskiössä ovat ihmisyyksilöiden, luonnolliset luovuttamattomat oikeudet. Keskeisin näistä on omistusoikeus itseensä ja työnsä tuotteisiin. Perustettavien **valtioiden** laki ja hallinto **eivät** saa **rikkoo** näitä **luonnollisia oikeuksia** vastaan. Ihmisyyksilöt voivat perustaa valtion yhteisellä sopimuksella. Mutta valtiovalta ja lainsäädäntö voi olla legitiimiä ja niiden alaisella kansalaisella on velvollisuus totella myös, jos laeilla ja niiden mukaan toimivilla viranomaisilla on ollut hänen **hiljainen hyväksyntänsä**. Pelkät omistukset, asuminen tai vaikkapa vain liikkuminenkin tietyn valtion lainmukaisilla hallinta-alueilla, on osoitus myöntymisestä sen lakien alaisuuteen.

Toisin kuin Hobbes, Locke katsoi, että **kapinan** valtiollisia vallanpitäjiä vastaan **voi olla perusteltua**. Jos valtion lait tai hallinto eivät täytä tehtäväänsä ihmisyksilöiden oikeuksien turvaamisessa, kansalaisten voi olla oikeutettua ja järkevää pyrkiä vallankumoukseen uuden paremman valtiojärjestyksen perustamiseksi.

Kirjeessään suvaitsevaisuudesta (1689) Locke puolusti **uskonnonvapautta**. Yksi perusteluista kritisoi suoraan Hobbesin näkemystä, jonka mukaan uskonnollinen kiihkoilu ja erimielisyydet aiheuttavat yhteiskunnallista levottomuutta. Locken mukaan pikemmin juuri **valtiovallan tiukka suvaitsematon suhtautuminen** erilaisiin kristillisiin vähemmistöryhmiin **ruokkii** turhia **vastakkainasetteluita**. – Eräessä vastakirjoituksessa *Kirjettä suvaitsevaisuudesta* epäiltiin ateistiseksi naamioiduksi katoliseksi salajuoneksi Englannin anglikaanisen valtiokirkon horjuttamiseksi.

Ammatiltaan Locke oli lääkäri mutta hän teki merkittävää tutkimusta useilla eri filosofian osa-alueilla. Hänen epistemologiset ja kasvatusteoreettiset tutkimuksensa ovat olleet tärkeitä ja vaikutusvaltaisia. Kaikkein suorimmin ja välittömimmin **vaikuttivat** kuitenkin hänen yhteiskuntafilosofiset kirjoituksensa – jotka julkaistiin alun perin nimettöminä ja jotka Locke tunnusti kirjallisesti omikseen vasta aivan viimeisinä elinvuosinaan. Locken vaikutus **1700-luvun valistusajatteluun** oli hyvin suuri. 1700-luvun loppupuolella sekä pohjoisamerikkalaisille että ranskalaisille tasavaltalaisille perusteluita **vallankumouksille** tarjosivat Locke ja tämän vanavedessä kulkeneet kuten Jean-Jacques Rousseau ja Thomas Paine.

Locken *Tutkielma hallitusvallasta* ja *Kirje suvaitsevaisuudesta* julkaistiin vuonna 1689. (Ensimmäisen nimiösivulle on kuitenkin merkitty virheellisesti vasta seuraava vuosi 1690.) Kumpikin julkaistiin vailla tekijän nimeä. Kirje suvaitsevaisuudesta julkaistiin alunperin latinaksi Hollannissa, jossa valtiollinen sensuuri ei ollut yhtä tiukkaa. Locken ystävä julkaisi sen englanninkielisen käännöksen Lontoossa Locken tietämättä ilman lupaa. (Kuvan

lähde: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Locke_treatises_of_government_page.jpg, vierailtu 22.11.2020.)

Jean-Jacques Rousseau: omaisuuden turmelemasta ”luonnontilasta” kansalaisten todelliseen yhteiseen vapauteen

Jean-Jacques Rousseau (1712—1778) yhteiskuntafilosofiassa yhdistyvät Locken tavoin **tasavaltalaisuus** ja **yhteiskuntasopimusajattelu**. Mutta Rousseau ajattelu ennakoiki myös monin tavoin sitä, mitä Hegel ja Marx tulivat tekemään yhteiskuntafilosofiassa. Rousseau tuo yhteiskuntafilosofiaan ensimmäistä kertaa ajatuksen **yhteiskuntien historiallisesta muutoksesta**.

Jo Platon, Aristoteles ja muut antiikin ajattelijat olivat tietysti käsitelleet valtiomuotojen muuttumista lainsäädäntömuutosten, vallankumousten ja muiden tekijöiden myötävaikutuksesta. Mutta 1700-luvulle asti filosofit ja muut oppineet olivat katsoneet aiempien ihmisten elämän- ja ajattelutapojen olevan pääpiirteissään omiensa kaltaisia ja aiempien yhteiskuntien olevan pääpiirteissään oman aikansa yhteiskuntien kaltaisia. Hobbesin ja Locken ajattelussa ihmiset järjestäytyneessä yhteiskunnassa ovat samoja ihmisiä kuin mitä he olivat luonnontilassa. Rousseau taas katsoo **ihmisten muuttuvan historiallisen muutoksen myötä** toisenlaisiksi. Rousseau tuo yhteiskuntafilosofiaan **kulttuurisen evoluution** ajatuksen.

Tutkielmassa ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista (1755) Rousseau esittää, että sivistyminen tai yhteiskunnallistuminen on merkinnyt ihmisille muutosta huonompaan. Valistusajan oppineet puhuvat tieteiden, taiteiden ja yhteiskuntien edistyksestä, mutta Rousseau – taitava kirjailija kun on – kääntää kuvion pääläelleen:

”Ensimmäinen ihminen, joka maa-alueen rajattuaan keksi sanoa: *tämä on minun* ja löysi vielä ihmisiä, jotka olivat tarpeeksi yksinkertaisia uskoakseen sen, oli kansalaisyhteiskunnan todellinen perustaja. Miltä kaikilta rikoksilta, sodilta, murhilta, kauhuilta ja kurjuudelta ihmiskunta olisikaan säästynyt, jos joku olisi kiskonut hänen aidanpylväänsä maasta tai täyttänyt hänen rajaojansa ja huutanut kanssaihmisilleen: Älkää kuunnelko tuota huijaria, olette hukassa jos unohdatte että maan hedelmät kuuluvat kaikille eikä maa kuulu kenellekään!” (Tutkielma II, s. 72.)

Lockelle keskeinen luonnollinen oikeus oli yksilön oikeus omaisuuteensa. Rousseau esittää, että **yhteiskunnallisten epäkohtien ja kauheuksien alkuperä on yksityisomaisuudessa**. Luonnontilasta, jossa ihmiset elivät sopuisasti, yksityisomaisuus vie yksityisten pyyteiden, kilpailun, epäluottamuksen ja vallantavoittelun myötä lopulta siihen, ettei ”kansoilla ole enää johtajia ja lakeja vaan pelkästään tyranneja”. Lopulta palataan taas siihen, että kaikki ovat tasavertaisia, mutta eri tavalla kuin alkuperäisessä luonnontilassa: ”tasavertaisia, koska he eivät ole mitään”. ”Kaikki palautuu yhteen ja ainoaan vahvemman lakiin ja sitä kautta uuteen luonnontilaan, joka on erilainen kuin se josta lähdimme, koska se oli luonnontila kaikessa puhtaudessaan, tämä taas äärimmäisen korruption hedelmä.” Tässä tilassa despoottisen hallitsijan kukistamista on syytä arvioida juridisesti aivan yhtä paljon kuin on arvioita juridisesti hänen sortavia tekojaan allaan olevia kohtaan. (Tutkielma II, s. 104—105.)

Hobbesilainen ”luonnontila” on kaikkien sota kaikkia vastaan, jossa voimalla otetaan, mitä saadaan. Tämä ei siis Rousseau mukaan ole mikään todellinen ihmisten luontainen tila. **Yhteiskunnalliset omistus- ja valtasuhteet** tekevät **ihmisistä sellaisia** kuin he ovat. Toisista olosuhteet voivat tehdä petoja toisia ihmisiä kohtaan, toisista toisenlaiset olosuhteet vaikkapa tyytyväisiä orjia. ”Jokainen orjuudessa syntynyt ihminen syntyy orjuuteen, mikään ei ole sen varmempaa”, Rousseau kirjoittaa teoksessaan *Yhteiskuntasopimuksesta* (I, 2, s. 40–41). Kukaan ihminen **ei ole luontaisesti orja**, vaan **kahleet muokkaavat** hänen luontonsa orjan luonnoksi.

Yhteiskuntasopimuksesta (1762) on Rousseauin vaikutusvaltaisin teos. Nykyisten ihmisten on hylättävä se eriarvoisten suhteiden ja väkivaltaisen alistamisen tila, johon he ovat sukupolvien myötä alkuperäisestä luonnontilasta taantuneet. Heidän on yhdistyttävä ja löydettävä järkevät, heille yhteisesti hyvät tavoitteet ja lait. Järkevän keskustelun myötä kansalaisyhteiskunta voi löytää sellaisen ”**yleistahton**”, joka ei ole vain tavoiteltujen yksityisten etujen summa. Myöntyminen tällaisen **suoran demokraattisen** kokouksen säätämille **järkeville laeille on todellista vapautta**. Lakien muotoiluissa voivat apuna olla yksittäiset viisaat ”lainlaatijat” tai tällaisten ryhmät – mutta laista, joka määrittää myös omistukset, tulee perusteltu ja velvoittava ainoastaan kansan eli kansalaisten kokouksen yhteisestä tahdosta. Kukaan ei alistu kenenkään toisen tahdon alle, kun jokainen myöntyy siihen yleistahdon, jossa itsekkin on osallisena.

”Yhteiskuntasopimuksessa menettää ihminen luonnollisen vapautensa ja rajoittamattoman oikeuden kaikkeen, mikä häntä houkuttelee ja mihin hän yltää; toisaalta voittaa hän kansalaisvapauden ja omistusoikeuden kaikkeen siihen, mitä hän pitää hallussaan. Jotta emme erehtyisi molempien tilojen etuja punnitessamme, on meidän tarkoin eroitettava luonnollinen vapaus, jonka rajoina ovat vain yksilön voimat, kansalaisvapaudesta, jota rajoittaa yleistahdo, sekä hallussaanpitäminen, joka on vain voiman tulosta tai ensimmäisen valtaajan oikeutta, omistusoikeudesta, joka saattaa nojautua ainoastaan todelliseen oikeusperusteeseen.” (*Yhteiskuntasopimuksesta* I, 8, s. 59.)

Rousseau katsoi tällaisen suoran demokraattisen päätöksenteon ja vapauden soveltuvan vain kohtalaisen **pienille yhteiskunnille**. Hän itse oli **Geneven kaupunkitasavallan kansalainen**. *Yhteiskuntasopimuksesta* ja muut Rousseauin kirjoitukset saivat aikaan suuri vaikutuksia. Seuraavan sukupolven saksalaiset filosofit jatkoivat teoreettisesti hänen aiheidensa kehittelyä. **Ranskassa** *Yhteiskuntasopimuksesta* oli vuonna 1789 alkaneen **vallankumouksen** tärkeimpiä aatteellisia innoittajia.

1700-luvun puolivälissä liberalistisen ajattelun kehitys oli jo hyvässä vauhdissa. Rousseau kuitenkin edusti **perinteisempää tasavaltalaisuutta**. Yksilönvapauden sijaan hän korosti poliittisen yhteisön yhteistä vapautta. Liberalismin puolestapuhujat kuten Benjamin Constant pitivät Rousseauin edustamaa yhteisöllistä, ”antiikkista” vapauskäsitystä moderneihin yhteiskuntiin sopimattomana. Rousseauin näkemys vapaudesta on liitetty **positiivisiin vapausnäkemys**in. (Ks. luku 4 ja 10.)

Lainatut teokset

Thomas Hobbes, *Leviathan, eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (suom. Tuomo Aho, Vastapaino, Tampere 1999; *Leviathan*, 1651).

John Locke, *Tutkielma hallitusvallasta* (suom. Mikko Yrjönsuuri, Gaudeamus, Helsinki 1995; *Second Treatise of Government* 1689).

Jean-Jacques Rousseau, *Tutkielmassa ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* (suom. Ville Keynäs, Vastapaino, Tampere 2000; *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1755).

Jean-Jacques Rousseau, *Yhteiskuntasopimuksesta* (suom. J. V. Lehtonen, Karisto, Hämeenlinnan 1997 [1918]; *Du contrat social*, 1762).

Lisää aiheesta

Pasi Toiviainen, ["Yhteiskuntasopimus ja Suomi – pohdintoja sivistysvaltion takamailta"](#) (Yle, Tiedeblogi, 11.9.2015).

Kari Saastamoinen, "Oliko Hobbes epäonnistunut liberalisti?" (*Tiede & edistys* 2/2000).

Tehtäviä

Lue Carl Barksin ankkatarina ["Roope-setä joutuu maksamaan vanhan velan"](#) (*Aku Ankka* 1/2018). Ankat sekä Lipi Luikuri apulaisineen joutuvat tarinassa (s. 15–23) myrskyn vuoksi tavallisen yhteiskuntajärjestyksen ulkopuolelle, ikään kuin "luonnontilaan". Mitä "luonnontilalla" voidaan yhteiskuntafilosofiassa tarkoittaa? Millaisia kysymyksiä tai aiheita tarinan luonnontilakohtaus nostaa esille?

Voit hyödyntää myös Barksin tarinaa kommentoivaa juttua ["Ankkojen kanssa kansalaisyhteiskunnasta luonnontilaan ja takaisin"](#) (niin & näin 1/2020, verkkoversio).

aineisto, tehtävä GARRETT HARDIN: "YHTEISLAIDUNTEN TRAGEDIA"

(ks. alla Tehtävien lopussa)

teema, tehtävä VANGINDILEMMA JA VAPAAMATKUSTAMINEN: YHTEISKUNTAFILOSOFINEN PELITEORIA (ks. luku 5; ks. myös vessapaperikeissi luvussa 1).

Kuuntele **Juhani Pietarisen** Thomas Hobbesia ja John Lockeä käsittelevä esitelmä ["Vapauden ja omistamisen onni"](#) (2006, Yle, Elävä arkisto, 18 min).

- Millainen teoreettinen ongelma vapauden kohdalla kohdattiin?
- Millainen näkemys Hobbesilla on vapaudesta?
- Miten Hobbesin ja Locken sopi hyvin yhteen kehittyvän markkinatalouden kanssa?
- Miksi Lockeä voi kutsua "liberalismin isäksi"?

- Millainen näkemys Lockella on ihmisen suhteesta omaan persoonaansa?
 - Miten Locke perustelee yksityisen omistamisen luonnollisena oikeutena?
- Miksi tämä näkemys on omana aikanaan radikaali?**

Lue Carl Barksin tarina ["Aku Ankka ja kultainen kypärä"](#) (*Aku Ankka 9/1955, maksumuurin takana*). Tarina on ilmestynyt myös mm. kokoelmassa *Aku Ankka ja kultainen kypärä*. Tarina on selvästi absurdi. Mutta ajatuskokeen tavoin se nostaa esille yhteiskuntafilosofisia kysymyksiä muun muassa sopimuksista, omaisuudesta, kolonialismin ja imperialismin perusteluista ja korruptiosta.

- Millainen perustelu esitetään sille, että Amerikka kuuluu Sipi Siniselle?
- Kaarle Suuri ja muut kuninkaas eivät koskaan tehneet mainitun laista sopimusta Roomassa. Esikuvana kuvitteelliselle sopimukselle voi kuitenkin olla niin sanottu "Tordesillasin sopimus" vuodelta 1494. Mitä siinä sovittiin ja kuinka se vaikutti Amerikkojen historiaan? Mitä Barks siis mahtaa sopimuksella ja tarinansa aiheella miettiä?
- Miten käy museonjohtajalle, lakimiehelle ja Aku Ankalle, kun kukin vuorollaan saa kypärän haltuunsa? Mitä kypärä symboloi?

Venäläisen Andrei Zvjagintsevin elokuva vuodelta 2014 on nimeltään *Leviathan*. Elokuvasa on paljon yhteiskuntafilosofisia teemoja. **Mihin nimi *Leviathan* mahtaa Zvjagintsevin elokuvassa viitata?**

aineisto, tehtävä GARRETT HARDIN: "YHTEISLAIDUNTEN TRAGEDIA"

Alun perin vuonna 1968 julkaistun Garrett Hardinin vaikutusvaltaisen esseen "Yhteislaidunten tragedia", 2011 varsinaisena aiheena on väestönkasvu seurauksineen. Artikkelinsa lopussa hän toteaa, että ihmiskunnan olisi tiedostettava välttämätön tarve rajoittaa lisääntymistä: "Mikään tekninen ratkaisu ei voi pelastaa meitä ylikansoittumisen aiheuttamalta kurjuudelta. Lisääntymisvapaus vie kaiken perikatoon." Hardin oli evoluutiobiologi mutta tässä esseessä hän esittää selkeästi ja havainnollisesti erään nyky-yhteiskuntafilosofian keskeisen aiheen. Vaikka "Yhteislaidunten tragedia" -essee kärjittää ja on kaikkea muuta kuin ongelmaton, sitä pidetään kuitenkin pienimuotoisena modernina klassikkona.

Vaikka väestönkasvu saattaa edelleenkin olla kaikkein polttavin ympäristökysymys, väestön kasvua koskevat osiot on jätetty pois. Otteissa tulee esille Hardinin ajatuskoe ja yleisempi argumentti. Hardin käsittelee saastumista ja hänen käsittelytapansa on hyvä lähtökohta ilmastonlämpenemisen problematiikan tarkastelemiselle.

kysymyksiä tekstistä (sopivat pohjaksi laajemmille töille)

- Anna esimerkkejä muista ympäristö- tai yhteiskunnallisista ongelmista, jotka voi hahmottaa vastaavan yhteisresurssin käytön ongelmana.
- Millaisia ratkaisutapoja tällaisiin ongelmiin Hardin esittää?
- Oikeastaan Hardin muotoilee esimerkkinsä avulla saman ongelman, jota jo Thomas Hobbes käsitteli laajasti. Vertaa hobbesilaista luonnontilan ajatuskoetta ratkaisuihin Hardinin ajatuskokeeseen ja ratkaisuehdotukseen.
- Miksi ilmaston lämpenemisen voi sanoa olevan luonteeltaan vastaava ongelma? Millainen olisi hobbesilainen ratkaisutapa ongelmaan?

Vapaiden yhteislaidunten tragedia

[...]

Kuvittele kaikille avoin laidunmaa. Jokaisen karjankasvattajan voi olettaa vievän laitumelle mahdollisimman paljon karjaa. Näin voidaankin menetellä jopa vuosisatojen ajan heimosotien, karjan varastelun ja sairauksien pitäessä sekä ihmisten että heidän kasvattamiensa eläinten määrän hyvin maan kantokyvyn rajoissa. Mutta viimein koittavat pitkään kaivatut rauhalliset ajat – ja samalla saapuu vääjäämätön tilinteon hetki. Silloin yhteislaidunten sisäinen logiikka nimittäin saa kaiken kääntymään armottomasti murhenäytelmäksi.

Rationaalisena olentona karjankasvattaja pyrkii luonnollisesti kasvattamaan karjansa määrän mahdollisimman suureksi. Enemmän tai vähemmän tietoisesti, joko ääneen tai hiljaa mielessään, hän kysyy: ”Miten *minä* hyödyn, jos kasvatan karjaani vielä yhdellä päällä?” Tällä hyödyllä on sekä kielteinen että myönteinen puolensa: 1) Myönteisenä tekijänä toimii eläimen tuotto. Koska karjankasvattajamme saa itselleen eläimen koko tuoton, myönteinen hyöty on lähes +1. 2) Kielteisenä tekijänä taas toimii eläimen aiheuttama lisäys laitumen liikkakäyttöön. Laitumen liikkakäytön tuottama hyödyn vähennys jakautuu kuitenkin kaikille karjankasvattajille. Yksittäisen omia päätöksistään tekevän karjankasvattajan osuus on siis vain murto-osa vähentyneestä kokonaisuhyödystä -1.

Kun rationaalinen karjankasvattajamme laskee yhteen nämä häntä hyödyttävät tai haittaavat osatekijät, hänen ainoa järkevä johtopäätöksensä on päättää kasvattaa karjansa lukua, ensin yhdellä, ja sitten vielä yhdellä, ja sitten vielä... Samaan johtopäätökseen päätyy jokainen yhteismaalla karjaansa laiduntava. Käsillä on tragedia. Heidät on kaikki sidottu järjestelmään, joka ajaa jokaisen heistä kasvattamaan karjansa määrää rajattomasti – vaikka maailma on rajallinen. Kaikki rynnivät kohti lopputuloksena olevaa hävitystä, vaikka jokainen tavoittelee vain omaa parastaan yhteiskunnassa, jossa uskotaan vapaaseen yhteismaan käyttöön. Mutta vapaa laiduntaminen yhteismaalla koituu kaikkien tuhoksi.

Tuohan nyt on itsestään selvää, saattaa moni sanoa. Olisikin! Tavallaan ihmiset ovat kyllä ottaneet asiasta opikseen jo vuosituhansien ajan. Mutta evoluutio on vain tavannut suosia psyykkistä taipumusta kieltää nämä tosiasiat. Jokaiselle yksilölle on näet etua siitä, että hän sivuuttaa nämä tosiasiat, vaikka yhteiskunta, johon hän itse osaltaan kuuluu, kokonaisuudessaan tästä kärsiikin.

Kasvatus voi ehkäistä luonnollista taipumusta vääryyteen, mutta tämän tietämyksen perusteita tulisi kerrata väsymättä sukupolvesta sukupolveen. Tiedon hukkaamisen helppous käy hyvin ilmi tapauksesta, joka sattui jokunen vuosi sitten Massa chusettsin Leominsterissa. Kaupungin keskustan pysäköintimittarit peitettiin joulun alla huovilla, joissa sanottiin: ”Ei saa avata ennen joulua. Pormestari ja kaupunginvaltuusto tarjoavat ilmaisen pysäköinnin.” Kaupunginisät olivat toisin sanoen luoneet yhteismaajärjestelmän juuri silloin, kun muutoinkin liian vähäisiin tiloihin kohdistui kasvava kysyntä. (Lienee vieläpä syytä olettaa kyynisesti, että tämä takapajuinen toimenpide toi heille enemmän ääniä kuin he sen vuoksi menettivät.)

Yhteislaidunten logiikka on kyllä pääpiirteissään ollut tiedossa pitkään, ehkä maanviljelyn kehittämisestä tai yksityisen maaomaisuuden keksimisestä lähtien. Mutta se on ymmärretty lähinnä erityistapaukseksi ymmärtämättä sen logiikan yleispätevyyttä riittävästi. Esimerkiksi Keskilännessä valtion maata vuokraavilla karjatilallisilla ei omana aikanamme näytä olevan asiasta kuin hämärä käsitys: he vaativat jatkuvasti liittovaltion viranomaisilta lupia kasvattaa laumojensa päälukua, vaikka ylilaiduntaminen aiheuttaa eroosiota ja lisää syömäkeltomien rikkakasvien määrää. Vastaavasti maailman valtameret joutuvat jatkuvasti kärsimään ehtymättömästä uskosta yhteislaidunten aatteeseen. Iankaiken on kaikunut vaatimus ”merten vapaudesta”, ja rannikkovaltiot ovat kutakuinkin automaattisesti vastanneet myöntävästi: tunnustamalla uskoa ”valtamerien varojen ehtymättömyyteen” kala- ja valaslajit saatetaan yksi toisensa perään sukupuuton partaalle.

Myös kansallispuistoissa voidaan nähdä, miten yhteislaidunten tragedia toimii. Ovathan ne edelleen avoinna kaikille, ilman rajoituksia. Mutta nämä alueet ovat laajuudeltaan rajallisia – on vain yksi Yosemite Valley – kun väestö sen sijaan näyttää kasvavan rajattomasti. Ne arvokkaat asiat, joiden vuoksi vierailijat näille alueille hakeutuvat, surkastuvat vääjäämättä. On selvää, että jollei kansallispuistojen luonteeseen yhteismaana puututa, niillä ei kohta ole enää mitään arvoa kenellekään.

Mitä kansallispuistoille pitäisi tehdä? Vaihtoehtoja on monia. Ne voidaan myydä yksityisomaisuudeksi. Ne voidaan pitää julkisena omaisuutena mutta säädellä sisäänpääsyoikeuden myöntämistä. Sisäänpääsylupa voisi määräytyä varallisuuden mukaan, huutokaupan perusteella. Tai se voisi määräytyä sovittuihin mittapuihin perustuvien ansioiden perusteella. Tai se voisi pohjautua arvontaan. Tai se voisi määräytyä saapumisjärjestyksen eli jonottamisen perusteella. Pidän näitä kaikkia sinänsä järjellisinä mahdollisuuksina. Jokaista niistä on myös mahdollista vastustaa. Mutta jokin tällainen rajoittava peruste on valittava – muutoin hyväksytään kansallispuistoiksi nimettyjen yhteismaiden tuhoutuminen.

Saastuminen

Myös saastumisongelmissa on käänteisesti kysymys yhteislaidunten tragediasta. Näissä tapauksissa yhteismaista ei oteta mitään irti, vaan niihin tuodaan jotakin. Esimerkiksi vesistöihin päästetään kemiallisia, radioaktiivisia ja viemärijätteitä sekä lauhdevesiä, ilmaan myrkyllisiä tai muuten vaarallisia kaasuja, ja näkyville kylvetään epämiellyttäviä ja luotaantyöntäviä mainoksia.

Tällaisissa tapauksissa tehtäviä hyötylaskelmia voi verrata edellä esitettyihin. Rationaalinen ihminen huomaa, että hänelle koituvat haitat hänen itsensä tuottamista päästöistä tai jätteistä ovat pienemmät kuin mitä häneltä menisi aiheuttamiensa haittojen ehkäisemiseen esimerkiksi puhdistamalla päästöjä etukäteen. Koska sama pätee meihin kaikkiin, olemme lukittuina ”oman pesän likaajien” järjestelmään niin kauan kuin käyttydymme riippumattomina, rationaalisina ja vapaina yksityisyrittäjinä.

Silloin kun yhteislaitumet toimivat ruokakorin tavoin, tragedia voidaan välttää yksityisomistuksen tai muiden muodollisesti sen kaltaisten järjestelyjen avulla. Mutta ilmaa ja vettä ympärillämme ei voi aidata. Yhteislaidunten tragedioiden estäminen edellyttää siis tällaisissa tunkioiden kaltaisissa tapauksissa toisenlaisia keinoja kuten pakottavia lakeja tai veroja, joiden vuoksi saastuttajalle tulee halvemmaksi puhdistaa päästönsä kuin laskea ne puhdistamattomina menemään. Tällaisten ongelmien ratkaisemisessa ei ole edistytty läheskään siinä määrin kuin ensin mainittujen. Itse asiassa saastuttamista suosii juuri yksityisomistuksen luonnetta koskeva käsityksemme, joka estää kuluttamasta maan voimavaroja loppuun. Esimerkiksi joen rannalla tuotantoa harjoittava tehtailija, jonka omaisuus ulottuu joen keskivaiheille saakka, ei useinkaan pysty näkemään, miksi hänellä ei olisi luonnollista oikeutta sotkea oman ovensa edestä virtaavaa vettä. Lakeja, jotka laahaavat aina perässä, olisi paikattava ja soviteltava vastaamaan tätä vasta tuoreeltaan havaittua yhteislaidunten ominaisuutta tarkasti.

Saastumisongelma seuraa väestön kasvusta. Yksinäiselle uudisraivaajalle ei ollut juurikaan väliä, mihin hän jätteensä tuuppassi. ”Virtaava vesi puhdistuu itsestään kymmenen mailin matkalla”, tapasi vaarini sanoa. Hänen poikavuosinaan, jolloin väkeä oli paljon vähemmän, myytti olikin vielä riittävän lähellä totuutta. Mutta väestön pakkautuessa yhä tiiviimmin luonnostaan toimiva kemiallinen ja biologinen kierrätysprosessi ylikuormittuu ja aletaan tarvita uudenlaista omistusoikeuksien määrittelyä.

Miten itsehillintää edistetään lainsäädännöllä?

[. . .] Perinteiset moraalissäännöt ovat olleet muotoa ”Ei saa..”, eivätkä ne siis ole pystyneet ottamaan huomioon kulloistenkin olosuhteiden erityisvaatimuksia. Muodoltaan yhteiskuntiemme lait ovat edelleen perinteisten moraalissääntöjen kaltaisia ja siksi ne soveltuvat huonosti ohjaamaan monimutkaista, ihmisiä pullollaan olevaa, muuttuvaa maailmaa. Hätävaroiksi on kehitetty ratkaisumallia, jossa säädettyjä lakeja täydentävät viranomaisten hallinnolliset päätökset. Koska käytännössä on mahdotonta määrittellä kaikkia niitä ehtoja, joita vaikkapa roskien turvallinen polttaminen takapihalla tai savusumussa autoilu edellyttäisivät, yksityiskohdista määrääminen on säilytetty sinänsä laillisille hallintoviranomaisille. Mutta tämä tuottaa viranomaispäätöksentekoa, jota on syytä pelätä jo antiikissa esitetyillä perusteilla: quid custodiet ipsos custodes eli ”Kuka vartioi vartijoita?” John Adamsin sanoin ”lakien on hallittava, ei ihmisten”. Juuri yrittäessään arvioida tekojen moraalisuutta kokonaisjärjestelmän kannalta hallintoviranomaiset ovat erityisen alttiita korruptoitumiselle – eli ihmiset tahtovat astua hallitsemaan lakien sijaan.

Kieltäviä lakeja on helppo säätää (vaikka niiden saattaminen voimaan ei välttämättä ole yhtä helppoa). Mutta miten voisimme säädellä itsehillintää laeilla? Kokemus osoittaa, että parhaiten tämä käy laillisten hallintoviranomaisten päätäntävällän avulla. Jos korruptiota karttavan asenteen katsotaan tyystin puhuvan laillisten viranomaisten toimeenpanemaa hallinnointia vastaan, käytettävissä olevaa keinovalikoimaa rajoitetaan tarpeettomasti. Mutta "vartijoiden vahtimisen" täytyy olla jatkuvasti mielessä muistuttamassa vaaroista, joita ei täysin voida välttää. Suurena haasteena onkin kehittää sellaisia korjaavia palautejärjestelmiä, joita tarvittaisiin hallinnoivien "vartijoiden" pitämiseksi rehellisinä. On löydettävä perusteluja sekä korjaavien palautejärjestelmien tarpeellisuudelle että "vartioiville" hallintoviranomaisille annettaville asemille ja valtuuksille. [. . .]

Jos ylipäättään pitää puhua vastuullisuudesta, ehdotan, että sanaa käytettäisiin Charles Frankelin käyttämässä merkityksessä: "Vastuullisuus on tarkkojen yhteiskunnallisten järjestelyjen tuote." Frankelin mukaan tarvitaan siis yhteiskunnallisia järjestelyjä, ei propagandavalistusta. [. . .]

Keskinäisesti hyväksytyt keskinäiset pakotteet

Vastuullisuutta tuottavat yhteiskunnalliset järjestelyt luovat aina jonkinlaisia pakotteita. Ajatellaan vaikkapa pankkiryöstäjää. Hänhän ottaa pankista rahaa niin kuin se olisi yhteismaan heinää. Miten tällaisia toimia sitten pyritään estämään? Mahdollisten pankkiryöstäjien käyttäytymiseen ei todellakaan koeteta vaikuttaa vain vetoamalla heidän vastuulliseen omaantuntoonsa. Sen sijaan, että luottaisimme vain vetoavaan propagandaan, seuraamme Frankelin mallia: asiat pyritään järjestämään niin, ettei pankkia voida käyttää kuin yhteismaata. Tällöin tietysti mahdollisten pankkiryöstäjien vapautta rajoitetaan selvästi, mutta sitä ei jäädä juuri murehtimaan.

Pankkiryöstöissä moraaliset seikat eivät tuota päänvaivaa, koska tällaista toimintaa pidetään tyystin kiellettyinä. "Pankkeja ei saa ryöstää", olemme valmiita sanomaan pohtimatta mahdollisia poikkeustapauksia millään tavalla. Mutta myös itsehillintää voidaan tuottaa pakottein. Verotus on hyvä pakottava keino. Vastaavasti keskustoihin ostoksille tulevia kannustetaan käyttämään parkkitilaa kohtuullisesti pystyttämällä esimerkiksi pysäköintimittareita tai keräämällä ruuhkamaksuja. Kansalaisia ei siis varsinaisesti kielletä pysäköimästä, ja usein pysäköintitilaa saa jopa käyttää niin pitkään kun haluaa – mutta mitä pitempään pysäköi, sitä kalliimmaksi se käy. Ei siis aseteta kieltoja vaan tarkasti painotettuja vaihtoehtoja. Jos Madison Avenuen mainosmiehiltä kysytään, niin tämä on vain yhdenlaista suostuttelua. Itse kyllä kutsuisin sitä kainostelematta pakottamiseksi.

Useimmille liberalisteille pakottaminen on kirosana, mutta asiaan voidaan kyllä vaikuttaa. Rumat sanat saadaan näet puhtaammiksi, kun ne tuodaan ikään kuin valoon hokemalla niitä yhä uudestaan ilman anteeksipyytelyä tai nolostumista. Monille pakottamisesta tulee mieleen ajatus etäisten ja vastuuttomien virkamiesten satunnaisista määräyksistä, mutta pakottamiseen ei välttämättä tarvitse kuulua mitään tällaista. Ehdotan ainoastaan sellaista keskinäistä pakottamista, josta sopii pakottamisen kohteeksi joutuvien ihmisten enemmistö.

Vaikka pakotteet olisivatkin keskinäisesti sovittuja, meidän ei silti tarvitsisi pitää niistä. Meidän ei edes tarvitse esittää pitävämme niistä, kukapa nyt veroistakaan nauttii. Ainahan niistä nuristaan. Hyväksymme kuitenkin pakolliset verot, sillä tajuamme, että piittaamattomat hyötyisivät verojen vapaaehtoisuudesta. Säädamme siis veroja ja kannatamme (nuristen) veroja ja muita toimintaa ohjaavia pakotteita juuri pelastuaksemme yhteislaidunten kauhuilta.

Vaihtoehdon ei välttämättä tarvitse olla täydellisen oikeudenmukainen ollakseen kuitenkin yhteislaidunta parempi. Maan ja muun aineellisen omaisuuden kohdalla on usein valittu vaihtoehtoksi yksityisen omistuksen ja sen perimyksen turvaaminen laeilla. Järjestelmä ei liene täysin oikeudenmukainen. [. . .] Vaihtoehtona yhteislaitumet ovat jotakin aivan liian kauheaa edes ajateltavaksi. Jopa epäoikeudenmukaisuus on parempi kuin täydellinen tuho. [. . .]

Välttämättömyden tiedostaminen

[. . .] Yhteislaitumet ovat perusteltuja vain asutuksen ollessa harvaa, jos silloinkaan. Väestömäärän kasvaessa yhteislaitumet on pitänyt vähitellen hylätä yhä useammassa asiassa. Ensimmäinen luovuttiin yhteismaasta ruoan keräämisessä rajaamalla viljely- ja laiduntamisalueet ja sitten metsästyks- ja

kalastusalueet. Eivätkä nämä rajoitukset ole vieläkään toteutuneet maailmanlaajuisesti. Myöhemmin huomattiin, että jätteiden ja päästöjenkin kohdalla olisi luovuttava yhteismaasta. Länsimaissa kotitalousjätteitä koskevat rajoitukset on hyväksytty hyvin kattavasti. Autojen, tehtaiden, tuholaismyrkkujen, lannoitteiden ja ydinenergian tuotannon päästöissä kiistat jatkuvat vielä. Yhteislaidunten ongelmien tunnistaminen on alkutekijöissään, kun ajatellaan, mikä on miellyttävää tai epämiellyttävää. Julkisilla paikoilla tuotettujen ääniaaltojen rajoituksia on vielä tuskin lainkaan. [. .]

Aina kun jonkin yhteislaitumen käyttöä rajoitetaan, puututaan joidenkin ihmisten henkilökohtaiseen vapauteen. Aikoja sitten tehdyt rajoitteet on tapana hyväksyä, koska nykyään kukaan ei enää huomaa valittaa asiasta. Kun ehdotetaan uusia rajoitteita, alkaa älämölöäminen ”oikeuksien” ja ”vapauksien” perään. Mutta mitä tarkoittaa ”vapaus”? Kun ihmiset sopivat yhdessä laeista, jotka kieltävät rosvoamisen, ihmiset eivät menetä vapauttaan vaan heistä tulee vapaampia. Yhteislaidunten logiikkaan jumiutuneet yksilöt ovat vapaita vain tuhon tuottamiseen. Mutta kun he käsittävät keskinäisten pakotteiden välttämättömyyden, heidän on mahdollista toteuttaa muita tavoitteita. Hegel lienee todennut, että ”vapaus on välttämättömyyden tiedostamista”. [. .]

Garrett Hardin, ”Yhteislaidunten tragedia” (suom. Niko Noponen, teoksessa *Kiista yhteismaista*, toim. Simo Kyllönen ym., niin & näin, Tampere 2011, s. 41—60; ”The tragedy of the commons”, 1968). Otteet s. 41, 42, 46—52 ja 56—60.

Ks. myös mm.

[”Yhteismaan ongelma” \(Wikipedia\)](#)

Simo Kyllönen, ”Ilmastokysymys ja demokraattinen päätöksenteko (teoksessa [Ajatuksia ilmastoetiikasta](#), toim. Teea Kortetmäki ym., SoPhi 123, Jyväskylän yliopisto 2013).

Materiaalit osiossa [Ilmastonmuutos filosofian opetuksessa \(Open ilmasto-opas-verkkosivusto\)](#).

Jyrki Konkka, [”Vapaamatkustajien yhteiskunta” \(niin & näin 4/2003\)](#).

Liberalismi: yksilönvapaus ja haittaperiaate

1600-luvun jälkipuoliskon yhteiskuntasopimusteoriat toimivat pohjana uudella laisella poliittisella ja yhteiskuntafilosofisella suuntauksella, liberalismilla. Liberalistit katsovat vapauden kuuluvan yksilöille, joita suojaavat oikeudet. Yksilöiden vapauden rajoittamisen ainoaksi perusteeksi liberalismissa esitettiin haittaperiaatetta.

1700-luvun valistusajasta liberalistiseen ajatteluun juurtui optimistinen usko ihmisyksilöiden ja yhteiskuntien edistykseen. Liberalistit pitivät vapaata taloudellista toimintaa lähtökohtaisesti oikeutettuna ja kannatettavana. Liberalismista kehittyi modernin länsimaisen kulttuurin johtava poliittinen ja yhteiskuntafilosofinen aate.

Nimensä mukaisesti **liberalismi** siis korostaa vapautta, erityisesti **yksilöiden vapautta**. Mutta ajatus vapaudesta kytkeytyy myös ajatukseen ”**vapaista yhteiskunnista**”, jollaisiin viitataan usein myös nimityksillä ”**vapaat länsimaiset demokraattiset yhteiskunnat**”, ”**liberaalidemokraattiset yhteiskunnat**” tai ”**liberaalit parlamentaariset demokratiat**”.

Liberalistisen ajattelun **taustalla** vaikuttaa **tasavaltalainen perinne**. Tasavaltalainen poliittinen käytäntö instituutioineen ja tasavaltalainen yhteiskuntafilosofia syntyivät ja kehittyivät kuitenkin suhteellisen pienissä kaupunkivaltioyhteiskunnissa (ks. luvut 6, 7 ja 8). Liberalistinen ajattelu taas **syntyi, kehittyi ja levisi** varhaisella uudella ajalla **laajemmissa** yhteiskunnissa, **keskusjohtoisissa kuningaskunnissa**. Nämä olivat modernien **valtioiden** edeltäjiä.

Liberalismin taustalla ja osana sitä on ehdottomasti myös 1600- ja 1700-lukujen **yhteiskuntasopimusajattelu** (ks. luku 9). Liberalistinen ajattelu ja toiminta vastusti tasavaltalaiseen tapaan sääty-yhteiskunnan perittyjä asemia ja rakenteita ja absolutistista kuningashallintoa. Tasavaltalaisesta perinteestä liberalismi peri ihanteet vapaista ja **tasavaroisista kansalaisista** sekä **demokratiasta** ja **lakisääteisestä vallan hajauttamisesta**.

Liberalismin käsittelyä hankaloittavat ainakin seuraavat tekijät: Sitä on **monenlaista**. On oikeistoliberalismia, vasemmistoliberalismia, talousliberalismia, sosiaaliliberalismia, uusliberalismia, libertarismiakin ja muuta. Liberalismi ei ole vain aate muiden joukossa, vaan **kulttuurimme läpitunkeva ajattelutapa**. Siksi voi puhua myös yleisemmin liberalistisesta ajattelusta. Lisäksi sanat ”liberaali” ja ”liberaalinen” tarkoittavat joskus samaa kuin ”liberalisti” ja ”liberalistinen” mutteivat aina.

teema, menetelmät ”LIBERALISTI”, ”LIBERAALI” JA ”KONSERVATIIVI”: SELKEYTETÄÄN TERMINOLOGIAA JA KÄSITTEISTÖÄ

Liberaalisuuden ja liberalismien välillä voi tehdä eron. Suomenkieliseen filosofiaan erottelu sopii hyvin ja on jonkin verran käytössä; yleisessä kielenkäytössä ei juurikaan. Liberaalisuus tarkoittaa yleisessä kielenkäytössä vapaamielisyyttä, joka tulee lähelle suvaitsevaisuutta ja avarakatseisuutta. Liberaali henkilö on avoin uusille näkemyksille ja tavoille ja suhtautuu myötämielisesti erilaiseen elämäntapoihin. Vastinparina on

tällöin usein ”konservatiivisuus”, joka tällöin ymmärretään vanhoillisuutena, kapeakatseisuutena, epäilevänä asenteena uusia elämäntapoja ja yhteiskunnallisia muutoksia kohtaan tai hieman myönteisemmin ilmaistuna perinteisten elämäntapojen ja arvostusten kunnioittamisena ja säilyttämisenä.

Käytännössä liberalismi aatteena ja yhteiskuntafilosofisena suuntauksena on tietysti liittynyt avomieliseen ja uudistushenkisyyteen eli liberaalisuuteen. Mutta monet liberalismiin kannattajat ovat joissakin suhteissa konservatiiveja. Käsitteellinen ja terminologinen erottelu on kuitenkin hyödyllinen: silloin on mahdollista tuoda selvemmin esille, että joku voi kannattaa tai edustaa yhteiskuntafilosofista tai aatteellista liberalismia ja olla olematta liberaali; tai että joku voi olla liberaali mutta suhtautua liberalismiin kriittisesti tai kielteisesti.

Nämä eivät ole vain kuvitteellisia vaihtoehtoja. Liberalistit ovat kyllä varmasti tavallisesti kohtalaisen liberaaleja, mutta esimerkiksi oikeistolainen talousliberalismi yhdistyy usein konservatiivisuuteen. Toisaalta monet anarkistisen, marxilaisen ja feministisen yhteiskuntafilosofian tai aatteen edustajat ovat liberaaleja mutta kriittisiä liberalistisen yhteiskuntafilosofian suhteen. (Anarkismista ks. tehtävä alla.)

Palataan vielä erotteluun liberaalisuuden ja konservatiivisuuden välillä. Arkikielessä ne tarkoittavat usein suvaitsevaista uudistusmielisyyttä ja vanhoillista perinteistä arvoista kiinni pitämistä. On kuitenkin huomattava, että sanoilla ”konservatiivinen” ja ”konservatiivi” on useita merkityksiä. Jos konservatismilla viitataan oikeistolaiseen talousliberalismiin, joka korostaa markkinoita ja vastustaa julkisen talouden suurta asemaa yhteiskunnassa, monet konservatiivit ovat tietysti asenteiltaan liberaaleja ja yhteiskunnallisesti uudistushenkisiä. Varsinkin konservatiivisuus on myös lähtökohtaisesti suhteellista: säilyttäviä tai puolustavia ollaan aina suhteessa johonkin, ja tämä jokin voi tietysti vaihdella paljonkin. Tässä mielessä hyvinvointivaltion puolustajat ovat tietysti konservatiiveja, kuten myös vaikkapa kaikki ne, jotka kannattavat nykyisen sukupuolineutraalin avioliittolainsäädännön säilyttämistä.

Kun puhutaan konservatiivisuudesta ja liberaalisuudesta on siis aina tarvittaessa hyvä tarkistaa, minkä suhteen ollaan suvaitsevia ja uudistushenkisiä tai vanhoillisia ja säilyttäviä. Näistä syistä on hyvä tehdä ero liberalismiin ja liberalistien sekä liberaalisuuden ja liberaalien välillä.

Liberalismin poliittisen aatteen juuret palaavat suurelta osin mutteivat kokonaan Englantiin. Nyky-yhteiskuntafilosofian tutkimuksessa englantia on ehdoton valtiakieli. Tämä sotkee terminologiaa kuvioita entisestään. Englannin kielessä ei ole sanaa ”*liberalist*”, on vain *liberal* – jolla on paljon erilaisia merkityksiä. Filosofiasa ja politiikan teoriassa sillä viitataan liberalismiin (*liberalism*). Mutta *liberal* voi tarkoittaa uudistusmielisyyttä, edistysmielisyyttä, suvaitsevaisuutta, vapaamielistä ja avointa tai Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa tietyn puolueen jäsentä tai poliittisen suuntauksen edustajaa. Mainittakoon nyt vain, että nykypäivän yhdysvaltalaisessa poliittisessa kulttuurissa *liberal* tarkoittaa joskus samaa kuin ”sosialisti”, ja vastaavasti *conservative* joissakin yhteyksissä jotakin, jota meillä taas kutsuttaisiin ”uusliberaaliksi”.

Yksilöt vapaina ja uhkana toisilleen, yksilöiden lähtökohtainen tasa-arvo ja yksilöiden oikeudet

Liberalismin korostaman tavoitteena ja periaatteena on se, että **yksilöiden** pitäisi olla **mahdollisimman vapaita**. Koska liberalistinen ihmiskäsitys lähtee ihmisen yksilöllisyydestä ja omasta yksilöllisestä vapaudesta, liberalismi on lähtökohtaisesti myös **tasa-arvoa** korostavaa, **egalitaarista**. Ihmiset voivat tietysti rajoittaa toistensa vapautta ja vahingoittaa toisiaan monilla tavoilla. Sen ajatuksen taustalla, että **ihmisyksilöt** myös **muodostavat toisilleen uhan**, piilee hobbesilainen ja lockelainen ajatus **luonnontilasta**, vaikkei tätä 1800- ja 1900-lukujen liberalistisessa ajattelussa aina tavattukaan tuoda esiin.

Yksilöiden yhteiskunnallisen vapauden maksimoiminen ja kysymys valtion vallan ja tehtävien perusteluista ja legitimitetistä kytkeytyvät oleellisesti toisiinsa. **Valtion ensisijainen tehtävä** on **yksilöiden vapauden mahdollistaminen ja turvaaminen**. Toisaalta valtion vallankäytön perusteltavuuden lähtökohtana on se, että julkisen vallan käyttämisen tavoilla ja sitä käyttävillä henkilöillä on ihmisten **hyväksyntä**. Ajatus periytyy liberalismiin erityisesti Lockelta. Liberalistisessa kuten sopimusteoreettisessa eli kontraktualistisessa ajattelussa ei edellytetä, että kaikkien kesken oli sovittu, ketkä käyttävät valtaa ja miten. Mutta **julkiselle vallankäytölle** on oltava muiden **suostumus**. Tämän liberalistit ovat 1700-luvulta lähtien yhdistäneet pitkälti edustukselliseen parlamentaariseen demokratiaan.

Mihin valtiollisen järjestelmän vallankäytön legitimitetti siis perustuu? Valtion on turvattava **yksilöiden yhtäläinen vapaus**. Valtion hallintojärjestelmän, lainsäädännön ja julkista valtaa käyttävien henkilöiden aseman perustana on **kansanvaltaisuus** ymmärrettynä **kansalaisten suostumuksena**. Näin liberalismissa yksilön vapaus, tasa-arvo ja edustuksellinen demokratia kytkeytyvät toisiinsa.

Koska keskeisintä on yksilöiden vapaus, **lainsäädännön on sisällyttävä** keskeiset kansalaisten oikeudet, **perusoikeudet**. Liberalistiseen ajatteluun kuuluu kuitenkin ajatus, että jokaisella yksilöllä on häntä ja hänen vapauttaan turvaavia oikeuksia, vaikka valtion lainsäädäntö ei näitä oikeuksia määrittelisikään ja takaisi. **Taustalla** on lockelainen ajatus **luonnollisista oikeuksista**, joita **valtioiden lakien tulee kunnioittaa, täsmentää ja turvata**. Liberalistisessa perinteessä keskeisessä roolissa ovat Yhdysvaltain perustuslakiin lisätty perusoikeuksien listaus, *Bill of Rights* (1789–1791), sekä Ranskan vallankumouksen *Ihmisen ja kansalaisoikeuksien julistus* (1789). Kumpaankin näistä vaikutti huomattavasti John Locken *Tutkielma hallitusvallasta*, ja häntä pidetään yhtenä varhaisena liberalistisen ajattelun kehittäjänä.

Moderni **ihmisoikeusajattelu** on siis peräisin liberalismista. Suhtautuminen ajatukseen ihmisten luonnollisista oikeuksista tai ihmisoikeuksista ei kuitenkaan ole ollut liberalistisessa ajattelussa kritiikittömän myönteistä. Jeremy Bentham, John Stuart Mill ja muut keskeiset 1800-luvun englantilaiset liberalistit olivat utilitaristeja. He pitivät valtion takaamia oikeuksia keskeisenä, tärkeänä välineenä ihmisten vapauden ja siten myös hyvinvoinnin edistämiseen. Perinteistä puhetta luonnollisesta oikeudenmukaisuudesta ja luontaisista ihmisoikeuksista he pitivät kuitenkin turhana höpötyksenä.

Haittaperiaate

John Stuart Millin (1806—1873) esseen *Vapaudesta* (1859) tarkoituksena on puolustaa seuraavaa yksinkertaista periaatetta:

”ainoa päämäärä, joka antaa ihmisille, yksityisesti tai yhteisesti, valtuutuksen puuttua keiden tahansa toisten toiminnan vapauteen, on itsepuolustus. Ainoa tarkoitus, jota varten voidaan oikeutetusti käyttää valtaa jonkun järjestäytyneen yhteiskunnan jäsenen yli, vastoin hänen tahtoaan, on tarkoitus estää muille aiheutuvaa haittaa. Riittävä valtuutusta ei anna se, että tämä tapahtuisi hänen omaksi, ruumiilliseksi tai moraaliseksi, hyväkseen. Häntä ei saa oikeutetusti pakottaa tekemään tai estää tekemästä jotain sen vuoksi, että hänen olisi parempi tehdä niin, sen vuoksi, että se tekisi hänet onnellisemmaksi, sen vuoksi, että muitten mielestä olisi viisaampaa tai jopa oikein tehdä niin. Nämä ovat hyviä perusteita nuhdella häntä tai keskustella perustellen hänen kanssaan, tai vakuuttaa tai taivuttaa häntä, mutta eivät hänen pakottamiseensa tai hänen tavoittamisekseen ikävissä tarkoituksissa, mikäli hän toimii toisin. Oikeuttaakseen viimeksi mainitut, on tahdottava estää häntä tekemästä jotakin, joka tuottaisi pahaa jollekulle muulle. Ainoa osan kenen tahansa ihmisen käytöstä, joka edellyttää kuuliaisuutta yhteiskunnalle, on se, joka koskee muita. Siinä osassa, joka koskee vain häntä itseään, on hänen riippumattomuutensa, oikeutetusti, ehdotonta. Itsensä ylitse, oman ruumiinsa ja mielensä suhteen, on yksilöllä suvereeni valta.” (*Vapaudesta*, luku I.)

Yksilöiden vapaus ja valtion perustelu liittyvät siis toisiinsa: **julkisen valtiollisen vallan tehtävänä on suojella ihmisiä toisiaan vastaan. Ihmisyksilö on vapaa, oikeutetusti vapaa, tekemään kaikkea muuta paitsi vahingoittamaan toisia.** Niin liberalistisessä teoreettisessa keskustelussa kuin modernien valtioiden nykykäytännössä aihe on jatkuvasti esillä. Vaikka **haittaperiaatteen** normatiivisena eettisenä periaatteena ei kyseenalaistettaisi, ei tämä lopeta kiistoja. Erimielisyydet voivat tietysti koskea sitä, mikä on haitallista ja toisia vahingoittavaa. (Haittaperiaatteesta, englanniksi *principle of harm*, käytetään suomeksi joskus myös nimitystä vahinkoperiaate.)

Haittaperiaate kieltää siis vain vahingoittamista toisia. Liberalistisessa ajattelussa lähdetään siitä, että tavallisella **aikuiselle ihmiselle kuuluu vapaus tehdä asioita, jotka ovat hänelle itselleen vahingollisia.** Liberalismi ei siis hyväksy aikuisten ihmisten vapauden rajoittamista **paternalistisin perustein.**

teema HAITTAPERIAATE JA SANANVAPAAUS

Haittaperiaate liittyy muun muassa sananvapauteen, jota moderneissa länsimaisissa demokraattisissa yhteiskunnissa on pidetty tärkeässä arvossa. Voidaanko sanomisiini rajoittaa, jos sanomani vahingoittaa toisia? Henkinen mielipaha on ihmiselle haitallista. Onko sananvapautta siis rajoitettava?

”Englannissa talouden liberalisoinnin kanssa kulki käsi kädessä vaatimus painoliiketoimintaa haittaavien verojen, lupien ja ankarien rangaistusten poistamisesta”, kirjoittaa sananvapaudesta väitöskirjatutkimuksen tehnyt Riku Neuvonen (2012, s. 70): ”John Stuart Millin esittämien klassisen liberaalin sananvapauserittelyn tunnetuimpien teesien mukaan avoin ja vapaa keskustelu takaa ihmiskunnan kehityksen.” Millin liberalismien keskiössä oli kuitenkin myös haittaperiaate.

Länsimaisissa demokraattisissa yhteiskunnissa asiaan löydettiin kohtalaisen toimiva ratkaisu: julkiset viranomaiset eivät harjoita ennakkosensuuria. Sanan- ja ilmaisunvapautta ei siis rajoiteta viranomaisten etukäteistoimilla ja valvonnalla. Mutta mikäli joku aiheuttaa toiselle sanomisillaan perusteettomasti haittaa esimerkiksi kunnianloukkauksella tai yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämiseksi, hän syyllistyy lain kieltämään rikokseen.

Kansalaiset ovat siis itse vastuussa siitä, että arvioivat sanomisiaan, viestittelyitään, esityksiään ja muita vastaavia sitä vasten, millaista haittaa laki kieltää aiheuttamasta muille. Mikäli on ilmeistä tai syytä epäillä, että joku aiheuttaa lainvastaista haittaa, hallintoviranomaiset (kuten poliisi) voivat laillisten perusteiden täytyessä puuttua asiaan ja tapaus on mahdollista saattaa oikeusistuimen käsiteltäväksi.

Lainattu kirjoitus: Riku Neuvonen, [”Taistelu sananvapauden rajoista ja käsitteistä” \(niin & näin 4/2012, s. 68–74\)](#). Ks. myös mm. Otto Lehto, ”Oikeus sananvapauteen: onko haitallisen puheen sallimisesta jotain hyötyä?”, ja Kimmo Nuotio, ”Miten vihapuhetta tulisi rajoittaa?” (molemmat teoksessa *Mitä oikeudet ovat?*, toim. Maija Aalto-Heinilä ja Visa Kurki, Gaudeamus, Helsinki 2019, s. 189–203 ja 204–217), Sami Syrjämäki, [”Miksi sananvapauden rajoittamisesta puhutaan?” \(niin & näin 2/2010\)](#), Maria Svanström, [”Sananvapaus, eettisyys, rajat” \(13.9.2013, Poliitikasta.fi\)](#) sekä Henrik Rydenfeldt, [”Sananvapaus on vastuuta” \(4.6.2014, Etiikka.fi\)](#).

Negatiivinen vapauskäsite: kansalaisten vapauden määrittelevät lait

Thomas Hobbes ei ollut liberalisti mutta kylläkin eräänlainen ”esi-liberalisti”. Valtion tehtävä on turvallisuuden takaaminen ja valtion jäsenten vapauden alan ja laajuuden määrittää valtion laki. Elämä on turvallista, kun ei tule vahingoitetuksi, ja tätä takaavat yksilöiden **lakisäätöiset oikeudet**. **Yksilöiden yhteiskunnallinen vapaus** on sitä, **mitä laki**, eli valtion asettamat rajoitteet ja määräykset, **ei kiellä**. Liberalistinen ajattelu seuraa pitkälti hobbesilaista **negatiivista vapauskäsitystä**. (Ks. luvut 4 ja 9.)

Utilitarismin ensimmäinen varsinainen kehittäjä **Jeremy Bentham** (1748–1832) oli keskeinen hobbesilaisen vapausnäkemyksen puolestapuhuja. Bentham esitti perusteluja lukuisille sellaisille **lainsäädäntöuudistuksille**, jotka olivat **liberalististen tavoitteiden mukaisia**, kuten **kansalaisten laajat oikeudet, orjuuden lakkauttaminen, julkaisuvapaus** sekä **valtion ja kirkon erottaminen**. Bentham ei puolustanut yksilöiden oikeuksia, koska olisi pitänyt niitä luonnollisina.

”Oikeusteorian alalla Bentham vastustaa kiivaasti luonnonoikeudellista ajattelutapaa ja hyökkää siksi muun muassa Ranskan vallankumouksen

julistamia luonnollisia ihmisoikeuksia vastaan. Puhe luonnollisista oikeuksista, kirjoittaa hän, ei ole ainoastaan höperyyttä (nonsense), vaan höperyyttä puujaloilla. Olemassaoleva oikeusjärjestys ei ole jonkin luonnollisen oikeuden ilmausta, vaan ilmentää kulloisenkin lainsäätäjän suvereenia tahtoa.” (Nordin 1999, s. 395.)

Ainoastaan **valtiollisesti voimaan saatettujen säädettyjen lakien** perusteella ihmisillä on voimassa olevia **oikeuksia**. Näkemystä kutsutaan **oikeuspositivismiksi**, ja modernin oikeusfilosofinen vastakkainasettelu luonnonoikeudellisten näkemysten ja oikeuspositivistisen näkemysten välillä on yksi suuri modernin yhteiskuntafilosofian kiista. Bentham puolusti laajoja lakisääteisiä kansalaisoikeuksia utilitaristisin perustein: valtion lainsäädännön ja hallinnon takaamat **oikeudet** on tehokas **keino** lisätä ihmisten **hyvinvointia**. (Ks. luku 16.)

Liberalismin teoreetikot myös **vastustivat** sellaista **vapauskäsitystä**, jonka mukaan **ihmisiä voitaisiin ”pakottaa vapauteen”** jonkinlaisen **yhteisön yhteisen vapauden nimissä**. Sellainen poliittisen yhteisön vapaus, joka oli keskeistä antiikin kaupunkitasavalloissa, alistaa yksilöiden vapauden yhteisökokonaisuuden vapaudelle. Antiikin demokraattis-tasavaltalaisissakaan kaupunkivaltioissa ei turvattu ja taattu kansalaisille lailla heitä suojelevia oikeuksia. Ateenan kaupunkivaltiossakin enemmistöpäätöksellä kuka tahansa saatettiin määrätä menettämään kansalasioikeutensa ja karkottaa ja tärkeissä viroissa toimineita kansalaisia saatettiin tuomita jopa kuolemaan, kun he epäonnistuivat tehtävissään.

Liberalistit liittivät tällaisen kollektivistisen näkemyksen erityisesti ranskan vallankumouksen keskeisenä aatteellisenä innoittajana toimineeseen Jean-Jacques Rousseau'hon. Rousseau ei hyväksynyt edustuksellista demokratiaa vaan katsoi suoran demokraattisen kansalaisten kokouksen muodostaman yleistahdon tekevän kansalaista vapaita. Ranskalainen **Benjamin Constant** (1767–1830) piti tällaisia antiikkisia poliittisia ihanteita moderniin yhteiskuntaan sopimattomina. Constant luonnosteli **modernia liberalistista näkemystä yksilöiden vapaudesta** vaikutusvaltaisella tavalla **verraten** sitä antiikin tasavaltojen **kollektiiviseen näkemykseen** poliittisesta vapaudesta. (Ks. luku 9.)

teema, aineisto BENJAMIN CONSTANT: MODERNI VAPAUS EROAA ANTIIKIN VAPAUESTA

Hyvät herrat, kysykään aluksi itseltänne, mitä meidän päiviemme englantilainen tai ranskalainen tai Amerikan Yhdysvaltojen asukas ymmärtää sanalla ”vapaus”. Kaikille heille se tarkoittaa oikeutta olla alistumatta muille kuin laeille, olla joutumatta pidätetyksi, vangituksi, tapetuksi, millään tavoin kaltoin kohdelluksi jonkun yhden tai useamman henkilön mielivallan tähden. Se merkitsee kaikille heille oikeutta lausua mielipiteensä, valita toimensa ja käyttää tai hyödyntää omaisuuttaan, vaikkapa sitä väärinkäyttääkin, mennä ja tulla lupia tarvitsematta, tekemättä tiliä vaikuttimistaan tai menetelmistään. Kaikille heille se tarkoittaa oikeutta käydä yhteen muiden yksilöiden kanssa keskustellakseen harrastuksistaan, harjoittaakseen yhdessä valitsemaansa jaettua kulttia tai vain viettääkseen arkensa tai tuokionsa tavalla, joka parhaiten myötäilee itse kunkin mieltymyksiä ja haaveita. Se on lopulta myös jokaiselle kuuluva

oikeus vaikuttaa hallituksen hallintoon, milloin nimittämällä tehtäväänsä kaikki tai tietyt virkamiehet, milloin edustamalla itse, esittämällä vuoroin anomuksia, vuoroin vaatimuksia, jotka viranomaisen on enemmän tai vähemmän pakko ottaa harkittavakseen. Verratkaa nyt tätä vapautta muinaiseen vapauteen. Antiikin vapaus koostui siitä, että harjoitettiin yhteisesti, jos kohta suoraan, useita kertakaikkisen täysivaltaisuuden osia, päätettiin julkisella paikalla sodasta ja rauhasta, solmittiin liittolaisuuksia vieraitten valtojen kanssa, äänestettiin laeista, esitettiin arvostelmia, tutkittiin tilejä, säädöksiä, hallintoelinten hoitamista, vertailtiin näitä koko väestön edessä, nostettiin syytteitä, langetettiin tuomioita tai vapautettiin epäilyksistä. Antiikin ihmiset kutsuivat tätä vapaudeksi, mutta samaan aikaan he myönsivät, että se ja yksilön täydellinen alamaisuus yhteiselle vallalle sopivat yhteen. Heidän huomastaan te tapaatte tuskin yhtäkään niistä nautinnoista, joitten äsken ymmärsimme muodostavan vapauden modernien ihmisten parissa. Kaikki yksityiset teot alistuvat ankaraan valvontaan. Mikään ei vastaa yksilöllistä riippumattomuutta sen enempää mielipiteenmuodostuksessa kuin toimenkuvan valinnassa, eikä varsinkaan uskonnossa. Oman uskonharjoituksen valinta, mitä me pidämme yhtenä kallisarvoisimmista oikeuksista, olisi näyttänyt antiikin ihmisistä rikokselta ja pyhänhäväistykseltä. [. .]

Meidän kuuluu siis olla paljon antiikinaikaista kiintyneempiä omaan yksilölliseen riippumattomuuteemme. Sillä kun antiikin ihmiset uhrasivat riippumattomuutensa poliittisten oikeuksien hyväksi, he luopuivat vähästä saadakseen paljon. Jos taas me uhraisimme samoin, antaisimme enemmän tavoittaaksemme vähemmän. Antiikin ihmisten päämääränä oli osallistua yhteisen isänmaan kaikkien kansalaisten jakamaan yhteiskunnalliseen valtaan: tätä he nimittivät vapaudeksi. Modernien ihmisten maalina on turvallisuus yksityisissä nautinnoissa: he kutsuvat vapaudeksi instituutioiden suomaan turvaa näille nautinnoille. [. .]

Yksilöllinen riippumattomuus on nykyihmisten ensisijainen tarve: sen vuoksi heiltä ei pidä koskaan vaatia uhrautumista poliittisen vapauden vakauttamiseksi. Tästä seuraa, että mikään niistä monista ja liiaksi kerskutuista laitoksista, jotka estivät antiikin tasavalloissa yksilönvapautta, ei ole hyväksyttävissä nykyaikana. [. .]

Benjamin Constant, "Antiikin vapaus ja nykyajan vapaus" (suom. Jarkko S. Tuusvuori, *niin & näin* 3/2008, s. 70—77; *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*, 1819).

Moniarvoisuus ja valtion neutraalisuus

Vapauden suhteen liberalistisessa ajattelussa on siis lähdetty negatiivisesta käsityksessä. Ei ole mitään vapauden sisältöä, jonka saavuttamalla tai johon yltämällä ihmisyksilö olisi jossakin tietyissä sisällöllisessä mielessä (positiivisessa mielessä) vapaa. Vapaa ihmisyksilö voi toteuttaa halujaan ja tavoitteitaan kuten parhaaksi näkee, ja nämä **halut ja tavoitteet** voivat tietysti **erota toisten vapaiden yksilöiden** haluista ja tavoitteista. **Negatiivinen vapauskäsitys** ja **individualistinen ihmiskäsitys** liittyvät luontevasti yhteen arvopluralismiin tai subjektivismiin arvojen tai hyvän suhteen. **Ei** ole mitään **yleistä ihmisloukkoa**, joka määrittäisi, **mikä on yleisesti ja kaikkien kohdalla ihmiselle hyvää**. Sitä, mitä pidetään hyvänä eli millaisia ovat kunkin arvot tai arvostuksia, vaihtelee. (Ks. luvut 4 ja 9.)

Liberalistiseen yhteiskuntafilosofiaan kytkeytyy siis tyypillisesti **eettinen arvopluralismi** eli ajatus siitä, että **arvoja** tai **hyviä asioita** voi olla **monia** ja että ne ovat **yhteismitattomia** tai **subjektiivisia**. Näin ollen sekä yksilöllä itsellään että erityisesti yksilöiden välillä voi olla **erilaisia käsityksiä ja ristiriitoja** arvoista tai siitä, mikä on hyvää. John Stuart Millin näkemys hyvästä oli pluralistinen, tällaista näkemystä ovat puolustaneet myös 1900-luvun keskeiset liberalismiin filosofit Isaiah Berlin ja John Rawls. (Ks. luku 11.)

Liberalistisessa ajattelussa on painotettu, että valtion oikeana perusteltuna tehtävänä on turvata ihmisten elämä ja vapaus. Klassisessa liberalismissa korostettiin vastaavasti, että **valtion ei pidä edistää minkään tietyn ryhmän elämäntapaa ja käsitystä hyvästä ihmiselämästä**. Valtion pitäisi olla uskonnollisten ja elämäntavallisten seikkojen suhteen **puolueeton**, neutraali. Tätä voidaan kutsua **valtion neutraliteetin periaatteeksi**. Selvimmin tämä on tullut historiallisesti esille siinä, miten liberalistien ohjelmaan kuului valtiollisen **uskonnonvapauden** edistäminen.

Moniarvoisuus, neutraliteettiperiaate ja liberalismiin lähtökohtaisesti kuulunut **suvaitsevaisuus** tuottavat kuitenkin sekä teoreettisia että käytännöllisiä dilemmoja: **Mihin asti suvaittava niitä, jotka eivät suvaitse muita?** Onko taattava lain suoja ja yhdistymisvapaus sellaisille aatteellisille, poliittisille, uskonnollisille tai muille yhteisöille, jotka vastustavat vallitsevaa liberalistista modernia valtiota?

Liberalistinen talousajattelu

Liberalistinen ajattelu liittyy oleellisesti sellaiseen taloudelliseen ajatteluun, jossa **yksityisomistus, sopimukset ja markkinat** ovat keskeisessä asemassa. Yksi liberalistisen ajattelun tärkeä haara on **talousliberalismi**, joka korostaa hyvän yhteiskunnan olevan oleellisesti **markkinayhteiskunta**. Liberalistisen talousajattelun **lähtökohtana** ovat **yksilöiden vapaus ja oikeudet**.

John Locke piti tärkeänä ja käsitteli paljon omistusoikeutta: lockelaisen ajattelun mukaan ihminen ikään kuin omistaa itsensä, ja koska hänellä on oikeus itseensä, hänen omien kykyjensä, työnsä ja vaivannäkönsä kautta tuottaa asioita, jotka kuuluvat hänen itseomistusoikeutensa piiriin. "Kun ihminen siirtää jotakin tilasta, johon luonto on sen tuottanut ja jättänyt, hän sekoittaa siihen omaa työtään, liittyy siihen omaansa ja siten tekee siitä omaisuuttaan" (Locke, *Tutkielma hallitusvallasta* V, 27, s. 67). Lyhyesti sanottuna **ihmisyksilön oma työ tuottaa oikeuden hänen työnsä tuotteisiin**. Locke kuitenkin huomautti, että yksilö saa ottaa käyttöönsä **luonnonvaroja** kuten maata viljeltäväksi, **kun niitä riittää tasapuolisesti kaikille** (mt. V, 33). **Mahdollisuuksien tasa-arvosta** tuli myöhemmässä liberalismissa tärkeä aihe. (Ks. luku 11.)

Locke käsitteli myös toista tapaa, jolla omistusoikeus voi syntyä: Se, joka omistaa voi vapaaehtoisesti luopua omistuksestaan, jonkun toisen hyväksi. **Omistusoikeuden vapaaehtoisen siirtämisen** kautta toiselle syntyy omistusoikeus. Kyse voi olla esimerkiksi

lahjasta (joka vertautuu lupaukseen) tai kaupasta, jossa kaksi osapuolta tekee **sopimuksen** omistusoikeuksien keskinäisestä siirtämisestä. (Omistusoikeuden lisäksi olisi syytä huomioida myös hallinta- ja käyttöoikeus. Aihepiiriä tutkittiin ja jäseneltiin jo antiikin roomalaisessa oikeusteoriassa. Myöhäiskeskiajalla 1200-luvulta lähtien omistamisen oikeusteoreettista ajattelua kehitettiin kauaskantoisilla tavoilla.)

Markkinaliberalistisen ajattelun lähtökohdat ovat siis yksinkertaisesti siinä, että yksilöillä on yksityisiä omistuksia, he voivat käydä niillä vapaaehtoisesti kauppaa ja tehdä vapaasti erilaisia keskinäisiä sopimuksia kuten laina- ja työsopimuksia. Normatiivisen etiikan kannalta katsoen **perustelutapa** on siis **deontologinen: perusta on yksilöiden oikeuksissa ja vapaaehtoisissa sopimuksissa.**

Jo 1700-luvun jälkipuoliskolla esitettiin **myös utilitaristisia, seurauseettisiä perusteluita, markkinoiden rajoittamista vastaan ja kaupan vapauden puolesta**: vapaat markkinat johtavat **tehokkaaseen työnjakoon ja tuotantoon ja tuottavat yhteiskunnan kokonaisuuden kannalta hyviä tuloksia.** Ensimmäisenä tällaisen ajatuskulun lienee esittänyt Bernard Mandeville mehiläisrunossaan (1705). Vaikutusvaltaisimman ja tunnetuimman perustelun markkinatalouden hyödyllisyydestä esitti skotlantilainen **Adam Smith** teoksessaan *Kansojen varallisuus* (1776). Mutta suomalainen **Anders Chydenius** esitti vastaavia perusteluja jo aiemmin puolustaessaan vapaakauppaa Ruotsin kuningaskunnassa muun muassa teoksessaan *Kansallinen voitto* (1765). Kokkolan kirkkoherrana ja valtiopäivämiehenä toiminut Chydenius kannatti elinkeinon ja kaupan vapauden lisäksi muun muassa valtiollisen sensuurin poistamista ja uskonnonvapautta. Chydenius siis ajoi Ruotsin kuningaskunnassa lainsäädäntöuudistuksia, jotka edistivät modernin kansalaisyhteiskunnan kehitystä. Chydenius on 1700-luvuin tärkeimpiä pohjoismaisia liberalistisia filosofeja ja poliittisia toimijoita.

historiallinen tausta YHTEISKUNTASOPIMUSTEORIAM JA LIBERALISMI LIITTYIVÄT MARKKINATALOUDEN JA KANSALAISYHTEISKUNNAN KEHITYKSEEN

Hobbesilaisessa yhteiskuntafilosofiassa valtion valta lopettaa luonnontilan, saa ihmiset luottamaan toisiinsa ja mahdollistaa yhteistyön. Sopimusteoreettinen ajattelu on vaikuttanut liberalistiseen filosofiaan paljon.

Asiaa voi katsoa myös toisesta näkökulmasta: yhteiskuntasopimusajattelu ja liberalismi syntyivät sellaisissa yhteiskunnissa, joiden piirteitä ja rakenteita ne tulivat kuvaamaan ja käsitteellistämään. Ajatus ihmisyksilöistä, yksilöllisestä tahdosta ja yksilöiden oikeuksista palautuvat osaltaan 1200-luvulta lähtien kehittyneeseen voluntaristiseen kristilliseen teologiaan. Yhteiskuntafilosofian kannalta oleellisempaa on se, että Eurooppaan syntyi lisää kaupunkeja, kaupankäynnin ja markkinatalouden osuus taloudessa lisääntyi ja pankkitoiminta kehittyi. Sopimusteoreettisen ja liberalistisen ajattelun nopeaa kehitystä 1600-luvulta eteenpäin selittävät seuraavat tekijät: myyminen ja ostaminen, raha ja yksityisomistus olivat tulleet ihmisten elämässä yhä keskeisempään asemaan. Yhteiskunnasta oli kehittynyt markkinatalousyhteiskunta, jossa erilaisilla taloudellisilla sopimuksilla oli koko ajan yhä suurempi merkitys. Vastaavasti omavaraistalouden, sukujen ja muiden perinteisten

yhteisöjen omistusten sekä yhteiskäytössä olevien niittyjen, metsien ja vesistöjen osuus pieni.

Varhaismoderneissa suurissa yhteiskunnissa yksityisomaisuuden suoja ja luottamus sopimuskumppaneihin oli keskeistä. Jos yhteiskuntajärjestykseen ei voi luottaa, ei kannata investoida, lainata tai sopia yhteistyöstä. Hobbesilaista luonnontilaa, kilpailun ja sodan tilaa, johon valtio tuo järjestyksen, voi verrata kansalaisyhteiskuntaan ja markkinatalousyhteiskuntaan: Yhteiskunnassa kilpaillaan, käydään kauppaa ja tehdään laina- ja muita sopimuksia. Mutta näin voidaan toimia vain koska on järjestyksen ja keskinäisen luottamuksen takaava valtio. Jos valtio luhistuu, ei omaisuudella ole lain ja viranomaisten suojaa, lainoja ei makseta, sopimukset rikotaan eikä epäluottamuksen vuoksi kannata tehdä yhteistyötä – vallitsee kaoottinen anarkia, ikään kuin luonnontila.

Moderneihin länsimaisiin yhteiskuntiin oleellisesti kuuluva kansalaisyhteiskunnan piiri kehittyi vähitellen myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan eurooppalaisissa itsehallinnollisissa kaupungeissa ja kaupunkivaltioissa suunnilleen 1100-luvulta alkaen. Myöhäiskeskiajalta uudelle ajalle eurooppalaiset yhteiskunnat kehittyivät vähitellen markkinayhteiskunniksi. Lainmukainen valtiollinen järjestys ja sen parantama luottamus sopimusosapuolten välillä oli yritystoiminnan, kaupan, sijoittaminen ja työsopimusten oleellinen edellytys.

(Ks. alla tehtävä, jossa aineistona Carl Barksin ankkatarina.)

Kansalaisyhteiskunta ja valtio

Modernin yhteiskunnan ja liberalistisen ajattelun luonnetta valottaa hyvin **erottelu valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä**. Erottelu on alkujaan saksalaisfilosofi **G. W. F. Hegelin** (1770–1831) tekemä. Hegelin taustalla taas vaikuttivat muun muassa Montesquieun ja Locken sekä skotlantilaisen moraalifilosofin ja ”taloustieteen isän” Adam Smithin (1723–1790) tutkimukset markkinataloudesta sekä yksityisen taloudellisen toiminnan ja valtion suhteesta.

Erottelu kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä auttaa hahmottamaan modernin länsimaisen yhteiskunnan luonnetta. Yksityiseen elämäntilanteeseen kuuluvat suvut, perheet ja kotitaloudet. **Kansalaisyhteiskuntaan** taas kuuluvat kansalaisten vapaaehtoiset, **sopimuksenvaraiset** yhteenliittymät kuten **yhdistykset, puolueet ja yhtiöt**. Kansalaisyhteiskunta on **yksityisen elämän, vapaaehtoisen kanssakäymisen, yhteistyön, kaupan** ja muunlaisen vaihdon sekä niin **henkilökohtaisten suhteiden** kuin **kilpailun ja kiistojen** aluetta. Kansalaisyhteiskuntaan kuuluu myös **julkinen keskustelu**, jota edistävät **sanomalehdet** ja muu journalismi sekä julkaisutoiminta. Liberalismia kehittäneet ajattelijat kuten Locke, Chydenius, Kant ja **Mill kritisoivat valtiollista julkaisuvapauden rajoittamista ja ennakkosensuuria**: vapaa keskustelu ja julkaiseminen auttaa kiinnittämään huomiota epäkohtiin ja on kaikenlaisen tieteellisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurillisen kehityksen edellytys.

Valtio taas on **julkinen lakisäätöinen järjestelmä**, johon kansalaiset toisaalta kuuluvat jäseninä. Valtio **ohjaa** ja **rajoittaa** kansalaisten elämää ja toimintaa **laeillaan**. Hegelin mukaan valtio lakeineen on **järjellisen yhteistoiminnan tulos**. Hegelin **ihanteena** oli **englantilainen parlamentarismi**, jossa **kaikkia** kansalaisia edustava parlamentti käytti ylintä valtaa. Parlamentti teki päätöksensä kaikki kansalaisia koskevista laisten yhteisen järkevän keskustelun pohjalta. (Sana ”parlamentti” ja sen vastineet muissa kielissä juontuu

myöhäiskeskiaikaisen ranskan kokousta tai neuvonpitoa tarkoittavasta sanasta *parlement*. Sen taustalla on sana *parler* – puhua.)

Kansalaisyhteiskuntaan kuuluvat yksityiset asiat, oman ja oman yhteisön edun ajaminen sekä ihmisten ja yhteisöjen väliset ristiriidat. Valtio taas edustaa **yleistä** ja **julkista järjestystä**. Lainsäädännöllään valtio asettaa säännöt ja rajat kansalaisyhteiskunnan toimijoille. Nordin selvittää hegeliläistä erottelua:

”Kansalaisyhteiskunnan alueella yksilöllinen vapaus pääsee kukoistamaan, mutta samalla ihmiset jakautuvat rikkaisiin ja köyhiin ja ilmaantuu anarkistisesti toimivia markkinavoimia, joiden kesyttäminen voi tapahtua vain yhteisen toiminnan sfäärissä, valtiossa.

Hegelin katsannossa valtio on kansalaisyhteiskuntaa kehittyneempi muodostuma; jälkimmäinen sisältää edellisen ”kumottuna ja säilytettynä”. Valtio edustaa yhteistä ja julkista; se on *res publica*.” (Nordin 1999, s. 358.)

Hegelinäinen erottelu on vaikutusvaltainen, mutta siitä ei ole täyttä yksimielisyyttä. Kannattaa huomata, että Hegeliltä paljon vaikutteita saanut suomalainen **Johan Vilhelm Snellman** (1806–1881) pyrki useiden aikalaistensa kanssa kehittämään sekä suomalaista kansalaisyhteiskuntaa (mm. journalistina) että valtiollista järjestelmää (mm. senaattorina).

Erottelu kytkeytyy edustukselliseen demokratiaan ja parlamentarismiin:

kansalaisyhteiskunnan toimijat ajavat etujaan puolueiden kautta – parlamenttiin valitut kansanedustajat säättävät lakeja, jotka tulevat koskemaan kaikkia samalla tavalla.

Liberalistinen ajatteluun omaksuttiin erityisesti **Locken** ja **Montesquieun** vaikutuksen myötä ajatus **tarpeesta erottaa julkiset valtiolliset instituutiot** toisistaan: **lainsäädäntövalta**, **hallintovalta** ja **tuomiovalta**. Tasavaltalaisen perinteen varoitus oli varsinkin liberalismiin varhaisessa kehitysvaiheessa keskeisesti esillä: jos valtiollinen valta keskittyy, kansalaisten vapaus ja koko kansalaisyhteiskunnan vapaus voidaan menettää. Liberalistinen ajattelussa valtion ajatellaan olevan **demokraattinen tasavalta** ja **oikeusvaltio**, jossa yksilöiden oikeudet ja vapaus turvataan.

Mitä vapaus on kansalaisyhteiskunnassa? Miten valtio säätelee, ohjaa ja rajoittaa kansalaisyhteiskunnan toimijoita? Kansalaiset saavat vapaasti kokoontua, perustaa yhtiöitä ja yhdistyksiä, käydä keskenään kauppaa. Kansalaisilla on vapaus tehdä sitä, mitä lait eivät tiellä – **näkemys vapaudesta on negatiivinen**. (Hegelin näkemys vapaudesta on tosin paljon monisyisempi eikä kovin selkeä.)

Kaksi kansalaista voi esimerkiksi vapaaehtoisesti mennä keskenään naimisiin tai kaksi yhteisöä tehdä **sopimuksen** keskinäisestä velan annosta ja ottamisesta. Mutta kaikki nämä toimet on tehtävä valtion **lakien mukaan**. Jos yhtiö perustetaan, on noudatettava yhtiöitä koskevia lakeja. Jos avioidutaan, se tapahtuu tietyllä lakisääteisellä tavalla ja voimaan astuvat avioliittolain säättämät velvollisuudet ja oikeudet. Jos taas joku vapaaehtoisen sopimuksen tehnyt osapuoli huijaa toista, aiheuttaa toiselle **vahinkoa** tai **rikkoo sopimuksen**, valtion **viranomaiset** tulevat kutsuttaessa tai muuten tämän havaittuaan apuun. Jos joku tekee toista vastaan lain kieltämän rikoksen, valtion viranomaiset tulevat apuun asian tullessa tietoon.

Yksityinen talous ja markkinat osana kansalaisyhteiskuntaa

Markkinatalous toimijoinen sisältyy tässä jaottelussa kansalaisyhteiskuntaan.

Yksityisomistus, yksityisyritteliäisyys ja yritystoiminta ovat kansalaisyhteiskuntaan kuuluvia asioita. **Julkinen talous** kuuluu valtiolliseen puoleen (mukaan lukien osavaltion, maakunnat, läänit, kunnat ja vastaavat).

1700-luvun lopulla Adam Smithin aloittamassa markkinatalouden tutkimuksessa markkinat nähdään ikään kuin luonnollisen kilpailun alueena, ikään kuin luonnontilana, kaikkien kilpailuna kaikkia vastaan. Kansalaisyhteiskunnassa vallitseva **taloudellinen** ja muunlainen **kilpailu** sekä **yhteistyö** ja **sopimukset** eivät olisi mahdollisia ilman **valtion vallan takaamaa lakien mukaista järjestystä**. Niin Smith, Hegel kuin Karl Marx kuitenkin korostivat, että yhteistyö ja sopimukset markkinataloudessa ja kansalaisyhteiskunnassa edellyttävät keskinäistä **luottamusta** osapuolten välillä. Luottamusta ylläpitävät **valtiolliset instituutiot**. Ajattelutavan taustalla on Hobbesin ajatus ”suvereenista”, valtion mahdista, joka saa luonnontilan eli epäluottamuksen tilan loppumaan.

Lainatut teokset

John Locke, *Tutkielma hallitusvallasta* (suom. Mikko Yrjönsuuri, Gaudeamus, Helsinki 1995; *Second Tractise of Government* 1689).

John Stuart Mill, *On liberty* (1859, Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/ebooks/34901>, vierailtu 21.11.2020). (Millin essee on suomennettu nimellä *Vapaudesta*, mutta sen kummemmin [Niilo Liakan alkuperäinen suomennos \[1891\]](#) kuin sen korjattu versioakaan [1982] ei ole ajantasainen.)

Svante Nordin, *Länsimaisen filosofian historia* (suom. Jukka Heiskanen, Pohjoinen, Oulu 1999; *Filosofins histori*, 1995.)

Lisää aiheesta

Pekka Suvanto, [”Eurooppalaisen liberalismien puolustus” \(Tieteessä tapahtuu 5/1999\)](#).

[”Liberalismista ja vapaudesta”](#) (keskustelutilaisuus, Tiedekulma, 21.2.2019, tallenne Helsingin yliopiston verkkosivuilla).

Tehtäviä

Selvitä lyhyesti seuraavat **liberalismille** keskeiset **aiheet** tai **periaatteet**:

- **yksilöiden vapaus ja yksilöt uhkana toisille**
- **tehtävä, joka legitimoit valtiovoimaa**
- **haittaperiaate**
- **kaksi erilaista perustelu vapaalle markkinataloudelle.**

Voit hyödyntää myös tätä [BBC:n animaatiota J. S. Millistä ja haittaperiaatteesta](#). Suomenkieliset tekstit löytyvät alta tehtävien lopusta. *

Negatiivinen vapauskäsitelmä ei tarkoita sitä, että vapaus olisi kielteinen asia. **Mitä tarkoittaa negatiivinen käsitys vapaudesta?** (Ks. myös luku 4.)

Mitä et haittaperiaatteen mukaan ole vapaa tekemään? Mihin sinulla taas on vapaus eli mitä saat tehdä?

Liberalistisen näkemyksen mukaan aikuisia ihmisiä ei tule holhota paternalistisin perustein. **Miettikää esimerkkejä siitä, onko meillä aikuisia ihmisiä holhoavaa lainsäädäntöä. Jos löydätte esimerkkejä, miettikää: millaisia perusteluita kyseiselle laille on?**

Voidaan sanoa, että Carl Barksin tarina ["Roope-setä joutuu maksamaan vanhan velan" \(Aku Ankka 1/2018\)](#), esittää MacAnkan, MacLuikurin, Ankat ja Luikurin kansalaisyhteiskunnan toimijoina. **Miten valtiollinen lainsäädäntö ja julkiset valtiolliset toimijat ovat piilevästi esillä Ankka-tarinassa? Miten valtio liittyy sopimukseen ja luottamukseen tarinassa ja tosielämässä?** Huomioi analyysissäsi niin MacAnkan ja MacLuikurin välinen sopimus, pankkiiri Ankan luottamus siihen, mitä Luikuri hänelle esittää, sekä veljenpoikien ja pankkiiri Ankan tekemä sopimus.

Voit hyödyntää myös tarinaa kommentoivaa juttua ["Ankkojen kanssa kansalaisyhteiskunnasta luonnontilaan ja takaisin" \(niin & näin 1/2020, verkkoversio\)](#).

Mene lähimmälle torille. Katso vuorotellen sen kuhinkin nurkkaan. Tunnista, ilmentävätkö siellä olevat rakennukset **kansalaisyhteiskunnan** vai **valtion** toimijoita. (Jos lähin tori on liian kaukana, mieti samaa näiden kohdalla: pysäköinninvalvoja, eduskunnan oikeusasiamies, paikallinen osuuspankki, oikeusaputoimisto, taksiryttäjä, Punaisen Ristin Veripalvelu, lähin päiväkotikoti, kuntasi ympäristölautakunta ja Yleisradion paikallistoimitus.)

Lue Saira Heinikosken arvostelu ["Liberalismin kerroksista ja ristiriitaisuuksista" \(Agricola.fi 5.11.2020\)](#) Michael Freedenin kirjasta *Mitä on liberalismi?*. "Kirjan perussanomana mukaan ei ole vain yhtä liberalismia, vaan käsitettä on käytetty eri tarkoituksissa niin poliittisissa kuin tieteellisissäkin yhteyksissä monien tarkoituksien edistämiseen", Heinikoski kirjoittaa. "Mielenkiintoisimman analyttisen panoksen" Freeden tarjoaa Heinikosken mukaan "eritellessään liberalismiin eri kerroksia". Esitä Heinikosken tekstin avulla Freedenin analyysin pääkohdat: **mitkä ovat liberalistisen ajatteluperinteen viisi kerrosta?**

Hyödynnä yllä olevassa tehtävässä* tätä Nigel Warburtonin käsikirjoittamaa animaatiota ["Haittaperiaate: miten elää elämäänsä niin kuin haluaa" \("The Harm Principle: How to live your life the way you want to", 2 min, 7.11.2014, A history of ideas, BBC\)](#). Lukija: Harry Shearer. Tekstit suom. NN.

Kirjassaan Vapaudesta John Stuart Mill argumentoi yhden yksinkertaisen periaatteen puolesta.

Tämä haittaperiaate esittää, että ei valtion, ei naapureideni eikä kenenkään muunkaan tule puuttua elämäni niin kauan kuin se, miten elän, ei aiheuta haittaa muille.

Asian voi esittää vaikkapa näin: Jos heiluttelen nyrkkejäni, ja nyrkkini osuu nenääsi

”Sinun oikeutesi heilutella käsiäsi ulottuu siihen, mistä alkaa oikeuteni siihen, ettei nenäni saa iskuja.”

Jos ei ole muita, jotka olisivat minusta riippuvaisia, saan ryypätä itseni ennenaikaisesti hengiltä, tai elää jollakin omalatuksella tavalla, tai kokeilla erilaisia vaihtoehtoisia elämäntapoja – kunhan se ei vahingoita ketään muuta.

Paternalismi käy kyllä päinsä, kun kyse on lapsista, jotka tarvitsevat holhoavaa suojelua.

Mutta paternalismi ei sovellu koskaan täysijärkisiin aikuisiin.

Antakaa siis minun jatkaa elämänkokeilujani ja jatkakaa te omianne.

Ja vaikka sattuisin olemaan väärässä siinä, mikä on paras tapa elää, on parempi, että saan tehdä oman virheeni.

Tällainen yksilönvapaus ruokkii neroutta. Siihen pohjautuu myös tavallisten ihmisten onnellinen elämä. Sitä on suojeltava.

Mill kannattaa myös sananvapautta, niin kauan kuin se ei synnytä väkivaltaa. Merkitystä ei ole vain sillä, mitä sanoo, vaan milloin, missä ja minkälaisessa tilanteessa sen sanoo.

Mutta pelkkä loukkaus ei ole Millin mukaan anna perusteita puuttua asiaan, sillä hänen mukaansa se ei vielä ole haitta.

Hän ylistää sananvapautta, koska se edistää älyllistä liikettä ja torjuu kuolleita dogmeja.

Ajattelun onnistuminen edellyttää monenlaisia näkemyksiä. Sensuuri on edistyksen vihollinen.

Tietenkään kaikki eivät tätä hyväksyneen. Monien mielestä Millin liberalismi meni liian pitkälle: Toiset ihmiset voivat pilata elämäämme hyvinkin erilaisilla tavoilla, ja joskus puheet voivat aiheuttaa syviä psykologisia vahinkoja.

Kuuntele Ylen sarjasta Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärästä jakso [”Anarkismia ja avantgardea” \(30 min, 2016, Yle Areena\)](#). Haastateltavana on **Marja Härmänmaa**. Tee itsellesi **muistiinpanot**. Huomioi erityisesti anarkismin ja liberalismien yhtäläisyyksiä ja eroja.

Moderni valtio, talous ja oikeudenmukaisuus: markkinaliberalismi ja sosiaaliliberalismi

Miten liberalismi liittyy talouskysymyksiin? Entä oikeudenmukaisuuteen? Asia liittyy suoraan näkemyseroihin valtion tehtävistä, hyvinvointivaltion perusteluista ja verotuksesta. Miten yksilönvapaus ja tasa-arvo sekä näkemykset valtion tehtävistä ja markkinoiden toimivuudesta liittyvät toisiinsa? Katsotaan näkemyseroja oikeisto- tai markkinaliberalismin ja vasemmisto- tai sosiaaliliberalismin välillä.

1900-luvulle tultaessa **liberalistisesta ajattelusta** kehkeytyi modernin länsimaisen kulttuurin **johtava yhteiskunnallinen ajattelusuuntaus**. Liberalistiselle ajattelulle ja liberalistisille poliittisille liikkeille syntyi kyllä kilpailijoita ja kriitikoita kuten nationalismi, sosialismi ja fasismi (ks. luvut 12–15). Liberalistinen tapa hahmottaa ja käsitteellistää ihmisten suhteita ja yhteiskuntaa yleistyi kuitenkin vääjäämättä.

Monenlaista liberalismia

Länsimaissa keskeisiä poliittisia ja yhteiskuntafilosofisia **kiistoja** käytiin 1900-luvun puolivälistä lähtien jopa enemmän **erilaisten liberalistien välillä** kuin liberalistien ja muiden välillä. Keskeiset erimielisyydet liittyvät **valtion ja markkinatalouden** suhteeseen. Poliittis-yhteiskunnallinen puhe on tavallisesti epätarkkaa. On usein epäselvää, mitä liberalismilla ja liberaalisuudella milloinkin tarkoitetaan. Nyt erotetaan toisistaan erityisesti **sosiaaliliberalismi ja markkinaliberalismi** ja keskitytään niiden eroihin ja yhtäläisyyksiin. Näiden liberalistisen ajattelun muotojen tarkastelu auttaa myös hahmottamaan paremmin eroja **vasemmiston ja oikeiston** välillä nykyisessä käytännön politiikassa ja samalla **hyvinvointivaltioon** liittyviä tavoitteita, perusteluita ja kiistoja.

John Rawlsin yhteiskuntasopimusajattelu ja **teoria oikeudenmukaisuudesta** on tärkein ja vaikutusvaltaisin **sosiaaliliberalististen** näkemys nyky-yhteiskuntafilosofiassa. Sen vastinparina on hyödyllistä katsoa Robert Nozickin **markkinaliberalismia** tai **libertarismia**. Samalla sivutaan myös erilaisia **anarkistisen ajattelun** muotoja. Usein käytettyjä nimityksiä ovat talousliberalismi ja uusliberalismi.

Erottelu oikeiston ja vasemmiston välillä **sekoittaa** se, että **liberaalisuudella ja konservatiivisuudella** voidaan tarkoittaa hyvin **erilaisia asioita**. Jätetään nyt kysymykset ”arvoliberaalisuudesta” ja ”arvokonservatiivisuudesta” tai suvaitsevaisuudesta, avomielisyydestä, vanhoillisuudesta ja perinneuskollisuudesta sivuun. Nyt lähdetään siitä, että konservatiivisuus ja liberalismi eivät ole toisilleen vastakkaisia ja toisiaan poissulkevia poliittisen ajattelun muotoja. Suvaitsevainen, avomielinen ”arvoliberaali” ihminen voi täysin johdonmukaisesti ajatella talousasioista oikeistolaisesti ja kannattaa niin kapitalistista markkinataloutta, sosialistista suunnittelutaloutta, tai jotakin muuta. Vastaavasti vallitsevia tapoja ja perinteitä puolustava ”arvokonservatiivi” voi ajatella talousasioista oikeistolaisesti tai vasemmistolaisesti, tai jotenkin muutoin. (Ks. luku 10: *teema, menetelmät ”LIBERAALI” JA ”LIBERALISTI” SEKÄ ”LIBERAALI” JA KONSERVATIIVI*.)

teema, menetelmät NIMET OVAT POLIITTISIA! INTOILU NIMITYKSISTÄ SEKOITAA YHTEISKUNTAFILOSOFISTA JA POLIITTISTA KESKUSTELUA

Osa liberalismia kannattavista ja oikeistolaisiksi itsensä mieltävistä ei ole valmis hyväksymään nimitystä "vasemmistoliberismi" – eikä myöskään osa itsensä vasemmistolaisiksi mieltävistä. He siis ovat yhtä mieltä siitä, että liberalismi on oleellisesti osa poliittista oikeistoa. Mutta aivan niin kuin konservatiivisuus ja liberaalisuus on osittain suhteellista ja historiallisesti muuttuvaa, myös vasemmistolaisuudella ja oikeistolaisuudella ei ole tarkoitettua aina samaa, eikä tarkoiteta aina nykyisinkään.

Ylipäättään monet sanat ja kielelliset ilmaukset ovat hyvin latautuneita. Niihin liittyy monenlaisia konnotaatioita eli miellelyhtymiä: jotkut sanat pitävät sinällään sisällään huumoria, ivaa, lapsellisuutta, myönteisyyttä ja hyvää mieltä tai kielteisyyttä ja vastustettavuutta (esimerkkeinä voi mieltää vaikkapa sanoja "liruttaa", "päiväunet", "etkot", "hosua", "byrokraatti" ja "luopio"). Sanoilla ja muilla ilmauksilla voi olla suunnilleen koko kulttuurin jakamia latauksia. Usein jonkin laajemman kulttuurin eri ryhmille tai alaryhmille sanat voivat olla hyvin eri tavoilla latautuneita (esim. "eurooppalainen", "graffiti", "kriittisyys", "maito", "raamatullinen", "stadi", "susi" ja "tatuointi").

Poliittisessa kielenkäytössä ja vaikuttamisessa käytetään eräänlaisia "voimasanoja" tai "suuria sanoja" kuten "demokratia", "edistys", "hyvinvointi", "kansa", "luottamus", "oikeudet", "tasa-arvo" ja "vapaus". Erityisesti myönteisesti latautuneet nimeävät aiheita tai aihepiirejä, jotka ovat alusta pitäen olleet yhteiskuntafilosofian tai politiikan teorian tutkimuskohteena – ja kiistanalaisia. Sanat kuten "vapaus" tai "oikeudenmukaisuus" eivät tarkoita kaikissa yhteyksissä ja kaikille aatteille, teorioille tai yhteisöille samaa.

Eri kielten osittain samaa tarkoittavilla sanoilla on myös osittain erilaiset merkityskentät: Esimerkiksi venäjän sanan [мир](#) (mir) yleinen käännösvastine on "rauha" mutta se voidaan kääntää myös vaikkapa sanoilla "maailma" ja "kyläkunta". Venäjän sana свобода (svoboda) taas tarkoittaa vapautta, mutta venäjän kielessä ja venäläisessä kulttuurissa siihen liittyy perinteisesti myös kielteisiä miellelyhtymiä jostakin kaoottisesta ja villistä.

Kielellinen tai puheella vaikuttaminen on keskeinen tapa vaikuttaa toisiin ihmisiin (ks. luku 3). Se, minä sanoja, nimiä, nimityksiä ja muita kielellisiä ilmauksia käytetään, on keskeinen osa poliittista vaikuttamista, ja tulee aina vaikeuttamaan mielenkiintoisemmaksi analyttistä, selkeää ajattelua poliittisista ja yhteiskunnallisista aiheista. Monille juuri tämä tekee politiikan tutkimuksesta mielenkiintoista ja sivustaseuraamisesta viihdyttävää – toisia häilyvyys ja epämääräisyys taas ärsyttää ja turhauttaa.

Käsitteet eivät ole sanoja. Mutta sekä sanoihin ja muihin kielellisiin ilmauksiin sekä käsitteisiin ja ajattelutapoihin liittyy oleellisesti historiallinen muuttuvuus. Yhteiskuntafilosofiassa ja politiikan teoriassa vallankäytön tutkimus on oleellisesti sidoksissa käsitehistorialliseen tutkimukseen ja argumentaation tutkimus retoriikan tutkimukseen.

Ks. myös teema DEMOKRATIAAN EI OLE AINA LIITTYNYT MYÖNTEISTÄ MERKITYSTÄ (luku 7) ja teema "LIBERAALI", "LIBERALISTI, JA "KONSERVATIIVI" (luku 10).

Markkinat ja valtio

Hegel teki siis jo 1800-luvun alkupuolella erottelun kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä. Erottelu on edelleen kohtalaisen pätevä, mutta on syytä tarkentaa sitä taloudellisten

asioiden osalta. Kansalaisyhteiskunnan puolelle kuuluu **yksityinen talous** eli yksityinen kotitalouksien, yritysten ja muiden vastaavien taloudellinen toiminta ja vaihto. Kaikesta taloudellisesta vaihdosta eli kaupankäynnistä voidaan käyttää nimitystä **markkinat**. Kaikenkattavista markkinoista voidaan erotella eri osa-alueita kuten vähittäistavaramarkkinat, asuntomarkkinat, työmarkkinat ja rahamarkkinat.

1800-luvun liberalistiset filosofit ja yhteiskuntatieteilijät etenkin skotlantilainen Adam Smith mutta samoihin aikoihin myös Anders Chydenius lähtivät tarkastelemaan markkinamekanismin luonnetta sekä yksityisen tuotannon ja kaupan ehtoja, luonnetta ja etuja. Smith ja Chydenius hahmottelivat ensimmäisinä **hintamekanismia** eli sitä, kuinka useiden toimijoiden kilpaillessa keskenään **tarjonta** ja **kysyntä** määrittävät hinnat, joilla hyödykkeitä ja muita vaihdetaan. He myös kiinnittivät huomiota siihen, että **kilpailu markkinoilla** ajaa tuottajat ja myyjät käyttämään erilaisia keinoja pärjätäkseen kilpailussa vastaavia toisten vastavia hyödykkeitä, palveluita tai muita tarjoavien kanssa. Näitä keinoja ovat ainakin tuotannon tehostaminen, laadun parantaminen ja voittokatteen pienentäminen. Lisäksi kilpailutilanne ajaa tuottajat kilpailuttamaan, niitä jotka tarjoavat heille raaka-aineita, palveluita, työtä tai muuta.

Kokonaisuuden kannalta katsottuna kilpailu saa aikaan seuraavia hyödyllisiä tuloksia: koska tuotetaan enemmän samoilla panostuksilla ja koska kilpailu ajaa pienentämään voittokatteita, **kuluttajahinnat laskevat**; koska on kilpailtava myös erikoistumalla ja laadulla, **tarjonta monipuolistuu**. Yhteiskunnan kokonaistaloudellisesta eli "kansantaloudellisesta" näkökulmasta katsottuna **resurssit tulevat tehokkaammin käyttöön**, **tarpeet** tulevat paremmin **tydytettyä** ja **yhteiskunta edistyy** tekniikan ja osaamisen kehittyessä. Smith ja Chydenius ovat pistämässä alulle kansantaloustieteellistä tutkimusta, joka alkaa kehittyä, laajentua ja monipuolistua nopeasti. Teoksessaan *Kansojen varallisuus* (1776) Smith sanoo muutaman kerran, kuinka kysynnän ja tarjonnan markkinamekanismi ajaa yhteiskuntaa eteenpäin aivan kuin jonkinlainen "**näkymättömän käden**" ohjaamana. Smith, Chydenius ja monet muut talousliberalistisesti ajattelevat kannattavat valtioissa ja kaupungeissa julkisen vallan asettamien taloudellisten rajoitteiden vähentämistä: merkantilistisia ulkomaankaupan rajoitteita tulisi purkaa kuten myös kaupunkien kauppatoiminnan erioikeuksia ja ammattialojen erioikeuksia perua. Tuotannon ja kaupan tulisi olla vapaampaa. Markkinoiden tulisi saada toimia vapaasti – "antakaa tehdä" eli *laissez faire* kuten asia 1700-luvulla ranskaksi ilmaistiin.

Markkinaliberalistiselle talouspolitiikalle on kaksi erilaista perustelutapaa. Ensinnäkin, yksilöiden tulee saada toimia vapaasti. Ainoastaan toisia vahingoittavaa toimintaa pitää pyrkiä rajoittamaan ja estämään. Tämä **ihmisyksilöiden oikeuksista** lähtevä **deontologinen perustelu** on liberalismiin ytimessä: perusteeton rajoittaminen on moraalisesti väärin tai epäoikeudenmukaista.

Mutta talousliberalistisen ja -tieteellisen ajattelun kehittäjät käsittelevät vähintäänkin piilevästi myös toisenlainen **seurauseettinen** tai **utilitaristinen** perustelu: Liialliset valtiollisen lainsäädännön rajoitteet ja määräykset tuottavat yhteiskunnan kokonaisuuden kannalta huonoja tuloksia. Valtiollinen lainsäädäntö, hallinto ja oikeuslaitos suojaavat kyllä yksityisomistuksia ja tuovat turvaa sopimusrikkomuksien varalle. Turvattu yritystoiminta ja vaihto **tehostavat kansantalouden tuottavuutta** ja tuotannon **kohdentumista** kysynnän ja

tarpeiden mukaan. Toimiva markkinatalous saa siis aikaiseksi hyviä kokonaisvaikutuksia yhteiskunnalle. Mutta millaiset lait ovat tarkalleen ottaen kaikkein hyödyllisimpiä? Mitä **valtion** pitäisi tehdä vapaiden **markkinoiden** suhteen?

Oikeistoliberaalisten ja vasemmistoliberaalisten näkemykset eroavat tässä. **Oikeistolaisemmat markkinaliberaalit** katsovat markkinoiden nousevan ihmisyksilöiden ja pienyhteisöjen yritteliäisyydestä, kilpailusta, kaupasta ja muusta vapaaehtoisuuteen perustuvasta yhteistyöstä. **Vasemmistolaisemmat sosiaaliliberaalit** taas katsovat, ettei suurta osaa toimivista markkinoista edes olisi ilman valtiota. Vasemmistoliberaalit kyllä myöntävät markkinoiden olevan yksilöiden sopimusvapauden pohjalta ja niiden tuottamien hyvien vaikutusten vuoksi perusteltuja, mutta kiinnittävät huomiota **myös ongelmiin**, joita markkinat eivät ratkaise ja jopa tuottavat.

teema, menetelmät UTILITARISTISET JA TALOUSTEOREETTISET PERUSTELUT

Smithin nuorempi aikalainen Jeremy Bentham kannattaa 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa taloutta koskevan lainsäädännön uudistuksia kuten myös monenlaisia muunlaisia julkisten valtiollisten instituutioiden uudistamista: ne tuottaisivat suurempaa hyvinvointia suurelle joukolle ihmisiä. Bentham kehittää järjestelmällisesti yhteiskuntafilosofiaa, jossa yhdistyvät utilitaristiset seurauseettiset perustelut ja liberalismi. Utilitaristiset eivät pidä yksilöiden vapautta itsessään arvokkaana lähtökohdana eivätkä he varsinkaan usko yksilöiden luonnollisiin oikeuksiin.

Benthamin ja hänen seuraajiensa malli hyvälle yhteiskunnalle istuu kuitenkin monella tavoin yhteen liberalistisen ajattelun kanssa: Kansalaisten yhtäläiset oikeudet, turvaavat vapautta ja nämä yhdessä lisäävät ihmisten hyvinvointia. Locken ja Montesquieun tasavaltalaiset vallanhajauttamistavat, laillisuusperiaate, viranomaisten valvonta ja edustuksellinen parlamentaarinen demokratia ovat tehokkaita välineitä ihmisten vapauden ja edelleen hyvinvoinnin lisäämiseksi. Tehokas keino turvata viranomaisten valvontaa korruptiota vastaan on tukea laajalla sananvapaudella ja ennakkosensuurin poissaololla järkipäistä avointa demokraattista keskustelua ja edistykseellisten ja kriittisten näkemysten esilletuloa. (Ks. luvun 5 teema **HAITTAPERIAATE JA SANAVAPAAUS.**)

Kun tuotettu taloudellinen vauraus jakautuu tasaisemmin, hyvinvoinnin kokonaismäärä myös lisääntyy. Peruste on talusteoreettinen: Kun saman rahamäärä, resurssi tai vastaava kohdentuu vähävaraisemmalle, sama panos tuottaa hänelle suuremman hyvinvoinnin lisäyksen kuin mitä se tuottaisi vauraammalle (esim. sama ateria tuottaa paljon suuremman kokonaishyvinvoinnin lisäyksen, kun se annetaan nälkäiselle köyhälle kylläisen rikkaan sijaan; ks. rajahyöty).

(Epäsuoran utilitaristisesta perustelusta ks. osio C luvussa 5.)

Kansantaloudellinen näkökulma, utilitarismi ja kysymykset verotuksen oikeudenmukaisuudesta

Markkinayhteiskunnan dynamiikkaa alettiin hahmottaa filosofis-taloustieteellisen tutkimuksen avulla 1700-luvulta lähtien. Samalla myös keskusjohtoisten **politiikka** ja **hallinto** alkoi **tieteellistyä**. Modernit yhteiskuntatieteen kehittyivät 1800-luvun alusta lähtien. Monilla aloilla kuten **kansantaloustieteessä** ja **sosiologisessa väestötieteessä** alettiin käyttää ja kehittää **tilastotiedettä** ja matemaattista mallintamista.

Valtiollisen talouspolitiikan monenlainen keinovalikoima alkoi kehittymään 1800-luvun kuluessa. Näitä ovat edelleen muun muassa seuraavat: **veropolitiikka** kuten veroasteen nostaminen ja laskeminen sekä verojen kohdentaminen, **monopoliin ja kartellin torjuminen**, lait **patenteista ja tekijänoikeuksista**, **keskuspankin rahapolitiikka** kuten kierrossa olevan rahan määrän lisääminen ja korkotasoon vaikuttaminen sekä erilaisten suurten hankkeiden **julkinen rahoitus ja lainoitus**. Väestötieteellistä ja muuta sosiologista tutkimusta taas hyödynnettiin väestöpolitiikassa. Modernistuvissa valtioissa **informaation keräämistä** laajennettiin ja alettiin suunnittelemaan **lainsäädäntöä**, joka **tehostaisi tuotantoa ja kauppaa** sekä vaikuttaisi toivotuilla tavoilla **väestökehitykseen**. Nämä ovat edelleen hyvin keskeisiä asioita moderneissa valtioissa. (Ks. luvussa 14 biopolitiikasta.)

Utilitaristinen yhteiskuntafilosofia ja etiikan kehittyminen liittyivät uudenlaiseen **valtiolliseen kansantaloudelliseen näkökulmaan**. Valtion näkökulmasta kansantalouden toimintaa voidaan vaikuttaa (nykyisin sitä mitataan mm. bruttokansantuotteena). Kansantalouden kasvun eli kokonaistuotannon kasvun voidaan ajatella olevan keskeinen tekijä yhteiskunnan **kokonaishyvinvoinnin** lisääntymiselle.

Mutta toisaalta **liberalistiselta** kannalta valtiollisen näkökannan tuli huomioida myös yksilöiden **oikeudet** ja **tasa-arvo**. Nämä liittyvät kysymyksiin oikeudenmukaisuudesta, muun muassa siihen, miten tuotettu **hyvinvointi** ja **verorasituksen jakaantuvat**. Kysymykset taloudellisesta kasvusta ja sen keinoista sekä niiden liittyminen **distributiivisen oikeudenmukaisuuden** kysymyksiin ovat edelleen keskeisiä valtiollisen politiikan aiheita kiistanaiheita.

John Rawlsin sosiaaliliberalismi: yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteet

John Rawls (1921–2002) on yksi 1900-luvun tärkeimmistä ja vaikutusvaltaisimmista yhteiskuntafilosofeista. Kirjassaan **Oikeudenmukaisuusteoria** (1971, suom. 1988) Rawls nojautuu edellisten kolmen vuosisadan yhteiskuntafilosofiseen tutkimusperinteeseen ja vetää sitä yhteen. Mukana ovat hobbesilaista perua oleva **yhteiskuntasopimusteoria**, Lockesta lähtevä **liberalismi**, kantilaisen **deontologisen velvollisuusetiikan** sopimusteoreettinen versio, **utilitarismi** ja **taloustieteellinen** tutkimus. Rawlsin ajattelua voi pitää **sosiaaliliberalistisena** ja se liitetään **hyvinvointivaltion** perusteluihin. Rawlsin yhteiskuntafilosofiaa on kritisoitu paljon, mutta tämä on vain lisännyt sen vaikutusvaltaa.

Teoria oikeudenmukaisuudesta

Rawls on kiinnostunut **oikeudenmukaisuudesta** erityisesti **instituutioiden ominaisuutena**, ei niinkään yksittäisten ihmisten ominaisuutena (hyveenä). Erityisesti aiheena on tietysti valtioinstituution oikeudenmukaisuus. Rawls jatkaa **yhteiskuntasopimusteorioiden** perinnettä omaperäisellä tavalla.

”Kun oikeudenmukaisuus käsitetään reiluksi peliksi, perinteisen yhteiskuntasopimuksen luonnontilaa tulee vastaamaan tasa-arvon alkuasema [. . .] Se ymmärretään puhtaasti hypoteettiseksi tilanteeksi, jota luonnehditaan niin, että joudutaan tiettyyn oikeudenmukaisuuskäsitykseen. Tilanteessa on

olennaista, että kukaan ei tiedä paikkansa yhteiskunnassa, luokka-asemaansa eikä sosiaalista statustaan.” (Rawls 1988 [1971], s. 20.)

Alkuasetelma on **ajatuskoe**. Rawls esittää, että oikeudenmukaisuuden periaatteiden valinta on tehtävä ikään kuin ”**tietämättömyyden verhon takana**”. Valitsija ei tiedä asemaansa, kykyjään tai edes sitä, mitä pitäisi hyvänä. **Millaiset periaatteet kuka tahansa järkevä omaa etuaan ajava olento valitsisi?**

Laajassa teoksessaan Rawls perustelee ja jäsentelee niitä tarkasti, mutta hän esittää nämä **kaksi oikeudenmukaisuuden periaatetta** tiiviistä seuraavasti:

- (1) ”jokaisella ihmisellä on oleva yhtäläinen oikeus laajimpaan mahdolliseen perusvapauteen, joka on sovittavissa yhteen muiden samanlaisen vapauden kanssa
- (2) ”sosiaaliset ja taloudelliset eriarvoisuudet on järjestettävä niin ne ovat (a) huono-osaisimmille suurimmaksi hyödyksi että (b) liittyvät virkoihin ja asemiin, jotka ovat kaikille avoimia reilun mahdollisuuksien tasa-arvon ehdoin”. (Rawls 1988 [1971], s. 46 ja 58.)

Ensimmäinen periaate, **vapauseriaate**, ja toisen periaatteen **mahdollisuuksien tasa-arvoa** koskeva osa ovat selkeästi perinteisen liberalistisen ajattelun mukaisia. Toisessa periaatteessa mahdollisuuksien tasa-arvo liittyy kuitenkin niin sanottuun **eroperiaatteeseen**.

Toisen periaatteen **taustalla** on myös **epäsuoran utilitaristinen** ajattelu: Lait ja muut julkiset instituutiot on suunniteltava siten, että yleinen toteutuminen saa aikaan yhteiskunnallisesti hyviä kokonaisuursauksia. Esimerkeiksi voi antaa vaikkapa liikennesääntöjärjestelmän ja paloturvallisuuslait. Yksittäisen toimijoiden ei tarvitse yksittäisissä tilanteissa miettiä tekojensa seurauksia, vaan he voivat tavoitella itselleen hyödyllisiä asioita (kuten nopea perille pääseminen ja kodin lämmittäminen) sääntöjen määrittämien oikeuksien ja velvollisuuksien puitteissa. Rawls oli tutkinut tällaista sääntöutilitaristista ajattelua jo 1950-luvulta lähtien.

Rawls **ei** kuitenkaan ole viime kädessä **utilitaristi**, vaan ottaa vain utilitaristisesta ajattelusta aineksia kokonaisteoriaansa. Hänen oikeudenmukaisuusteoriaansa on ytimeltään **kontraktualistinen** ja **deontologinen**. Rawls nojautuu sekä Hobbesiin että Kantiin.

Todellisten valtioiden **lait** ja lakisääteiset **julkiset instituutiot** tulisi suunnitella sellaisiksi, että mitä tavoitteita niillä ajetaankaan, niiden on kuitenkin **noudatettava** näitä yleisiä **oikeudenmukaisuuseriaatteita**.

Hyvinvointivaltio ”vakuutusjärjestelmänä”

Mitä Rawls ajatuskokeellaan kysyy? Hän katsoo, että kuka tahansa **järkevä olento** haluaisi huolehtia siitä, että **oma huonoin asema**, mihin voi joutua, on **mahdollisimman hyvä**. Alkuasetelmaa voi ajatella eräänlaisena ”**vakuutuksen ottamisena**”. Jos ei tiedä, miten yhteiskunnassa pärjään, on parempi luopua jostain oman asemansa varmistamiseksi.

Hobbesilaisittain katsottuna on luovuttava maksimaalisesta vapaudesta (ks. luku 9). Tämä hinta on maksettava siitä, että oma asema on huonoimmillaankin hyvä.

Rawlsilaisen teorian on katsottu yleensä **tarkentavan** teoreettisesti **hyvinvointivaltioiden instituutioiden** taustalla olevaa **sosiaaliliberalistista ajattelua**. Keskeistä hyvinvointivaltiolle ovat perusterveydenhuollon ja peruskoulutuksen instituutiot, joita ylläpidetään verovaroin. Niitä voi perustella epäsuoran utilitaristisesti, mutta Rawlsin eroperiaate pyrkii antamaan niille tarkemman liberalistisen perustelun. Vaikkapa verojen kerääminen universaalien peruskoulutuksen järjestämiseksi puuttuu yksilöiden vapauteen tehdä omilla rahoillaan, mitä haluavat. Mutta kerätyillä verorahoilla järjestetään kaikki hyödyttävää koulutuspalvelua, joka kuitenkin hyödyttää kaikkein eniten huonoimmassa asemassa olevia (joilla ei itse olisi varaa koulutukseen tai terveyspalveluihin).

Aristoteles teki oikeudenmukaisuuden kohdalla jaottelun jakavaan eli distributiiviseen oikeudenmukaisuuteen ja korjaavaan eli retributiiviseen oikeudenmukaisuuteen. Miten yhteiskunnallisia tehtäviä, erityisoikeuksia ja erityisiä palkkioita sekä toisaalta näistä kertyviä kustannuksia jaetaan oikeudenmukaisesti? Rawlsin teoria on **teoria distributiivisesta oikeudenmukaisuudesta**. Se liittyy suoraan siihen, millaiset julkisten instituutioiden tehtävät, joihin liittyy sekä valtaoikeuksia että tehtävästä maksettava korvaus tai palkka, ovat perusteltuja (esim. kansanedustaja, terveyskeskuslääkäri tai katsastusinsinööri). Kyse on kulujen kattamisesta verotuksella ja muilla lakisääteisillä maksuilla.

Liberalistiselta pohjalta Rawls hyväksyy tietysti **markkinat** ja **vapaan kilpailun**. Mutta hänen ajattelunsa perustelee julkista, pakollista verotusta. Sen on katsottu antavan perusteita myös **progressiiviselle verotukselle**, jossa tulojen kasvu lisää maksettavien verojen suhteellista osuutta. Hyvinvointivaltioissahan toteutetaan tyypillisesti **uudelleen jakoa** eli **redistribuutiota**: verotuloja kerätään suhteessa enemmän parempituloisilta ja näillä rahoitetaan julkisia terveys-, koulutus- ja muita palveluita, jotka hyödyttävät suhteessa enemmän huonommassa olevia pienituloisia.

Robert Nozick, libertaristinen ”yövärtijavaltio” ja markkinaevoluutio

Toinen tärkeä yhdysvaltalainen yhteiskuntafilosofia **Robert Nozick** (1938—2020) taas kehittäi liberalistisista filosofiaa toisenlaiseen suuntaan kuin Rawls. Nozickin lähtökohtana on kysyä, **voiko minkäänlainen valtio olla perusteltu ja legitiimi**, mikäli lähtökohtana todella ovat **yksilöiden vapaus** ja **oikeudet**. Hän käsittelee **valtiottoman anarkismin mahdollisuutta**, mutta löytää perusteita valtiollisen vallan hyväksymiselle. Nozick **libertaristinen** näkemys eroaa rawlsilaisesta sosiaaliliberalismista huomattavasti.

Vaikutusvaltaisessa kirjassaan **Anarchy, state, and utopia** (1974) Nozick esittää seuraavanlaiset pääjohtopäätökset valtiosta:

”Minimaalisen valtion kapeasti rajatut tehtävät, jotka rajoittuvat suojeleluun voimankäyttöä, varkautta, petosta, sopimuksiin painostamista ja vastaavia vastaan, ovat oikeutettuja. Yhtään laajempi valtio kuitenkin vahingoittaisi henkilöiden oikeuksia siihen, ettei heitä pakoteta tekemään tiettyjä asioita, eikä

ole oikeutettu. Tällainen minimaalinen valtio on sekä innostava että oikein. Edelliseen sisältyy myös kaksi huomionarvoista asiaa: valtio ei saa käyttää pakottavaa järjestelmäänsä tavoitellakseen sitä, että ihmiset antavat toisilleen apua, eikä kieltääkseen ihmisiä toimimasta joillakin tavoilla heidän *omaksi* hyväkseen tai suojelemisekseen.” (Nozick 1974, s. ix.)

Nozickille **markkinoiden** lähtökohta on **yksilöiden vapaus**. Mutta ajatus yhteiskunnasta, jossa **valtion** rooli on **minimaalinen**, on Nozickista innostava myös seuraavasta syystä: Hyvän ja **kehittyvän yhteiskunnan** taustalla on **näkymättömän käden tarina**. Hyviä asioita toteutuu ilman erityistä tarkkaa suunnittelua. Kuten Adam Smith huomioi yksilöiden tavoittellessa omaa etuaan toteutuu yhteiskunnan kannalta hyviä tuloksia, joita he eivät suoraan tavoittele. Nozickin kirjan nimessä mainittu **anarkia** viittaa juuri tähän. Ilman valtion vallallaan pakottamaa järjestystä ja **ilman** ihmisten **suunniteltua yhteistoimintaa** monien toimijoiden anarkistinen yhteiskunta voi tuottaa lukuisia hyviä asioita ja kehittyä myönteisesti.

Nozickin ajattelun **taustalla** on myös **taloustieteellistä tutkimusta** ja erityisesti Nobel-palkittu **Friedrich Hayek** (1899—1992). Hayek on tutkinut **anarkistista markkinatoimintaa** verraten sitä luonnonvalinnan ohjaamaan **evoluutioprosessiin** (ks. [Räsänen 2007](#)).

Nozickin edustamaa liberalismia voi luonnehtia selvästi **oikeistolaiseksi markkinaliberalismiksi**. **Hyvinvointivaltioihin** liittyviä tehtäviä **ei voi perustella**, koska ne olisi rahoitettava pakollisella lakisääteisellä verotuksella, joka **vahingoittaisi yksilöiden oikeutta omaisuuteensa**. Nozickin kaltaiset markkinaliberalistit eivät kuitenkaan katso, että ihmisiä joutuisi heitteille ja huonoon asemaan. Ensinnäkin ihmiset pitävät huolta läheisistään ja auttavat vapaaehtoisesti myös tuntemattomia, ja toiseksi järkevät ihmisyksilöt perustavat vapaaehtoisesti yhteistyötä tehden erilaisia itseään ja läheisiään turvaavia instituutioita kuten vakuutusjärjestelmiä. Nozickin ajattelu nojaa tässä myös anarkistiseen ajatteluun.

teema ANARKISMI JA LIBERTARISMI

Osaa anarkistisen yhteiskuntafilosofian edustajia voi pitää eräänlaisen hyvin pitkälle viedyn liberalistisen ajattelun edustajana. Tällöin käytetään yleensä nimitystä libertarismi. Yhteistä oikeistolibertaristeille ja vasemmistolibertaristeille on yksilönvapauden tiukka puolustaminen ja kriittisyys yksilöiden vapautta uhkaavaa valtiota kohtaan.

Libertaristit pitävät yksityisomaisuutta ja markkinataloutta tärkeinä yksilönvapauden nojalla. Oikeistolibertaristit pyrkivät suojelemaan olemassa olevia omistuksia ja kutistamaan nykyisen valtion tehtävät minimiin, ”yövärtijavaltioksi.

Vasemmistolaiset anarkistit ovat perinteisesti vastustaneet moderneiden valtioiden ja kapitalismin liittoa. Vasemmistolibertaristit suhtautuvatkin hyvin kriittisesti olemassa oleviin valtioihin, joiden he katsovat suojelevan sellaisia yksityisiä omistuksia, joiden hallussapidolle ei ole moraalisesti kestävää oikeutusta.

On huomattava, että kaikki vasemmistoanarkistit eivät ole anarkolibertaristeja tai muunlaisia anarkoindividualisteja. Osa vasemmistoanarkisteista suhtautuu hyvin kriittisesti individualistiseen ja yksilönvapautta korostavaan ajatteluun, koska tämä yhdessä kapitalisteja suojelevien valtarakenteiden kanssa turmelevan ihmisten luontaisen yhteisöllisyyden.

Vasemmistolaisen anarkismin ja sosialismin näkemys ihanteellisesta yhteiskunnasta on ollut jossakin määrin samanlainen utopistinen näkemys valtiottomasta

kommunismista. Kärjistetysti voi sanoa, että länsimaissa 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkupuolelle vasemmistolaisten anarkistien ja sosialistien poliittiset pyrkimykset ovat olleet samantapaisia mutta näkemykset siitä, miten tavoitteeseen päästään ovat eronneet. Päämäärä on ollut kommunistinen yhteiskunta, jossa yksityisomaisuudella ei ole suurta merkitystä ja jossa ei varsinkaan ole suuriin pääoman keskittymiä ja niihin pohjautuvia valtarakenteita ei ole. Kommunistit ovat pääpiirteissään katsoneet, että tie kommunistiseen yhteiskuntaan käy sosialistisen valtion kautta. Anarkistit taas ovat katsoneet, että valtiollisen ja pääomaan perustuvat valtarakenteet on tehtävä toimintakyvyttömiksi ja lakkautettava suoraan. Vasemmistoanarkistit ovat vältäneet osallistumasta järjestäytyneeseen valtiolliseen politiikkaan, koska valtiollinen- ja kapitalistinen valta on sinänsä vastustettavaa ja korruptoivaa.

Vasemmistolainen anarkistinen ajattelun ja toiminnan perinne on ollut 1800-luvun puolivälistä lähtien monipuolista ja monipuolistui entisestään 1900-luvun kuluessa. Yhteiskuntafilosofian monipuolisella ja hajanaisella kentällä on tehty ja tehdään kohtalaisen paljon vasemmistoanarkistisesti ja vasemmistolibertaristisesti suuntautunutta tutkimusta. Yhteiskuntafilosofisesti merkittävimpiä töitä on yhdysvaltalaisen Robert Paul Wolffin *In defence of anarchism* (1970). Wolff (s. 1933) puolustaa yksilöiden autonomiaa seuraten sekä Immanuel Kantin että J. S. Millin filosofisia argumentteja. Hänen mukaansa yksilön autonomia ja vastuu eivät ole koskaan yhdistettävissä näkemykseen, jonka mukaan valtion lakeja tulisi noudattaa, koska valtion valta asema on legitiimi: ”Jos kaikilla ihmisillä on jatkuva velvollisuus saavuttaa korkeimman asteinen mahdollinen autonomia, silloin ei voi olla mitään valtiota, jonka alamailla on moraalinen velvollisuus totella sen käskyjä.”

Oikeistolibertaristista yhteiskuntafilosofista ja taloustieteellinen tutkimusta on myös paljon. Taloustieteilijä Friedrich Hayek (1899—1992) ja filosofi Robert Nozick (1938—2002) ovat tärkeitä ja arvostettuja monipuolisia tutkijoita ja libertaristisen ajattelun kehittäjiä. Taloustieteessä ja talouspoliittisessa ajattelussa käytetään myös nimityksiä markkina-anarkismi ja anarkokapitalismi. Oikeistolibertaristien poliittiset liikkeet ja puolueet osallistuvat valtiolliseen politiikkaan. Oikeistolibertaristit katsovat usein edustavansa johdonmukaisesti klassista liberalismia. Libertarismi on kohtalaisen merkittävä ilmiö yhdysvaltalaisessa yhteiskuntafilosofiassa ja poliittisia oikeistolibertaristisia liikkeitä ja puolueita ja muita toimii Yhdysvalloissa paljon.

Vasemmistoanarkismia taas on paljon selvemmin ympäri maailmaa. Monissa Euroopan maissa mutta myös eri puolilla latinalaista Amerikkaa on eläviä ja vilkkaita anarkistisia liikkeitä.

Lainaus **Robert Paul Wolffin** tekstistä [”Auktoriteetin ja autonomian ristiriita”](#) (suom. Hannu Toivanen, kirjasta *In defense on anarchism*, 1970), joka löytyy kokoelmasta [Väärin ajateltu - Anarkistisia puheenvuoroja herruudettomasta yhteiskunnasta](#) (toim. Timo Ahonen ym., 2011). Myös [Anarkistinen kirjasto -verkkosivustolla](#) on paljon yhteiskuntafilosofista ja muuta kirjallisuutta anarkismista suomeksi, mm. Hannu Toivasen [kirjoitus Wolffin anarkistisesta filosofiasta](#).

Hayekin ja Nozickin ajattelusta ks. mm. Petri Räsänen, [”Uusliberalismi ja lupaus vapaudesta”](#) (*niin & näin* 4/2007) ja [taloudellista vapautta käsittelevät osiot artikkelikokonaisuudessa ”Poliittinen vapaus”](#) (2007, Logos-ensyklopedia, Filosofia.fi).

Wikipedian artikkelit [”Anarkismi”](#) ja [”Libertarismi”](#) antavat hyvän kuvan näiden ajattelu ja poliittisten suuntausten monipuolisuudesta.

Marja Härmänmaan haastattelu Ylen sarjan Länsimaisen sivistyksen jaksossa [”Anarkismia ja avantgardea”](#) (30 min, 2016, Yle Areena).

Oikeistolaisempi markkinaliberalismi - vasemmistolaisempi sosiaaliliberalismi

Liberalistinen ajattelutavan ja utilitaristisen perustelutavan tunteminen auttavat hahmottamaan modernien yhteiskuntien valtiollista politiikkaa, kiistoja ja eroja puolueiden välillä. Erimielisyyksiä talouspolitiikan, oikeudenmukaisuuden ja vapauden kysymyksistä voi hahmottaa vertaamalla toisiinsa **oikeistolaisempaa markkinaliberalistista** ja **vasemmistolaisempaa sosiaaliliberalistista** ajattelutapaa. Näin tulee ymmärrettävämmäksi myös nykypäivän talous- ja muu poliittinen keskustelu. Nykylänsimaisessa käytännön politiikassa vasemmistolaisuus liittyy enää suhteellisen vähän sosialismiin tai kommunismiin (ks. luku 12).

Sosiaalidemokraattista ajattelua ja politiikkaa voi luonnehtia pitkälti sosiaaliliberalistiseksi. Mutta sosiaaliliberalistista ajattelua ja kannatusta käytännön sosiaaliliberalistiselle politiikalle löytyy käytännössä kaikista suomalaisista puolueista. Vasemmistolaisista puolueista sitä löytyy vain enemmän ja vahvempana, kun taas oikeistolaisista puolueissa sosiaaliliberalistinen ajattelu on miedompaa ja kannatusta löytyy enemmän ja vahvemmin myös markkinaliberalistisille politiikalle. Kiistat ja erot liittyvät myös oleellisesti kysymyksiin hyvinvointivaltiosta. Hyvinvointivaltio rakenteita ja historiaa voidaan myös hahmottaa liberalistisen ajattelun kautta.

Kärjistäen voidaan sanoa, että oikeistolaisemmat markkinaliberalistit kannattavat **"pienempää valtiota"** ja vasemmistolaisemmat sosiaaliliberalistit **"suurempaa valtiota"**. Koolla ei tässä viitata maantieteellisen kokoon tai väestömäärään. Suuremmalla valtiolla on enemmän **tehtäviä** ja **toimintoja** ja pienemmällä vähemmän. Kun tehtäviä ja toimintoja enemmän, niiden osuus yhteiskunnan taloudellisesta kokonaistuotannosta ja -toiminnasta, kansantaloudesta, on suurempi. Asia kytkeytyy myös siihen, kuinka paljon valtio tarvitsee **verotuloja**.

Markkinaliberalistisen näkemyksen mukaan markkinoiden kautta olemassa olevia resursseja käytetään **tehokkaimmin, tarpeisiin vastataan** parhaiten, hyödykkeiden ja tuotantotapojen **kehitystä** tapahtuu ja tarjonta on **monipuolista**. Näin ollen ihmisten **valinnanmahdollisuudet lisääntyvät** ja **vapaus lisääntyy**. Toisaalta koska markkinat muodostuvat yksilöiden ja näiden vapaaehtoisten sopimustenvaraisten yhteenliittymien toiminnasta, niihin puuttuminen on yksilöiden vapauteen puuttumista. Kun valtio huolehtii, että sopimuksista pidetään kiinni, ja että toisille aiheutetut haitat korvataan, valtio huolehtii tehtävistään: kaikilla on yhtäläiset tasavertaiset mahdollisuudet tuottaa, tehdä sopimuksia keskenään ynnä muuta sellaista.

Eniten oikealla olevat markkinaliberalistit katsovat, että valtion tehtäviin ei pitä kuulua juuri muuta kuin demokraattisten lainsäädäntöinstituutioiden, oikeuslaitoksen ja turvallisuudesta vastaavien puolustuslaitoksen ja poliisitoimen ylläpitäminen. Näiden palvelukseen tarvitaan jonkin verran palkallisia ammattilaisviranomaisia ja heidän tiloistaan, tarvikkeistaan ja toiminnoista tulee jonkin verran kuluja. Mutta tällaisen pienen valtion kulut jäävät pieneksi. Julkista verotusta tarvitaan siis vähän. Julkisen valtiollisen toiminnan osuus kaikesta yhteiskunnan toiminnasta on taloudellisesti mitaten pieni. Kaikkein eniten oikealla olevia

minimalistista ”yövärtijavaltiota” kannattavia markkinaliberalisteja kutsutaan libertaristeiksi. (Ks. teema ANARKISMI JA LIBERTARISMI.)

Yleisen liberalistisen talousajattelun mukaan myös vasemmistolaisemman **sosiaaliliberalistisen ajattelun mukaan** markkinat ovat lähtökohtaisesti hyvä asia. Mutta vasemmistoliberalistit katsovat, että markkinaperustaisesti ei pystytä vastaamaan moniin yhteiskunnallisiin tarpeisiin ja markkinoiden toiminnasta seuraa myös haitallisia asioita. Lisäksi monet vasemmistoliberalistit saattavat katsoa, että ilman valtion toimintaa markkinoita ei edes olisi. Näiltä osin vasemmistoliberalismissa on yhtäläisyyksiä marxilaisen ajattelun kanssa. Toisaalta ajatus siitä, että valtio mahdollistaa ihmisten välisen luottamuksen, sopimukset, yhteistoiminnan ja siten kaikenlaisen taloudellisen toiminnan on perua hobbesilaisesta yhteiskuntasopimusajattelusta.

Markkinat ja yhteiskunnallisten ongelmien moninaisuus

Millaisia ongelmia markkinat eivät ratkaise? Taloudellisen toiminnan **sivuvaikutuksena** tulee muun muassa **ympäristöhaittoja**. Valistuneet kuluttajat voivat tehdä ympäristöystävällisiä ostovalintoja. Mutta ympäristöongelmien korjaamiseen markkinat reagoivat useimmiten vähintäänkin hitaasti. Kysynnän ja tarjonnan pohjalta toimivat markkinat tuottavat kyllä taloudellista kasvua, mutta voivat myös lisätä **taloudellista epätasa-arvoa**. Jos kaikki hyötyvät, taloudellinen epätasa-arvo voidaan kuitenkin myös rawlsilaisesta näkökulmasta hyväksyä. Mutta markkinajärjestelmässä osa ihmisistä näyttää myös köyhtyvän entisestään. Kysymys on siis monenlaisilla tavoin yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta. Tästä on kysymys myös liberalistiseen ajatteluun kuuluvasta mahdollisuuksien tasa-arvon vaatimuksesta.

Sosiaaliliberalistit katsovat tavallisesti, että liberalistien näkemys ihmisyksilöiden lähtökohtaisesta **mahdollisuuksien tasa-arvosta** ei todellisissa yhteiskunnissa toteudu. Synnynnäiset erot ja onnettomuuksien ja muiden satunnaisten tekijöiden vaikuttavat ihmisten lähtökohtiin ja asemaan. Myös olemassa olevat taloudelliset, sosiaaliset, koulutukseen liittyvät ja muunlaiset tekijät tuovat ihmisyksilöiden välille eroja. Riippuen siitä, millainen on vanhempien sosiaalinen asema, koulutustaso ynnä muu sellainen, lasten mahdollisuuden ovat erilaiset. Köyhään perheeseen syntyneen lapsen mahdollisuudet ovat erilaiset kuin varakkaaseen perheeseen.

Sosiaaliliberalistisen ajattelun mukaan valtiolla on mahdollisuuksien tasa-arvoon perustuvia tehtäviä vähintäänkin yleisen perusterveydenhuollon ja -koulutuksen toteuttamiseen kaikille tarvitseville. Valtiolla on siis näin tehtäviä – tehtäviä, jotka tapaamme liittää hyvinvointivaltioon. Vasemmistolaisemmat sosiaaliliberalistit pitävät siis valtion suurempaa verotarvetta perusteltuna. Oikeistoliberalistit kritisoivat tulonsiirtoja, koska tämä vähentää verotettavien ihmisten yksilönvapautta päättää omasta omaisuudestaan. Vasemmistoliberalistit perustelevat tulonsiirtoja (redistribuutio) todellisen mahdollisuuksien tasa-arvon toteuttamisella.

Viime vuosikymmeninä erot oikeistoliberalistien ja vasemmistoliberalistien välillä ovat siirtyneet enemmän kysymykseen siitä **tuotetaanko** hyvinvointivaltion lakisäätteiset **palvelut**

ja muut valtion tehtävät **julkisesti** vai **yksityisesti**. Oikeistoliberalistit ovat kannattaneet julkisten palveluiden tuottamista yksityisesti, vasemmistoliberalistit taas julkisesti esimerkiksi kunnallisina palveluina. (Käytännössä tämä on ollut Suomessa esillä mm. 2010-luvulla ns. sote-uudistuksessa.)

teema, historiallinen tausta "OIKEISTON" JA "VASEMMISTON" MONENLAISET JA MUUTTUVAT MERKITYKSET

Moderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa poliittisten aatteiden, liikkeiden ja puolueiden jaottelua voidaan tehdä monella eri tavalla. Yleisin ja perinteisin tapa jakaa puolueita on jako vasemmistoon ja oikeistoon. Alun perin poliittisen vasemmiston ja oikeiston käsitteet tulivat käyttöön Ranskan suuren vallankumouksen aikana (1789—). Kansalliskokouksessa puhemiehestä katsoen vasemmalla istuivat yhteiskuntaan suurempia uudistuksia vaatineet edustajat ja "puolueet". Puhemiehestä katsoen oikealla istuivat edustajat ja "puolueet", jotka kannattivat olojen säilyttämistä pääosin ennallaan. Tuolloin jakolinja meni erityisesti tasavallan kannattajien ja kuningas- ja säätyvallan kannattajien välillä. Nykyisin "porvarillinen" ja "oikeistolainen" liittyvät toisiinsa ja tarkoittavat joskus samaa (mm. porvarilliset puolueet – oikeistopuolueet). 1700-luvun loppupuolelta pitkälle 1800-luvulle kuitenkin juuri porvaristo oli uudistushenkistä ja jopa radikaalia ja valankumouksellista. Tuolloin porvarillinen oli siis pikemmin "vasemmistolaista".

Vasemmistolla ja oikeistolla ei ole yksiselitteisiä määritelmiä. Yksinkertaisesti katsottuna 1900-luvun alkupuolelta lähtien erossa oikeiston ja vasemmiston välillä on ollut pitkälti kyse siitä, miten suhtaudutaan talouteen ja valtion rooliin.

Vasemmistopuolueet ovat ajaneet valtion vastuuta ihmisten hyvinvoinnin edistämiseksi, taloudellista tasa-arvoa ja näihin liittyen valtion suurempaa roolia taloudessa. Oikeistopuolueet taas ovat ajaneet voimakkaammin yksilönvapautta, yksilöiden mahdollisuuksien tasa-arvoa ja vapaata markkinataloutta ja halunneet pitää valtion roolin pienempänä. Oikeistoliberalistit ovat katsoneet puolustavansa juuri alkuperäistä liberalismia ja puhuvat usein "klassisesta liberalismista".

Mutta eroja löytyy sekä oikeiston että vasemmiston sisältä ja paljon. On sekä vasemmistolaisia että oikeistolaisia, jotka suhtautuvat valtion lähtökohtaisesti hyvin kielteisesti: tämä yhdistää vasemmistoanarkisteja ja oikeistoanarkisteja, vaikka näiden perustelut valtiovastaisuudelle eroavat toisistaan hyvin paljon. Toisaalta osa vasemmistolaisista on kommunisteja tai sosialisteja, jotka eivät ole liberalisteja. (Ks. luvut 12 ja 13.)

Länsimaisissa nyky-yhteiskunnissa oikeistolaiset ja vasemmistolaiset puolueet tulivat monessa suhteessa lähemmäs toisiaan 1900-luvun kuluessa. Vasemmistolaiset puolueet siirtyivät poispäin sosialistisista ja kommunistisista tavoitteista ja siirtyivät yksilönvapautta korostavaan ja markkinat hyväksyvään liberalismiin. Oikeistolaiset puolueet taas siirtyivät sosiaaliliberalistisempaan suuntaan. Kaikki suomalaiset eduskuntapuolueet ovat hyvinvointivaltion perustehtävistä kohtalaisen yksimielisiä.

teema HYVINVOINTIVALTIO: JULKINEN, LAKISÄÄTENEN VAKUUTUSJÄRJESTELMÄ

Nimitys "hyvinvointivaltio" ei ole paras mahdollinen, mutta on se sentään parempi kuin nimitys "hyvinvointiyhteiskunta". Valtio ei voi hyvin eikä huonosti, eikä voi yhteiskuntakaan, tai ainakaan nyt ei ole syytä mennä siihen, mitä tuollaiset metaforat voisivat tarkoittaa. Kyse on ihmisyksilöiden ja ihmisyhteisöjen hyvinvoinnista. Kyse on siitä, miten valtio tukee ja edistää ihmisten hyvinvointia. Kyse on nimenomaan valtiosta, ei jostain epämääräisemmästä yhteiskunnasta.

Valtion perusta on yhtäältä sen laeissa ja sen lakisäätteissä julkisissa instituutioissa. Toisaalta valtion perusta on siinä, että on ihmisiä, jotka päätyönään

toimivat noissa instituutioissa toteuttaen niiden lakisääteisiä tehtäviä ja huolehtien siitä, että lakeja muuten noudatetaan. Kolmanneksi valtion perusta on siinä, että valtion tehtäviä hoitavat ihmiset saavat palkkaa ja että valtiolla julkisia tehtäviä hoitavan työvoiman lisäksi muita resursseja, ja palkkoihin ja noihin muihin resursseihin varat saadaan ennen kaikkia verottamalla. Suomalaisen hyvinvointivaltion malli on pitkälti samanlainen kuin muissa Pohjoismaissa. Samalla kun selvitetään meidän hyvinvointivaltiomme keskeisiä piirteitä, valotetaan samalla myös pohjoismaista hyvinvointivaltiomallia. (Vertailun vuoksi katsotaan aivan lopuksi hieman myös toisen tyyppisiä malleja.)

Valtio ei tietenkään voi tehdä kenestäkään kokonaisvaltaisessa mielessä hyvinvoivaa. Ihmisyksilön hyvinvointi on viime kädessä kiinni hänestä itsestään, hänen läheisistään, ja jostakin sellaisesta, johon ei kukaan ihminen ei voi täysin vaikuttaa (ajatellaanpa sen sitten olevan kiinni onnekkuidesta, sattumasta, kohtalosta tai siunauksesta). Valtio voi kuitenkin oleellisesti tukea ja auttaa hyvinvoinnin kannalta perustavissa ja oleellisista asioista, kuten terveyden edistämisessä ja sairauksien hoidossa. Hyvinvointivaltio-nimityksen sijasta voitaisiin puhua vaikkapa "perusturvavaltiosta", "perustukivaltiosta", "sosiaaliturvavaltiosta" tai "inhimillisen elämän välttämättömiä edellytyksiä turvaavasta valtiosta".

Hyvä tapa hahmottaa, mistä hyvinvointivaltiossa on kyse, on ajatella sitä kattavana vakuutusjärjestelmänä. Miksi ihmiset ottavat vapaaehtoisia maksullisia vakuutuksia? Erilaisten riskien varalle. On olemassa myös lakisääteisiä maksullisia vakuutuksia, joita ei kaikkien tarvitse ottaa ja maksaa, vaan ainoastaan niiden, jotka harjoittavat jotakin riskialtista toimintaa esimerkiksi vaarallisilla välineillä. Suomen laki kuten modernien valtioiden lait yleensäkin vaativat, että se, joka kuljettaa yleisillä teillä eli liikenteessä vaarallista moottoriajoneuvoa kuten mopoa, autoa, traktoria tai vastaava, on velvollinen ottamaan liikennevakuutuksen. Näitä vakuutuksia tarjoavat maksua vastaan yksityiset keskinäiset vakuutusyhtiöt.

Joidenkin valtioiden laki vaatii, että kansalaisten on otettava ja maksettava sairaus-, työttömyys- ja eläkevakuutuksia, jotta vakuutusyhtiö maksaisi heidän sairaalalaskunsa, työttömyyskorvauksensa ja eläkkeensä. Kyse on tällöin lakisääteisestä sosiaaliturvavakuutuksesta. Mutta sosiaalista turvaa tuovat palvelut tuotetaan pääasiassa yksityisesti ja maksetaan keskinäisen vakuutusyhtiön maksuilla. Lisäksi monissa maissa korkeampi koulutus on maksullista ja pääasiassa vanhemmat rahoittavat lastensa koulutuksen, jos pystyvät.

Pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli on lakisääteinen universaali vakuutusjärjestelmänä. Se takaa kaikille terveydenhuollon ja muun sosiaaliturvan sekä päivähoiton ja opetuksen. Verotuloilla tuotetaan pääasiassa julkisesti palvelut ja kustannetaan vakuutusurva. Palvelut tuotetaan ensisijaisesti kunnissa päiväkotien, koulujen ja muiden oppilaitosten, terveyskeskusten ja muiden kuntien julkisten laitosten avulla. Sairaus-, eläke- ja työttömyysvakuutuksista eivät huolehdi yksityiset keskinäiset vakuutusyhtiöt, vaan valtiollinen eläkejärjestelmä, joista Suomessa tärkein on Kela. Valtiollinen Kansaneläkelaitos perustettiin vuonna 1937 valtiolliseksi eläkelaitokseksi, mutta sen toimialaa laajennettiin varsinkin 1960-luvulla. Vuonna 1964 kaikki Suomessa asuvat tulivat julkisen sairausvakuutuksen piiriin. Sittemmin mukaan on tullut muun muassa opintotuki, ensin valtion takaamina lainoina vuodesta 1959 ja vuodesta 1972 nykyisen kaltaisena opintotukena. Yksityisten vakuutusmaksujen sijaan maksetaan suhteellisen paljon erilaisia veroja ja veroluonteisia vakuutusmaksuja (mm. palkkatuloverojen yhteydessä maksettavat työeläkemaksut).

Jossakin mielessä Suomen valtiosta voidaan puhua kunnista erillään, mutta hyvinvointivaltiosta ei. Hyvinvointivaltion ytimessä olevat terveys-, sosiaali- ja

koulutuspalvelut toteutetaan pääosin kuntien toimesta. Kun olemme kansalaisia, olemme oleellisesti myös ”kuntakansalaisia”. Kuntalainen, vaikkapa kuopiolainen tai tamperelainen, ei tarkoita vain kunnan asukasta ja sitä, mistä on kotoisin. Elämämme ja hyvinvointimme kannalta mitä keskeisimmissä asioissa olemme sidoksissa ja riippuvaisia kunnastamme. Mutta myös poliittisten oikeuksiemme ja osallistumisemme on oleellisesti sidoksissa kotikuntaamme.

Usein puhutaan erityisesti pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta, mutta kaikkia länsimaisia valtioita voi pitää jossakin määrin hyvinvointivaltioina. Hyvinvointivaltioon oleellisesti kuuluvia julkisia lakisääteisiä eläkejärjestelmiä kehiteltiin Saksassa jo 1850-luvun puolivälistä lähtien. Myös monissa kehittyvissä maissa on toteutettu länsimaisen hyvinvointivaltiomallin mukaisia julkisia palveluita erityisesti perusterveydenhoitoon ja -koulutukseen. Vaihtelua on kuitenkin hyvin paljon. Pohjoismaista mallia voidaan sanoa ”universaaliksi hyvinvointivaltiomalliksi”. Pohjoismaissa hyvinvointivaltion rakentaminen 1900-luvulla liittyi liittynyt valtiollisen politiikan lisäksi paikallisen demokratian korostamiseen, sukupuolten välisen tasa-arvon tukemiseen ja taloudellisesti sosiaalisen tasa-arvon lisäämiseen.

Usein puhutaan myös liberaalista ja konservatiivisesta hyvinvointivaltiomallista. Nimitykset eivät kuitenkaan ole erityisen kuvaavia eikä ole yleispätevää tapaa luokitella eri hyvinvointivaltiomalleja. ”Liberaalilla mallilla” viitataan lähinnä Isoon-Britanniaan ja erityisesti Yhdysvaltoihin. Keskeistä on se, että vakuutukset ovat yksityisiä vaikkakin osittain lakisääteisiä, palvelut tuotetaan yksityisesti eikä julkista verotusta tarvita niin paljoa. Julkinen verorahoitteinen tuki on harkinnanvaraista ja luonteeltaan enemmän ”köyhäinapua”. (Englanninkielisessä nimityksessä *welfare state* on se ongelma, että *welfare* tarkoittaa sosiaalitukea tai -apua, perinteisesti ”köyhäinapua”. Erityisesti Yhdysvalloissa nimitykseen *welfare state* liittyy kielteisiä merkityksiä.)

”Konservatiivinen malli” painottaa enemmän perheitä, sukuja ja niitä yhteisöjä ja korporatioita, joihin ihmiset kuuluvat. Tämä on tyypillisempää keski- ja eteläeurooppalaisille maille. Erityisesti tämä näkyy kasvatuksessa ja koulutuksessa. Julkisen tai tuetun päivähoidon sijaan lapset hoidetaan pääsääntöisesti kotona. Ammatillinen koulutus on enemmän yritysten ja muiden työnantajien sekä korkeakoulutuksen mahdollistaminen on pääasiassa perheen tai suvun vastuulla. Yhteistä niin sanotuille liberaalille ja konservatiiviselle mallille on se, että yleisiä universaaleja oikeuksia julkisesti tuotettuihin palveluihin on vähemmän.

teema, tehtävä LIBERALISMIN KOMMUNITARISTINEN KRITIIKKI

Lue **Johanna Konttorin** lyhyt artikkeli ”[Kommunitarismi](#)” ([Sanasto. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali, Jyväskylän yliopisto](#)) ja vastaa kysymyksiin:

Miten kommunitaristeiksi nimetyt ajattelijat ovat kritisoineet liberalismia?

Miten kommunitaristeja on puolestaan kritisoitu?

Lainatut teokset

Robert Nozick, *Anarchy, state, and utopia* (Basic Books, New York 1974).

John Rawls, *Oikeudenmukaisuusteoria* (suom. Terho Pursiainen, WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1988; *A theory of justice*, 1971).

Lisää aiheista

Saila Heinikoski, "[Liberalismin kerroksista ja ristiriitaisuuksista](#)" (Michael Freedenin kirjan *Mitä on liberalismi?* arvostelu Agricola.fi 5.11.2020).

Kaisa Herne, "[Mitä oikeudenmukaisuus on?](#)" (50 min, tallennettu Kuopion filosofiakahvilassa 11.3.2014, [Kantti.net](#)).

[Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali Kansin Sanasto](#): ks. mm. artikkelit "[Adam Smith – markkinoiden sivistävä vaikutus](#)" ja "[Porvarillinen yhteiskunta: Hegel ja Marx](#)".

Jaakko Kuosmanen, "[Berlin liberalismista](#)" (2014, Isaiiah Berlinin filosofiaa käsittelevien artikkelien kokonaisuus, *Logos ensyklopedia*, Filosofia.fi).

niin & näin -lehden numeron 4/2012 laaja teemapaketti [Konservatismi & liberalismi](#).

Markku Oksanen, "[Omistaminen filosofisena ongelmana](#)" (65 min, tallennettu Kuopion filosofiakahvilassa 10.3.2015, [Kantti.net](#)).

Ville Päivänsalo ja Jukka Mäkinen, "[John Rawls](#)" (2009, *Logos-ensyklopedia*, Filosofia.fi).

Sami Syrjämäki ja Petri Räsänen, "[Poliittinen vapaus](#)" (2007, *Logos-ensyklopedia*, Filosofia.fi).

Tehtäviä

Lue Robert Paul Wolffin teksti "[Auktoriteetin ja autonomian ristiriita](#)" (1970, kokoelmassa *Väärin ajateltu*, 2011) ja vastaa sen pohjalta seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä tarkoittaa erottelu valtion *de facto* ja valtion *de jure* välillä?
- Mistä tottelemisessa on kyse ja miksi se koskaan ole varsinaisesti perusteltua?
- Mitä ihmisen autonomisuus tarkoittaa ja millaisia taustaoletuksia autonomian käsitteeseen sisältyy?
- Millainen on autonomian suhde valtion auktoriteettiin, ja miksi "filosofinen anarkismi vaikuttaa olevan valistuneelle ihmiselle ainoa järkevä poliittinen vakaumus"?

Selitä seuraavat asiat John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriasta. Hyödynnä tämän luvun lisäksi myös lukua 9 ja ainakin yhtä seuraavista lähteistä: osio [Oikeudenmukaisuus reiluutena](#) Ville Päivänsalon ja Jukka Mäkisen artikkelissa "John Rawls" (Filosofia.fi, 2009), Andreas Føllesdalin kirjoitus "[John Rawls 80 vuotta](#)" (*niin & näin* 3/2001).

- Missä mielessä Rawlsin teoria on yhteiskuntasopimusteoria?
- Mikä ovat Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kaksi pääperiaatetta?
- Miten Rawlsin teoria liittyy hyvinvointivaltioon?

Miten Robert Nozick on kritisoinut Rawlsin sosiaaliliberalistista teoriaa?

Millaisia yhteiskunnallisesti hyödyllisiä vaikutuksia markkinataloudella on? Entä haitallisia?

Etsikää perusteluja ja esimerkitapauksia markkinatalouden puolesta ja vastaan.

Ks. myös yllä *teema, tehtävä LIBERALISMIN KOMMUNITARISTINEN KRITIIKKI.*

Nationalismista kansallisvaltioihin

1700-luvulta lähtien *liberalistiset ajattelutavat ja tavoitteet yleistyivät länsimaisissa yhteiskunnissa. Mutta 1800-luvun kuluessa syntyi poliittisia liikkeitä ja yhteiskunnallisen ajattelun ja filosofian suuntauksia, jotka eivät olleet vain erilaisia versioita liberalismista. Merkittävimpiä näistä olivat nationalismi ja sosialismi. Nationalistien mukaan jokaiselle kansalle kuului oma itsenäinen valtio.*

Liberalismin tavoin **nationalismi** ja **sosialismi** olivat kytköksissä niin uuden ajan **keskusjohtoisin valtiojärjestelmiin** kuin **kapitalistisen markkinatalouden** laajenemiseen. Sekä nationalistisista eli kansallismielisistä liikkeistä että sosialistisesta työväenliikkeestä tuli 1800-luvun loppupuolen **merkittäviä muutostekijöitä**. Niistä syntyi erilaisia versioita, joista toiset yhdistyivät liberalistisen ajattelun ja käytännön kanssa ja toiset erosivat ja vastustivat sekä liberalismia että toisiaan. Jaottelu oikeistolaisuuden ja vasemmistolaisuuden välillä ei ole yksiselitteinen: nationalismi kytkeytyy kuitenkin selvästi **oikeistolaisuuteen**, sosialismi taas **vasemmistolaisuuteen** (ks. kuitenkin luku 11). Toisaalta nationalismi yhdistyi myös usein **konservatismiin**.

Nationalistien ja sosialistien **pyrkimykset** olivat 1800-luvun vallitseviin valtiojärjestelmiin ja niihin liittyneisiin säätyjakoon ja kuningasvaltaisuuteen nähden usein **vallankumouksellisia**. Paikallisesti niiden tavoitteet ja perustelut poikkesivat kuitenkin toisistaan paljon. Paikallisten nationalististen liikkeiden tuloksena syntyi **kansallisvaltioita**. 1900-luvun alkupuolella osa näistä kansallisvaltioista kehittyi fasismin, osa reaaliosialismin ja osa hyvinvointivaltion suuntaan.

Vaikka nationalismi on hyvin merkittävä yhteiskunnallisen ajattelun ja poliittisen toiminnan suuntaus, **ei** ole ketään laajemmin tunnettuja **nationalismin teoreetikkoja** tai filosofeja. Nationalismin yhteydessä on kuitenkin syytä huomioida **G. W. F. Hegel**, joka (hieman outoa kyllä) on vaikuttanut nationalistisen ajattelun ohella myös marxilaiseen sosialistiseen ajatteluun (ks. luku 13).

Nationalismista on moneksi

Romantiikasta kansallisromantiikkaan ja nationalismiin

Nationalistinen aate ja nationalistiset liikkeet ovat modernin ajan **vaikutusvaltaisimpia yhteiskunnallisia ja maailmanhistoriallisia muutostekijöitä**. 1800-luvun alkupuolen **kansallisromanttinen** ajattelu **kehittyi** vuosisadan puoliväliin tultaessa **poliittiseksi nationalistiseksi ajatteluksi**, joka ruokki voimakkaita ja yhä voimistuvia yhteiskunnallisia uudistuksia ja muutoksia.

Nationalismi syntyi osittain liberalismien kanssa rinnakkain ja suhteessa siihen. Kaukaisemman taustan liberalismille muodostavat tasavaltaisuus, markkinatalouden kehitys ja varhaisen uuden ajan suurten keskusjohtoisten valtioiden muotoutuminen. Suoremmin liberalismi juontuu 1700-luvun valistuksen ihanteista, tavoitteista ja yhteiskuntafilosofista.

Nationalismin **taustalla** taas on **valistuksen vastareaktion**a kehittynyt **romantiikka**. Valistus korosti järkipäisyyttä, tieteellisyyttä, universaalisuutta, yksilöiden vapautta ja näille pohjautuvaa ihmisten ja yhteiskuntien edistystä. Romantiikka taas kiinnittyi **paikalliseen ja ainutkertaiseen, sitoutumiseen perinteisiin elämäntapoihin ja kulttuureihin** sekä näistä **kumpuavaan ihmisten yhteenkuuluvuuteen ja tunnesiteisiin**. Suhtautumisessaan perinteiseen kansankulttuuriin ja paikallisiin pienyhteisöihin omine tapoineen romantiikka oli suojelevaa ja säilyttävää ja tässä mielessä **konservatiivista**. Toisaalta romantiikan taiteilijat ja ajattelijat suhtautuivat uuden taiteen luomiseen innostuneesta ja olivat kiinnostuneita erilaisista paikalliskulttuureista ja kulttuurisesta moninaisuudesta.

Konservatiivisen ajattelun tärkeitä teoreetikoita on ollut **Edmund Burke** (1729—1797). Hän suhtautui epäilevästi Ranskan vallankumouksen tavoitteisiin ja toteuttamiseen ja katsoi yleisemmin, että vallankumoukset ja muut radikaalit muutokset eivät saa aikaan toivottuja tuloksia. Burke katsoi **yhteiskuntien** olevan **orgaanisia kokonaisuuksia**, jotka **kehittyvät vähitellen omaehtoisesti** pienten yritysten ja erehdysten kautta. Vaikka Burkea on pidetty konservatismiin teoreetikona hänen ajattelussaan oli myös tyypillisiä liberalistisia piirteitä: ajatus vähittäisestä kehityksestä kytkeytyi vapaan markkinatalouden puolustamiseen ja valtiollisen ohjauksen vastustamiseen. Toisaalta Burke kannatti uskonnonvapautta ja kannatti suvaitsevaisesti elämäntapojen ja aatteiden moninaisuutta.

1700-luvun valistus ja kehittymässä oleva liberalismi suhtautuivat kriittisesti kirkollisiin valtaintituutioihin ja vaativat uskonnonvapautta. Myös romantiikka vieroksi kirkkoinstituutioita ja kirkollista, oppinutta ja jäykän muodollista yläluokkaa. Sen sijaan niin kristillisiin kuin esikristillisiin **paikallisiin uskonnollisiin elämäntapoihin ja yhteisöllisyyden** muotoihin suhtauduttiin myönteisesti ja kiinnostuksella. Yhteenkuuluvuuden, yhteisten jaettujen tunteiden ja paikallisten elämäntapojen arvostettavan ainutlaatuisuuden korostaminen siirtyivät romantiikan oppineilta ja taiteilijoilta nationalismiin. Romantiikka oli ensisijaisesti oppineiden ja taiteilijoiden liike, niin kuin oli myös sitä 1800-luvun jälkipuoliskolla seuraava kansallisromantiikkakin.

1700-luvun lopun **merkittävät tasavaltalaiset vallankumoukset** sekä yhteiskuntafilosofinen ja poliittinen kansansuvereenisuusoppi tuottivat kuitenkin **romantiikkaan yhdistyneenä** uudenlaista nationalistista ajattelua ja liikehdintää. **Kansansuvereenisuuden** ajatuksen mukaan järjestäytyneen yhteiskunnan vallan ja lainsäädännön täytyy pohjautua kaikkien siihen kuuluvien ihmisten, koko kansan, hyväksyntään. Nationalistinen näkemys kansoista lähti romantiikan korostamasta ainutkertaisuudesta, paikallisuudesta ja koetusta yhteenkuuluvuudesta: **kukin kansa on omanalaisensa, oma erityinen kokonaisuutensa**, jolla on **omilla seuduillaan** oma paikallinen ja muista eroava **elämäntapansa ja kulttuurinsa**, ja jonka **jäsenet kokevat yhteenkuuluvuutta** nimenomaan toisiinsa. Poliittinen nationalismi oli yhdistelmä näistä: **kullekin erityiselle kansalle kuuluu poliittinen suvereenisuus**, joka toteutuu omassa **itsenäisessä valtiossa**. Sen kummemmin tällaista näkemystä kansoista ja kansallisvaltioista ei ollut aiemmin ollut. Ne kehittyivät ja keksittiin **1800-luvun alkupuoliskolla**.

Kansallisuusaatteesta kansallismielisiin liikkeisiin ja kansallisvaltioihin

Nationalismilla eli kansallismielisyydellä tai kansallisuusaatteeseen sitoutumisella viitataan tavallisesti kahteen toisiinsa liittyvään asiaan: ”sellaiseen asenteeseen, joka tietyn kansan jäsenillä on, kun kansallisella identiteetillä on heille merkitystä”, ja ”niihin toimiin, joita tietyn kansan jäsenet osallistuvat saavuttaakseen (tai ylläpitääkseen) itsemäärämistään” (Miscevic 2020).

Nationalistisen ajattelun innoittamat paikalliset kansallismieliset liikkeet johtivat Euroopassa uusien ”kansallisvaltioiden” muodostumiseen. 1900-luvun alkuun tultaessa kehityssuunta voimistui entisestään ja levisi globaalisti. Ensimmäisen maailmansodan myötä hajaantui kolme ylikansallista imperiumia, Saksan keisarikunta, Itävalta-Unkarin keisarikunta ja Osmanien valtakunta. Samalla Venäjän imperiumi menetti laajoja aloita keisarikunnan hallinnon muunnuttua radikaalisti vallankumouksen myötä Neuvostoliitoksi. Toisen maailmansodan jälkeen Brittiläinen imperiumi hajosi ja vanhat siirtomaavallat menettivät alusmaitaan. Tilalle syntyi suuri joukko uusia itsenäistyneitä valtioita, joista suurin osa pyrittiin rakentamaan nimenomaan kansallisvaltioiksi.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen Eurooppa vuonna 1923

”Euroopan kartalla vuonna 1923 punaisin ääriviivoin ja tekstein merkittynä uudet kansallisvaltiot, jotka syntyivät hajonneiden monikansallisten imperiumien tilalle.”

([Kuva \[Wikimedia Commons\]](#) ja kuvateksti artikkelista ”Nationalismi”, Wikipedia, <https://fi.wikipedia.org/wiki/Nationalismi>, vierailtu 20.11.2020.)

Kansansuvereenisuusoppi ei kuulu vain nationalismiin

Nationalismi ei ole ensisijaisesti yhtenäinen teoreettinen oppi tai yhteiskuntafilosofian suuntaus vaan **väljä yhteiskunnallisen ajattelun kehikko**. Mutta nationalistisen ajattelun taustalla vaikuttaa kyllä yhteiskuntafilosofisia teorioita.

Keskeisin näistä on jo mainittu **kansansuvereenisuusoppi**. Sen juuret menevät antiikkiin demokratioihin, mutta sen tärkeimmät ja vaikutusvaltaisimmat yhteiskuntafilosofiset muotoilut löytyvät 1600- ja 1700-luvuilta erityisesti Lockelta ja Rousseaulta. Ollakseen

legitiimi, perusteltu julkisen valtiollisen valta nojautuu kansan hyväksyntään. Ajatus on pohjimmiltaan demokraattinen eli kansanvaltainen. Kansansuvereenisuusopin lockelais-rouseaulaisen ajatuskulun mukaan kansa voi myös nousta oikeutettuun kapinaan syöstäkseen tyranneiksi muuttuneet johtajat vallasta ja kumotakseen illegitiimiksi muuttuneen valtajärjestelmän.

Nämä ajattelutavat eivät tietenkään ole ominaisia vain nationalismille. Päinvastoin, ne löytyvät käytännössä kaikista uuden ajan merkittävistä julkisen vallan legitimizeeräviä käsittelevistä yhteiskuntafilosofisista teorioista ja poliittisista aatteista.

Uudenlainen nationalistinen kansan käsite: kansakunta ”kuviteltuna yhteisönä”

Nationalistinen ajatus ”kansasta” sen sijaan on **kiistanalainen**. Nationalististen aatteiden ja liikkeiden piirissä on tavallisesti katsottu nationalistisen kansan käsitteen olevan ikiaikainen. Historiallinen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tulosten näkemys on toisenlainen. Sanat kuten ”kansaa”, *folk*, *natio* ja *ethnos* ovat tietysti ikivanhoja. Mutta niiden merkitykset eivät ole olleet kovinkaan tarkkarajaisia, vaan väljiä ja moninaisia: kansalla on tarkoitettu ainakin kansanjoukkoa, oppimatonta rahvasta, heimoa, yhteiskunnan kaikkea väkeä, kaikkia kansalaisia yhdessä ja kansalaisten selkeää enemmistöä.

Nationalistinen kansan käsite taas on kohtalaisen tarkka: **tiettyyn kansaan tai kansakuntaan** kuuluvat ihmiset jakavat pääpiirteissään samanlaiset elämän- ja kulttuuriset tavat, jotka **eroavat ainakin joiltakin merkittävilä osin toisten kansojen vastaavista**, ja tiettyyn kansaan kuuluva ihminen myös kokee kuuluvansa tuohon kansaan, sitoutuu siihen ja mieltää siihen kuulumisen keskeiseksi osaksi sitä, mitä hän on. Kansan kulttuuriin piirteisiin katsotaan **tyypillisesti** kuuluvan **yhteinen kieli**, ja usein ajatellaan, että kansan jäsenet **polveutuvat yhteisestä esivanhempien joukosta**, joiden elämän- ja kulttuuriset tavat erosivat muista muinaiskansoista ja joiden tavoista nykyisen kansan tavat osaltaan periytyvät. Nationalismiin sisältyy romantiikan tavoin **konservatiivinen** viire: Omaan kansalliseen perinteeseen suhtauduttiin suojelevasti ja säilyttävästi. Jos se ylikorostuu ja jos vieraat vaikutteet ja ihmiset koetaan uhaksi, konservatiivisuus voi saada ksenofobisia ja rasistisia piirteitä. Usein nationalistit ovat kuitenkin olleet liberaaleja ja uudistusmielisiä ja usein myös poliittisen liberalismiin kannattajia.

Viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana historiantutkimuksessa on käsitelty paljon nationalistisen ajattelun ja kansallisvaltioiden syntytaustaa ja kehitystä. **Politiikantutkija Benedict Andersonin** (1936–2015) vaikutusvaltaisen näkemyksen mukaan nationalistisesti mielletyt kansat tai **kansakunnat** ovat **”kuviteltuja yhteisöjä”**, ja tällaisia kansoja ja niitä koskevaa ajattelua on syntynyt oikeastaan vasta modernisoitumisen myötä 1800-luvun alkupuolelta lähtien. ”Kansakunta on Andersonin mukaan kuviteltu, koska pienimpienkään kansakuntien jäsenet – kansalaiset – eivät koskaan tunne suurinta osaa kansakunnan asukkaista eivätkä tapaa heitä tai edes kuule heistä, mutta silti kansalaisten mielissä elää kuva yhteisöstä” (Pakkasvirta 2019, s. 50).

Nationalistinen ajattelu ei tietenkään syntynyt vain kansansuvereenisuusopin ja romantiikan aatteiden pohjalta. Käytännön edellytyksenä oli se, että Euroopassa oli väestöä, joka pystyi

omaksumaan nationalistisia näkemyksiä kansoista ja oman kansan erityislaatuisuudesta. 1500-luvulta lähtien keskusjohtoiset kuningaskunnat olivat lisänneet väestöjensä kontrolloimista. Keskeinen keino oli valtionkirkkojärjestelmä: esimerkiksi Ruotsissa luterilainen kristinusko oli valtionuskontona, Espanjassa taas roomalaiskatolinen kristinusko. **Kristinuskon** kulttuurillinen ja arkinen arvovalta ja **vaikutus** kuitenkin vähitellen **vähentyi**. Samaan aikaan yhteisestä **kielestä tuli ihmisiä yhdistävä tekijä**: kirjakielten standardisointi, kansankielisen hallinnon ja opetuksen lisääntyminen loivat uudenlaisia laajoja väestökokonaisuuksia, jotka pystyivät kommunikoimaan keskenään. Näin tapahtui myös Suomessa, jossa 1800-luvun jälkipuoliskolla rakennettiin yhtenäistä kirjakieltä ja edistettiin suomenkielistä kulttuuria ja kansanopetusta. **Yhteinen kieli ja väestön yhteenkuuluvuus** tukivat **modernien teollistuvien yhteiskuntien** kehitystä myös **markkinayhteiskunniksi**. Kun kristinuskon merkitys yhdistävänä tekijänä hiipui, tilalle tuli kieli ja vähitellen rakennettu ajatus yhteisestä kansasta. **Väestön yhteenkuuluvuus** ja kasvava homogeenisyys **helpotti hallintoa** ja tehosti **työmarkkinoita**: muutto kauemmas kotiseudulta työn tai opiskelun perässä tuli helpommaksi, kun ihmiset puhuivat samaa kieltä ja ajattelivat kuuluvansa samaan kansakuntaan, kuin yhteiseen suureen perheeseen. **Perinteiset sukuun, paikallisuuteen ja uskontoon** liittyneet **yhteisöllisyyden muodot heikkenivät**. Kuuluminen **kansakuntaan** uudenlaisena rakennettuna ”kuviteltuna yhteisönä” tuli ainakin osittain näiden **tilalle**.

teema, tehtävä ”KUVITELTUIJEN YHTEISÖJEN” RAKENTUMINEN

Tällainen käsitys suhtautuu kriittisesti myös kansalliseen historiankirjoitukseen.

Aatehistorian tutkija Juha Manninen kirjoittaa:

”Kansakunnat nähtiin pitkään ylimuistoiksi, aina ja kaikkialla vaikuttaneiksi historian tekijöiksi, joiden vaiheita voitaisiin seurata niin pitkälle kuin asiakirjalähteitä riitti ja paljon pitemmällekin. Tämä näkemys oli hyvin hallitseva historiantutkimuksessa 1900-luvun puoliväliin saakka. Käytännössä se merkitsi tutkijoiden itse edustamien kansallisuuspoliittisten näkemysten heijastamista niin kauas kuin silmä kantoi.

Tällaiset käsitystavat syrjäytyivät eri puolilla maailmaa 1960-luvulta alkaen, kun kansakunnat ryhdyttiin näkemään varsin uusiksi, moderneiksi asioiksi, Ranskan suuren vallankumouksen mainingeissa muokkautuneiksi ja muokatuiksi. Tässä ei voikaan kiistää 1800-luvun merkitystä. Sama ”kansakuntien rakentamisen” yhteiskunnallinen prosessi näytti olevan vasta käynnissä monissa Aasian ja Afrikan maissa ja siten myös vaikutettavissa.

Nationalismi ymmärrettiin modernin talouden ja politiikan tehtäviä palvelevaksi. Se oli tiettyjen eliittien luomus. Se ei silti ollut mielivaltainen keksintö, vaan väline laajan väestön vapauttamiseksi perinteisistä kiinnityksistään, sen yhdenmukaistamiseksi koulutuksella, joukkotiedotuksella, laeilla ja virkakoneistolla sellaiseen itseään hallitsevaan kansalaisuuteen, jota moderni talous ja kansanvaltainen politiikka edellyttivät.”

(Juha Manninen, [”Kansakunnan aatteen synty Ruotsissa ja Suomessa”, Tieteessä tapahtuu 20:1, 2002.](#))

Nationalismia ja kansallisvaltioita koskevaa tutkimusta esittelee hyvin historioitsija **Henrik Meinander** ohjelmassa [”Nationalismin ja fasismin jäljillä” \(Yle Areena, Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä, 2017, 26 min\).](#)

(Ks. *Tehtävät*, jossa kysymykset Meinanderin haastattelusta.)

Miksi ei ole yleistä nationalistista yhteiskuntafilosofiaa?

Miksi ei ole tunnettuja nationalistista ajattelua kehittäneitä ja siihen sitoutuneita filosofeja tai teoreetikoita? Keskeinen syy on epäilemättä se, että kullakin paikallisella, kansallisella nationalistisella aatteella ja liikkeellä on ollut **omat sankarinsa, taiteilijansa ja ajattelijansa**. Vaikkapa unkarilaisilla omat unkarilaiskansalliset ajattelijansa, tanskalaisilla omat tanskalaiskansalliset ajattelijansa, venäläisillä omansa, turkkilaisilla omansa ja niin pois päin.

Suomalaisessa nationalistisessa ajattelussa on tärkeimmäksi ”kansallisfilosofiksi” nimetty **Johan Vilhelm Snellman** (1806–1881). Snellman oli merkittävä yhteiskuntafilosofian tutkija, joka vaikutti paljon myös ”suomalaiseen kansalliseen heräämiseen”. Mutta Snellmanin yhteiskuntafilosofinen ajattelu ei ollut erityisen nationalistista. Hänen tärkeimmän yhteiskuntafilosofisen teoksensa *Läran om staten* (1842) eli *Valtio-oppi* keskeiset taustavaikuttajat ovat Hegel, Montesquieu ja Locke.

Snellmanin keskeinen poliittinen tavoite ei ollut varsinaisesti nationalistinen. Se oli pikemminkin liberalistinen: **kansalaisyhteiskunnan kehittäminen** Suomen suuriruhtinaskunnassa. Filosofian historian tutkija Vesa Oittinen kirjoittaa:

”Esimerkiksi kielikysymyksessä Snellmanin motiivit suomen kielen aseman kohentamiseksi eivät missään nimessä kummunneet jostain ”kansallismielisyydestä”, kuten vielä nykyäänkin varsin laajalle levinnyt harhaluulo olettaa. Kyse oli yksinkertaisesti siitä, että kansalaisyhteiskunnalla ja sen edellyttämällä julkisuusperiaatteella ei olisi ollut toteutumisen mahdollisuuksia tilanteessa, jossa sivistyneistö ja hallitseva eliitti puhui toista kieltä kuin kansan suuri enemmistö.” (Oittinen 2007.)

Suomalaisuuden ja ranskalaisuuden ja turkkilaisuuden ja niin pois päin ajatellaan nationalistisesti katsoen olevan jotain ainutlaatuisia. Mutta **paikallisissa kansallismielisyyden muodoissa** ja kansallisuusaatteissa on kuitenkin hyvin **paljon samankaltaisia piirteitä**. Tyypillistä on muun muassa **sankarillisten** tapahtumien ja henkilöiden korostaminen ja **yhteisten tarinoiden, rituaalinen ja symbolien** käyttö

Sellaiset aiheet ja asiat, joita pidetään nimenomaan omaan kansalliseen perinteeseen kuuluvia, saattavat olla suhteellisen nuoria. Usein ne myös ovat yhteisiä muiden kansojen kanssa tai kuuluvat vaikkapa yleiseurooppalaisempaan perinteeseen. Esimerkiksi Suomen kansallislaulu, *Maamme laulu*, on saksalaisen Fredrik Paciuksen säveltämä, ja sama sävelmä (1847) on käytössä myös Viron kansallislauluna ja liiviläisten kansallislauluna. Suomen kansallislaulun sanoitus taas perustuu Johan Ludvig Runebergin runoon ”Vårt land” (1846). Se on peräisin hänen kansalliseksi sankarirunoelmaksi kirjoittamasta teoksesta *Vänrikki Stoolin tarinat* (*Fänrik Ståhls sänger*, 1846 ja 1860), johon Runeberg haki mallia ja aiheita muun muassa nationalistisesta venäläisestä sankarirunoudesta.

G. W. F. Hegel: vallankumousintoilija, liberalistinen monarkisti, jota omivat nationalistit ja joka vaikutti marxilaisuuteen

Georg Wilhelm Friedrich Hegel on **1800-luvun vaikutusvaltaisimpia yhteiskuntafilosofoja**. Hegelin filosofiaa voi sanoa idealistiseksi ja holistiseksi ja se on monimutkaista ja **vaikeaselkoista**. Toisin kuin brittiläiset liberalistit, hän ei korosta ihmisen yksilöllisyyttä. Hegelin ajattelu ei synnyttänyt tai ollut rakentamassa mitään selkeää poliittista aatetta tai yhteiskuntafilosofista suuntausta. Mutta Hegel vaikutti oleellisesti niin kansallisromantiikkaan ja nationalismiin kuin marxilaisuuteen ja sosialismiin. Sekä nationalistit että sosialistit suhtautuivat kriittisesti liberalismiin – mutta toisiinsa nämä eripariset Hegelin perilliset suhtautuivat jopa vihamielisesti.

Kansalaisyhteiskunnan ja valtion dialektinen suhde

Hegel oli **nuorena tasavaltalainen**, mutta **vanhempana** hän **hyväksyi monarkian**, kunhan se oli **perustuslaillista**. Hän on myös monella tapaa modernin valtion, liberalismien ja oikeusvaltioajattelun teoreetikko. Kiinnitetään huomiota kuitenkin erityisesti niihin hegeliläisen ajattelun piirteisiin, jotka vaikuttivat hedelmällisesti niin Karl Marxin yhteiskuntakriittisen ajatteluun kuin paljon laajemminkin moderniin yhteiskuntafilosofiaan ja yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen: nämä ovat **kansalaisyhteiskunnan ja valtion suhde** sekä yhteiskuntien ja niiden muutoksen historiallisuus, tarkemmin sanottuna **historiallinen dialektisuus**.

Hegelin filosofi pyrki olemaan dialektista ja ymmärtämään ihmiselämän ja yhteiskuntien dialektista kehitystä. Antiikista Hegeliin asti dialektiikalla oli tarkoitettu lähinnä keskustelevaa argumentaatiota ja kriittisen keskustelun tai tutkimuksen etenemistä kysymysten, vastausten ja jatkokysymysten kautta tai väitteiden, vastaväitteiden ja vastaväitteiden vastaväitteiden kautta. Hegelin mukaan **ihmisen tietoisuus, itsetietoisuus ja persoonallisuus** kehittyi **dialektisessa suhteessa itsen ulkopuolisiin asioihin, itseän ja toisiin persooniin**. Vastaavasti hän katsoi **yhteiskuntien kehittyvän** historiallisten ongelmien, rajoitteiden ja uhkien saadessa aikaan ratkaisu- ja uudistamisyrityksiä. Ne taas puolestaan synnyttävät uusien tietojen, taitojen ja mahdollisuuksien lisäksi myös väärinkäsityksiä ja ristiriitoja, ja taas uusia ongelmia, rajoitteita ja uhkia. Dialektinen viittaa siis tässä jonkinlaiseen **kehitykseen vastakkainasetteluiden kautta**.

Historiallisuuden tajun kehkeytyminen

Hegel näki itsensä antiikin kreikkalaisista liikkeelle lähteneen filosofian historiallisesti kehittyneen järjellisyden edistyneimpänä saavutuksena. Hegelin mukaan hänen aikansa saksalaiset tai yleisemminkin eurooppalaiset poikkesivat antiikin kreikkalaisista, koska kreikkalaisilla etiikka ja politiikka edellyttivät yhteistä *polista*, yhteisiä päämääriä ja toiveita. Modernit yhteiskunnat taas ovat vain yksilöistä koostuvia kokoelmia. (Ks. luvussa 10 *teema, aineisto BENJAMIN CONSTANT: MODERNI VAPAUS EROAA ANTIIKIN VAPAUDESTA*.)

Hegel on kuitenkin eräällä tapaa aristoteelisen etiikan ja politiikan tieteen perinteen selkeä jatkaja: **yksilöä ei voi tarkastella yhteisöstä erillään**. Hegelillä **poliittisuus ja moraalisuus kuuluvat yhteen**, ja viime kädessä hyvä inhimillinen elämä täydellistyy hyvässä ja

oikeudenmukaisessa valtiossa – vanhemmalla iällään Hegel ajatteli tämän tapahtuvan oman aikansa Preussissa.

Toisin kuin antiikin filosofit tai ketkään muutkaan aiemmat filosofit, Hegel on ehdottoman **historiallinen** ajattelija. Toki Hegelin historiallisella ajattelulla oli edeltäjiä kuten Rousseau ja Adam Smith. Mutta Hegelin vaikutuksesta **historiallinen lähestymistapa** siihen, miten ymmärtää ihmisiä ja yhteiskuntaa, tulee keskeiseksi **osaksi modernisoituvaa länsimaista yhteiskunnallista ajattelua**.

Hegelin mukaan **ei ole olemassa ajattomia pysyviä filosofisia, moraalisia tai poliittisia kysymyksiä**. Sillä vaikka **oikeudenmukaisuus** ja **vapaus** ovat kyllä aina olleet jossakin mielessä keskeisiä filosofisia aiheita, ovat käsitykset niistä olleet aina sidoksissa kulloisenkin ajan yhteiskunnallisiin suhteisiin ja tekijöihin. Vaikka Hegel varsinkin myöhäisfilosofiassaan tuntuu puhuvan ajattomista käsitteistä, hän kuitenkin pitää aina jollakin tapaa esillä, että sellaiset ovat vain puhetapoja.

Myöskään ihmisten tarpeet, halut ja tunteet eivät ole hegeliläisittäin ajateltuna täysin annettuja. Niissäkin on historiallista vaihtelua. Hegel on myöhäisvalistuksen ajattelija, joka uskoo vakaasti **ihmisyyden ja järjellisyden edistyneen historiallisen muutoksen myötä**. Mutta jossakin historiallisessa tilanteessa esiin nousevat mahdollisuudet ja toiveet ja pyrkimykset niiden toteuttamiseen saattavat hänen mukaansa myös tuhota sen yhteiskunnan, josta ne ovat kummunneet.

Ihmisenä oleminen on aina pohjimmiltaan sidottu paikallisiin, perittyihin tapoihin, käytäntöihin ja kulttuurisiin elämänmuotoihin. Niitä ja niiden järkevyyttä ei voida koskaan ilmaista teoreettisesti. Paljon siitä, mitä koetaan ja tehdään, jää kielellisen selittämisen tuolle puolen. – Tältä osin Hegel on romantiikan ajan tärkeimpiä teoreetikoita. Myös paikallisuutta ja kansallisen historian erityisyyttä korostaneet nationalistiset ajattelijat ovat usein saaneet vaikutteita Hegeliltä tai hegeliläisyydestä.

teema, menetelmät HERRAN JA RENGIN DIALEKTIikka: MONIKÄYTTÖINEN HEGELILÄINEN TARKASTELUTAPA

Hegeliläinen dialektiikka on siis prosessinomaista, kysymysten ja vastausten, väitteiden ja vastaväitteiden, käsitysten ja niiden kritiikin kautta etenevää. Hegelin dialektinen ote tulee selkeästi esille hänen vaikutusvaltaisessa kehitelmässään herran ja rengin suhteesta: Herra pitää ainoastaan itseään tiedostavana persoonana ja käsittelee renkiä vain välineenään. Mutta suhde vaikuttaa itse asiassa kielteisemmin herraan itseensä. Herra ei näet herrana voi saada rengiltään mitään vastakaikua, tunnustusta, jonka kautta hän voisi kehittyä persoonana. Renki sentään saa herraltaan palautetta onnistumisistaan ja epäonnistumisistaan, kun renki pyrkii toteuttamaan herran toiveita. Renki voi myös nähdä herrassaan jotakin, mihin pyrkiä: herra vaikuttaa riippumattomalta ja vapaalta. Pakotettuna tekemään työtä, renki kuitenkin kehittyy. Hän oppii muokkaamaan luontoa taidoillaan ja tulee sitä kautta kyvykkäämmäksi ja vapaammaksi. Herra sen sijaan saa kaiken valmiina ja vain on, vailla minkäänlaista kehitystä. Herrasta tulee itse asiassa näin riippuvainen rengistään.

Herran ja rengin dialektiikka on Hegelillä osa laajempaa inhimillisen kehityksen tarkastelua. Hegeliläisessä lähestymistavassa keskeistä on tunnustuksen käsite, jota käytetään nyky-yhteiskuntafilosofisessa tutkimuksessakin monenlaisilla tavoilla. Herran ja rengin persoonallisen kehityksen ja vastavuoroisen yhteistyön este on se,

että he eivät tunnusta toisiaan vertaisikeen. Renki ei voi, koska on alistettu. Herra taas suhtautuu renkiinsä alistavasti ja välineellisesti. Vaikka herra ei tunnusta renkiä tasavertaisena persoonana, herra joutuu kuitenkin antamaan rengille palautetta ja tunnustusta tämän onnistumisista. Tämä tunnustaminen auttaa renkiä kehittymään.

Dialektinen suhde on käsitteellinen suhde. Mutta se ei ole vain staattinen looginen suhde vaan prosessi- ja vaikutussuhde. Kyseessä ei ole ainoastaan jonkin käsitteen määrittelemisen jonkin toisen käsitteen kautta vaan myös asioiden määrittäminen (tuleminen, hahmottuminen, todellistuminen) vastapuolten ja vastakohtien kautta. Jotta asiasta saataisiin dialektinen ote, se on ymmärrettävä osana laajempaa kokonaisuutta, jonka osa se on, mutta myös vastakohtansa kautta.

Vapaus vaihtelee ja edellyttää järkevää käsitystä kulloisistakin rajoitteista

Hegelille oleellinen aihe on myös **vapaus**. **Kukaan ei voi olla vapaa, jos ei ymmärrä omia rajoitteitaan**, niitä tosiasiallisia **historiallisia** rajoitteita, jotka tällä hetkellä hänen ajatteluaan ja toimintaansa rajoittavat. Rajoitteiden ja esteiden ymmärtäminen auttaa ymmärtämään, mitkä ovat mahdollisuudet, ja mikä ei voisi olla toisin, eli mikä on välttämätöntä. Vaikka vapaus aiheena on ollut länsimaiselle filosofialle keskeinen alusta saakka, vapauden käsitteellä **ei** ole mitään ikuista **muuttumatonta sisältöä**. Ihmisiä tosiasiallisesti rajoittaneet tekijät näet ovat vaihdelleen vaihdelleet, ja myös vapauden tavoittelun ja vaatimisen tavat eli rajojen koetteleminen, siirtämien ja rikkomisen ovat vaihdelleet. Kysymys ihmisten rajoista ja mahdollisuuksista liittyy näin myös kysymykseen ihmisluonnosta: **ei** ole mitään täysin **pysyvää** ja muuttumatonta **ihmisluontoa**, ihmisyyden olemusta tai hyvän inhimillisen elämän mallia. Hegelillä inhimillinen vapaus kytkeytyy ehdottomasti **järjellisyyteen**: ilman rajojen käsittämistä, ei voi ymmärtää vapautensa mahdollisuuksia, mutta rajojen käsittäminen edellyttää järkevää ajattelua ja tietoa.

Hegel kehittää myös tärkeällä tavalla **ideologian** käsitettä. Hänellä ideologia ei kuitenkaan tarkoita yleisesti poliittista tai kulttuurista aatetta, vaan se liittyy ajatukseen **väärästä tietoisuudesta**: Ollaan hyvin tietoisia jostakin kylläkin todellisesta ja olemassa olevasta asiasta, mutta käsitetään se tärkeämmäksi ja hallitsevammaksi kuin, mitä se onkaan. Sen sijaan, että käsitettäisiin yhteiskunnallisia asioita laajemmin ja totuudenmukaisemmin, saavutetaan vain heijastuma joistakin asioista.

Modernin individualistisen yhteiskunnan käsitys itsestään nimenomaan erityisesti individualistisena rajoittaa, koska se pitää individualismille tyypillisiä ihmiselämän piirteitä universaaleina, ajattomina ja yleisinhimillisinä. Ihmisen jäämistä itse kehittämiensä ideologioiden pauloihin Hegel kutsui **vieraantumiseksi**.

Hegelin yhteiskuntafilosofian keskeinen aihe on erottelu **kansalaisyhteiskunnan** ja **valtion** välillä (ks. luku 10). Erottelu vaikutti paljon myös Karl Marxin ajatteluun (ks. luku 13).

teema OIKEISTOHEGELILÄISET, VASEMMISTOHEGELILÄISET JA MYÖHEMMÄT KRIITTISET PERILLISET

Hegelin erottelu kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä sopi hyvin täydentämään brittiläistä ja ranskalaista liberalismia ja auttaa hahmottamaan modernien yhteiskuntien luonnetta. Mutta Hegelin filosofia innoitti ajattelusuuntauksia ja liikkeitä, jotka suhtautuivat liberalismiin hyvin kriittisesti. Hegel auttoi 1800-luvun alun

romantiikan suuntausta muotoilemaan paikallisuutta, kulttuurillista ainutlaatuisuutta ja historiallisuutta painottavaa ajattelua. Taustallaan vaikuttaneen Rousseau'n kanssa Hegel vaikutti eurooppalaisen oppineiston ja porvariston kansallisromanttiseen innostukseen ja edelleen poliittiseen nationalismiin.

Hegelin filosofian pohjalta kehiteltiin siis hyvin erilaisia ja jopa vastakkaisia tulkintoja ja perinteitä. Konservatiivinen linja eli niin sanotut oikeisto- eli vanhahegeliläiset puolustivat Hegelin avulla olemassa olevan Preussin valtion järjestelyä. Oikeistohegeliläiset olivat myös enemmän kallellaan monarkian ja kansallismielisyyden suuntaa. Radikaalimpi linja eli niin sanotut vasemmisto- eli nuorhegeliläiset hyväksyivät hegeliläisen dialektisen metodin mutteivat Hegelin johtopäätöksiä. Nuorhegeliläiset olivat kannattivat tyyppillisesti liberalismia, mutta nuorhegeliläisyys vaikutti myös syntyneeseen olevan sosialismin kehitykseen.

Keskeinen nuorhegeliläisyyden edustaja oli Ludwig Feuerbach (1804–1872), joka kehittänyt hegeliläiseltä pohjalta historiallis-yhteiskunnallista teoriaa uskontojen luonteesta. Feuerbachin mukaan kunkin yhteiskunnan uskonnolliset käsitykset heijastavat olemassa olevia sosiaalisia suhteita, ihanteita, toiveita ja pelkoja. Uskonnolliset ajattelu- ja toimintatavat myös vieraannuttavat ihmistä itsestään: ihminen käsittää uskonnollisen ajattelun ja toiminnan kohteet inhimillisen todellisuuden ulkopuoliseksi, riippumattomiksi voimiksi, vaikka ne todellisuudesta kumpuavat sosiaalisista suhteista ja toiminnasta, ihmisistä itsestään. Nuorhegeliläisten kannan mukaan Hegelin oman ajattelun kriittisen hegeliläisen käsittelyn, on otettava huomioon myös se, kuinka Hegelin ajattelu heijastaa omaa modernia ja individualistista aikaansa.

Vasemmistohegeliläisyyden perillisiä nyky-yhteiskuntafilosofiassa ovat marxilaiset, kriittisen koulukunnan ja feminismien teoreetikot. Marx antoi vaikutteita saksalaiseen kriittiseen teoriaan ja nämä molemmat edelleen feministiseen filosofiaan.

Lainatut teokset

Nenad Miscevic, "Nationalism" (teoksessa *Stanford Encyclopedia of Philosophy, Fall 2020 Edition*, toim. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/entries/nationalism/>, vierailtu 20.11.2020).

Svante Nordin, *Länsimaisen filosofian historia* (suom. Jukka Heiskanen, Pohjoinen 1999; *Filosofins histori*, 1995).

Vesa Oittinen, "J. V. Snellman – filosofi ja valtio-oppinut", (esitelmä, symposiumissa, Tutkijakollegium, Helsinki 30.1.2006, Filosofi.fi, Aineistoarkisto, 2007, <https://filosofia.fi/tallennearkisto/tekstit/2738>, vierailtu 20.11.2020).

Jussi Pakkasvirta, "Mitä Benedict Anderson tarkoittikaan kuvitelluilla yhteisöillä?" (*Tieteessä tapahtuu* 6/2019, <https://journal.fi/tt/article/view/87248/46221>, vierailtu 2.12.2020).

Lisää aiheesta

Nationalismista, kansallisvaltioista ja Hegelistä on paljon suomeksi kirjoitettua ja suomennettua kirjallisuutta. Hegelin yhteiskuntafilosofinen pääteos *Oikeusfilosofia* ja joitakin lyhyempiä tekstejä on suomennettu.

Ilmari Jauhiainen, osio ["Eksistentiaalinen argumentti"](#) artikkelissa ["Hegel: Hengen fenomenologia \(Phänomenologie des Geistes\)"](#) (*Logos-ensyklopedia*, 2014, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto, [Filosofia.fi](#)).

["Johan Vilhelm Snellman"](#) (Suomalainen filosofia: Henkilögalleria, Filosofia-fi [ei julkaisuajankohtaa]).

Kimmo Jokinen ja Kimmo Saaristo, *Suomalainen yhteiskunta* (WSOY, Helsinki 2002). – Luku 2 "Kansallinen identiteetti" käsittelee nationalistisen ajattelun ja kansallisvaltioiden muotoutumisen historiaa sekä yleisemmin että Suomen kohdalla.

Juha Merimaa, ["Nationalismi teki Suomesta Suomen"](#) (*Tiede 12/2020*). – Historioitsija Teemu keskisarjan haastattelu. (Maksumuurin takana.)

Svante Nordin, *Länsimaisen filosofian historia* (ks. yllä). – Nordinin kirja sisältyy hyvän ymmärrettävältä katsauksen Hegelin ajatteluun.

Tehtäviä

Kuuntele radio-ohjelma ["Hegelin hengessä"](#) (28 min, 2017, Yle Areena, [Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä](#)). Haastateltavana on Hegelin filosofiaa ja sen vaikutuksia tutkiva **Lauri Kallio**. Tee kuulemastasi itsellesi **muistiinpanot**.

Nationalismia ja kansallisvaltioita koskevaa tutkimusta esittelee hyvin historioitsija **Henrik Meinander** ohjelmassa ["Nationalismin ja fasismin jäljillä"](#) (Yle Areena, [Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä](#), 2017, 26 min). (Fasismista ks. seuraava luku 13.)

Tee itsellesi **muistiinpanot** vastaamalla kuulemasi pohjalta seuraaviin kysymyksiin:

- Missä mielessä **nationalismi on kansakunnan uskonto**
- Mikä on Meinanderin mukaan **nationalismin suhde sosialismiin ja liberalismiin?**
- Mitä on **nationalismi?** (n. 6:00–7:00 min)
- Millainen on **minimalistinen tai ranskalainen, lievempi tulkinta?**
- Mikä on **nationalismin suhde kansallisvaltioon? Entä parlamentarismiin ja hyvinvointivaltio?**
- Mitä **"välineitä"** kansallisvaltiolla oli **1900-luvulla yhtenäiskulttuurin luomiseen? Milloin oli suomalaisen yhtenäiskulttuuri kultakausi Meinanderin mukaan?** (n. 9:00–10:00)
- Millainen on **ehdotettu ero isänmaallisuuden ja kansallisuusmielisyyden välillä**
- Mikä on **rasismin ja nationalismin suhde?** (n. 15:00–16:00)
- Mitä **Benedict Anderson** tarkoittaa **"kansakunnilla kuviteltuina yhteisöinä"**?
- Mikä on **fasismin ja nationalismin suhde?** (20:00–25:00)
- Millainen on **fasismin tapa hallita?**

Marxilainen kritiikki ja sosialismi

Nationalistien mukaan jokaisella kansalla kuuluu olla oma valtio. Sosialistit taas katsoivat, että kapitalistisesta markkinatalousyhteiskunnasta ja siihen kietoutuneesta valtiosta on päästävä eroon. Kapitalismin kritiikin ja sosialististen muutospyrkimysten tärkeimmäksi teoreetikoksi nousi Karl Marx. Marx vaikutti myös hyvin paljon siihen, miten moderneja yhteiskuntia ja yhteiskuntia ja niiden historiaa nykyisin tutkitaan.

Sosialistinen liike ja yhteiskuntafilosofia syntyivät 1800-luvun alkupuolella. Sosialismin keskeisenä lähtökohtana oli nopeasti **kiihtyvän teollistumisen tuottamat epäkohdat**. Varhaiset ”**utopiasosialistit**” kehittivät ajatusta järkevälle työnjaolle ja yhteisomistukselle perustuvista pienistä yhteiskunnista. Taustalla vaikuttivat **Ranskan vallankumouksen ihanteet ja tasavaltalaisuus**, mutta usein myös **kristillinen** ja **anarkistinen** ajattelu. Varhaiset utopistisosialistit kuten Robert Owen (1771—1858) perustivat myös erillisiä kommuuneja, mutta nämä kuitenkin yleensä lakkautettiin suhteellisen nopeasti vaikeuksien vuoksi. Varhaiset utopistisosialistit pyrkivät parantamaan huonossa asemassa olevien teollisuustyöläisten ja muiden köyhien palkkatyöläisten asemaa auttamalla näitä perustaan **itsehallinnollisia** ja **taloudellisesti omavaraisia kommuuneita**. Tämä loi pohjaa sosialistiselle **osuustoimintaliikkeelle**, jolla tuli olemaan paljon merkitystä myös 1900-luvun Suomessa.

1840-luvulta asti teollistuvien kaupunkien palkkatyöläiset alkoivat **organisoida** omia yhdistyksiään ja verkostojaan. Järjestäytymisen keskeinen tavoite oli **työolojen ja palkkojen parantaminen**. Työväenyhdistysten verkostot muodostivat ennen pitkään **kansainvälisen työväenliikkeen**. Anarkistien ja nationalistien tavoin sosialisteilla oli **vallankumouksellisia** pyrkimyksiä. Tärkeäksi esikuvaksi nousi Pariisin kaupunkia keväällä 1871 johtanut vallankumouksellinen Pariisin kommuuni. Mutta 1800-luvun loppupuolella mukaan tuli myös pyrkimys vaikuttaa **edustuksellisen demokratian** kautta muun muassa **parlamentaariseen päätöksentekoon**. Sosialismin ohella käytetään tällöin nimitystä **sosiaalidemokratia**. Ensimmäisenä sosialistisia työväenpuolueita perustettiin muun muassa Saksassa ja Yhdysvalloissa.

Karl Marx: kapitalistisen markkinayhteiskunnan kriitikko

Sosialismin tärkeimmäksi teoreetikoksi nousi 1840-luvun lopulta lähtien saksalainen **Karl Marx** (1818—1883). Marx oli paitsi **tutkija** myös **työväenliikkeen organisaattori** ja **journalisti**, jonka kirjoituksia julkaisi paljon muun muassa New Yorkin suurin sanomalehti *New-York Daily Tribune*. Hän eli valtaosan elämästään perheineen maanpaossa Lontoossa. Marxin taustalla oli oleellisesti Hegel.

Hegeliläinen erottelu: kansalaisyhteiskunta ja valtio

Hegelin myöhäistuotannon yksi keskeinen aihe on erottelu **kansalaisyhteiskunnan** ja **valtion** välillä. Kansalaisyhteiskunnassa ihmiset muodostavat vapaita yhteenliittymiä kuten yrityksiä ja yhdistyksiä omia etujaan ajamaan. Kansalaisyhteiskunnan käsitteen (saks. *bürgerliche Gesellschaft*, engl. *civil society*) Hegel peri pitkälti 1700-luvun lopun skotlantilaisilta ajattelijoilta Adam Fergusonilta ja Adam Smithiltä. Hegelillä kansalaisyhteiskuntaan sisältyy

markkinatalous Smithin tarkoittamassa kysynnän, tarjonnan ja vapaan kilpailun mielessä. (Ks. luku 10 ja 12.)

Kansalaisyhteiskunta markkinoineen ei olisi mahdollista ilman valtiota (*Staat, state*), jonka järjelliset lait tekevät sen mahdolliseksi. **Valtio** oli itse asiassa Hegelin mukaan **ihmisten varsinaisen yhteisen järjellisen vapauden todellinen toteutuma**. Kansalaisyhteiskunnassa taas oli yksilönvapauden ja vapaiden yksilöiden kilpailun areena. **Valtio määräsi ja mahdollisti kansalaisyhteiskunnan** asettamalla sille **rajat laeillaan**.

Marx katsoi Hegelin kuitenkin käsittäneen valtion ja vapaiden markkina- ja kansalaisyhteiskunnan **suhteen väärin päin**: viime kädessä jälkimmäinen määräsi ensimmäistä. – On huomattava, että painottipa sitten valtion tai markkina- ja kansalaisyhteiskunnan roolia, niin niiden suhde on hegeliläis-marxilaisessa ajattelussa **dialektinen**: toista ei voi käsittää ilman toista, ja käytännössä ne kehittyvät vuorovaikutussuhteessa.

Ajatus valtion ensisijaisuudesta liittyi Hegelin ajattelun idealistisuuteen. Hegelin kohdalla **idealismilla** viitataan hänen näkemykseensä, että ajattelu ja ja erityisesti **järjellinen ajattelu voi ohjata** ihmisten keskinäistä ja yhteiskuntien **kehitystä**. Marxilaista näkemystä taas kutsutaan vastaavasti **historialliseksi materialismiksi**. Marxilainen näkemys painottaa sitä, että sellaiset yhteiskunnalliset tekijät kuten taloudelliset suhteet ja tekniikka ohjaavat kulttuurisesti vallitsevia ajattelutapoja ja niiden kehitystä. (Huom. Idealismilla ja materialismilla ei siis tässä tarkoiteta samaa kuin filosofisessa ontologiassa.)

teema OIKEISTOHEGELILÄISET, VASEMMISTOHEGELILÄISET JA MYÖHEMMÄT KRIITTISET PERILLISET

(Ks. luku 12.)

Ideologiakritiikki

Nuoren **Karl Marxin** filosofisten tutkimusten lähtökohtana oli yleisemminkin Hegelin hegeliläinen kritiikki. Vaikka Marx siirtyi jo 1840-luvun lopulla pois varsinaisten filosofisten aiheiden käsittelystä, hän katsoi käyttävänsä hegeliläisiä dialektisia menetelmiä myös myöhemmissä laajoissa taloushistoriallisissa tutkimuksissaan.

Marxin varhaistuotannossa filosofinen **ihmisluonnon** tutkimus ja **yhteiskunnan ja talouden** tutkimus kietoutuvat toisiinsa. Marxin mukaan kunkin ajan taloudelliset tuotannon ja sen jakamisen tavat sekä tekniikat muokkaavat ihmisten välisiä suhteita ja määräävät inhimillisen vapauden alueen eli sen rajoitukset: esimerkiksi maanviljelyksen tärkeys ja käytössä olevat sotatekniikat kuten linnat ja ratsusotilaat olivat pohjana feodaalisille valtasuhteille; feodaaliset valtasuhteet taas alkoivat jäädä syrjään uudenlaisen tekniikan kuten tuliaseiden ja taloudellisten tekijöiden kuten rahatalouden ja pankkien yleistyessä. Marx katsoi **taloudellisten, teknisten** ja muiden **”materiaalisten”** tekijöiden ohjaavan **ihmisten suhteita ja ajattelua**. Marxilaiseen ajatteluun kuuluu oleellisesti ajatus **yhteiskuntien historiallisesta muutoksesta** ja siitä, että **yhteiskunnalliset tekijät** muokkaavat sitä, **millaisia ihmiset ovat ja miten he ajattelevat**. Tällaisen Marxille ja myös Hegelin ominaisen historiallisen ajattelutavan taustalla vaikuttaa **Rousseau**, erityisesti tämän *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* (ks. luku 9).

Marxilaisen ideologiakritiikin lähtökohdat ovat **hegeliläiset**. Hegelin tavoin Marx katsoi kulttuurissa vallitsevien ajattelutapojen, käsitteiden ja teorioiden toimivan kaksinaisesti: (1) ne antavat ihmisille käsityksiä heistä itsestään, suhteistaan muihin, yhteiskunnasta, siitä mikä on mahdollista tai mahdotonta ynnä muusta; (2) mutta samalla ne myös kätkevät osittain sen todellisen luonteen. Hegel katsoi käsitteiden ja teorioiden, ”ideoiden”, ohjaavan toimintaa ja yhteiskunnan kehitystä. Marxin mukaan **käsitteet ja teoriat ensisijaisesti heijastavat tai toistavat** olemassa olevaa järjestystä ja tapahtuvia muutoksia. Kun tätä ei huomata ja tunneta, ajattelu on **ideologista**. Toimiva filosofinen ja tieteellinen ideologiakritiikki ja käsitteiden tutkimus on historiallista ja dialektista. Tämä mahdollistaa käytännöllisen yhteiskuntakritiikin ja yhteiskunnan muuttamisen.

teema IDEOLOGIAT TUKEVA VALLITSEVIA VALTARAKENTEITA: HEGELILÄIS-MARXILAISEN IDEOLOGIAKRITIIKIN SUURI JÄLKIVAIKUTUS

Toisin kuin arkikielessä ideologialla ei yhteiskuntafilosofiassa tarkoiteta vain poliittista aatesuuntaatusta. Hegeliä ja Karl Marxia seuraten ideologialla voidaan tarkoittaa yhteiskunnassa laajamittaisesti vaikuttavaa mutta osittain harhaanjohtavaa ajattelutapaa. Ideologinen ajattelu painottaa joitakin asioita suhteellisen totuudenmukaisesti mutta jättää toisia pimentoon tai antaa yhteiskunnallisille ilmiöille virheellisiä selityksiä.

Vaikka yhteiskunnassa vallitseva ideologia, tukee vallitsevaa järjestystä ja sen valtarakenteita, ideologinen vaikuttaminen ei ole niin harkittua ja suunniteltua kuin propagandan ja muun suoran manipuloimisen. Ideologisen ajattelun vahvistamisella on propagandan kanssa samanlaisia piirteitä, mutta se on laajamittaisempaa, piilevämpää ja epäsuorempaa. Ideologia on eräänlaista ”väärää tietoisuutta”, joka hämää myös valta-asemassa olevia itseään.

Karl Mannheimin mukaan on ”kaksi erillistä ja toisistaan erotettavaa merkitystä termille ”ideologia” – partikulaarinen ja totaalinen”:

”Ideologia partikulaarisessa mielessä on kyseessä silloin, kun termillä viitataan siihen, että olemme epäileviä vastapuolemmehittelemien ajatusten ja representaatioiden suhteen. Niitä pidetään tällöin enemmän tai vähemmän tietoisina hämäyksiä tilanteen todelliselle luonteelle, jonka oikea tiedostaminen ei olisi hänen etujensa mukaista. [. . . Ideologiassa totaalisisessa mielessä] viitataan johonkin aikakauteen tai konkreettiseen historiallis-yhteiskunnalliseen ryhmään, kuten luokkaan silloin, kun ollaan kiinnostuneita tämän ajan tai ryhmän kokonaisvaltaisen ajattelurakenteen luonteesta ja kokoonpanosta. [. . .] Puhuttaessa ideologista partikulaarisessa mielessä pidetään vain osaa vastapuolen väitteistä ideologioina, ja kyse on ainoastaan niiden sisällöstä. Puhuttaessa ideologista totaalisisessa mielessä taas kyseenalaistetaan vastapuolen koko maailmankatsomus, mukaan lukien hänen käsitteistönsä, ja pyritään ymmärtämään sitä, miten sen käsitteet on synnyttänyt se kollektiivinen elämä, johon hän on osallisena.” (Mannheim 1936, s. 49–50, suom. NN).

Erottelu voi selventää esimerkeillä: Jossain kulttuurissa saatetaan ajatella, että säätyjen ulkopuoliset ihmiset, kastittomat, ovat kykenemättömiä vaativampiin tehtäviin (partikulaarinen ideologia); tämän kulttuurin kielen sanastossa ja käsitteistöissä voi olla sisäänrakennettuja yhteyksiä kastittoman, kyvyttömyyden, viallisen, likaisen ja ulossuljetun välillä (totaalinen ideologia). Vastaavia konkreettisia

esimerkkejä voisivat olla Intiassa kastittomista perinteisesti käytetty nimitys *achuta*, joka merkitsee koskematonta, saksan tyttöä tarkoittava sana *Mädchen*, joka merkitsee pikku palvelijatarta ja suomen sellaiset sanat kuten *esimies*, *virkamies*, *maaherra* ja *kirkkoherra*.

Ideologian käsite on kuitenkin kiistanalainen ja se voi itsessään olla vallankäyttötapa: eri mieltä olevat ja erilaisia poliittisia näkemyksiä kannattavat voi leimata vallitsevan ideologian harhaanjohtamiksi. Marxilaisessa yhteiskuntakritiikissä on tyypillisesti pidetty ideologisina sekä nationalistista että individualis-liberalistista ajattelua. Tärkeänä ideologisen ajattelun erityistapauksena voi monissa tapauksissa voi pitää myös paternalistisen, rasistisen ja sovinistisen ajattelun muotoja. Ideologiakriittinen lähestymistapa voi antaa välineitä myös sen ymmärtämiseen, miksi ”salaliittoteorioille” löytyy kysyntää (ks. alla *aineisto, tehtävä SLAVOJ ŽIŽEK: IDEOLOGINEN FANTASIA TODELLISUUDEN TUKENA*).

Lainattu teos: Karl Mannheim, *Ideology and utopia. An introduction to the sociology of knowledge* (engl. Louis Wirth ja Edward Shils, Routledge & Kegan Paul, London 1936).

Kansainvälinen sosialistinen liike

Marxilta ja hänen työtoveriltaan Friedrich Engelsiltä pyydettiin laatima **ohjelmajulistus kansainväliselle sosialistien perustamalle ”Kommunistien liitolle”**. Verkoston pääpaikka oli **Lontoossa**, ja se piti esikuvanaan Ranskan vallankumouksen radikaaleja tasavaltalaisia jakobiineja. Vuonna **1848** ilmestyi pääosin Marxin laatima suppea kirja *Kommunistisen puolueen manifesti*. 1870-luvulta lähtien sitä alettiin kääntää eri kielille ja siitä tuli sosialistisen kirjallisuuden keskeinen kulmakivi.

Teos oli tilattu poliittiseksi ohjelmajulistukseksi ja vaikka sen nimessä oli sana ”puolue (saks. *Partei*). Se ei kuitenkaan ollut puoluepoliittinen ohjelma käytännön toimintaa varten, ja siksi siitä on myöhemmin käytetty usein lyhyempää nimeä **Kommunistinen manifesti**. Marx esittää siinä tiiviisti ja ymmärrettävästi, mitä hän ajatteli modernista kapitalistisesta markkinatalousyhteiskunnasta, sen historiallisista taustoista ja sen tulevaisuudesta. *Kommunistinen manifesti* on myös ylistys uuden ajan porvariston voittokululle.

Marxin varhaisemmat teokset *Kommunistiseen manifestiin* asti ovat hyvin filosofisia mutta keskeneräisiä. 1840-luvun lopulta lähtien hän keskittyi **taloushistorialliseen ja -tieteelliseen tutkimukseen**, joka tarkensi, laajensi ja perusteli manifestissa esitettyä tiivistä yleiskuvaa. Hänen pääteoksensa *Pääoman* ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 1864, mutta suurin osa Marxin laajasta tuotannosta julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen.

aineisto, teema, tehtävä KARL MARX YLISTÄÄ VUONNA KOMMUNISTISESSA MANIFESTISSA (1848) PORVARILLISEN YHTEISKUNNAN SAAVUTUKSIA

Marx on tärkein 1800-luvun jälkipuoliskolla syntyneen työväenliikkeen taustalla oleva teoreetikko. Marx asettaa vastakkain palkkatyöläiset ja porvariston. Palkkatyöläinen eli proletaari myy työtään. Porvari tuottaa taidoillaan ja omistamillaan välineillään, jotakin mitä hän myy. Suurporvarit tai kapitalistit omistavat paljon tuotantovälineitä, rahaa ja muuta pääomaa: he palkkaavat työläisiä tuotantolaitoksiinsa ja myyvät tuotetut hyödykkeet voitolla. Työväestön ja porvariston välisestä vastakkainasettelusta huolimatta Marx ylistää porvarillisen

yhteiskunnan saavutuksia. On huomattava, että saksankielinen ilmaus *bürgerliche Gesellschaft* voidaan suomentaa sekä ”porvarillinen yhteiskunta” että ”kansalaisyhteiskunta”. Eurooppalaisissa porvarillisissa kaupunkitasavalloissa ja itsehallinnollisissa kaupungeissa kehittyivät edustuksellinen parlamentaarinen demokratia, oikeusvaltio ja vallan kolmijako. Nämä kuuluvat moderniin demokratiaan. Marxin mukaan ongelmana vain on se, että suuri osa ihmisistä ei ole osallisena tästä demokratiasta kuin nimellisesti. Palkkatyöläinen voi olla nimellisesti kansalainen. Mutta hänen vaikutusmahdollisuutensa niin omaan elämäänsä kuin yhteiskuntaankin ovat mitättömät verrattuna niihin kansalaisiin, jotka omistavat.

kysymykset tekstistä:

- **Millaiseksi Marx kuvaa modernia ”porvarillista” yhteiskuntaa?**
- **Miksi muutos on moderneissa yhteiskunnissa hänen mukaansa niin nopeaa?**
- **Onko Marxin kuvaus vanhentunut vai edelleen ajankohtainen?**

”Kaikki tiukkaan piintyneet suhteet ja niihin liittyvät vanhastaan arvossa pidetyt käsitykset ja näkemykset hajoavat, kaikki vasta muodostuneet vanhenevat ehtimättä luutua. Kaikki säätyperäinen ja pyhä häväistään, ja ihmisten on lopulta pakko katsoa elämäntilannettaan ja keskinäisiä suhteitaan vailla harhakuvia.

Maailmanmarkkinoita hyväkseen käyttäen porvaristo on muuttanut kaikkien maiden tuotannon ja kulutuksen yleismaailmalliseksi. Taantumuksellisuuden suureksi suruksi se poisti teollisuuden kansallisen pohjan. Ikivanhat kansalliset teollisuuden alat tuhottiin ja niitä tuhotaan yhä joka päivä. Uudet teollisuudenalat, joiden käytäntöön ottamisesta tulee elinkysymys kaikille sivistyskansoille, syrjäyttävät ne. Nämä teollisuudenalat eivät enää käytä kotimaisia, vaan maapallon kaukaisimmilta alueilta tuotuja raaka-aineita. Ne tuottavat tehdasvalmisteita, joita ei käytetä ainoastaan omassa maassa, vaan samalla kertaa kaikissa maanosissa. Vanhojen, oman maaseudun tuotteilla tyydytettyjen tarpeiden tilalle tulee uusia tarpeita, joiden tyydyttämien vaatii kaikkein kaukaisimpien maiden ja ilmanalojen tuotteita. Vanhan paikallisen ja kansallisen omavaraisuuden tilalle tulee kansakuntien kaiken kattava keskinäinen kanssakäyminen ja riippuvuus. Tämä koskee niin aineellista kuin henkistäkin tuotantoa. Yksittäisten kansakuntien henkisistä tuotteista tulee yhteisomaisuutta. Kansallinen yksipuolisuus ja rajoittuneisuus käyvät yhä mahdottomammiksi, ja monesta kansallisesta ja paikallisesta kirjallisuudesta muodostuu maailmankirjallisuus.

Porvaristo tempaa kaikkien tuotantovälineiden nopean parantamisen ja kommunikaatioyhteyksien tavattoman helpottumisen ansiosta sivistyksen piiriin kaikki kansakunnat, barbaarisimmatkin. Sen tavarain halvat hinnat ovat raskas tykistö, jolla se ampuu maan tasalle kaikki kiinanmuurit ja pakottaa barbaarien piintyneimmänkin muukalaisvihan antautumaan. Se pakottaa kaikki kansakunnat tuhoutumisen uhalla omaksumaan porvarillisen tuotantotavan. Se pakottaa ne omaksumaan niin sanotun sivilisaation, ts. muuttumaan porvareiksi. Sanalla sanoen se luo maailman omaksi kuvakseen.

Porvaristo on alistanut maaseudun kaupungin herruuteen. Se on luonut suunnattomia kaupunkeja, lisännyt suuresti kaupunkiväestön määrää maalaisväestöön verrattuna ja siten temmannut väestön melkoisen osan pois maaseutuelämän eristyneisyydestä. Samoin kuin se on tehnyt maaseudun riippuvaiseksi kaupungeista, se on tehnyt barbaariset ja puolibarbaariset kansat riippuvaisiksi sivilisoiduista kansoista, talonpoikaiskansat porvarillisista kansoista ja idän lännestä.”

Karl Marx ja Friedrich Engels, *Kommunistinen manifesti* (suom. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa, Vastapaino, Tampere 1998; *Manifest der kommunistischen Partei*, 1848). Tämä suomennos sisältää Eric Hobsbawmin erinomaisen johdannon.

Moderni kapitalistinen markkinatalousyhteiskunta

Hegelille modernit **individualistiset näkemykset** olivat sekä saavutuksia että rajoituksia, Marxille myös. Mutta Marxin mukaan on ymmärrettävä ensisijaisesti modernissa **kapitalistisessa markkinatalous yhteiskunnassa** toteutettujen käytännöllisten tavoitteiden, rakenteiden ja tekniikoiden kautta. Kapitaalini eli **pääoman** voi olevan kaikkea sellaista, jota voidaan pitää hallussa ja käyttää tuotannossa kuten maa, raaka-aineet, rakennukset, työvälineet, raha ja niin edelleen.

Modernin kapitalistisen yhteiskunnan ydin on **yksityisomistuksessa, kaupassa ja teollisuuden tekniikoin** kehittämisessä, jotka tähtäävät **pääoman lisäämiseen**: Vanhan feodaalisen maatalousyhteiskunnan rajoitteet rikotaan. Yksityisyrittäminen ja markkinat päästetään valloilleen (*laissez faire* kuten ranskaksi sanotaan, eli "antakaa tehdä"). Tekniikoita luonnonvarojen käyttöön ottamiseksi ja työstämiseksi kehitetään, koska näin saadaan tehokkuutta tuotantoon ja kilpailuetua muihin nähden. **Valtion** lait ja valtarakenteet **suojelevat yksityisomistusta ja sopimusten kunnioittamista** ja lainsäädännöllä tuetaan tekniisiin ja muihin keksintöihin panostamista (kuten patentit ja tekijänoikeudet).

Valtio mahdollistaa markkinat ja ajaa suuromistajien etuja

Modernissa länsimaisessa kulttuurissa **vapauden** käsite liittyy oleellisesti **vapaisiin markkinoihin**, eli tuotannon, kaupan ja yrittämisen vapauteen. Liberalistinen tapa käsittää vapaus kansalaisyhteiskunnassa on marxilaisen käsityksen mukaan **osittain oikea**, mutta osittain **illuusio**: ihmisyksilöt ja ihmisten yhteenliittymät kuten yritykset ovat markkinoiden järjestelmässä periaatteessa vapaita tekemään valintoja. Mutta **käytännössä se, mitä kukin omistaa, sekä markkinoiden lainalaisuudet määräävät ihmisten mahdollisuudet ja rajoitteet**. Kun valtiolliset järjestelyt luovat ja tukevat **markkinoita, omistamista** ja vapaata **kilpailua**, kuvaan astuvat taloudelliset **kysynnän ja tarjonnan** lainalaisuudet. Marxin markkinatalouden kritiikki nojaa Adam Smithin ja 1800-alkupuolen taloustieteilijöiden tutkimuksiin.

Mutta **mistä markkinoiden taloudelliset lainalaisuudet ovat peräisin?** Marx kritisoi oman aikansa markkinaliberalistisia taloustieteilijöitä siitä, että nämä suhtautuivat taloudellisiin säännönmukaisuuksiin **ikään kuin** ne olisivat **muuttumattomia luonnonlakeja**. Modernin yhteiskunnan laajat markkinathan on itse asiassa **tehnyt mahdolliseksi valtiollinen poliittinen toiminta**. **Valtio**, joka **suojelee yksityisomaisuutta, sopimusvapautta ja ylläpitää rahajärjestelmää**, tekee **mahdolliseksi kaupankäynnin** mukaan lukien **työmarkkinat** sekä **pankkitoiminnan** ja erilaiset **velkasuhteet**. Kun yksilöt ja näiden yhdistyneet ryhmät, kuten yritykset, voivat luottaa toisiinsa, suuria pääomia ja pitkäaikaisia sijoituksia vaativa tuotanto tulee mahdolliseksi ja kauppaa voidaan tehdä, myös velaksi. – Marx ei ole yhteiskuntasopimusteoreetikko, mutta hänen taustallaan on myös Hobbesista alkanut yhteiskuntasopimusajattelu.

Marx korostaa, että tällainen moderni valtio mahdollistaa myös **yksityisomistusten kasaantumiseen**, ja niitä voidaan käyttää edelleen pääomana tuotantoon ja kauppaan. Omistusten epätasainen jakautuminen asettaa osan yksilöistä kuitenkin asemaan, joissa heille jää vähän tai ei juuri ollenkaan valinnanmahdollisuuksia. Vaikka liberalististen periaatteiden mukainen valtio takaa yksilöiden oikeudet, ja vaikka kaikilla on periaatteessa yhtäläinen asema kansalaisena, se, mitä vähemmän omistaa, vähentää valintamahdollisuuksia ja päinvastoin. Mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu periaatteessa, mutta käytäntö on aivan toista.

Hegel oli ajatellut, että valtion laki on suunniteltu yleisestä, järkevästä kokonaisuuden etua katsovasta näkökulmasta. Valtio asettaa laeillaan ja hallinnollaan rajat ja puitteet kansalaisyhteiskunnassa tapahtuvalle hyödylliselle ja monenlaista kehitystä tuottavalle kilpailulle. Järkevä valtio ohjaa yksityisten etujen markkina- ja kansalaisyhteiskuntaa. Marxin mukaan **markkinayhteiskunta ja suuromistajien edut** ohjaavat tosiasiallisesti sitä, **millainen moderni valtio lakeineen on**.

Marxilainen kritiikki siis katsoo, että **liberalistinen näkemys moderneissa markkinayhteiskunnissa toteutuvasta yksilön vapaudesta on suurelta osin harhaa**. Valtiojärjestelmä ei turvaa ensisijaisesti yksilöiden vapautta, vaan **suuromistajien eli kapitalistien taloudellisia etuja**. Köyhillä palkkatyötään myyvillä työläisillä ei ole todellista valinnanvapautta. Puute ja markkinajärjestelmä pistää heidät kilpailemaan keskenään. Ihmisyksilö voi laillisessa ja periaatteessa toisten ihmisyksilöiden kanssa yhdenvertainen kansalainen. Mutta jos hän ei omista mitään tai juuri mitään, hän voi saada toimeentulonsa vain myymällä omaa työtään. Poliittinen vapaus ja tasa-arvo ovat periaatteellisia, mutta taloudelliset, käytännölliset välttämättömyydet eivät anna vaihtoehtoja.

Mitä palkkatyöläiset menettävät ja kenelle?

Marxin tutkimusten keskiössä on se, kuinka tuotantovälineet omistavat **kapitalistit ostavat työtä ja myyvät työläisten työn tuotteet eteenpäin voitolla**. Työläisten työ muuttaa luonnonvaroja ihmisille hyödyllisempään ja arvokkaampaan muotoon, mutta työn aikaansaamat hyödykkeet tulevat työnantajan omistukseen: näin työn tuottamasta **lisäarvosta** suuri osa päätyy työnantaja-omistajalle, kapitalistille, joka ei varsinaisesti tee muuta kuin omistaa. Marxilaisen kriittisen näkemyksen mukaan kapitalistisessa yhteiskunnassa pienempi omistajien joukko hyötyy suuresta köyhien palkkatyöläisten joukosta ja jopa riistää näitä. Kapitalistit eivät varsinaisesti tee mitään, mutta he omistavat ja hyötyvät – palkkalaiset taas raatavat, saavat vain vähän palkkaa ja elävät niukkuudessa.

Kirjallisuustutkija, vaikutusvaltainen brittiläinen ajattelija Terry Eagleton kirjoittaa:

”Kapitalismi on kilpailujärjestelmä, jossa kunkin tuottajan on pyrittävä lisäämään pääomaansa tai kadottava. Marxin mukaan tästä seuraa muun muassa se, että voiton suhdeluvulla on taipumus laskea, mikä johtaa järjestelmälle nykyäänkin tyypillisiin taantumisiin. Järjestelmän ristiriidat kärjistyvät, ja niiden myötä myös luokkataistelu, sillä pääoman etujen mukaista on anastaa mahdollisimman suuri osa työn tuloksista voiton muodossa ja

työntekijöiden edun mukaista on saada oman työnsä tuotoksista takaisin niin paljon kuin he kykenevät. Tästä umpikujasta voi Marxin mukaan päästä ulos sosialistisen vallankumouksen avulla, jossa työväenluokka pakkoluovuttaa pääoman, asettaa sen yhteiseen valvontaan ja palvelemaan kaikkien tarpeita eikä vain harvojen etua.

Marxilaisuus ei ole moralismia, joka leimaa kapitalistit roistoiksi ja ihannoii työläisiä. Sen tavoitteena on pikemminkin ”tieteellinen” teoria historiallisesta muutoksesta, jossa mikään hallitseva luokka ei ole hyvä tai huono. Yhden tulkinnan mukaan luokka on ”edistysellinen”, mikäli se kykenee vielä kehittämään tuotantovoimia – tämä tarkoittanee, että orjuus oli omana aikanaan edistysellistä. Tämä loukkaa selvästi oikeustajumme, mutta Marx itse näytti joskus pitäneen oikeudenmukaisuuden kaltaisia käsitteitä pelkkänä porvarillisena ideologiana, joka peittää riiston näkyvistä, vaikka hänen oman tuotantonsa pontimena on ironista kyllä, kiihkeä halua luoda oikeudenmukainen yhteiskunta. Porvaristo voi nykyään olla vapauden, oikeudenmukaisuuden ja yleisen hyvinvoinnin este, mutta valtaan noustessaan se oli vallankumouksellinen voima, joka kukisti omat feodaaliset vastustajansa ja siirsi sosialistisille seuraajilleen vapauden ja oikeudenmukaisuuden aatteet.” (Eagleton 2000, s. 47–48.)

Marxin mukaan siis kapitalistit hyötyvät työläisten kustannuksella. Tämä puoli kritiikistä oli epäilemättä se, joka vetosi köyhiin palkkatyöläisiin. Mutta se, että **toiset ihmiset hyötyvät välineellisesti toisista** ja että **vapaus** ja aineelliset **hyödykkeet jakautuvat epäoikeudenmukaisesti** oli vain **yksi puoli Marxin kritiikistä**. Erityisesti nuorelle Marxille vielä oleellisempaa oli se, **mitä palkan vuoksi tehty työ tekee tekijälle itselleen**. Kun ihminen tekee tuottavaa toimintaa vain ulkoisen tavoitteen, palkan, vuoksi, hän **vieraantuu** omasta toiminnastaan. Marxille ihminen on oleellisesti sitä, mitä hän tekee. Näin ollen palkkatyöläinen vieraantuu välineellisessä työssään myös itsestään.

Työ ja vieraantuminen: mitä muuta palkkatyöläiset menettävät?

Vieraantumisen käsite on peräisen Hegeliltä, mutta Marx tarkastelee sen avulla erityisesti modernia kapitalistista markkinayhteiskuntaa. Marx omaksui Hegeliltä näkemyksen siitä, että **ihmistä ja hänen ajatteluaan ei voi erottaa hänen käytännöllisestä toiminnastaan tai työstään**. Se, **mitä ihminen tekee**, muodostaa oleellisen osan siitä, **millainen ihminen on**. Koska palkkatyöntekijä joutuu suhtautumaan tekemäänsä **työhön välineellisesti**, hän Marxin mukaan **vieraantuu itsestään**, aktiivisesta toiminnastaan, jota hän tekisi sen itsensä vuoksi, ei vain ulkoisten päämäärien vuoksi.

Tärkeässä varhaisessa tekstissään vuodelta 1844 Marx kirjoittaa:

”Tavaroiden maailman *hyödyntäminen* on suoraan verrannollinen ihmisten maailman *arvon vähenemiseen*. Työ ei tuota ainoastaan hyödykkeitä, vaan tuottaa itsensä ja tekijänsä hyödykkeenä, siinä samassa suhteessa kuin se hyödykkeitäkin tuottaa. Tämä tosiasia ei tarkoita mitään muuta kuin seuraavaa: Työn tuottama kohde, sen tuote, vastustaa itse työtä kuin jonakin *vieraana*

olemuksena, kuin jokin tuottajastaan riippumaton voima. (Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset, s. 219.)

Marxin mukaan ihmisten **vieraantuminen** toteutuu modernissa markkinayhteiskunnassa seuraavilla tavoilla: **ihmillisen, taloudellisen ja poliittisen toiminnan aikaansaamat voimat nähdään ihmisen ulkopuolisina; ihmisyksilöiden kuvitellaan olevan vapaita, vaikka on näiden yhteiskunnallisten lainalaisuuksien voimien alaisuudessa;** ihminen **vieraantuu omasta ihmisyydestään**, omasta inhimillisestä **olemuksestaan**, joutuessaan keskittymään välineelliseen palkkatyöhön.

(Lopussa on tehtävä ja sen aineistona [lyhyt BBC:n animaatio Marxin vieraantumisenäkemyksestä.](#))

Kapitalistisesta markkinataloudesta sosialistiseen valtioon ja kommunismiin

Marxin esitti, että kapitalistisessa markkinataloudessa aiemmat säädöt ovat korvautuneet työväenluokalla ja kapitalistien luokalla. Näiden välillä vallitsee vastakkainasettelu, ”**luokkataistelu**”. Marx katsoi, että hänen itsensä ja muiden teoreetikkojen tutkimusten avulla palkkatyöväestö voi käsittää kapitalistisen markkinayhteiskunnan ja siihen kytkeytyneen valtion luonteen. Palkkatyöläiset voivat myös käsittää oman alistetun asemansa, yhdistyä **sosialistiseksi työväenliikkeeksi** ja **muuttaa** sitten yhteiskunnan toisenlaiseksi.

Työväenliike oli toki saanut alkunsa teollistuvassa Euroopassa jo Marxin nuoruudessa, mutta Marxista tuli sen tärkein teoreetikko. 1800-luvun alkupuolella syntyi monenlaista valtio- ja markkinayhteiskuntakriittistä filosofiaa ja liikehdintää. **Erilaiset anarkistiset, sosialistiset ja nationalistiset liikkeet** pyrkivät sekä paikalliseen että kansainväliseen **vallankumoukselliseen toimintaan**. Marx osallistui kansainvälisen sosialistiseen liikkeen perustamiseen ja toimintaan – mutta myös kiisteli ja riiteli toisten teoreetikkojen kanssa kovaakin kieltä käyttäen. Vuonna 1864 perustetun ”ensimmäisen internationaalin” toiminnassa oli eri maiden ammattiyhdistysliikkeitä, marxilaisten ja muiden sosialistien ryhmittymiä, sosiaaliliberalistisesti suuntautuneita sosiaalidemokraatteja ja erilaisia anarkistiryhmittymiä. Tavoitteet olivat vallankumouksellisia – viime kädessä tavoiteltiin maailmanlaajuisia vallankumousten sarjaa. Suurina **esikuvina** olivat **Yhdysvaltain itsenäistyminen** ja **Ranskan suuri vallankumous**. Mutta siinä missä nämä olivat radikaalin porvariston toteuttamia tasavaltalaisten ja liberalististen ihanteiden mukaan, nyt oli tarkoituksena saada mukaan vallankumoukseen paljon laajemmat alistettujen ja sorrettujen joukot etunenässä teollistuvien maiden palkkatyöläiset.

Marxilaisen näkemyksen mukaan järjestäytyneet palkkatyöläiset ottaisivat paikallisessa **vallankumouksessa** haltuunsa valtiojärjestelmät ja **tuotantovälineet**, pankit ja suurpääomat. Perustettaisiin **sosialistinen valtio**, jota hallittaisiin vallankumouksellisen kauden jälkeen demokraattisesti. Demokratia ja tasa-arvo toteutuisivat, kun yksityisomistukset jakautuisivat kohtalaisen tasaisesti. Sosialistinen valtio olisi kuitenkin vain **välivaihe** varsinaisen tavoitteen eli **kommunistisen yhteiskunnan** toteuttamiseksi. Sosialistinenkin **valtio häviäisi vähitellen** tarpeettomana taloudellisten suhteiden muuttuessa yhteistoiminnallisiksi ja järkevään yhteiseen hyvään pyrkiväksi. Inhimillinen vapaus ja monipuolinen, sisällöllisesti rikas elämä toteutuisivat ihmisten kohdalla kattavasti.

Vallankumoukselliset pyrkimykset ja sosiaalidemokraattinen liberalismi: monenlaista sosialismia

Nationalismin tavoin sosialismi levisi nopeasti. Mutta siinä missä nationalistisilla liikkeillä oli paikallisena tavoitteena kansallinen itsenäisyys, sosialistien toiminta ja tavoitteet olivat oleellisesti **kansainvälisiä**. Sosialistit ja anarkistit pitivät nationalisteja pääasiassa vastustajinaan, ja päinvastoin. Mutta usein sosialistit myös liittoutuivat poliittisesti nationalistien kanssa esimerkiksi kansallisen itsenäisyyden saavuttamiseksi jonkin suurvallan alaisuudesta. Usein samojen ihmisten ja ryhmien ajattelussa ja tavoitteissa on ollut sekä sosialistisia että nationalistisia aineksia.

Venäjällä ja monissa itäisen Euroopan maissa toteutui sosialistien toteuttama vallankumous ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Venäläinen sosialismin teoreetikko ja vallankumouksellinen **Vladimir Lenin** (1870—1924) oli Venäjän vallankumouksen keskeisiä johtajia. Lenin oli kehittänyt nimenomaan **vallankumouksen ja poliittisen strategian teoriaa**, jota Neuvosto-Venäjällä myös osittain toteutettiin.

Venäjään kuuluneessa **Suomessa** ajettiin vuosina **1917—1918** sekä **sosialistista** että **nationalistista vallankumousta**. Valkoisista osa oli kansallismielisiä, osalla oli pikemminkin liberalistisia ja muita tavoitteita. Punaisista osa oli sosialisteja, osa taas pikemminkin vasemmistoliberalistisia sosiaalidemokraatteja tai muita. Osa Suomen itsenäistymistä tavoitelleista oli sekä sosialisteja että nationalisteja. Erilaiset vallankumouspyrkimykset johtivat sisällissotaan, jonka valkoiset voittivat Saksan keisarikunnan tuella.

Marxilaiseen sosialismiin kuuluvat kyllä näkemykset työväen vallankumouksen jälkeisestä sosialistisesta valtiosta ja sitä seuraavasta kommunistisesta yhteiskunnassa. Marx ei kuitenkaan ole varsinainen sosialismin ja kommunismin teoreetikko. Hän jättää niiden sisällön tarkoituksella auki: koska tavoitteena on järkevää yhteistyötä tekevien toimijoiden demokratia, kukaan teoreetikko ei voi etukäteen tietää ja sanella, mitä tavoitteita ja miten vapaat ihmiset lopulta toteuttavat. Marx käyttää nimitystä ”kommunismi” pikemmin utopistisessa mielessä. **Ensisijaisesti** Marx on **kapitalismin ja markkinayhteiskunnan teoreetikko**.

Reaalisosialistiset valtiot ja niiden jälkeen

Marxia ylistettiin ja marxilaisen sosialismin perinnettä omittiin Neuvostoliitossa ja muissa **reaalisosialistisissa** valtioissa. Marxismi-leninismistä kehitettiin virallinen valtiollinen aate, mutta sen sisällöllä oli käytännössä vähän tekemistä reaalisosialismin valtiollisen ja yhteiskunnallisen todellisuuden kanssa. Neuvostoliitossa Josif Stalinin (1878—1953) johtama keskitetty valtiojärjestelmä kehittyi 1920- ja 1930-lukujen vaihteesta lähtien **totalitaristiseksi**. Näin tapahtui myös monissa muissa reaalisosialistisissa valtioissa.

Sosialististen vallankumousten pelko vaikutti 1920-luvulta lähtien länsimaiden poliittiseen kehitykseen. Oikeistoliberalistisesti suuntautuneet puolueet alkoivat hyväksyä

yhteiskunnallisia uudistuksia, jotta köyhemmän työväestö saataisiin tyytyväisemmäksi. Monet sosialistit taas pettyivät vallankumousyrityksiin ja Neuvostoliiton kehitykseen ja siirtyivät enemmän sosiaaliliberalistisen **sosiaalidemokratian** suuntaan. **Länsimaissa sosiaaliliberalismille** tuli siis kannatusta sekä vasemmalta että oikealta. Kehitys suuntautui **hyvinvointivaltion** rakentamiseen.

Neuvostoliitto hajosi vuonna 1991. Sen jälkeen monet väittivät, että marxilainen sosialismi tai kommunismi oli osoittautunut käytännössä virheelliseksi. Neuvostoliitolla ja muilla 1900-luvun monilla ja nykypäivän harvoilla ”reaalisosialistilla” tai ”kommunistisilla” valtioilla on kuitenkin varsinaisesti hyvin vähän tekemistä marxilaisuuden kanssa. Lenin pohjasi ajattelunsa marxilaisuuteen. Marxin tutkimukset kapitalistisesta markkinataloudesta koskivat kuitenkin ensisijaisesti läntisen Euroopan ja Pohjois-Amerikan yhteiskuntia, ei teollisuuden, markkinoiden, kaupan ja pankkitoiminnan suhteen kehittymättömiä yhteiskuntia kuten Venäjää.

1900-luvun alkupuolella sosialismia yhdistettiin myös nationalististen liikkeiden tavoitteisiin. Tulosta voi kutsua ”**kansalliseksi sosialismiksi**”, josta syntyi erilaisia versioita, osa niistä fasistisia. Toisaalta **marxilainen yhteiskuntakritiikin vaikutus ulottui paljon poliittista sosialismia laajemmalle.**

2010-luvulle tultaessa Marx on tunnustettu laajalti yhdeksi kaikkien aikojen **tärkeimmistä tutkijoista**, jonka vaikutus ulottuu yhteiskuntatieteistä ja filosofiasta historiantutkimukseen ja kulttuuriteoriaan. **Yhteiskuntakritiikille ja vallankäytön tutkimukselle** marxilaisella tutkimuksella on paljon annettavaa. Yhteiskunnallisten liikkeiden ja poliittisen vaikuttamisen puolella marxilainen kritiikki antoi perusteita myös **naisasiaaliikkeelle** ja erilaisten **vähemmistöryhmien emansipaatiolle**. Tätä on tukenut se, että marxilaisuus antoi hedelmällisiä vaikutteita myös **feministiseen** filosofiaan ja sukupuolentutkimukseen. (Ks. luku 14.)

aineisto, tehtävä SLAVOJ ŽIŽEK: IDEOLOGINEN FANTASIA TODELLISUUDEN TUKENA

Slovenialaista filosofia Slavoj Žižekiä on kutsuttu ”kulttuuriteorian Elvikseksi”. Hän yhdistää hegeliläis-marxilaista ideologiakritiikkiä psykoanalyttiseen lähestymistapaan. Kulttuurimme piileviä ajattelutapoja ja vallankäyttötapoja paljastaakseen Žižek tarkastelee tutkimuksissaan paljon populaarikulttuurin tuotteita ja ilmiöitä kuten elokuvia, vitsejä ja mainoksia.

kysymykset tekstistä:

- Millainen on Žižekin mukaan vääränlainen suhtautumistapa antisemitistisiin uskomuksiin?

- Selvitä, mitä tarkoitetaan psykologiassa ja filosofiassa psykologisoinnilla. Yritä antaa asiasta esimerkki.

*(hyödynnä myös päätekstiä ja yllä olevaa osiota **teema IDEOLOGIAT TUKEVA VALLITSEVIA VALTARAKENTEITA**)*

Tarkastelkaamme antisemitismia. On riittämätöntä sanoa, että meidän on vapautettava itsemme niin sanotuista ”antisemitistisistä ennakkoluuloista” ja opittava näkemään, millaisia juutalaiset tosiasiaassa ovat – tällä tavoin ainoastaan pitäydymme niin kutsuttujen ennakkoluulojen uhreina. Meidän on saatettava itsemme kohtaamaan

se, miten ”juutalaisen” ideologinen hahmo on piilotettu tiedostomattomaan haluumme, miten olemme rakentaneet tämän hahmon paetaksemme jotakin halumme umpikujaa.

Olettakaamme esimerkin vuoksi, että objektiivinen katsontakanta toisi vahvistuksen sille – miksikä ei? – että muu väestö todella on juutalaisten finanssiriiston kohteena, että he joskus viettelevät tyttäriämme, että jotkut heistä eivät peseydy säännöllisesti. Eikö ole selvää, ettei tällaisella ole mitään tekemistä antisemitismimme todellisten juurien kanssa? Tässä kohtaa meidän täytyy vain muistaa lacanilainen väite patologisesti mustasukkaisesta aviomiehestä: vaikka kaikki hänen mainitsemansa tosiasiat olisivat totta, vaikka hänen vaimonsa siis makaisi ympäriinsä toisten miesten kanssa, tämä ei muuta vähääkään sitä tosiasiaa, että hänen mustasukkaisuutensa on patologinen, vainoharhainen konstruktio.

Kysykäämme itseltämme yksinkertainen kysymys: millaisen tuloksen tuottaisi tällainen ei-ideologinen, objektiivinen lähestymistapa 1930-luvun loppupuolen Saksassa? Todennäköisesti jotakin tämänkaltaista: ”Natsien arvio juutalaisista on liian hätköivä, vailla kunnan argumentaatiota. Katsokaamme asiaa viileän maltillisesti ja katsokaamme, ovatko he syyllisiä vai eivät. Katsokaamme, onko joissakin heitä vastaan esitetyissä syytöksissä perää.” Onko oikeastaan edes tarpeen lisätä, että tällainen lähestymistapa pikemminkin vahvistaisi niin sanottuja ”tiedostamattomia ennakkoluulojamme” täydentävillä rationalisoinneilla? Asianmukainen vastaus antisemitismiin ei näin ollen ole ”eivät juutalaiset todellisuudessa ole tuollaisia” vaan ”antisemitistisellä ajatuksella juutalaisista ei ole mitään tekemistä juutalaisten kanssa; juutalaisen ideologinen hahmo on tapa paikata oman ideologisen systeemin epäjohdonmukaisuutta”.

Slavoj Žižek, *The sublime object of ideology* (Verso, London 1989), s. 48 –50. Suom. NN.

Kirja on ilmestynyt suomeksi nimellä *Ideologian ylevä objekti* (suom. Heikki Kujansivu ja Janne Kurki, Apeiron, Vantaa 2005), mutta se on vaikeasti saatavissa. Žižekin teoksista on suomennettu myös mm. *Väkivalta* (suom. Janne Porttikivi, Nemo, Helsinki 2012) sekä *Uusi luokkataistelut: Terrorismin ja pakolaisuuden todelliset syyt* (suom. Miika Luoto, Into Helsinki 2017), jota käsittelee Kari Kulovaara arviossaan [”Žižek: terrorismin ja pakolaisuuden poliittinen ekonomia” \(5.5.2017, Poliitikasta.fi, myös kuunneltavissa, 12 min\)](#).

Žižekistä kertovassa Juhana Säilynojan jutussa [”Filosofian supertähti Slavoj Žižek” \(Yle, Elävä arkisto, 2013/2018\)](#) on myös linkejä muihin juttuihin ja videoklippeihin. Wikipedian artikkelin lopussa on linkejä [Žižekin suomennettuihin juttuihin](#).

Lainatut teokset

Terry Eagleton, *Marx* (suom. Pentti Määttänen, Otava, Helsinki 2000). Julkaistu myös kokoelmassa *Suuret filosofit* (Otava).

Karl Marx, *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844* (suom. Antero Tiusanen, teoksessa Karl Marx – Friedrich Engels, *Valitut teokset, osa 1*, Edistys, Moskova 1978, s. 171–311).

Lisää aiheesta

Marxista ja sosialismista on paljon suomeksi kirjoitettua ja suomennettuja kirjallisuutta. Marxin julkaistut teokset ja suuri osa käsikirjoituksiakin on suomennettu.

Terry Eagleton, *Miksi Marx oli oikeassa* (suom. Petri Stenman, Like, Helsinki 2012; *Why Marx Was Right*, 2011).

Heikki Heiskanen, ["Talousfilosofin ja nykyaikaisen sosialismin isän syntymästä 200 vuotta - 'Marx on ajankohtaisempi tänään kuin Pääoman kirjoitusaikaan'"](#) (Yle Uutiset, 5.5.2018).

Niko Noponen, ["Marx vieraantuminen ja työn tekeminen kuin taiteena"](#) (*Avek-lehti* (2/2018, s. 44–47).

Svante Nordin, *Länsimaisen filosofian historia* (ks. yllä). – Nordinin kirja sisältyy hyvät ymmärrettävät katsaukset Hegelin ja Marxin ajattelusta.

Peter Singer, *Marx* (suom. Teppo Eskelinen, Into Helsinki 2013; engl. 1980). Ks. myös mm. [Lauri Keskinen arvio kirjasta \(Agricolan kirja-arvostelut\)](#).

Tehtäviä

Missä mielessä kapitalismi on Marxin mukaan kilpailujärjestelmä? Miten sosialistinen vallankumous toteutuu? Mitä Marx tarkoitti "edistyksellisellä"?

Vastaa kysymyksiin hyödyntäen erityisesti yllä teksti tekstissä olevaa lainausta Terry Eagletonilta.

Ks. yllä *aineisto, teema, tehtävä KARL MARX YLISTÄÄ VUONNA KOMMUNISTISESSA MANIFESTISSA (1848) PORVARILLISEN YHTEISKUNNAN SAAVUTUKSIA*. Mukana kysymykset Marxin tekstistä.

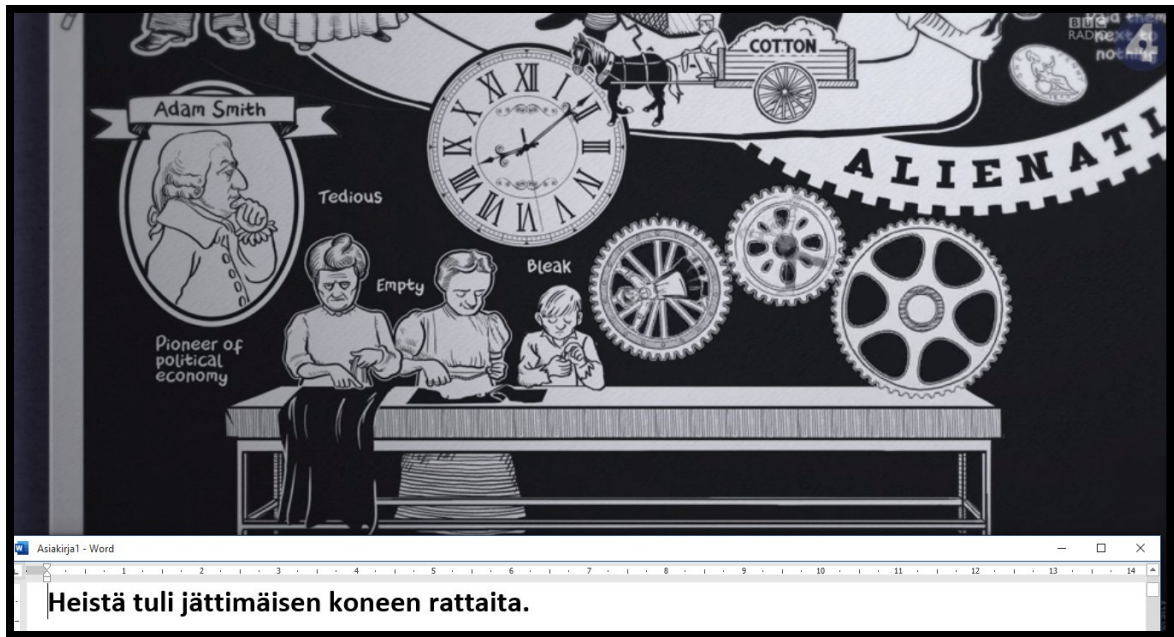
Kuuntele ["Marx ja talouden ristiriidat"](#) (Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä, Yle Areena, 2016, 30 min). Haastateltavana on yhteiskuntatieteilijä **Pertti Hokkanen**.

Tee itsellesi **muistiinpanot** vastaamalla kuulemasi pohjalta seuraaviin kysymyksiin:

- Millainen on erottelu sosialismin ja kommunismin välillä marxilaisessa ajattelussa?
- Miksi Pertti Hokkanen ei haluaisi nimittää niin sanottuja kommunistisia maita kommunistisiksi?
- Miksi Marxin talousteorioista ja taloushistoriallisista tutkimuksista ollaan taas kiinnostuneita?
- Miksi Marx oli "erikoinen tapaus" tutkijana?
- Miksi Marx oli Brysselissä ja mitä hän sillä teki?
- Mitä Marx tarkoitti lisäarvolla ja minkälainen ristiriita siihen hänen mukaansa kapitalistisessa yhteiskunnassa liittyy?
- Millainen on Marxin merkitys yhteiskuntatieteissä ja historiantutkimuksessa?

”Sosialisteiksi” kutsutaan usein myös vasemmistolaisia sosiaaliliberalisteja.

Vertaa marxilaista sosialismia ja sosiaaliliberalistista sosiaalidemokratiaa toisiinsa.

Haluatko tehdä seuraavan BBC:n englanninkielisen videon suomenkielisillä teksteillä?

Näpräile videoikkunan eteen tämä tekstitiedosto rajatussa ikkunassa ja skrollaa tekstiä manuaalisesti.

Mikä tekee Marxin ihmisestä ihmisen? Miksi taas suuri osa ihmisistä vieraantuu modernissa yhteiskunssa?

Vastaa kysymyksiin hyödyntäen päätekstiä ja tätä Nigel Warburtonin käsikirjoittamaa animaatiovideota ["Karl Marx on Alienation"](#) (BBC, 2015, 2 min). (Tekstien suom. NN.)

Mikä minusta tekee ihmisen? Karl Marx vieraantumisesta

Mikä meistä parhaimmillaan tekeekään ihmisen?

Työ.

Siinä toteutuu se, mikä on ihmisajille luontaisesti ominaista.

Työ mahdollistaa elämämme, luovuuden, kukoistuksen.

1800-luvun Euroopassa työ kuitenkin tuhosi työntekijöitä.

Erytyisesti niitä, joilla oli myytävänä vain raadantansa.

Myllyjen ja tehtaiden omistajille työntekijä oli vain abstrakti ajatus (työvoimasta), jolla oli maha ruokittavaksi.

Työntekijöillä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin raataa pitkiä päiviä surkealla palkalla.

Vielä pahempaa oli se, että tämän tyyppinen työ vieraannutti heitä.

Vieraantuminen on väärinsuuntuneisuutta liittyen eriytymiseen ja eristämiseen muoto.

Tehdastyö vieraannutti työntekijät heidän raadantansa tuotoksista.

He tekivät tuotteita, joita heillä ei ollut varaa ostaa

- jotka katosivat kauppoihin ja kaukaisiin paikkoihin, tuottaen rahaa ihmisille, jotka eivät maksaneet heille niiden tekemisestä juuri mitään.

Tehtaiden tuotantolinjat jakoivat työn merkityksettömiin tehtäviin.

Tämä teki työtunneista pitkävetisiä, tyhjiä ja ankeita.

Heistä tuli jättimäisen koneen rattaita.
Työntekijät asuivat kotoinaan muutamia tunteja syödäkseen,
nukkuakseen ja rentoutuakseen.
Lopun aikaa he eivät olleet täysin elossa.
Tällainen työ myös vieraannutti heitä toisistaan.
Marx väitti, että ainoa tie ulos tästä tilasta oli työntekijöiden
organisoituminen ja vallankumous.
Heidän tuli ottaa haltuunsa tuotantovälineet.
Marxin kuuluisa kutsuhuuto kuului:
”Maailman työläiset, liittykää yhteen.
Teillä ei ole muuta hävittävää kuin kahlenne.”

Fasismista totalitaristisiin valtiojärjestelmiin

1800-luvulla liberalismiin kilpailijoiksi, vastustajiksi mutta usein myös liittolaisiksi tulivat nationalismi ja sosialismi. 1900-luvun alkupuolen italialaisessa fasismissa yhdistyi piirteitä sekä nationalismista että sosialismista. Saksalainen fasistinen kansallissosialismi oli lisäksi rasistista ja totalitaristista. Saksalaiseen kansallissosialismiin kuulunut ”tieteellinen” rasismi ei kuitenkaan ollut mikään saksalainen vaan yleislänsimainen aate. Se oli länsimaissa 1900-luvun puoliväliin asti yleisesti toteutetun eugeniikan eli rodunjalostuksen taustalla. Natsi-Saksan valloittamilla alueilla rasistinen ajattelu, totalitarismi ja imperialismi johtivat kansanmurhiin.

Fasismi, kansallissosialismi ja totalitarismi eivät ole merkittäviä yhteiskuntafilosofia suuntauksia mutta kylläkin tärkeitä tutkimuskohteita.

Fasismien pohjana oli 1800-luvun nationalismi mutta fasistisissa liikkeissä sekoittui hyvin monenlaisia aineksia. **Fasismi** syntyi **Italiassa** 1920-luvulla. Monissa tapauksissa fasismi jäi **kansallisvaltion sisäiseksi** mutta sekä alkuperäinen, italialainen fasismi että varsinkin **saksalainen fasistinen kansallissosialismi** olivat **imperialistisia** hankkeita.

Fasismi ja siihen liittyvät kansallissosialismi ja **totalitarismi** eivät ole varsinaisesti yhteiskuntafilosofisia suuntauksia. Mutta yhteiskuntafilosofisen tutkimuksen tärkeitä kohteita ne kyllä ovat. Mistä fasismista oli kyse?

Italialainen fasismi ja sen seuraajat

Huoli modernin yhteiskunnan ongelmista

1900-luvulle tultaessa marxilaista yhteiskuntakritiikkiä ja **sosialismia** alettiin **yhdistää** myös **nationalististen** liikkeiden tavoitteisiin. Nationalistit olivat usein **konservatiiveja** siinä mielessä, että he katsoivat teollistuminen, kaupallistumisen ja muiden **modernisoitumisen** tekijöiden **pilaavan** perinteisiä elämäntapoja ja arvoja. Nationalistit saattoivat näin yhtyä osittain marxilaisen kritiikkiin, jonka mukaan moderni **kapitalistinen markkinayhteiskunta** on **ihmisille vahingollista**. Sekä liberalistit, nationalistit, sosialistit ja muut olivat myös usein kauhuissaan siitä, kuinka paljon **köyhiä** huonoissa oloissa eläviä ihmisiä nopeasti kasvavissa kaupungeissa eli. Tyypillistä oli myös paheksua modernin suurkaupunkielämän varjopuoliin **liittyvää päihteiden käyttöä, prostituutiota, rikollisuutta** ja monenlaista **”epäsiveellistä” ja ”levotonta” elämää**. Köyhien ja kouluttamattomien ihmisten aseman parantaminen ja perinteisen ”moraalisen” elämäntavan **suojeleminen** olivat keskeisiä tavoitteita.

Nationalistit kiinnittivät siis usein huomiota huono-osaisten ihmisten asemaan. Mutta monissa paikallisissa kansallismielisissä liikkeissä huomio kiinnittyi keskeisemmin siihen, miten **oma kansa** oli suuremman vieraan kansan tai suurvallan sironnalla. Oman kansan valtiollisen suvereenisuuden katsottiin usein olevan avain huonossa asemassa olevien aseman parantamiseen: kun vaikkapa Suomen kansa pääsee vapaaksi Venäjän keisarikunnan

alaisuudesta, suomalaiset osaavat järjestää oman suomalaisen yhteiskuntansa niin, että kukaan suomalainen ei elä köyhyydessä ja kurjuudessa. **1920-luvun alun Italian perustuslaillisessa kuningaskunnassa** toimelias nuori sosialisti **Benito Mussolini** (1883—1945) perusti uudenlaisen **kansallismielisen liikkeen**, jonka **tavoitteena** oli monessa suhteessa **hyvinvointivaltio**. Liike nimesi jäsenensä **fasisteiksi**.

historiallinen tausta BENITO MUSSOLINI JA FASISMIN SYNTY

Italialainen Benito Mussolini (1883—1945) oli nuorena aktiivinen ja radikaali sosialisti. Ensimmäisen maailmansodan myötä hän erkaantui kuitenkin sotaa vastustaneista italialaisista sosialisteista. Sodan jälkeen Mussolini perusti oman liikkeen, jonka tavoitteet olivat sekä sosialistisia että myös enemmän nationalistisia. Taitavana organisaattorina, puhujana ja kirjoittajana hänen liikkeensä kasvoi. *Fasci di combattimento* -liike muodostui aktivistiryhmien verkostosta, jota Mussolini johti. Kun italialaisten kommunistien eli vallankumouksellisten sosialistien toiminta vilkastui ja kävi väkivaltaisemmaksi, maatalousyrittäjät ja muut pienyrittäjät hakivat monilla paikkakunnilla turvaa Mussolinin liikkeen toimintaryhmiltä. Nippua ja siten myös ryhmää tarkoittanut arkinen italian sana *fascio* taustalla olisopivasti antiikin latinan *fascis*: puukeppinippu oli antiikin roomalainen symboli, joka kuvasi yhdistyneiden ihmisten voimaa ja jota käytettiin poliittisissa seremonioissa.

Mussolinin liikkeessä yhdistyi erilaisia aineksia: antiikin roomalainen kunniakas perinne ja symboliikka liitettiin modernin ajan nationalismiin ja puolisolitilaallisiin ryhmiin perustuvan organisaatio pyrki sosialististen tavoitteiden toteuttamiseen Italiassa. Karismaattisen Mussolinin johtaman liikkeen jäsenmäärä kymmenkertaistui vuoden 1921 aikana yli 200 000:een. Fascioita oli nyt yli 1300. Vuoden lopulla jäsenten suurokokouksessa liike muutettiin Parti Nazionale Fascista -puolueeksi ja Mussolini otti arvonimekseen *il Duce* (lat. *dux* – johtaja, sotilaskomentaja). Vuoden 1921 parlamenttivaaleissa fasistit olivat saaneet jo 35 paikkaa. Fasistien puolisolitilaalliset ryhmät hajottivat ja estivät sosialistisen työväenliikkeen järjestämiä lakkoja ja mielenosoituksia. Koska fasistien väkivaltainen toiminta kohdistui sosialisteja ja muita vasemmistolaisia vastaan, liberalistisesti suuntautuneiden keskustalaisten- ja oikeistolaisten puolueiden heikko koalitionhallitus ei laittanut poliiseja puuttumaan niihin tehokkaasti.

Venäjällä toteutunut sosialistien vallankumous ja voitto sisällissodassa loi Euroopassa pelkoa vastaavista vallankumouksista. Myös Saksassa keisarikunnan hallinto oli päättynyt vallankumoukseen. Saksassa ”Weimarin tasavallan” ensimmäisiin vuosiin 1919—1923 kuuluivat uudet vallankumouksirytykset, laajat lakot tai osittainen sisällissota valkoisten ja punaisten joukkojen välillä. Monessa Euroopan kolkassa sodan jälkeinen aika oli vähintäänkin levotonta. Monissa maissa parlamentaarinen demokratia oli suhteellisen nuorta tai alkutekijöissään, puolueita oli paljon ja hallitukset olivat lyhytikäisiä.

Vuonna 1922 Mussolinin puolueen ”mustapaitojen” puolisolitilaalliset joukot jatkoivat väkivaltaisia toimia ammattiyhdistyksiä ja sosialisteja vastaan. Lopulta Mussolini uhkasi marssittaa kymmenien tuhansien miesten joukkojaan Roomaan ja muihin kaupunkeihin valtaamaan ministeriöitä ja muita julkisen hallinnon virastoja. Seurauksena olisi voinut olla sisällissota. Mussolinilla oli tukea myös armeijan johdossa ja suurliikemiesten keskuudessa. Kuningas esti hallitusta julistamasta sotatilaa, ja keskustaliberaali pääministeri hajotti hallituksen. Mussolinista tuli Italian nuorin pääministeri lokakuussa 1922.

Mussolinin johtama hallitus aloitti mittavia julkisia ohjelmia, jotka sekä toivat työpaikkoja ja auttoivat monia huonossa asemassa olevia että hyödyttivät suuryrityksiä. Muutamassa vuodessa lailliset edustuksellisen demokratian

toimintatavat pistettiin syrjään ja säädettiin oppositiopuolueita ja ammattiyhdistystoimintaa kieltäviä lakeja. Lehdistönvapautta ja muuta sananvapautta rajoitettiin. Mussolini organisoi salaisen poliisin palvelemaan puoluettaan. Fasistit jatkoivat myös poliittisen väkivallan käyttöä. Mussolini hoiti useita ministerin tehtäviä yhtä aikaa ja keskitti valtaa itselleen. Fasistien propaganda kertoi menestystarinoita ja pilkkasi vastustajia. Mussolinin taitava retoriikka ja karismaattinen esiintyminen lisäsivät kansansuosiota ja tekivät hänestä myös kansainvälisesti tunnetun, ihailun ja pilkatun henkilön. Italialainen fasismi oli uutta, mielenkiintoista, tehokasti ja tuloksia aikaansaavaa. Fasistisia liikkeitä ja puolueita alettiin perustaa ympäri Eurooppaa ja myös muualle maailmaan. Italialla oli hallussaan alueita Libyassa ja itä-Afrikassa, joita Mussolini laajensi huomattavasti sodilla vuodesta 1923 lähtien. Etiopian Italian valloitti sodassa 1935—1936, ja se vahvisti asemaansa Välimeren johtavana sotilasvaltana. Laajasta kolonialistisesta suurvallasta haaveillut Mussolini oli tekemässä uutta Rooman valtakuntaa.

Fasistihallinnon hankkeet Italian modernisoimiseksi ja väestön elintason parantamiseksi menestyivät. Maanviljelystä teollistettiin, runsaasti uutta viljelyalaa raivattiin, ruoantuotanto kasvoi huomattavasti ja väestömäärä kasvoi nopeasti. Teolliset ja muut yksityiset suuryritykset menestyivät. Mussolinin fasistisella hallinnolla oli paljon kannatusta.

Vuosina 1936—1937 Mussolinin Italia tuki sotilaallisesti ja poliittisesti fasistien vallankaappausta ja sodankäyntiä Espanjassa. Saksassa Mussolinin esimerkkiä seuraten Adolf Hitler perusti fasistisen organisaationsa, jonka aatemaailmaan kuului myös nationalismin ja sosialismin yhdistäminen. Mussolinin Italia ja Hitlerin Saksa liittoutuivat Hitlerin tultua Saksassa valtaan samankaltaisin keinoin, kuin mitä Mussolini oli käyttänyt Italiassa vuosikymmen aikaisemmin. Italia liittyi natsi-Saksan aloittamaan toiseen maailmansotaan 1940. Liittoutuneiden alkaessa päästä voiton päälle ja Hitlerin Saksan sotilaallisen tappion käydessä selväksi 1943 italialaiset fasistijohtajat kääntyivät il Ducea vastaan. Mussolinin 21 vuotta kestänyt valtakausi päättyi heinäkuussa 1943. Natsi-Saksan otettua Italian johtoonsa, Hitler asetutti vanhan ystävänsä Mussolinin nukkehallitsijaksi. Sodan loppuvaiheessa huhtikuussa 1945 italialaisen vastarintaliikkeen sotilaat saivat pakenevan Mussolinin kiinni ja tappoivat hänet.

Fasismin ydin?

1920-luvun loppupuolelta lähtien Euroopassa ja sitten myös muualla alettiin **ihailia** ja ottaa **mallia Mussolinin fasistisesta liikkeestä ja hallinnosta**. Muun muassa Pohjoismaissa, Ranskassa ja Englannissa fasistiset puolueet ja liikkeet jäivät pieniksi ja hajanaisiksi.

Saksassa **Adolf Hitler** (1889—1945) **lähipiireineen** sen sijaan onnistui seuraamaan Mussolinin fasistien esimerkkiä menestyksekkäästi. **Saksan kansallissosialistinen puolue** organiso **puolisotilaalliset joukot** ja käytti väkivaltaa sekä poliittisia vastustajia vastaan että puolueen sisällä. Tukea haettiin **populistisella ohjelmalla** alemmasta keskiluokasta ja köyhästä työväenluokasta luomalla kuvaa epäoikeudenmukaisesta riistosta. **Vastustajiksi** esitettiin niin ensimmäisen maailmasodan voittaneet **ulkovallat** kuin saksalaisten keskuudessa elävät **juutalaiset**, juutalaiseksi kuvattu marxilainen sosialismi, juutalainen **suurpääoma** ja **kansainvälinen juutalainen salaliitto**. Liike-elämän ja suuryritysten tukea haettiin lupaamalla näille tuloja valtion hankkeista ja sotilaallista varustautumisesta. Kansallissosialistinen puolue, jota Hitlerin ohella johtivat muun muassa Herman Göring, Joseph Goebbels ja Heinrich Himmler, **kaappasi vallan** vuonna **1933**. Valtion johto

keskitettiin puolueen ja sotilaallisen organisaation johtohenkilöille. Parlamentin toiminta, lakkautettiin, muiden puolueiden ja ammattiyhdistysten toiminta kiellettiin ja tukahdutettiin, massiivinen sotilaallinen varustautuminen aloitettiin ja niin edelleen.

Muutamaa vuotta myöhemmin 1936 **Espanjassa** kenraali Francisco Francon aloittama vallankaappaus johti sisällissotaan tasavaltalaisia vastaan. Mussolinin Italia ja Hitlerin Saksa tukivat sodassa Francon nationalistista ja militaristista falangisti-liikettä voittoon. Francon perustama epädemokraattista autoritaarista hallintokautta kesti Espanjassa aina hänen kuolemaansa asti vuoteen 1975. Francon espanjalaisessa falangisti-liikkeessä oli monia fasistisia piirteitä. Myös Francon hallinnossa kuten myös naapurimaan **Portugalin** autoritaarisessa hallinnossa 1930-luvulta 1970-luvulle oli Mussolinin Italiaa muistuttavia valtiofasistisia ja diktatuurisia piirteitä.

Mistä fasismissa oikeastaan on kyse? Mussolini itse kuvasi fasistien aatetta ja taktiikkaa kannattajilleen vuonna 1921 seuraavasti: ”Me suomme itsellemme ylellisyyden olla aristokraatteja ja demokraatteja, konservatiiveja ja edistyksellisiä, taantumuksellisia ja vallankumouksellisia, legalisteja ja lainrikkokijia, aina olosuhteiden mukaan, miten aika, paikka ja ympäristö, eli toisin sanoen ’historia’, jonka puitteissa meidän on elettävä ja toimittava, milloinkin vaatimuksensa esittää” (lainattu teoksessa Hägg 2010, s. 108). Fasismi oli tosiasiaassa hyvin **antidemokraattista** ja **antiliberalistista**.

Italialaisen kulttuurihistorioitsija ja filosofi Umberto Eco mukaan fasismi on lähtökohtaisesti **irrationalistista** ja **ristiriitaista**. Eco kirjoittaa:

”On turha sanoa, että fasismi piti sisällään kaikki myöhempien totalitarismien elementit, niin sanotusti niiden ydinmehun. Päinvastoin: fasismilla ei ollut mitään ydinmehua eikä sen enempää yksittäistä olemusta. Fasismi oli *sumeaa* totalitarismia. Fasismi ei ollut monoliittinen ideologia vaan pikemminkin erilaisten poliittisten ja filosofisten ajatusten kollaaši, ristiriitojen mehiläispesä. Voidaanko ehkä kuvitella totalitaarinen liike, joka onnistuu yhdistämään monarkian ja vallankumouksen, kuninkaallisen armeijan ja Mussolinin henkilökohtaisen miliisin, kirkolle myönnetyt etuoikeudet ja väkivaltaa ylistävän valtiollisen kasvatuksen, ehdottoman kontrollin ja vapaat markkinat? Fasistipuolue syntyi julistaen uutta vallankumouksellista järjestystä, mutta sitä rahoittivat maanomistajista konservatiivisimmat, jotka toivoivat vastavallankumousta. Aluksi fasismi oli tasavaltalaista ja pysyi kahdenkymmenen vuoden ajan hengissä julistamalla uskollisuuttaan kuningasperheelle: *Il Duce* kulki käsi kädessä kuninkaan kanssa ja tarjosi tälle vielä keisarin arvonimen. Mutta kun kuningas erotti Mussolinin 1943, puolue ilmaantui saksalaisten avulla uudelleen esiin kaksi kuukautta myöhemmin ”sosiaalisen” tasavallan banderollin alla ja kierrätti vanhaa vallankumouksellista partituuriaan lähes jakobiinisin painotuksin.” (Eco 2015, s. 19.)

Fasismi ja totalitarismi **eivät** siis ole niinkään yhteiskunnallisia tai poliittisia **aatteita**, joihin sisältyy ihanteita ja jotka ajavat tiettyjä tavoitteita. Niissä on kyse pikemminkin **vallankäyttötavoista**, jollaiset osoittautuivat **tehokkaiksi** nimenomaan **moderneissa yhteiskunnissa**. Fasismi antoi **vaikutelman aatteista ja tavoitteista**, jotka vetosivat erityisesti

uhkien torjumiseen. Fasistit olivat valmiita **liittoutumaan kenen tahansa kanssa** ja antoivat **liittolaisilleen etuja aina niin kauan kuin se oli hyödyllistä.** (Näin natsihallinto menetteli esimerkiksi silloin, kun juutalaisyhteisöt houkuteltiin yhteistyöhön edistämään juutalaisten maastamuuttoa.) **Pelottelun** lisäksi oltiin valmiita käyttämään **uhkailua ja väkivaltaa.** Menestystä takasi se, että **poliittisten vastustajien toiminta tukahdutettiin** ja onnistuttiin tekemään lähes mahdottomaksi (Mussolini ja Hitleriä vasteen tehdyt useat murhayritykset epäonnistuivat).

Toisaalta fasistiset valtiojärjestelmät saivat myös **paljon tukea väestöltä,** koska ne **onnistuivat monissa hankkeissaan:** Monien ihmisten taloudellinen asema, terveys, tulevaisuudennäkymät ja itsetunto paranivat. Monet arvostivat tarjottua turvallisuudentunnetta, yhteiskunnallista järjestystä ja yhteenkuuluvuutta. Fasistiset valtiot tavoittelivat ja monilta osin myös saavuttivat monia sellaisia asioita, joita tavoitellaan ja saavutetaan myös niin sanotuissa **hyvinvointivaltioissa.** – Näitä saavutuksia toteutettiin kuitenkin pitkälti myös **sodankäynnillä, vähemmistöryhmien kustannuksella ja laajamittaisella valtion sisäisellä terrorilla ja tappamisella.**

Kansallinen sosialismi, rasistinen rotuajattelu ja hyvinvointivaltio

Kaikki ”kansallinen sosialismi” ei ole fasistista

Benito Mussolinin italialainen fasismin voi sanoa olleen tietynlaista sosialismia, jota sovellettiin epädemokraattisesti johdetussa kansallisvaltiossa. Tätä voi kutsua **”kansalliseksi sosialismiksi”.** Vastaavanlaisesta yhdistelmästä oli pitkälti kyse myös Adolf Hitlerin johtamassa ”Kolmannessa valtakunnassa”. Vuonna 1933 Hitlerin natsipuolue teki Saksassa vallankaappauksen ja rakensi valtiojärjestelmän, jota voi sanoa fasistisen ohella myös totalitaristiseksi. Natsipuolueen totalitaristinen hallinto päättyi kesällä 1945 liittoutuneiden valloittaessa Saksan.

Hitlerin johtaman vuonna 1919 perustetun puolueen nimi oli itse asiassa *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* eli Saksan kansallissosialistinen työväenpuolue (NSDAP). Se kilpaili työväenluokkaisista kannattajista pitkälti juuri vasemmistolaisten sosialistien kanssa. Puolueella oli myös **sosialistisia tavoitteita,** mutta marxilaisista sosialismista eroten se ei pyrkinyt sosialismiin kansainvälisesti. Liberalismiin ja sosialismiin liittyviä **näkemyksiä demokratiasta ja tasa-arvosta se vastusti.**

Hitlerin kansallissosialistinen puolueen tavoitteita ei ole kuitenkaan syytä verrata ainoastaan Mussolinin Italian fasistiseen ”kansalliseen sosialismiin”. ”Kansallista sosialismia” tavoittelevia puolueita oli myös muualla. On huomioitava erityisesti **Ruotsi.** Nimitys ”kansallissosialismi” ei ole alun perin saksalainen. Sanaa *nationalsocialismen* käytti ensimmäistä kertaa ruotsalainen yhteiskuntatieteilijä ja poliitikko Rudolf Kjellén vuoden 1910 tienoilla.

Venäjän sosialistisen vallankumouksen (1917) myötä Ruotsin sosiaalidemokraattinen työväenpuolue jätti vallankumoukselliset tavoitteet. Puolue keskittyi sosialistisiin uudistuksiin Ruotsissa parlamentaarisiin lainsäädäntöuudistusten avulla. Puolue on ollut

vuoden 1917 vaaleista lähtien Ruotsin suurin puolue ja vuodesta 1920 lähtien lähes aina päähallitusvastuussa. **Ruotsalaisessa sosiaalidemokratiassa** lähdettiin toteuttamaan kansallista mallia **demokraattisesta** ja **socialistisesta hyvinvointivaltiosta**. Myöhemmin puolue alkoi suhtautua myönteisemmin markkinatalouteen ja siirtyi enemmän **sosiaaliliberalistiseen** suuntaan. Vastaavaa kehitystä tapahtui sosiaalidemokraattisissa puolueissa **myös Suomessa, muissa Pohjoismaissa ja yleisemminkin länsimaissa**. Tällaista kansallista sosialismia voi kutsua **demokraattiseksi kansalliseksi socialismiksi**. Vähitellen valtiososialistista suunnittelutaloutta kannattaneet, sosiaalidemokraattisen puolueet alkoivat suhtautua markkinoihin myönteisemmin. Sosiaaliliberalistisiksi muokkautuneisiin tavoitteisiin sitoutui puolueita myös puoluekentän keskeltä ja oikealtakin puolelta. (Sosiaaliliberalismista ja hyvinvointivaltiosta ks. luku 12.)

Fasistisella kansallisella socialismilla Italiassa, Saksassa ja muualla oli siis tavoitteita ja myös paljon toteutettuja uudistuksia ja hankkeita, jotka muistuttivat monessa suhteessa pohjoismaisen kansallisen sosialismin hyvinvointivaltio-ohjelmaa: nämä liittyivät muun muassa **terveydenhuoltoon, työttömyyden vähentämiseen, eläkejärjestelmiin ja työolojen parantamiseen**. Erona oli kuitenkin se, että **fasistinen kansallinen sosialismi** Italiassa, Saksassa ja muualla yhdistyi **epädemokraattiseen diktatuurihallintoon**. Erityisesti fasististen kansallissosialistien johtamassa **Saksassa hallinto** kehittyi **totalitaristiseksi**. Kansallinen sosialismi Pohjoismaissa ja muualla taas piti kiinni demokratiasta ja keskittyi uudistukseen edustuksellisen parlamentaarisen demokratian kautta.

Eugeniikan tutkimus, rotuhygieniohjelmat ja rasistinen nationalismi

Toisin kuin italialainen esikuvansa **Hitlerin fasistinen kansallissosialistinen** puolueen ohjelmaan ja tavoitteisiin sisältyi **avointa rasismia**. Saksalainen natsismi oli alusta pitäen erityisen **juutalaisvastaista**. Natsit eivät kuitenkaan vastustaneet juutalaisia ensisijaisesti uskonnollisista syistä.

Kristinuskoon oli kyllä alusta pitäen kuulunut uskonnollisista erimielisyyksistä johtunut ”antijudaismi”. Kristillinen juutalaisvastaisuus oli vuosisatojen kuluessa luonut pohjaa modernin ajan uudenglaiselle juutalaisvastaisuudelle. 1800-luvun loppupuolella nationalistiseen ajatteluun oli näet tullut mukaan uudenglaislainen **biologinen rasismi**. Natsien rasistinen ajattelun pohjana oli ajatus **biologisesti erillisistä ihmisroduista**: ”arjalainen rotu”, ”slaavilainen rotu”, ”juutalainen rotu” ja niin edelleen.

Varhaisemman 1800-luvun nationalismin ajatus kansasta nousi romantiikan kulttuurillisen, kielellisen ja historiallisen yhteenkuuluvuuden korostamisesta. 1800-luvun loppupuolelta lähtien nationalistinen ajattelu oli kuitenkin kehittynyt uudenglaiseen rasistiseen suuntaan. Oman kansan erityislaatuisuus pohjautui biologiseen rotuajatteluun. Tämä **ei ollut vain saksalaisen kansallissosialismin erityispiirre**. **Biologiaan ja lääketieteeseen kytkeytynyt rasistinen ajattelu** oli viimeistään 1910-luvulta jopa 1950-luvulle asti **länsimaissa hyvin läpitunkevaa**. Kun 1900-luvun ihmisrotujen erilaisuutta korostavaa biologista ja lääketieteellistä ajattelua, katsotaan nykyisin tunnettujen biologian, lääketieteen, psykologian ja yhteiskuntatieteiden tutkimustulosten kannalta ”**tieteellinen rasismi**” vaikuttaa tietysti monessa suhteessa **pseudotieteelliseltä**.

”Tieteelliseen rasismi” kytkeytyi 1900-luvun alkupuolella oleellisesti **eugeniikan** tutkimukseen. Eugeniikan **”rodunjalostusopin”** tai **”rotuhygienian”** uranuurtaja oli englantilainen Francis Galton (1822—1911), joka teki tutkimusta monilla aloilla. Galtonin luomalle pohjalle nojautuvasta eugeniikasta tuli 1910-luvulta lähtien nopeasti kasvava tutkimusala. Sen **tavoitteet** olivat **kansanterveydellisiä**. Tulevien ihmisten hyvinvointia ja yhteiskunnan taloudellista tehokkuutta piti edistää vaikuttamalla siihen, että **syntyvillä lapsilla** olisi **oikeanlaiset perintötekijät**. Malli tuli kasvien ja eläinten jalostuksesta. Varsinaisesta eugeniikasta riippumatta, syntyvien lasten terveyteen pyrittiin vaikuttamaan ja vaikutetaan tietysti edelleen parantamalla raskaana olevien naisten terveyttä ja ravitsemusta. Eugeniikan avulla taas pyrittiin vaikuttamaan syntyvien lasten perimään. Galton erotti toisistaan **negatiivisen** ja **positiivisen rotuhygienian**: vähennetään tai estetään vääränlaisiksi ajateltujen perinnöllisten taipumusten siirtymistä – lisätään oikeiksi ajateltujen perinnöllisten taipumusten siirtymistä tuleville sukupolville. Eugeniikan tutkimuksen ohjelmaan kuului toivottujen ja ei-toivottujen perinnöllisten tekijöiden tunnistaminen nykyisistä ihmisistä. Tähän liittyi rasistinen ajatus siitä, että eri ”ihmisroduilla” on erilaisia perinnöllisiä ominaisuuksia. Jo Galton etsi tälle evoluutiobiologisia perusteluita.

On huomattava, että **eugeniikan ja rasistisen rodunjalostuksen tavoitteissa** fasistisen kansallissosialismin ja demokraattisen kansallisen sosialismin välillä **ei** oikeastaan ollut eroa. Niin Ruotsissa, Saksassa, Ranskassa, Britanniassa, Yhdysvalloissa kuin muuallakin 1910-luvulta ainakin 1950-luvulle **pyrittiin kansanterveydelliseen väestön laadun parantamiseen**.

Ruotsi oli eugeniikan tutkimuksen ”suurvalta” ja myös **rotuhygieenisia toimenpiteitä** tehtiin kohtalaisen **paljon**. Valtion rotubiologinen tutkimuslaitos perustettiin vuonna 1922 ja se toimi itsenäisenä tutkimuslaitoksena aina vuoteen 1958 asti. Aihetta tutkineen Tapio Tammisen mukaan rotuhygieniasta tuli instituutin ensimmäiselle johtajalle Herman Lundborgille ”vastaus lähes mihin tahansa yhteiskunnalliseen ongelmaan – olipa kyse sitten köyhyyden ja kurjuuden vähentämisestä, kansanterveyden kohentamisesta, rikollisuuden torjunnasta tai Ruotsin kukoistavasta tulevaisuudesta”. ”Lundborgista oli itsestään selvää, että sopimattomien ihmisten lisääntyminen oli tulevaisuudessa estettävä” ja ”ruotsalaisten piti välttää erityisesti seka-avioliittoja vähempi arvoisten naapurikansojen, kuten suomalaisten ja saamelaisten kanssa” (Tamminen 2015, s. 84).

Sosiaalidemokraattien hyvinvointivaltio-ohjelmaan eugeniikka liittyi alun perin oleellisesti. Yksi rotuhygienian edistämisen keino oli sterilisointi eli tekeminen lisääntymiskyvyttömäksi. Ensimmäiset pakkosterilisaatiolait oli otettu käyttöön Yhdysvaltain Indianassa 1907. Seuraavina vuosikymmeninä vastaavia lakeja säädettiin lukuisissa valtioissa ympäri maailmaa. Vuosina 1935—1975 Ruotsissa oli voimassa sterilisaatiolaki, joka mahdollisti myös **pakkosterilisaatiot**. Sterilisaatioita toteutettiin tuona aikana noin 63 000, 93 % niistä tehtiin naisille ja noin 27 000 pakkotoimena tai painostuksen avulla. Suuri osa steriloiduista oli köyhiä työväenluokkaisia naisia mutta muun muassa romanit ja kehitysvammaiset, joutuivat kohteeksi paljon keskimääräistä useammin. Suunnilleen vastaavana aikana Suomessa steriloidtiin vastaavin rotuhygieenisin perustein noin 7 500 ihmistä.

Kansallissosialistinen totalitarismi

Rotuhygieniaohjelmasta totalitaristiseen tuhoamispolitiikkaan

Saksalaisella kansallissosialismilla oli myös kansallis-väestöllisen hyvinvoinnin tavoitteet. ”Arjalaiseen ihmisrotuun” kuuluvien saksalaisten rotupuhtautta ja määrää piti lisätä. Valtiosta piti tehdä sen **rotupuhtaalle saksalaiselle väestölle hyvinvointivaltio**. Aineellista hyvinvointia, terveydenhuoltoa ja työoloja piti parantaa. Hitlerin natsipuolueen kaapattua vallan 1933 voimaan saatettiin **rotulait**. Ne muun muassa kielsivät saksalaisten ja juutalaisten avioitumisen rotuhygieenisiin perusteisiin. Eugeniikan tutkimukseen panostettiin.

Valtiollisen pakkosterilisaatio-ohjelman lisäksi **negatiivisen rotuhygienian keinoksi** otettiin käyttöön sairaaloissa ja muissa hoitolaitoksissa toteutettu ”eutanasia-ohjelma”: noin 300 000 ihmistä tapettiin, jotta heidän perinnölliset tai sellaisiksi oletetut sairautensa, kehitysvamman tai muut ei-toivotut piirteensä eivät siirtyisi heidän lapsilleen (ks. Aktion T4). Lisäperusteena ohjelmalle olivat saavutettavat julkisten varojen taloudelliset säästöt, kun hoitoa tarvitsevien potilaiden määrää vähennettiin tappamalla.

Saksalaisen fasistisen kansallissosialismin **rotupolitiikalle** oli sekä perinteisempiä **kulttuurillisia nationalistisia** että **rasistisia rotuhygieenisii syitä**: Juutalaisilla, romaneilla, slaaveilla ja muilla erierotuisilla kansoilla oli kulttuurisia tapoja ja aatteita, jotka eivät sopineet yhteen saksalaisen kulttuurin ja elämäntavan kanssa (tällaisilla perusteilla natsit vastustivat myös mm. marxilaisuutta ja Einsteinin suhteellisuusteoriaa ja osa natsista myös kristinuskoa). Erierotuisia oli estettävä lisääntymästä saksalaisten kanssa, jotta saksalaisen väestön rotupuhtautta saadaan parannettua.

Hitlerin natsipuolue otti vuodesta 1933 tavoitteekseen saada kaikki juutalaisen ja muut erierotuiset muuttamaan pois Saksan valtiosta. Alun perin juutalaiset oli tarkoitus lähettää pois perustettavaan uuteen **juutalaiseen kansallisvaltioon** (Palestiinan lisäksi sen sijoituspaikaksi natsit kaavailivat mm. Madagaskaria ja Argentiinan pampaa). Kun Hitlerin johtama Saksa aloitti sodan 1939, sen valloittamalla alueilla ensin Puolassa ja sitten muualla juutalaiset, romanit ja muut siirrettiin keskitysleireille ja ghettoihin. Kesästä **1941** siirryttiin ohjelmassa uuteen vaiheeseen, ”**lopulliseen ratkaisuun**”: Juutalaisia ja muita valloitetuilla alueilla asuvia erierotuisia ei sotatilanteen vuoksi pystytty siirtämään muualle. Heitä alettiin tappaa järjestelmällisesti. Kun miljoonien ihmisten tappaminen perinteisillä keinoilla kuten ampumalla toteutui hitaasti, **keskitysleireistä** tehtiin **teollisella tehokkuudella** toimivia **tuhoamisleirejä**. Muun muassa pitempään käytössä olleen vanhemman Auschwitzin leirin läheisyyteen alettiin lokakuussa 1941 rakentaa jättimäistä Auschwitz-Birkenauin leiriä. Sen kaasukammioissa tapettiin yli miljoona ihmistä. **Noin kuuden miljoonan juutalaisen lisäksi holokaustissa** tapettiin paljon **myös romaneja, homoseksuaaleja, poliittisia vastustajia ja ”slaavilaisia ali-ihmisiksi”** luokiteltuja. Romaneja tapettiin satoja tuhansia. Ei-juutalaisia **slaaveja** eli puolalaisia, valkovenäläisiä, ukrainalaisia ja venäläisiä siviilejä ja sotavankeja tapettiin **yli kymmenen miljoonaa**.

Alempirotuiset raivattiin tieltä valloitetuilta alueilta, jotka oli tarkoitus asuttaa vähitellen rotupuhtaalla saksalaisella väestöllä. Kansallissosialistisen puolueen johtamalla valtiolla oli myös positiivisen rotuhygienian *Lebensborn*-ohjelma, jossa tuettiin rotupuhtaiden saksalaisten lisääntymistä.

Fasismi ja totalitarismi: kokonaisuuden etu ja tehokkuus

Mussolini oli alun perin sosialisti ja hänen fasistisen organisaationsa johtamassa Italiassa toteutettiin hankkeita ja hallintoa, joka oli monelta **osin samanlaista** kuin niin sanotuissa **reaalisosialistisissa valtioissa** ja osittain myös samanlaista **kuin hyvinvointivaltioissa**. Julkinen hallinto edisti teollistumista, terveydenhuoltoa, koulutusta ja väestön elintasoa. Tämä toi fasistiselle hallinnolle kannatusta: köyhien ihmisten olot paranivat, keskiluokan toimeentulo ja työpaikkojen pysyvyys paranivat ja liike-elämä menestyi. Fasistinen hallinto toteutti **korporatismiksi** kutsuttua hallinto- ja päätöksentekotapaa, jossa eri ammattialojen, väestöryhmien, hallinnon alojen, armeijan, yliopistojen ja muiden edustajien kanssa neuvoteltiin yhteistyöstä ja pyrittiin ratkaisuihin, jotka hyödyttivät eri osapuolia. Vaikka fasistit suhtautuivat alun perin hyvin kriittisesti kapitalismiin ja markkinatalouteen, heidän valtaansaapääsyään ja vallassa pysymistään edesauttoivat **suuryritykset**. Yksityinen suurpääoma ja yritykset hyötyivät fasistien hallinnosta, sillä markkinat säilyivät suureta osin, fasistien johtama julkinen hallinto ja armeija tilasivat yrityksiltä paljon tuotteita ja palveluita ja julkiset lainat ja tuet edistivät teollista ja muuta yritystoimintaa.

Fasistit siis pyrkivät ja myös monilta osin toteuttivat hyvinvointivaltiota. Mutta fasistinen kansallissosialistinen hyvinvointivaltio **ei ollut demokraattinen**. Fasistiset johtajat ja ajattelijat pyrkivät kyllä esittämään fasismin eräänlaisena demokratian muotona: Tavoitteena oli ensinnäkin **kansan yhteinen etu**, hallittiin ”kansan parhaaksi”. Toiseksi **kansansuvereenisuusopista** esitettiin tulkinta, jonka mukaan puolueella ja sen johtajalla oli kansanemmistön tuki, tai ainakin kansan parhaimmiston tuki. Puolue ja sen johtaja tulkitsivat ja edustivat kansan tahtoa. Lisäksi kansan esitettiin olevan vapaata, koska se oli vapautettu häiritsevästä ja uhkaavista tekijöistä ja vihollisista.

Kollektivistisen ajattelutavan mukaan **yksilön** etu oli alistettava **kokonaisuuden hyväksi**. Ajateltiin, että yksilöitä sai määrätä toimimaan tavoilla, jotka olivat kansankokonaisuudelle ja usein samalla myös hänelle itselleen edullisia. Liberalismi asettuu jyrkästi tällaista ajattelua vastaan. Kansallissosialistinen ajattelu pyrki esittämään, että kansan tai väestön kokonaisedulla voidaan perustella utilitaristisesti yksilöille tai väestön osaryhmille aiheutettua haittaa mukaan lukien kuolema. Mikäli fasistinen ajattelu nähdään vain ideologista ajattelua hyödyntäväksi vallankäyttöä tapoina, perustelua ei voi pitää aitoina yrityksinä toiminnan eettiseksi perusteluksi.

Sekä autoritaarinen, diktatorinen että totalitaristinen hallinto perustelevat itseään yleensä **tehokkuudella**. Demokratia on sekavaa ja tehotonta. Keskitetty vallankäyttö on tehokasta: tuloksia saadaan aikaan. Joissakin tapauksissa erityisesti poikkeustilanteissa sodankäynnissä ja esimerkiksi diktatoristen ja totalitarististen järjestelmien alkuvaiheessa tämä saattaa pitää paikkansa. Pitemmän päälle ongelmana diktatuureissa ja totalitaristisissa järjestelmissä on kuitenkin se, että kukaan ei voi oikeastaan kattavasti tietää, millaisia tuloksia saadaan aikaan, millaisia panostuksia ja uhrauksia tehdään ja mikä toimii ja mikä ei. Diktatuuriin ja totalitarismin ominaispiirteisiin näet kuuluu se, että ne **vääristävät kommunikaatiota**, lisäävät **salailua** ja **tukahduttavat** asioita, joita tieteellinen tutkimus, tiedonvälitys ja journalismia vaativat. Yksi näistä on mahdollisuus kritisointiin. (Ks. luku 17.)

Myös **Neuvostoliitossa** ja muissa **reaalisosialistisissa** maissa perusteltiin – tai rationalisoitiin – epädemokraattisuutta ja yksilöiden ja vähemmistöjen hyvinvoinnin uhraamista tehokkuudella. Aivan samanlaisia perustelua, tai rationalisointia, käytettiin pitkälti myös reaalisosialistisissa valtioissa. Fasistiset totalitaristiset valtiot ja reaalisosialistiset totalitaristiset valtiot ovat muistuttaneet monilta osin toisiaan. Yhteiskuntafilosofian tutkijoista tähän kiinnittivät huomiota jo 1940- ja 1950-luvuilla Karl Popper ja **Hannah Arendt**.

teema, historiallinen tausta MODERNIN ANTISEMITISMIN JA TOTALITARISMIN TAUSTAT

Vain kuusi vuotta toisen maailmansodan päättymisen jälkeen Hannah Arendt (1906–1975) julkaisi suurteoksensa *Totalitarismin synty* (1951). Syntyjään saksanjuutalainen Arendt oli yksi 1900-luvun tärkeimpiä yhteiskuntafilosofian, politiikan teorian ja poliittisen ajattelun historian tutkijoita.

Totalitarismin synty keskittyy saksalaisen fasistisen kansallissosialismin perustaman totalitarismin taustojen selvittämiseen. Saksalaisen natsismi erosi italialaisesta fasismista, joka ei ollut erityisen rasistista ja jonka hallinto ei yltänyt varsinaiseksi totalitarismiksi, vaikka olikin autoritaarista, militaristista ja diktatuurista. Stalinistisesta Neuvostoliitosta ja natsi-Saksasta Arendt sen sijaan löysi yhteisiä totalitaristisia piirteitä. Arendt painottaa totalitaristisen hallinnon olevan nimenomaan modernin ajan ilmiö. Italialainen fasismi nojautui enemmän perinteiseen kulttuuriseen nationalismiin. Perinteinen nationalismi ei ollut varsinaisesti juutalaisvastaista. Itse asiassa 1800-luvun loppupuolella syntynyt kansainvälinen juutalainen poliittinen liike, sionismi, oli itsessään nationalistinen. Sionistien pyrkimyksenä oli juutalaisen kansallisvaltion perustaminen, joka toteutui toisen maailmansodan jälkeen Palestiinassa 1946–1947.

Natsismille ominainen antisemitismi oli uudempi moderni ilmiö, mutta se ei ollut saksalaisten natsien keksintöä. Moderni antisemitismi yleistyi länsimaissa 1800-luvun lopulta lähtien. Moderni antisemitismin rasistisuus oli peräisin yleisemmästä ”tieteellisestä” rotuajattelusta. Mutta saksalaisen natsismin ideologiassa kaikki alkoi kiertyä antisemitistisen rasismin ympärille. Selvittäessään totalitaristisen natsismin ideologisuuden luonnetta Arendt jatkaa hegeliläis-marxilaisen ideologiakritiikin perinnettä. Ari-Elmeri Hyvönen selvittää Arendtin ideologianäkemyksiä:

”Ideologinen fiktio ja kaikkialle ulottuva terrori olivat totalitaristisen hallintotavan määrittävät piirteet. Ideologia ei Arendtille merkinnyt niinkään ”väärää tietoisuutta”, vaan suppeammin johdonmukaista pyrkimystä selittää koko todellisuus yhden lähtökohdan perusteella. Ideologia on yksinkertaisesti ”yhden idean logiikkaa”, johdonmukaista pyrkimystä korvata monimutkainen empiirinen todellisuus fiktiivisellä maailmalla, jossa kaikki voidaan selittää suljetun järjestelmän sisäisesti. Ideologia siis väittää kykenevänsä selittämään niin menneen, tulevan kuin nykyhetkenkin täysin aukottomasti. Tällöin kaikki tapahtumat tulkitaan joko totalitaarisen liikkeen ideologisen profetian toteumaksi tai salaliitoksi liikettä vastaan.

Ideologiaa tukee propagandakoneisto. Propagandan tehtävänä on ”osoittaa”, että ideologian esittämät ennustukset käyvät toteen. Se tukee luotua fiktiivistä maailmaa tekemällä mahdottomaksi erottaa fakta ja fiktio toisistaan.” ([Hyvönen 2017.](#))

Perinteiseen nationalismiin natsiaate suhtautui Arendtin mukaan itse asiassa jopa torjuvasti. Hitlerin aloittama hyökkäyssota Puolaan ja edelleen Neuvostoliittoon

tavoitteli lisää elintilaa (*Lebensraum*) saksalaiselle rodulle. Oma alueellisesti rajoittunut nationalistinen kansallisvaltio ei riittänyt. Arendtin mukaan kyse oli kolonialistisesta imperialismista eli pyrkimyksestä mahdollisimman suuren valtakunnan rakentamiseen ja mahdollisten vihollisten tuhoamiseen ja vaarattomaksi tekemiseen. Kolonialistinen imperialismi ei tietenkään ollut saksalainen keksintö. Perinteinen eurooppalainen kolonialismi oli suuntautunut Euroopan ulkopuolelle, missä valloitusten tekeminen oli sotilaallisesti mahdollista. Uusi sotilas- ja kuljetustekniikka mahdollisti Hitlerin armeijoille ennennäkemättömän nopean hyökkäyssodan, ”salamasodan”, imperialististen tavoitteiden saavuttamiseksi lähialueilla. Natsien imperialismiin kuten kaiken imperialismiin pyrkimys on maailmanvalloitus.

Tuija Parvikko päättää arvionsa *Totalitarismin synnystä* seuraavasti: ”Hannah Arendtin suurteoksen viesti on selvä. Aikamme taakka on totalitarismin perintö: mikään sen elementeistä ei ole hävinnyt jäljettämiin, vaan 2000-luvun alkua leimaa totalitarististen hallintakäytäntöjen vahvistuminen.” (Parvikko 2013, s. 133.)

Totalitaristiset liikkeet ja totalitaristinen hallinto eroaa Arendtin mukaan perinteisestä autoritaarisuudesta: autoritaarinen liike ja hallinto pyrkii saamaan ja pitämään hallussaan kaiken poliittisen vallan ja tekemään opposition toiminnan mahdottomaksi; totalitaristinen liike ja hallinto sen sijaan pyrkii kaikkien yhteiskunnallisten asioiden kattavaan eli totaaliseen hallintaan ja käyttää hyväkseen terroria. On huomattava, että Arendt ei esitä mitään yhtä syytä tai edes pääsyytä totalitarististen liikkeiden ja hallintojärjestelmien ja natsihallinnon teollisesti toteuttamille miljoonien ihmisten kansanmurhille.

Koska totalitarismi on moderni ilmiö, siihen kuuluu moderneille valtioille tyypillisiä keinoja mutta niiden käyttöä viedään pitemmälle, koska rajoitteet puuttuvat: hallinto on tarkkaa ja byrokraattista, kirjanpito, tilastointi, tehokkuuslaskelmat resurssien ja taloudessa ovat keskeisessä asemassa, informaatio- ja valvontatekniikkaa käytetään paljon; väestöön vaikutetaan joukkotiedotusvälineiden avulla. Totalitaristinen hallinnossa ikään kuin käytetään sotilashallinnon keinoja sellaisen yhteiskunnan hallitsemiseen, joka ei ole sotatilassa.

Totalitaristisen natsihallinnon toteuttamassa holokaustissa yhdistyi seuraavia moderniin yhteiskuntaan liittyviä asioita:

- moderni tehokkaasti ja keskusjohtoisesti hallinnoitu valtio
- byrokraattinen hallinto, jossa virkamiehet tai sotilaat toteuttavat tarkasti määriteltäviä eriytettyjä tehtäviään osana laajaa organisaatiota
- luonnontieteellis-lääketeieteellinen tutkimus ja ajattelu (”tieteellinen” rotuajattelu, lisäksi mm. vankien käyttö lääketieteellisissä kokeissa)
- välineelliset ja tekniset tehokkuuslaskelmat (mm. eutanasia-ohjelma; laskelmat siitä, kauanko aliravitut vangit pysyvät työkuutoina ja elossa)
- kuljetuslogistiikka ja teollinen kuljettaminen (mm. tarkkaan organisoidut junakuljetukset tuhoamisleireille)
- teollinen valmistamisen (mm. teolliset laitokset tappamiselle ja ruumiiden käsittelylle)
- psykologiaa hyödyntävät tekniikat (joiden avulla vaikutettiin mm. siihen, että leireillä sekä tapettavat että tappajat käyttäytyvät toivotuilla tavoilla)
- tekniset valvontajärjestelmät (mm. sähköistetyt piikkilangat).

Nämä tekijät ovat luonteeltaan sellaisia, joita nykyisessä yhteiskuntafilosofisessa ja -tieteellisessä tutkimuksessa kutsutaan ”biovallaksi”. Aihe oli keskeinen Michel Foucault'n (1926—1984) tutkimuksissa. ”Foucault lähtökohtaisesti luopuu pyrkimyksestä tutkia vallan oikeutusta” ja ”analysoi valtasuhteita nimenomaan hallinnan tasolla tehtävänä kartoittaa, kuinka ihmistä tutkivien oppialojen historia ja ihmisten hallinnan historia kytkeytyvät toisiinsa” (Tiisala 2014). Biovalta

ja biopolitiikka on uudelle ajalle ja modernille ajalle ominaista tapaa hallita ihmisiä ja vaikuttaa näiden käyttäytymiseen. Monet ihmiseen käytetyt biovallan keinot ovat luonteeltaan sellaisia, joita voidaan käyttää myös muihin elollisiin olentoihin. Biopolitiikassa ihmisiä käsitellään väestönä, ei niinkään alamaisina tai kansalaisina. (Ks. alla teema, aineisto MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIINNOSTUS SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA; biopolitiikasta ks. seuraava luku 15.)

Arendt ei puhu biopolitiikasta tai biovallasta, mutta aihe on hänelläkin esillä. Kirjassaan *Vita activa* (1958) Arendt kritisoi sitä, kuinka moderneissa valtioissa 1700-luvulta lähtien keskitytään talous- ja väestöpoliittiseen hallintoon. Perinteisempi tapa ymmärtää politiikka kansalaisten yhteisenä osallistuva toimintana alkoi jäädä syrjään valtiojärjestelmän kehittyessä tehokkaaksi ammattilaisten hallinnoksi.

Hannah Arendt, *Totalitarismin synty* (1951, suom. Matti Kinnunen, Vastapaino, Tampere 2013; *The origins of totalitarianism*, 1951).

Hannah Arendt, *Vita activa: Ihmisenä olemisen ehdot* (suom. Riitta Oittinen ym., Vastapaino, Tampere 2000; *The human condition*, 1958).

Ari Elmeri Hyvönen, osio "Totalitarismi" artikkelissa "[Hannah Arendt](#)" (2017, [Logos-ensyklopedia, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto](#)).

Tuija Parvikko, "[Aikamme taakka](#)", [niin & näin](#) 3/2013, s. 132–133).

Tuomo Tiisala, osio [Ihmisten hallinta](#) artikkelissa "[Michel Foucault](#)" (2014, [Logos-ensyklopedia, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto](#)).

Ks. myös Jiri Nieminen, "[Helén: biopolitiikkaa myöhäismodernissa yhteiskunnassa](#)" (26.4.2017, [Politiikasta.fi](#)).

teema AUTORITAARINEN VALTIO JA TOTALITARISMI: VERTAILUA

Autoritaarisella johtamisella tai hallinnolla voidaan tarkoittaa poliittista vallankäyttöä, joka ei ole demokraattista muttei kuitenkaan totalitaristista. Autoritaarisessa hallinnossa järjestelmän lailliseksi hyväksymää poliittista oppositiota ei sallita. Autoritaarisessa hallinnossa laillisuusperiaatteesta ja lainmukaisesta vallanjaosta eri julkisten instituutioiden välillä kuitenkin pyritään pitämään kiinni ainakin jossakin määrin. Autoritaarisessa hallinnossa vallankäyttö ei siis ole lähtökohtaisesti mielivaltaista, ja julkista valtaa käyttävät päätöksentekijät valvovat toisiaan. Tällaisessa järjestelmässä yhteiskunnan jäsenillä tai alamaisilla on lainmukaisia velvollisuuksia ja oikeuksia ja he voivat olla periaatteessa keskenään tasa-arvoisessa asemassa, mutta heillä ei ole demokraattisen vaikuttamisen mahdollisuuksia. Sanan- ja ilmaisunvapautta voi olla enemmän tai vähemmän. Jos autoritaarinen hallinto on tehokasta, se voi sallia jonkin verran sananvapautta ja hyväksyä itseään kritisoitavan. Heikompi autoritaarinen hallinto pyrkii yleensä tukahduttamaan sananvapautta ja kritiikkiä.

Demokraattis-tasavaltaiset valtiotkin voivat siirtyä lainmukaiseen autoritaarisempaan hallintoon ja päätöksentekoon poikkeustilanteissa. Lainsäädäntö voi mahdollistaa sota- tai muun poikkeustilan, kun edellytykset täyttyvät. Perustuslaki ja suuri osa lainsäädännöstä on kuitenkin voimassa, ja poikkeustilasta on palattava tavanomaiseen järjestykseen, joko määräajan kuluessa tai kun edellytykset täyttyvät. (Diktaattorin käsitteestä tasavaltalaisuudessa ks. luku 8.)

Autoritaarisesta hallinnosta voidaan kuitenkin luisua kohti totalitarismia: näin voi tapahtua, jos poikkeustila kestää pitkään. Koska autoritaarisessa hallinnossa valtaa on keskitetty paljon harvemmille tahoille kuin demokratiassa, se voi myös olla

haavoittuvaisempi sisäisille vallankaappauksille, jotka voivat viedä kohti diktatuuria tai totalitarismia.

Toisin kuin autoritaarinen totalitaristinen hallinto ja päätöksenteko ei sen sijaan ei kunnioita laillisuusperiaatetta ensinkään. Totalitaristisessa järjestelmässä ylin valta on myös hyvin keskitettyä. Vallanjako eri julkisten instituutioiden välillä ei ole sellaista, että eri toimijat voisivat valvoa ylintä vallankäyttöä. Totalitarismin yhteydessä ei voida puhua julkisesta siinä merkityksessä, jossa keskustelun ja päätöksenteon julkisuus kuuluvat demokratiaan. Totalitaristisessa järjestelmässä ylintä valtaa käyttävät toimijat voivat toimia mielivaltaisesti ja käyttää keinoja ja tehdä toimia, jotka jäävät vain hyvin pienen piirin tietoon. Päätöksenteko ja hallinto ei ole julkista avoimuuden mielessä. Totalitaristiseen valtioon käyttämiin keinoon kuuluu lisäksi valtiollinen terrori.

Natsi-Saksan kukistumisen jälkeen, yhdeksi kysymykseksi nousi se, oliko valtio tavallisille saksalaisille oikeusvaltio vai ei. Autoritaarinen valtio voi ehkä olla jäsenilleen oikeusvaltio, vaikka se ei olekaan demokraattinen. Totalitaristinen valtio ei voine olla koskaan oikeusvaltio jo pelkästään siitä syystä, ettei laillisuusperiaatteella ole mitään merkitystä. Kysymys liittyy myös siihen, oliko natsihallinnon alaisilla tavallisilla ihmisillä moraalinen velvollisuus vastustaa epäoikeudenmukaista hirmuhallintoa. (Ks. luku 14.)

aineisto, aineisto MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIINNOSTUS SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA

(ks. luku 15)

aineisto, tehtävä SEKSUAALISUUS JA SUKUPUOLI-IDENTITEETTI

(ks. luku 15)

teema, aineisto, tehtävä RASISMI, KOLONIALISMI JA YHTEISKUNTAKRITIIKKI POPULAARIKULTTUURISSA

(ks. luku 15)

Lainatut teokset

Göran Hägg, *Mussolini* (suom. Heikki Eskelinen, Otava, Helsinki 2010; ruots. 2008).

Umberto Eco, ”Perifasismi” (suom. Tapani Kilpeläinen, *niin & näin* 4/2015, s. 17—25; alun perin ”Il fascismo eterno”, 1997).

Tapio Tamminen, *Kansankodin pimeämpi puoli* (Atena, Jyväskylä 2015).

Lisää aiheesta

Matti Myllykoski, [”Kristillinen juutalaisvastaisuus vaikutti modernin antisemitismin syntyyn” \(2007, Teologia.fi\)](#).

Areenalta löytyvä Klaus Härön draamaelokuva [Uusi ihminen \(Nya människa, 2007, 1 t 41 min\)](#) käsittelee eugeniikkapolitiikkaa Ruotsissa ja kolmiosainen dokumenttisarja [Hyvissä aikeissa \(2019,](#)

[yht. 1 t 22 min](#)) Suomessa. Eugeniikkaa, rodunjalostus- ja rotupolitiikka käsittelee myös podcast-sarja [Rotuopin kahdeksat kasvot \(2017\)](#).

Natsismin rotupolitiikasta, holokaustista, tuhoamisleireistä ja muusta aiheeseen liittyvästä on runsaasti suomeksi kirjoitettua ja suomennettua kirjallisuutta.

Tehtäviä

Kuuntele Ylen sarjasta Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärästä jakso ["Kolonialismi ja imperialismi"](#) (29 min, 2017, Yle Areena). Haastateltavana on historioitsija **Janne Lahti**.

Vastaa kuuntelemasi perusteella kysymyksiin:

- Mitä eroa on kolonialismilla ja imperialismilla on?
- 1800-luvun kolonialismi nähdään usein länsimaisten valtioiden kilpailuna ja "temmellyskenttänä". Miksi asia ei ole näin yksiselitteinen? Miten yksittäiset ihmiset ja yritykset liittyvät asiaan?
- Millainen on ollut "sivistystehtävää" ja "rotuja" koskevan ajattelun suhde kolonialismissa?
- Millaisia vaikutuksia siirtomaavallalla oli?
- Onko suomalaisilla ja Suomella ollut jonkinlaista erityistä suhdetta kolonialismiin? Entä saamelaisilla?
- Miten natsi-Saksan toimintaa voidaan tarkastella kolonialismin ja imperialismin kannalta?
- Miten ja milloin siirtomaavalta päättyi, vai päättyikö?
- Millaisia vaikutuksia kolonialismilla on nyky-yhteiskuntaan, länsimaiseen populaarikulttuuriin ja ajattelutapoihin sekä talouteen?

(Seuraava luvun 12 liittyy sekä nationalismiin että fasismiin ja sen loppupuolen kysymykset keskittyvät fasismiin.)

Nationalismia ja kansallisvaltioita koskevaa tutkimusta esittelee hyvin historioitsija **Henrik Meinander** ohjelmassa ["Nationalismin ja fasismin jäljillä"](#) (Yle Areena, Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä, 2017, 26 min).

Tee itsellesi **muistiinpanot** vastaamalla kuulemasi pohjalta seuraaviin kysymyksiin:

- Missä mielessä nationalismi on kansakunnan uskonto
- Mikä on Meinanderin mukaan nationalismin suhde sosialismiin ja liberalismiin?
- Mitä on nationalismi? (n. 6:00—7:00 min)
- Millainen on minimalistinen tai ranskalainen, lievempi tulkinta?
- Mikä on nationalismin suhde kansallisvaltioon? Entä parlamentarismiin ja hyvinvointivaltio?
- Mitä "välineitä" kansallisvaltiolla oli 1900-luvulla yhtenäiskulttuurin luomiseen? Milloin oli suomalaisen yhtenäiskulttuuri kultakausi Meinanderin mukaan? (n. 9:00—10:00)
- Millainen on ehdotettu ero isänmaallisuuden ja kansallisuusmielisyyden välillä
- Mikä on rasmin ja nationalismin suhde? (n. 15:00—16:00)
- Mitä Benedict Anderson tarkoittaa "kansakunnilla kuviteltuina yhteisinä"?
- Mikä on fasismin ja nationalismin suhde? (20:00—25:00)
- Millainen on fasismin tapa hallita?

Kansalaisyhteiskunnat ja feminismit

1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen vallankumoukset sekä tasavaltalainen, liberalistinen, nationalistinen ja sosialistinen ajattelu innoittivat poliittiseen toimintaan sellaisia väestöryhmiä, jotka olivat olleet alistettuja ja poliittisesta toiminnasta ulossuljettuja. Ranskan vallankumouksen yhteydessä myös Haitin afrikkalaisperäiset ihmiset aloittivat vuonna 1804 vallankumouksen, joka johti Haitin tasavallan perustamiseen. Haitilaisten esimerkki ja Yhdysvalloissa ja Euroopassa käyty keskustelu orjuuden lakkauttamisesta, johti orjuuden kieltämiseen pyrkineen abolitionistisen liikkeen syntyä. Osittain työväenliikkeeseen liittyen osittain siitä erillään taas syntyi 1800-luvun lopulla laaja ja järjestäytynyt naisasiainliike.

1900-luvun puolivälin jälkeen syntyi myös feministisen tai naisasiainliikkeen kaltaisia ja siltä vaikutteita saaneita erilaisten vähemmistöryhmien kansalaisyhteiskunnat: Yhdysvaltalaisien mustien kansalaisyhteiskunnan lisäksi on huomioitava myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kansalaisyhteiskunnat.

Feminismit eivät ole vain yhteiskunnallisen ajattelun ja toiminnan muoto, vaan myös yhteiskuntafilosofian tuore mutta merkittävä suuntaus. Feministisen filosofian ja siihen liittyvällä sukupuolentutkimuksella on yhteyksiä niin liberalistiseen ajatteluun kuin hegeliläis-marxilaiseen yhteiskuntakritiikkiin.

1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen muotoutunut **feminismin ensimmäinen vaihe** on monessa suhteessa johdonmukaista **jatkoa liberalismille**. Naisille vaadittiin ja tavoiteltiin miesten kanssa yhtäläistä vapautta, oikeuksia ja asemaa kansalaisena. **Naisasiainliikkeet** ovat kuitenkin **osa laajempaa** länsimaisten **kansalaisyhteiskunnat** **jatkoa**. Pyrkimykset naisten, mustien ja muiden syrjittyjen väestöryhmien oikeuksien ja aseman parantamiseen kytkeytyvät 1800-luvun alkupuolelta lähtien toisiinsa.

Naisten lakisääteinen asema miesten kanssa **tasaveroisina kansalaisina** toteutui suuressa osassa länsimaista jo 1900-luvun ensimmäisiä vuosikymmeniä. Yhdysvalloissa mustien laaja kansalaisyhteiskunnat 1950- ja 1960-luvuilla sekä hieman myöhemmin alkanut **seksuaalivähemmistöjen kansalaisyhteiskunnat** ovat myös osa samaa liberalistisesta perinteestä ponnistavaa laajempaa liikettä. **Feministiseen poliittiseen liikkeeseen** on alusta pitäen kuulunut vahva **filosofinen tai teoreettinen painotus**. Feministinen filosofia tai teoria ja siihen liittyvä **sukupuolentutkimus** ovat **merkittävä suuntaus** nykypäivän **yhteiskuntafilosofiassa**. Sukupuolentutkimuksen ja **feminismin "toisen aallon"** tausta on myös osittain hegeliläis-marxilaisessa **ideologikriittisessä** perinteessä.

Tammikuussa 1885 Helsingissä suomalaisessa Teatterissa kantaesitettiin **Minna Canthin** (1844–1897) näytelmä *Työmiehen vaimo*. Canth kiinnitti näytelmässään huomiota siihen selkeään epäkohtaan, että aviomiehellä oli laillinen oikeus hallita vaimonsa esimerkiksi palkkanaan ansaitsemia rahoja. Vuonna 1889 Suomen suuriruhtinaskunnan senaatti säätö lainmuutoksen, joka edisti naisten laillisen aseman kehitystä miesten kanssa tasa-arvoiseksi omaisuutensa hallinnassa.

Canth on yksi merkittävimmistä suomalaisista, jotka ovat toimineet naisten yhteiskunnallisen aseman parantamiseksi. Hän ei ollut filosofian tutkija eikä teoreetikko. Mutta hän vaikutti asioihin journalistina, kirjailijana ja keskustelijana, joka otti kantaa sekä julkisesti että vaikutti asioihin aktiivisesti laajan ystävä- ja tuttavapiirinsä kautta.

Poliittinen naisasialiike

Canth kuuluu länsimaisen **naisasialiikkeen jatkumoon**. Ensimmäiset poliittisesti tavoitteelliset naisasia-aktivistit olivat alkaneet toimia **1830-luvulla Yhdysvalloissa**. Tavoitteena oli naisten lakisääteisten oikeuksien parantaminen. Noista ajoista lähtien yhdysvaltalaisen poliittisen naisasialiikkeen toiminta on ollut katkeamatonta. Tavoitteeksi tuli niin eri Yhdysvaltojen osavaltioissa, kuin eri puolilla Eurooppaa ja muualla naisen lakisääteisen aseman saaminen miehen kanssa tasaveroiseksi.

Ensimmäisiä yhdysvaltalaisia naisaktivisteja oli **Sojourner Truth** (n. 1797—1883). Truth oli musta newyorkilaissyntyinen orja, joka käveli pois isäntänsä luota vuonna 1826 pieni lapsi mukanaan, mutta joutui jättämään kolme vanhempaa lastaan orjuuteen. Seuraavana vuonna 1827 hänestä tuli lain mukaan vapaa, kun orjuus lakkautettiin New Yorkin osavaltiossa. Truth oli ensimmäisiä naisia, joka haastoi valkoisen miehen oikeuteen. Haaste koski hänen poikansa myymistä, ja Truth voitti juttu. Koettuaan uskonnollisen herätyksen Truth lähti puhumaan ja toimimaan abolitionistina eli laillisen orjuuden vastustajana. Hän oli vaikutusvaltainen puhuja ja ensimmäisiä, joka kytki toisiinsa naisten ja mustien asioiden ajamisen.

Truth liittyi newyorkilaisten mustien metodistikirkkoon. Harriet Tubman, Frederick Douglass ja muita sen toimi aktiivisesti orjuuden kieltämistä ajavassa rintamassa. Uskonnonvapauden, orjuuden kieltämisen ja naisten aseman ajamisessa olivat perinteisesti olleet aktiivisia juuri vapaakirkolliset protestanttisen kristinuskon suuntaukset kuten kveekarit ja metodistit. **Frederick Douglass** (1818—1895) ei ollut ainoastaan merkittävä poliittinen aktivisti, journalisti ja yhteiskuntafilosofinen kirjoittaja vaan hänellä oli myös merkittävä poliittinen ura ja merkittäviä luottamustehtäviä. Douglass oli syntynyt orjana. Hän ajoi kaikkien niin mustien, naisten, kiinalaisten maahanmuuttajien kuin alkuperäisväestönkin yhtäläistä asemaa kansalaisina.

1800-luvun loppupuolella vastaavaa aktivistista toimintaa oli runsaasti myös Britanniassa ja muualla Euroopassa, myös Suomen suuriruhtinaskunnassa. On huomattava, että tuolloin niin Suomessa kuin monessa muussakin maassa ihmisten lainmukainen asema erosi muutenkin säätyjaon mukaan.

Vuonna 1905 Englannissa toiminut naisasialiike aktivoitui ja radikalisoitui poliittisesti. Tämän kauden aktivisteista käytetään nimitystä **suffragetit**. (Nimitys juontuu sanasta *suffrage*, joka merkitsee muun muassa äänioikeutta. 1820-luvulla Britanniassa sanalla *suffragist* viitattiin yleisten kansalaisoikeuksien kannattajaan.) Suffragettien vaatimuksena oli yhtäläinen asema kansalaisena sukupuoleen katsomatta. Petyttyään maltillisen naisasialiikkeen toimintaan suffragetit aloittivat kovempien keinojen käytön. Toiminta oli aktiivista **kansalaistottelemattomuutta**, joihin kuului muun muassa näyttäviä mielenosoituksia ja tempauksia. Suffrageteille langetetut vankilatuumiot lisäsivät liikkeen huomiota. Käyttöön

otettiin myös sabotaasit. Vuosina 1913—1914 englantilaiset suffragetit tekivät runsaasti muun muassa pommi-iskuja: tarkoituksena ei ollut tappaa, vaan pommi-iskujen kohteina olivat tyhjätkirkot ja muuta rakennukset, joissa erityisesti arvovaltaiset miehet käyttivät.

Äänioikeus, vaalikelpoisuus ja kansalaisten yhdenvertainen lakisääteinen asema

1890-luvulla Brittiläiseen imperiumiin kuuluneessa Uudessa-Seelannissa alettiin tehdä merkittäviä lainsäädäntöuudistuksia, jotka aloittivat siellä kehityksen kohti modernia hyvinvointivaltiota. Uudistusten joukossa oli naisille annettu äänioikeus vuonna 1893. Uuden-Seelannin uudistuksia seurattiin tarkasti erityisesti englanninkielisessä maailmassa. Australiassa naisten äänioikeus toteutui asteittain eri osavaltioissa vuodesta 1894 lähtien ja liittovaltion vaaleissa sekä äänioikeus että vaalikelpoisuus 1902.

Suomen suuriruhtinaskunnassa tehtiin vuonna 1906 radikaali uudistus: naiset saivat sekä äänioikeuden että vaalikelpoisuuden ensimmäisenä Euroopassa. Kyse **ei** kuitenkaan ollut **vain naisten lakisääteisen aseman muutos**. Kyse oli koko maailmanmittakaavassa ainutlaatuisesta ja paikallisesti hyvin laajasta ja **vallankumouksellisesta muutoksesta**, joka tapahtui kuitenkin rauhallisesti. Vallankumouksellisena muutosta voi pitää ainakin seuraavista syistä: Taustalla vaikutti ensinnäkin **Venäjän vuoden 1905 vallankumous**, jonka myötä keisarin hallinnon valtaa vähennettiin merkittävästi ja parlamentti eli duuma perustettiin. Toiseksi Suomen suuriruhtinaskunnassa perustettiin **ylintä lainsäädäntövaltaa käyttäväksi elimeksi yksikamarinen parlamentti, eduskunta**. Kolmanneksi, **lakisääteinen sääty-yhteiskunta lakkasi** ja pantiin alulle **demokraattinen tasavalta**, jossa **kaikilla täysi-ikäisillä kansalaisilla on yhtäläiset poliittiset oikeudet ja velvollisuudet**. Edustuksellista parlamentaarista demokraattista valtaa pääsi käyttämään ennennäkemättömän suuri osuus yhteiskunnan väestöstä. Täysi-ikäisten naisten lisäksi myös yli puoli miljoonaa miestä sai äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden. Kun säätyvaltiopäivävaaleissa äänioikeutettuja oli ollut noin 126 000, ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 1907 äänioikeutettuja ja vaalikelpoisia kansalaisia oli tähän nähden kymmenkertainen määrä eli noin 1 270 000. Ensimmäiseen eduskuntaan valituista 200 kansanedustajasta naisia oli 19. Mukana muun muassa Lucia Hagman, suomalaiselle naisasialiikkeelle tärkeän Unioni Naisasialiitto Suomessa -järjestön perustaja.

Ensimmäisen maailmansota nopeutti muutosta länsimaissa. Muutokseen aktiivisten naisasialiikkeiden ponnistelun ja Uuden-Seelannin ja muiden edelläkävijöiden mallin lisäksi vaikutti nyt naisten osallistuminen sotaponnisteluihin muun muassa työelämässä. Naisille myönnettiin äänioikeus Kanadassa vuonna 1917, Britanniassa ja Saksassa 1918, Hollannissa ja Itävallassa 1919 ja Yhdysvalloissa 1920.

John Stuart Mill ja Harriet Taylor: alistetusta asemasta kansalaiseksi

Liberalistisen poliittisen liikkeen ja yhteiskuntafilosofian kannalta kyse oli johdonmukaisten tavoitteiden toteutumisesta. **Liberalismin** keskeinen teoreetikko **John Stuart Mill** oli julkaissut vuonna 1869 suppean kirjan **Naisten alistaminen**. Liberalismin historian tutkija Kari Saastamoinen kirjoittaa:

”Koska teos oli kuuluisan – joskin erittäin kiistellyn – miesfilosofin julkaisema, se herätti ilmestyessään laajempaa huomiota kuin ehkä yksikään sitä ennen ilmestynyt naisten asemaa käsitellyt kirjoitus. Se inspiroi naisasialiikkeen jäseniä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa ja sai vastaansa kiivaita konservatiivisia hyökkäyksiä. 1900-luvun jälkipuolen naistutkimuksen piirissä Millin kirjoitukseen on suhtauduttu 1800-luvun naisliikettä kriittisemmin, mutta se on silti säilyttänyt asemansa filosofisen feminismin klassikkona.”
([Saastamoinen \[2005–2008\].](#))

Millin mukaan hänen aikansa Britanniassa **erot miesten ja naisten välillä eivät** mitä todennäköisimmin johtuneet **luonnollisista synnynnäisistä** eroista. Erojen syy oli pitkälti tai jopa pääasiassa erilaisista **sosiaalisista ja yhteiskunnallisista** odotuksista ja vaatimuksista, **kasvatuksesta** ja tarjotuista mahdollisuuksista johtuvia. Mikäli yhteiskunnassa muutettaisiin naisiin kohdistuvia odotuksia ja vaatimuksia, kasvatusta ja mahdollisuuksia naiset olisivat mitä ilmeisimmin keskimäärin **yhtä kykeneviä** sellaiseen koulutukseen, ammatteihin ja poliittiseen osallistumiseen, kuin mihin miehille tarjoutui mahdollisuuksia. **Naisten lakisääteistä asemaa** pitäisi muuttaa mukaan lukien asemaa **avioliitossa**. Liberalistisen periaatteen mukaan kaikilla pitäisi olla yhtäläiset mahdollisuudet tavoitella erilaisia työtehtäviä ja asemia, joihin valittaisiin niihin kyvyiltään ja muilta valmiuksiltaan parhaiten sopivat sukupuoleen katsomatta.

Naisten alistaminen toi esille selkeästi niitä vaatimuksia, joita vuosisadan alkupuolella syntyneellä ja sen loppupuolella kovasti voimistuneella naisasialiikkeellä oli. On kuitenkin mainittava, että jo paljon aiemmin Millin nimellä oli julkaistu samoja ja osittain radikaalimpiakin vaatimuksia esittävä kirjoitus *The enfranchisement of women* (1851). Sen oli kirjoittanut yhdessä Millin kanssa tai jopa kokonaan yksin hänen puolisonsa **Harriet Taylor** (1807–1858). Millin myöhempää kirjaa selkeämmin Taylorin (ja Millin) varhaisempi kirjoitus vaatii naisille **yhtäläistä asemaa kansalaisena**, johon kuuluvat kaikki **samat lakisääteiset oikeudet ja velvollisuudet**, jotka miehilläkin on. Selkeä ero Millin myöhempään kirjaan nähden on ajatus siitä, että naisten **työssäkäynti kodin ulkopuolella** tulee olla sallittua ja että se olisi jopa toivottavaa.

Mill ja Taylor myös katsoivat, että naisten alistettu asema ei ole **haitaksi** pelkästään naisille vaan **myös miehille**. Se, että naiset ovat huonommin koulutettuja ja paljon miehiä sidotumpia kodin piiriin ja lastenkasvatukseen, estää naisia tukemasta aviomiehensä tasaveroisina kumppaneina ja saa miehet pikemminkin taantumaan kuin kehittymään.

Taylor ja Mill kritisoivat jyrkästi oman aikansa Britannian avioliittolainsäädäntöä, jonka he sanoivat alistavan naisen periaatteessa orjan asemaan. Taylor ehdottikin koko avioliittoinstituution lakkauttamista. Millille olisi riittänyt sen uudistaminen sopimussuhteeksi tasaveroisten kumppaneiden välillä.

Millin kunniaksi voidaan sanoa, että hän edisti aktiivisesti ja hyvin perustellen naisasialiikkeen tavoitteita. Taylor ei voinut toimia aikanaan julkisesti, ja hänen merkitystään on tuotu esille ja tutkittu vasta paljon myöhemmin. Milliä Taylorin varjoon jäämisestä ei voi syyttää, sillä hän toi puolisonsa osuuden ja tärkeän vaikutuksen esiin omaelämäkerrassaan.

Mary Wollstonecraft: feministisen filosofian edelläkävijä

Taylorin tavoin mutta vielä paljon pahemmin jäi omana aikanaan varjoon feminismin varhainen uranuurtaja ja merkittävä yhteiskuntafilosofi **Mary Wollstonecraft** (1759—1797). Hänen teoksensa **Naisten oikeuksien puolustus** (1792) otti kantaa meneillään olleen Ranskan vallankumouksen tapahtumiin. Se otettiin suhteellisen hyvin vastaan. Wollstonecraftin maine kuitenkin pilattiin hänen kuolemansa jälkeen eikä hänellä ollut suoraa vaikutusta 1800-luvun poliittiseen naisasialiikkeeseen.

1900-luvun alusta lähtien feministisessä liikkeessä ja filosofiassa Wollstonecraftia alettiin arvostaa ja tutkia. Filosofian tutkija Martina Reuterin mukaan ”monille myöhempien vuosikatojen feministeille Mary Wollstonecraftin elämä on ollut esimerkki niistä tragedioista, jotka uhkaavat rajoja kokeilevaa naista”. Emma Goldmanin ”näkökulmasta Wollstonecraftin radikalismi perustui siihen ettei hän taistelllessaan naisen aseman puolesta tyytynyt yksittäisiin ulkoisiin uudistuksiin, kuten naisten äänioikeuteen, vaan korosti että uudistusten täytyy ulottua yhteiskunnan kaikille alueille, mukaan lukien taloudelliset tuotantosuhteet, koulutus ja sukupuolimoraali”. ([Reuter \[2005—2008\]](#)).

Wollstonecraft seuraa pitkälti **Locken** näkemystä luonnollisista **yksilöiden oikeuksista ja yhteiskuntasopimuksesta**. Mutta toisin kuin Locke ja valistusajan miesyhteiskuntafilosofit hän katsoo naisten koskevan **kaikkia ihmisiä** sukupuoleen katsomatta.

Lockea ja Rousseaut seuraten Wollstonecraft korosti kasvatuksen merkitystä. Hänen näkemyksensä ennakoivat Millin ja Taylorin näkemystä. Naisten ja miesten luonnollisten ominaisuuksien välinen ero ei ole monessakaan suhteessa merkittävä. Naisten kyvyttömyys verrattuna miehiin johtuu **kasvatuksesta** ja mahdollisuuksien puutteesta. Kaikilla ihmisillä on lähtökohtaisesti kyvyt kehittyä järkeväksi ja sen myötä moraaliseksi. Wollstonecraft kritisoi Rousseaut siitä, että tämä ajattelee näin mutta katsoo ristiriitaisesti miehille ja naisille kuuluvien hyveiden eroavan toisistaan. Hän näyttää argumenteissaan olleen **johdonmukaisempi** ja edistysellisempi, kuin aikansa yhteiskuntasopimusajattelua ja liberalismia kehitelleen kuuluisat ja vaikutusvaltaiset mieskollegansa.

teema TASAVAVALTALAISUUS JA KANSALAISEN ASEMA

Tasavaltalaisessa ajattelussa oli oltu paikoitellen tietyllä tavalla johdonmukaisempia. Myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan kaupunkitasavalloissa ja itsehallinnollisissa kaupungeissa oli ollut naisia, jotka olivat saaneet äänestää ja edustaa itseään ja sukuaan tai yritystään sen ”päämiehenä”. Porvariskaupunkien käsityöläisten ja kauppiaiden ammattikunnissa toimi myös naisia, joiden aseman katsottiin olevan itsellisen ammattikuntamestarin ja kaupunkikansalaisen (porvari). Syy oli siinä, että he leskinä tai naimattomina isänsä perillisinä hallitsivat omistamaansa käsityö- tai kauppalikettä. Tasavaltalaisessa perinteessä ehtona kansalaisen asemalle oli omavarainen taloudellinen toimeentulo. Koska nämä naiset olivat omaisuutensa haltijoita, katsottiin, että he olivat mieskansalaisten vertaisia ja että heillä oli oikeus olla päättämässä muiden kaupunkikansalaisten kanssa yhteisistä asioista (mm. äänioikeus ja valta tehdä itseään koskevia sopimuksia).

Näiden naisten osuus kansalaisista ja koko väestöstä oli tietenkin pieni. Mutta suomalaisissakin kaupungeissa oli aina joitakin itsellisiä äänioikeutettuja naisia paljon ennen vuonna 1906 voimaan tullutta yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta.

Liberalistinen ajattelu eteni huomioimaan myös naiset. Liberalismin juuret olivat kuitenkin monessa suhteessa tasavaltalaisuudessa. Käytännössä vuosina 1776 Pohjois-Amerikan siirtokunnissa ja 1789 Ranskassa alkaneet vallankumoukset olivat keskeisiä lähtölaukauksia naisten ja vähemmistöryhmien emansipaatiolle.

Yhdysvalloissa uskonnonvapaus oli alusta pitäen keskeinen lähtökohta ja juutalaiset hyväksyttiin tasavertaisiksi kansalaisiksi jo 1790. Ranskassa otettiin tästä mallia 1791.

Kysymys yhtäläisistä kansalaisoikeuksista

Wollstonecraftista 1900-luvun alkuvuosikymmeniin naisasialiikkeen päätavoite oli johdonmukaista jatkoa sille, mitä **liberalistinen** poliittinen ajattelu oli ajanut: **yhtäläiset oikeudet ja asema kansalaisena kaikille aikuisille ihmisille**. Ennen Millia vaikutusvaltaiset poliittiset ajattelijat eivät kuitenkaan olleet tuoneet liberalistisen ajattelun järkevää johtopäätöstä varsinaisesti esille: yhtäläiset oikeudet ja asema kansalaisena kuuluvat kaikille **sukupuoleen katsomatta**.

Nationalistisissa liikkeissä oli mukana jonkin verran naisia, mutta koska ne olivat konservatiivisempia naisten asema ei ollut niissä merkittävä. **Sosialistisissa liikkeissä** ja puolueissa naisia oli mukana enemmän. Sosialistisen ajattelun tausta oli palkkatyöyhteiskunnan muotoutumisessa. Koska modernissa palkkatyössä sukupuoli ei lähtökohtaisesti ollut merkitystä, teollistumisen ajan kaupungeissa naiset tekivät palkkatyötä ja tulivat luontevasti mukaan ammattiyhdistyksiin ja sosialistiseen työväenliikkeeseen.

Naisasialiike ja feminismi pohjautui lähtökohtaisesti liberalismin vaatimusten johdonmukaiselle laajentamiselle koskemaan kaikkia ihmisyksilöitä sukupuoleen katsomatta. Toisaalta myös sosialismi oli lähtökohtaisesti **egalitaarista** eli **kaikkien ihmisten** lähtökohtaista **tasa-arvoa** kannattavaa.

Juutalaisten kansalaisoikeudet ja mustien kansalaisoikeusliike Yhdysvalloissa 1955–1968

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa naisasialiikkeen toimesta naisille alettiin vaatia yhtäläistä asemaa kansalaisena. Jo yli sata vuotta aiemmin oli Euroopassa alkanut keskustelu **juutalaisuudesta**. Juutalaiset olivat ainoa perinteinen uskonnollinen vähemmistö läntisissä maissa, joiden väestöstä suurin osa oli kristittyjä. 1700-luvun loppupuolelta lähtien juutalaisten emansipaatio oli nostanut esille kysymyksen siitä, voivatko juutalaiset olla ja pitäisikö heidän saada olla kansalaisia. **Emansipaatiolla** tarkoitetaan jonkin alisteisessa asemassa olevan väestöryhmän tietoista pyrkimystä saavuttaa muiden kanssa yhtäläinen asema (Sana juontuu antiikin latinan sanasta *manumissio*, joka tarkoitti virallista orjan vapauttamista. Vastaava asia oli myöhemmin holhouksen alaisen lapsen tai muun suojatin vapauttaminen.)

Yhdysvalloissa juutalaiset saivat yhdenvertaisen aseman kansalaisina jo vuonna **1790**. Ranskan vallankumouksen aikana 1791 otettiin sama linja. Asia eteni vuosikymmen vuosikymmeneltä Euroopan valtiosta toiseen, ja myös Suomessa viimeisten joukossa juutalaiset saivat täydet kansalaisoikeudet 1918.

Se, että **juutalaisten** ja **naisten** asema **kansalaisina** hyväksyttiin, oli **osa samaa jatkumoa**. Yhdysvalloissa samaan jatkumoon kuului myös **mustien** kansalaisoikeuksien ajaminen.

Yhdysvaltain pohjoiset osavaltion kielsivät lainsäädännöllään orjuuden vähitellen itsenäistymisen (1776) jälkeisinä vuosikymmeninä. Sisällissodan jälkeen vuonna 1865 orjuus kiellettiin liittovaltion lainsäädännöllä. Eteläisissä osavaltioissa mustien kansalaisoikeudet toteutuivat kuitenkin huonosti ja rotuerottelu jatkui paikallisen lainsäädännön turvin. Mustien **seurakunnat, järjestöt** ja muut **yhteisöt** kehittyivät kuitenkin jo 1800-luvun jälkipuoliskolla aktiivisiksi **kansalaisyhteiskunnan toimijoiksi**.

Vuonna 1954 korkeimman oikeuden päätös totesi **kouluissa** toteutetun **rotuerottelun** valkoisten ja mustien välillä perustuslain **vastaiseksi**. Päätös rohkaisi mustia vaatimaan yhdenvertaisten laillisten oikeuksien toteutumista käytännössä. Vuosina **1955–1968 mustien kansalaisoikeusliike** keräsi laajan osanoton, sai laajaa huomiota ja ajoi merkittävää muutosta. **Kansalaistottelemattomuus** ja laajamittaiset **mielenosoitukset** tehosivat. Baptistipastori **Martin Luther King Jr.** (1929–1968) johti ja organisoi onnistuneita kampanjoita ja kehitti väkivallatonta kansalaistottelematonta toimintaa. Se keräsi hyvin huomiota ja vaatimukset saivat laajaa tukea ja johtivat vähitellen käytännön paikallisiin muutoksiin. King sai Nobelin rauhanpalkinnon 1964, ja hänet murhattiin 1968.

Ensimmäisen aallon feminismi, liberalismi ja kansalaisoikeusliike

Juutalaisten, naisten ja mustien emansipaation ja kansalaisoikeusliikkeiden **tavoite** oli siis **yhteinen**: kaikilla ihmisillä on oltava **yhdenvertainen lainmukainen asema kansalaisena**. Periaatteessa kyse oli jo antiikissa kehittyneestä **tasavaltalais-demokraattisesta** ajattelusta. Uudella ajalla kyse oli **liberalististen periaatteiden ja tavoitteiden johdonmukaisesta soveltamisesta kaikkiin aikuisiin ihmisiin**. Sosiaaliliberalistien ja sosialistien mukaan tämä ei vielä yksin riittänyt. Pelkät lain takaamat yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet eivät takaa tasa-arvoista asemaa käytännössä. Nykypäivän feministien ajattelu ja tavoitteet yhdistyykin usein sosiaaliliberalismiin tai sosialismiin.

Millin ja Taylorin edustama 1800-luvun ”ensimmäisen aallon” feminismi ei sinällään aloittanut mitään erityisen uutta yhteiskuntafilosofisessa ajattelussa. Kyse oli pikemminkin siitä, että erityisesti **liberalismin** periaatteissa ja tavoitteissa oli **huomioitava tosiasiat**. Mikäli ihmisten välillä **ei ole oleellisia eroja**, heitä on **kohdeltava samalla tavalla**. Sekä ihmisten käytännön **kokemusperäinen tieto** että monien **tieteenalojen** tutkimukseen pohjautuva laajeneva ja tarkentuva tieto **asetti** monet vallitsevat ajattelutavat kyseenalaisiksi: sekä naisiin että juutalaisiin, mustiin ja muihin ”rotuihin” liittyvät ”tieteelliset” seksistiset ja rasistisen ajattelutavat olivat vailla perusteita.

Feminismin toinen aalto, ideologiakritiikki ja valtarakenteet

Feminismille kehittyi kuitenkin myös niin sanottu **”toinen aalto”**. Ensimmäisen aallon feminismin juuret olivat selkeästi liberalismissa (ja osittain myös sosialistisessa työväenliikkeessä). Toisen aallon yhteiskuntafilosofiset **juuret eivät ole niin selvät**, mutta niiden voi katsoa palaavan suurelta osittain **Rousseauhan ja hegeliläis-marxilaiseen ideologiakritiikkiin**. Perusajatuksena oli, että kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät muokkaavat ihmisryhmiä ja -yksilöitä tietynlaisiksi.

Toisen aallon feminismi lähtee siitä, että vaikka **lainsäädännölliset muutokset** ovat tietysti tarpeen, ne ovat **riittämättömiä**. Tässä tavoitteet yhdistyvät sosialistien ja sosiaaliliberalistinen tavoitteisiin. Toisen aallon feminismin teoreettisessa ja historiallisessa tutkimuksessa on kuitenkin pyritty **tutkimaan tarkemmin** sekä **naisten** että **muiden ihmisryhmien syrjinnän ja alistamisen syitä**.

Naisten yleinen alistettu ja keskimäärin huonompi asema miehiin verrattuna johtuu **yhteiskunnallisista rakenteista ja ideologisista ajattelutavoista**. Niiden juuret menevät satojen tai jopa tuhansien vuosien päähän. Asioiden edistäminen vaatii sitä, että tunnustetaan, mistä ongelmat johtuvat. On tutkittava rakenteita, ideologisia ajattelutapoja ja näiden keskinäistä vuorovaikutusta. Rakenteet eivät ole vain julkisia lakien säätämiä rakenteita, vaan myös **taloudellisia** ja muunlaisia **valtasuhteita**. Lisäksi myös lainsäädäntö ja muut vallitseviin instituutioihin liittyvät ajattelutavat sisältävät piileviä oletuksia, jotka tukevat eriarvoistavia ja alistavia rakenteita. Näitä löytyy myös eri tieteenaloilta.

Toisen aallon feminismin uranuurtaja oli ranskalainen **Simone de Beauvoir** (1908—1986). Hän oli filosofian tutkija, kirjailija ja jo teoksen julkaisuaikaan tunnettu julkinen intellektuelli. Beauvoirin mukaan jo itse **sukupuolijaottelu on kaikkea muuta kuin luonnollinen ja neutraali**. Beauvoirin laaja kaksiosainen kirja **Toinen sukupuoli** (*Le deuxième sexe*, 1949) on feministisen filosofian merkkiteos.

Ranskassa ei ollut toisen maailmansodan jälkeen feminististä liikettä, eikä *Toinen sukupuoli* saanut hyvää vastaanottoa. Beauvoir ei myöskään varsinaisesti pitänyt itseään feministinä. Kumppaninsa Jean-Paul Sartren kanssa hän kehitti **eksistentiaalistista etiikkaa**, joka pohjautui saksalaiseen **fenomenologiseen filosofiaan**.

Saksankielisestä käännöksestä (1951) lähtien tasaiseen tahtiin ilmestyneet käännökset nostivat Beauvoirin teoksen yhdeksi 1900-luvun vaikutusvaltaisimmista filosofisista tutkimuksista. Erityisesti englanninkielinen käännös (*The second sex*, 1953) oli oleellisesti laittamassa liikkeelle feminismiin ”toista aaltoa”. (Englanninnot on tosin saanut osakseen paljon kritiikkiä väärinkäsitysten, poistojen ja muiden puutteellisuuksien vuoksi.)

Beauvoir lähtökohtana on **kritisoida** sekä **biologista** että länsimaiseen ajatteluun sisältyvää **essentialistista** näkemystä sukupuolista. Biologisesti katsoen naiset ovat lisääntymisen kannalta ”naaraita”. Niin filosofisessa kuin siihen kytkeytyneessä uskonnollisen essentialistisen ajattelutavan mukaan naisia taas ajatellaan määrittävän jonkinlainen olemuksellinen ”ikuinen naisellisuus”. Beauvoir osoittaa perustavanlaatuisia ongelmia näissä ajattelutavoissa. Hän kuitenkin hyväksyy oletuksen siitä, että ”ainakin toistaiseksi maailmassa on naisia”, ja kysyy: ”mikä on nainen?”

”Jo ongelman esittäminen sisältää vastauksen. On merkittävää, että juuri minä esitän kysymyksen. Miehen mieleen ei juolahtaisi kirjoittaa kirjaa miesten erityisestä tilanteesta ihmiskunnassa. Kun haluan määrittellä itseni, minun edellytetään ilmoittavan aivan ensiksi: ”Olen nainen”. Tämä totuus muodostaa perustan, jonka päälle kaikki muut väitteet rakentuvat. Mies ei milloinkaan yksilöi itseään luokittelemalla itseään tiettyyn sukupuoleen: on itsestään selvää, että hän on mies. [. . .] Sukupuolten välinen suhde ei kuitenkaan ole

kahden vastakkaisen navan suhde. Mies on sekä positiivinen että varaukseton [. . .] Nainen on negatiivinen, ja niinpä hänet määritellään pelkästään rajoitusten kautta toisin kuin mies. [. . .] Miehenä oleminen kun ei tietenkään ole mikään erikoispiirre. Mies on oikeassa mieheytensä ansioista, mutta nainen on naiseutensa takia väärässä. Antiikissa kalteva määriteltiin suhteessa pystysuoraan, jota pidettiin absoluuttisena; käytännössä on myös olemassa absoluuttinen ihmistyyppi, ja tämä tyyppi on miehinen. [. . .] Ihmiskunta on miehinen, eikä mies määrittele naista suhteessa tähän itseensä vaan suhteessa mieheen; naista ei pidetä autonomisena olentona. [. . .] Naista sanotaankin ”sukupuoleksi”, mikä tarkoittaa, että miehen silmissä naisessa on olennaisinta sukupuoli. Hän määrittyy ja erottuu suhteessa mieheen, mutta mies ei määrity suhteessa naiseen: nainen on epäolennainen, mies olennainen. Mies on Subjekti, mies on Absoluutti: nainen on Toinen.” (Beauvoir 2009, s. 41–43.)

Naisten asema oli kyllä Ranskassa parantunut vähitellen, ja vuonna 1944 naiset olivat saaneet myös äänestysoikeuden. Beauvoirin elinaikana **naisen asemassa ei** kuitenkaan ollut tapahtunut **oleellista muutosta**. Kyse ei siis ole ensisijaisesti biologisista eroista, eikä myöskään lakisääteisistä.

Toinen sukupuolen toisen osan Beauvoir aloittaa:

”Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan. Ei ole mitään biologista, psykologista tai taloudellista kohtaloa, joka määräisi ihmisnaaraan yhteisössä tiettyyn rooliin, vaan kulttuuri kokonaisuudessaan muovaa tämän miehen ja kastraatin väliin sijoittuvan naiselliseksi luonnehditun tuotteen. Vain toisen ihmisen välityksellä yksilöstä voi tulla *Toinen*.” (Beauvoir 2011, s. 19.)

Sitä, miten **naisia kasvatetaan** ja miten **naiseksi kasvetaan**, Beauvoir käsittelee havainnollisesti muun muassa omien kokemustensa ja kaunokirjallisten teosten kautta. Hänen lähestymistavassaan on **vaikutteita Hegelin** filosofiaan palautuvasta **ideologiakritiikistä**. Taustalla on myös hegeliläistä perua oleva tapa käsitellä persoonallisen ja sosiaalisen identiteetin muovautumista sosiaalisten suhteiden kautta.

Beauvoir ei nojaudu suoraan Hegeliin. Mutta hänen fenomenologisen tarkastelutapansa taustalla on ainakin osittain **hegeliläinen dialektiikka**: se, **millainen joku on, määrittyy ja muotoutuu suhteessa muihin**. Beauvoir ei puhu Hegelin tavoin herran ja rengin suhteesta, vaan **”toisesta”**, joka määrittyy **suhteessa** sellaiseen, jonka **ajatellaan olevan ensisijainen ja itsenäinen**. Aivan kuten Wollstonecraftilla sekä Taylorilla ja Millillä myös Beauvoirilla on keskeisesti esillä seuraavanlainen feministinen näkemys: suhtautuminen joihinkin ihmisiin ensisijaisesti heidän sukupuolensa kautta, ei ole vahingollista vain niille, joita pidetään ensisijaisesti ”naisina”, vaan myös niihin, jotka naisellisuutta määrittävät suhteessa itseensä. Häviäjiä ovat viime kädessä kaikki, joskin eri tavoilla.

Koettu ja sosiaalinen sukupuoliuus, seksuaalivähemmistöjen aktivismi ja sukupuolentutkimus

Toisen aallon tärkeän feministifilosofin Judith Butlerin (s. 1956) mukaan Beauvoirin ”Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan” liittyy oleellisesti erotteluun **biologisen sukupuolen** (engl. *sex*) ja **sosiaalisen ja koetun sukupuolen** (engl. *gender*) välillä. **Sex—gender-erottelusta** tuli 1980-luvulla keskeinen englanninkielisessä feministisessä filosofiassa ja sukupuolentutkimuksessa.

Käyttöön erottelu *sex—gender* oli tullut alun perin 1950-luvun jälkipuoliskolla seksologisessa tutkimuksessa. Seksologia on yhteiskuntatieteellistä erityisesti sosiologista ihmisten seksuaalisen käyttäytymisen ja suuntautumisen tutkimusta. Feministinen filosofia ja teoria vaikutti siihen, että seksologista tutkimusta alettiin kritisoida siihen sisältyvästä oletuksesta, jonka mukaan heteroseksuaalisuus on ihmisten ”normaalia” seksuaalisuutta.

1990-luvulle tultaessa seksuaalista suuntautumista ja sukupuolisuutta alettiin tutkia uudenlaisesta näkökulmasta, jonka olivat tuoneet esille toisen aallon feministiteoreetikot Beauvoirista lähtien. Sukupuolisuuden kokemista, yhteiskunnallista merkitystä, historiaa ja muuta haluttiin tutkia tavalla, joka ei ollut biologis-luonnontieteellistä ja jonka lähtökohtana ei ollut seksuaalisuus ja seksi. Syntyi yhteiskuntatieteellistä ja -filosofista **sukupuolentutkimusta**, josta tuli uusi kasvata humanistinen tutkimusala. Sen syntyyn ja kehitykseen vaikutti oleellisesti myös ranskalainen historioitsija ja yhteiskuntafilosofi **Michel Foucault** (1926—1984). 1990-luvulla Butler kehitti Foucault’ta hyödyntäen lähestymistapa, jolle annettiin myöhemmin nimitys **queer-teoria**. Myös suomalaisessa sukupuolentutkimuksessa on hyödynnetty paljon Foucault’n ja Butlerin lähestymistapoja.

Foucault’n tutkimukset ja sukupuolentutkimus kytkeytyvät yhteiskuntatieteissä ja filosofiassa 1960-luvulta lähtien yleistyneeseen **sosiaaliseen konstruktivismiin**. Tämä lähestymistapa tutkii sitä, miten käsitteellinen ajattelu rakentuu kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti. Lähestymistapa sopi hyvin yhteen *sex—gender*-jaottelun kanssa: biologinen sukupuoli (*sex*) on luonnontieteellinen tosiasia, kun taas koettu ja sosiaalinen sukupuoli (*gender*) rakentuu sosiaalisesti, kulttuurisesti ja myös yksilöllisesti. Eri kulttuureissa myös on erilaisia sukupuoliroolien ja -identiteettien malleja, jotka myös muuttuvat yhteiskunnallisen muutoksen myötä. (Jyrkimmät sosiaalisesta konstruktivismiin versiot esittävät, ettei ole mitään luonnollisia tosiasioita tai että niitä ei ainakaan voida sellaisenaan tietää. Konstruktivistinen lähestymistapa on merkittävä yhteiskunta- ja tieteenfilosofian suuntaus, jonka tutkimuskohteena on tieteellinen tutkimus yhteiskunnallisena ilmiönä. Ks. Ian Hacking ja Bruno Latour, joiden teoksia on myös suomennettu.)

**teema, aineisto MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIINNOSTUS
SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA**

kysymykset tekstistä

- Miksi 1700-luvun tienoilla valtioissa kiinnostuttiin sukupuolisuudesta tai seksuaalisuudesta?
- Miten tämä uudenlainen kiinnostus näkyi?
- Foucault’n keskeinen tutkimusaihe oli biovalta ja biopolitiikka (ks. luku 16). Millaisia uudenlaisia biopoliittisia vallankäyttötapoja seksuaalisuuteen liittyi?

(Huom. Suomennoksessa sanan ”sukupuoli” ja ”sukupuolisuus” tilalle kävisi monessa kohdin paremmin sana ”seksuaalisuus”.)

Onko sukupuolta sensuroitu? Pikemminkin on käynnistetty koneisto tuottamaan yhä lisää sukupuolidiskurssia, joka pystyy toimimaan ja vaikuttamaan omavaraisesti. [. . .]

1700-luvun tienoilla syntyi poliittinen, taloudellinen ja tekninen kimmoke puhua sukupuolesta. Ei niinkään pyritty muotoilemaan yleistä seksuaalisuusteoriaa, vaan haluttiin analysoida, pitää kirjaa, luokitella ja täsmentää sekä tehdä määrällisiä tai kausaalisia tutkimuksia sukupuolesta. Tarve ottaa sukupuoli huomioon, käydä siitä keskustelua, joka ei ole puhtaan moraalista, vaan myös rationaalista – tämä oli niin uutta, että se aluksi oudoksutti itseäänkin ja haki itselleen puolusteluja. Kuinka järkeen pohjautuva diskurssi saattoi puhua *siitä*? [. . .]

Sukupuoli ei ole tuomioistuimen, vaan hallinnon asia. Se kuuluu julkisen vallan piiriin, se kaippaa johtomenetelmiä ja se on otettava analyttisen diskurssin huostaan. Sukupuolesta tulee 1700-luvulla ”poliisin” asia, poliisiasia sanan silloisessa varsinaisessa merkityksessä, ei epäjärjestyksen torjumisen vaan kollektiivisten ja yksilöllisten voimien hallitun vahvistamisen välineenä. [. . .] Syntyy siis sukupuolipoliisi, eikä se synny kieltämisen vuoksi, vaan välttämättömyydestä ohjailla sukupuolta hyödyllisin ja julkisin diskurssein. [. . .]

Mutta vasta nyt ensimmäistä kertaa yhteiskunta järjestelmällisesti toteaa, etteivät sen tulevaisuus ja vauraus ole sidoksissa ainoastaan sen kansalaisten lukumäärään ja kykyihin tai ainoastaan heidän avioliittosäädöksiinsä ja perhemuodostelmiinsa, vaan siihen tapaan, jolla itse kukin käyttää sukupuolisuuttaan. [. . .] Aivan biologian ja taloustieteen rajamaastoon syntyy sukupuolikäyttäytymisen, sen pyrkimysten ja vaikutusten analyysi. Syntyy myös järjestelmällisiä kampanjoita, jotka perinteisin menetelmin – moraalisaarnojen ja uskonnollisten perustelujen tai taloudellisten toimien – ulkopuolella pyrkivät saattamaan pariskuntien sukupuolikäyttäytymisen yhteisen taloudellisen ja poliittisen suunnitelman mukaiseksi. Kiinnostavat 1800- ja 1900-lukujen rasismille löytyvät osittain juuri tästä. Valtion on tiedettävä, mitä sen kansalaisten sukupuolielämään kuuluu ja kuinka he sukupuoltaan käyttävät, mutta myös jokaisen kansalaisen on pystyttävä kontrolloimaan sukupuolensa käyttöä. Sukupuolesta tulee valtion ja yksilön välinen julkinen pelinappula. Pelissä on kokonainen diskurssien, tietojen, analyysien ja määräysten kudelma. [. . .]

Esimerkiksi 1700-luvun sisäoppilaitoksia pintapuolisesti tarkasteltaessa voi saada sen vaikutelman, ettei niissä puhuttu käytännöllisesti katsoen lainkaan sukupuolesta. Kuitenkin ainoastaan vilkaisemalla niiden arkkitehtuuria, kurinpitäjärjestelmää ja koko sisäistä organisaatiota voi havaita, että kysymys sukupuolesta oli koko ajan läsnä. Rakentajat ajattelivat sitä aivan selvästi. Organisoivat ottivat sen selvästi huomioon. [. . .]

Michel Foucault, *Tiedontahto* [1976] (teoksessa *Seksuaalisuuden historia*, suom. Kaisa Sivenius, Gaudeamus, Helsinki 1998; *Histoire de la sexualité*, 1984). Otteet s. 24–26.

aineisto ja tehtävä SEKSUAALISUUS JA SUKUPUOLI-IDENTITEETTI

Kuuntele **Teemu Ratisen** esitys [”Jumala ja seksi pervoteorian silmin”](#) (55 min, tallennettu Kuopion filosofiakahvilassa 5.3.2016). Tee itsellesi siitä muistiinpanot vastaamalla seuraaviin kysymyksiin:

- Millainen on Michel Foucault’n lähestymistapa seksuaalisuuden ja sukupuoli-identiteettien historiaan?
- Mikä on Foucault’n keskeinen teesi?
- Millainen on queer-teorian lähestymistapa ja filosofinen lähtökohta?

- Millaisia muita ideoita tai huomioita queer-teoriassa on tuotu esiin?
- Miten queer-teoria siis lähestyy sukupuolisuutta?
- Millaisia tuloksia Ratinen sai aineistonsa perusteella? Mikä on vertailun tulos?
- Mitä Eve Kosofsky Sedgwick tarkoittaa "homososiaalisuudella"?

Naisten alistaminen, rasismi ja seksuaalivähemmistöjen syrjiminen kytkeytyvät toisiinsa

Myös feminismin toinen aalto kytkeytyi oleellisesti kansalaisoikeusliikkeisiin. 1960-luvun loppupuolella Yhdysvalloissa **mustien kansalaisoikeusliikkeessä** aktiiviset naiset kytkeytyivät **rasismin** vastustamiseen ja **naisasian** toisiin. Lisäksi 1960-luvun lopulta lähtien yhdysvaltalaiset **seksuaalivähemmistöjen yhteisöt aktivoituivat poliittiseen toimintaan**. Feminismin toisessa aallossa ei siten ollut **kysymys ainoastaan naisten asemasta**.

Sukupuolikysymyksen eivät liittyneet vain naisten alistamiseen ja syrjimiseen vaan myös homoseksuaalien ja muiden seksuaalivähemmistöjen huonoon ja syrjittyyn asemaan. Lisäksi mustat ja muut ei-valkoiset feministit nostivat esille sitä, että länsimaisissa yhteiskunnissa ei-valkoisten naisten asema on rasistisen syrjinnän vuoksi tavallisesti vielä paljon huonompi kuin valkoisten naisten.

Myös Suomessa seksuaalivähemmistöt järjestäytyivät ja aktivoituivat 1960-luvulla. Aktivistien toiminta ja vastaavat uudistukset muissa maissa johtivat siihen, että vuonna 1971 Suomen rikoslaita poistettiin kielto homoseksuaaliseen toimintaan. Lakiin kuitenkin lisättiin samalla kielto, jonka mukaan homoseksuaalisuuteen ei saa yllyttää. Vuonna 1981 Seta (Seksuaalisen tasa-arvon järjestö) järjesti siihen asti laajimman homoseksuaalien mielenosoitusmarssin, johon liittyi myös kansalaistottelemattomuutta: useat mukana olleet kehottivat homoseksuaaliseen kanssakäymiseen ja tunnustivat rikoksensa. Asiaa ei käsitelty oikeudessa. Eduskunta poisti kehotuspykälän laista kuitenkin vasta vuonna 1999.

Feminismin ajattelun ja toiminnan perinteellä alkaa olla ikää 200 vuotta tai ylikin. Lähtökohtana oli naisten asema. Alusta pitäen feministinen toiminta ja teoria kytkeytyivät kuitenkin muidenkin kuin naisten aseman parantamiseen. 1960-luvulta lähtien mustien, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ja muiden vähemmistöjen asia kytkeytyi naisten asiaan ja feministiseen teoriaan yhä enemmän. Toisen aallon feminismi ei ole ollut vain naisten aseman ajamista ja naisen asian tutkimista. Toisen aallon feminismi kehittyi eri ryhmien asemaa ja tavoitteita ajavaksi ja tutkivaksi **intersektionaaliseksi feminismiksi**. Yhdysvaltalainen feministiteoreetikko ja -aktivisti **bell hooks** (s. 1952) kirjoittaa:

”Feminismin on vapaustaisteluna oltava sekä osana laajempaa taistelua kaikenlaisen ylivallan hävittämisessä että siitä erillistä. Meidän on ymmärrettävä, että patriarkkaalisella ylivallalla on yhteinen ideologinen pohja rasismiin ja muunlaisen eri ryhmiin kohdistuvan sorron kanssa ja että toivoa sen hävittämisestä ei ole, niin kauan kuin nämä järjestelmät säilyvät koskemattomina. Tämän tiedon tulisi johdonmukaisesti ohjata feminististä teoriaa ja käytäntöä.” (hooks 1989, s. 22.)

”Intersektionaalaisesta eli sortojen risteämisen huomioivasta näkökulmasta rotujen ja kulttuurien väliset suhteet ovat yhtä tärkeitä sukupuolikäsitteen ja -tietoisuuden muokkaajia kuin mies–nais-suhde” selvittää Heta Rundgren ja jatkaa: ”Rodun ja rodullistamisen vaikutuksia tuovat feministisen teorian keskusteluihin aluksi etenkin naiset, jotka ihonvärin tai ”etnisyytensä” vuoksi joutuvat taistelemaan paitsi seksismiä myös rasismia vastaan.” ([Rundgren 2019.](#)) Kuten marxilaisessa talous- ja ideologikritiikissä tarkastelun kohteena ovat kapitalistisen yhteiskunnan valtarakenteet, nykypäivän feministisessä filosofiassa kriittisen tarkastelun kohteena ovat **patriarkaatin valtarakenteet**.

Feministinen teoretisointi on aikaan ja paikkaan sidottua – ja tulee olemaan

1960-luvulla syntynyt **HLBT-liike** laajeni vähitellen mukaan tullessa erilaisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä. Aktivistien toiminta teki vähemmistöjä tunnetummiksi ja vähensi ennakkoluuloja ja myös vaadittuja lainsäädäntöuudistuksia alkoi toteutua. Monissa valtioissa alettiin lainsäädäntöön lisätä pykäläiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintäkiellosta. Sukupuolineutraalin avioliitto hyväksyttiin ensimmäisen Hollannissa vuonna 2001, sitten Belgiassa 2003, ja siitä eteenpäin yhä useammassa valtiossa.

2000-luvulle tultaessa yhteiskuntafilosofiaan ja yhteiskunnalliseen keskusteluun toimintaan tuli yhä suurempaan rooliin niin sanottu **identiteettipolitiikka**. Kansalaisyhteiskunnat, vähemmistöjen aktivismi ja toisen aallon feminismi olivat tuoneet teemaa esille jo 1960-luvulta lähtien. Aihe on hegeliläinen, sillä kyse on siitä, miten se kuka, jokin on, määrittyy muiden **tunnustuksen** kautta. Aihe kytkeytyy myös länsimaisten yhteiskuntien **monikulttuurisuuden lisääntymiseen** ja viimevuosikymmeninä nousseisiin uusnationalistisiin ja uskonservatiivisiin ajattelusuuntiin ja liikkeisiin.

Merkittävää yhteiskuntafilosofista tutkimusta tunnustussuhteista ja tunnustamisen politiikasta hegeliläistä lähestymistapaa hyödyntäen ovat tehneet muun muassa Charles Taylor (s. 1931) ja Axel Honneth (s. 1949). Annamari Vitikainen kirjoittaa artikkelissaan ”Monikulttuurisuus”:

”Charles Taylorin tunnustuksen politiikka (politics of recognition) lähtee liikkeelle ajatuksesta, jonka mukaan yksilöiden identiteetti, minäkuva ja itsekunnioitus rakentuvat osin ulkoisen tunnustuksen kautta. Ulkoinen tunnustus ei tarkoita ainoastaan yksilöiden tunnustamista tasavertaisiksi muihin nähden, vaan myös heidän erityispiirteidensä, autenttisen itsensä tunnustamista. Usein yksilöiden identiteetti rakentuu vahvasti yhteisöllisyydessä ja siksi on tärkeää, että heidät tunnustetaan – ja hyväksytään – paitsi yksilöinä myös yhteisöjensä jäseninä: kristittyinä, muslimina, saamelaisina, suomenruotsalaisina jne. Taylorin mukaan tunnustuksen politiikka edellyttää paitsi kulttuuristen ryhmien ja näiden jäsenten tunnustamista, myös erilaisten kulttuuristen sisältöjen – arvojen ja normien – kunnioittamista.

Taylorin tunnustuksen politiikka asettaa selvästi vahvempia vaateita monikulttuuriselle yhteiskunnalle kuin useat liberaalit monikulttuurisuusteooriat.” ([Vitikainen 2014](#); viitteet Taylorin ja Honnethin teksteihin jätetty pois lainauksesta.)

Feministinen filosofi edustaa perinteistä filosofiaa myös siinä, että filosofiaan on aina kuuluneet sisäisen kiistat ja eri suuntausten keskinäinen kritiikki, ja myös sisäinen kritiikki. Toisen aallon feminismi nosti esille vähemmistöjen syrjittyä asemaa ja sen yhteyttä valtakulttuuriin sisältyvää rasistiseen, seksismiin ja heteroseksuaalisuuden normaalisuuden oletuksiin. Feminististä teoriaa on käytetty myös puolustamaan monikulttuurisuutta. Mutta samalla on jouduttu kysymään **erilaisten elämäntapojen ja arvojen moninaisuuden** suhdetta **yksilön vapauteen ja oikeuksiin**. Vitikainen kirjoittaa:

”Susan Moller Okinin paljon keskustelua herättänyt artikkeli ”Is multiculturalism bad for women?” (1999) nosti esiin useita aiempiin monikulttuurisuusteorioihin liittyviä ongelmia. Okinin mukaan kulttuuristen ryhmien ja näiden ryhmien elämäntapojen kritiikitön tunnustus jättää huomiotta ryhmien sisäiset valtarakenteet ja voi osaltaan vaikeuttaa entisestään ryhmän sisällä heikommassa asemassa olevien (kuten naisten ja tyttöjen) asemaa. Okin huomioi, että useat kulttuuriset tavat ja käytänteet koskevat niin sanottua yksityistä piiriä – perhettä, seksuaalisuutta, suvun jatkamista – ja vaikuttavat olennaisesti juuri naisten ja tyttöjen elämään. Näiden tapojen tunnustus tukee osaltaan patriarkaalisia valtarakenteita ja jättää kyseenalaistamatta useisiin kulttuureihin, myös valtakulttuuriin, sisältyvän oletuksen naisista miesten kontrollin kohteina.” ([Vitikainen 2014.](#))

Suomalainen yhteiskuntafilosofian tutkija, sukupuolentutkimuksen professori **Tuija Pulkkinen** (s. 1956) mukaan feministisen teorian kuten muunkin postmodernin teorian ero ja haaste ”traditionaalisen filosofiseen lähestymistapaan nähden on sukupuolen historiallistuminen ja sen politisoituminen”. ”Ei voida kysyä universaaleja ”mitä x on?” -kysymyksiä (”mitä nainen on?” tai ”mikä on naisen kokemus?” ikään kuin ajattomasti ja paikattomasti. Asiat ovat suhteellisia ja muuttuvia, ja niistä voidaan merkityksellisesti teoretisoida juuri sellaisina”. (Pulkkinen 2005, s. 123.) Pulkkinen korostaa hegeliläisellä tavalla, että niin teoreettiset kuin käytännölliset ongelmat ovat aina sidottuja tiettyyn **historialliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen**. Abolitionistien esiin nostamat ongelmat ja tavoitteet 1850-luvun Yhdysvalloissa olivat omanlaisiaan, Minna Canthin ja suomalaisen naisasialiikkeen esiin nostamat ongelmat ja tavoitteet 1800-luvun Suomen suuriruhtinaskunnassa omanlaisiaan, 1960-luvun HLBT-liikkeen omanlaisiaan, 2020-luvun Ruskeiden Tyttöjen omanlaisiaan.

Feministisen filosofian ja yhteiskuntakritiikin paikallisille muodoille yhteistä on kuitenkin se, mitä tasavaltainen poliittinen ajattelu on perinteisesti korostanut: Ihmisten vapautta uhkaa ylivalta tai herruus (dominaatio), joka voi esiintyä hyvin monenlaisilla tavoilla. Muodollisesti tasaveroisen laillinen asema kansalaisena on välttämätöntä. Mutta se ei missään nimessä riitä estämään vallan väärinkäyttämistä eikä takaa oikeudenmukaisuuden toteutumista. Intersektionaalisen feminismin mukaan eri vähemmistöjen ja ryhmien joutuminen epäoikeudenmukaisen vallankäytön kohteeksi kytkeytyvät toisiinsa. Hannah Arendtin mukaan modernin ajan ”tieteellisen” rasismin, antisemitismin ja kansallissosialistisen totalitarismin taustalla on 1800-luvun kolonialismi ja imperialismi. (Ks. luvussa 14 *teema, historiallinen tausta MODERNIN ANTISEMITISMIN JA TOTALITARISMIN TAUSTAT* sekä alla

teema, aineisto, tehtävä RASISMI, KOLONIALISMI JA YHTEISKUNTAKRITIIKKI
POPULAARIKULTTUURISSA.)

Johanna Oksalan mukaan feministinen filosofia onkin eräänlaista ”nykyisyyden ontologiaa”. Oksala yhdistää feministiseen lähestymistapaan Foucault'n tavan paneutua siihen **historiallisesti muotoutuneeseen erityiseen**, joka erottaa meidät muista aikakausista:

”Se, että feministinen filosofia esittää kysymyksiä sukupuolen luonteesta tai naiseuden merkityksestä, ei johdu naisten tai heidän toimintansa aiheuttamasta haltioituneesta ihmettelystä. Feministisen filosofian lähtökohtana ovat kokemukset epäoikeudenmukaisuudesta, kestäättömistä käytännöistä ja ongelmallisista arvoista.” (Oksala 2005, s. 157.)

Lainatut tekstit

Simone de Beauvoir. *Toinen sukupuoli: I, Tosiasiat ja myytit* (suom. Iina Koskinen ym., Tammi, Helsinki 2009; *Le deuxième sexe 1*, 1949).

Simone de Beauvoir. *Toinen sukupuoli: II, Eletty kokemus* (suom. Iina Koskinen ym., Tammi, Helsinki 2011) ; *Le deuxième sexe 2*, 1949).

bell hooks, *Talking back: Thinking feminist, thinking black* (South End Press, Boston, MA, 1989).

Johanna Oksala, ”Feministinen filosofia nykyisyyden ontologiana” (teoksessa *Feministinen filosofia*, toim. Johanna Oksala ja Laura Werner, Gaudemus, Helsinki 2005, s. 156–173).

Tuija Pulkkinen, ”Feministisestä filosofiasta feministiseen teoriaan” (haastattelu teoksessa *Feministinen filosofia*, toim. Johanna Oksala ja Laura Werner, Gaudemus, Helsinki 2005, s. 119–127).

Martina Reuter, [”Mary Wollstonecraft \(1759–1797\)” \(Klassikkogalleria: Feministisiä ajattelijoita 1600–1950-luvuilta, Kristiina-instituutti, Helsingin yliopisto \[2005–2008\]\)](#).

Kari Saastamoinen, [”John Stuart Mill \(1806–1873\)” \(Klassikkogalleria: Feministisiä ajattelijoita 1600–1950-luvuilta, Kristiina-instituutti, Helsingin yliopisto \[2005–2008\]\)](#).

Annamari Vitikainen, [”Monikulttuurisuus” \(2014, Logos-ensyklopedia, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto\)](#).

Lisää aiheesta

[Klassikkogalleria: Feministisiä ajattelijoita 1600–1950-luvuilta](#), Kristiina-instituutti, Helsingin yliopisto [2005–2008].

Anna Ovaska, [”Feministinen filosofia tänään”](#) (niin & näin, 1/2012).

Heta Rundgrenin artikkelissa "[Feministinen teoria](#)" (2019, *Logos-ensyklopedia*, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto) on myös osio [Suositeltavaa jatkolukemista](#), joka esittelee paljon suomenkielistä kirjallisuutta feministisestä filosofiasta ja teoriasta.

Tehtäviä

Miten feminismin ensimmäinen aalto liittyy liberalismiin?

Miten feminismin toisen aallon kiinnostuksenkohteet ja tavoitteet eroavat ensimmäisen aallon vastaavista?

aineisto, aineisto MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIINNOSTUS SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA

(ks. yllä)

aineisto, tehtävä SEKSUAALISUUS JA SUKUPUOLI-IDENTITEETTI

(ks. yllä)

teema, aineisto, tehtävä RASISMI, KOLONIALISMI JA YHTEISKUNTAKRITIIKKI POPULAARIKULTTUURISSA

(ks. alla)

Lue johdanto ja osio "[Monikulttuurisuusteorioiden esittelyä](#)" Annamari Vitikaisen artikkelista "[Monikulttuurisuus](#)" (2014, *Logos-ensyklopedia*, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto). Vastaa sitä hyödyntäen kysymyksiin:

- Mitä tarkoittaa "tunnustuksen politiikka"?
- Miten Susan Moller Okin on kritisoinut tunnustuksen politiikkaa feministiseltä kannalta?
- Millaisia käytännön esimerkkejä aiheesta voisi antaa?

Kuuntele Ylen sarjasta Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärästä jakso "[Feminismistä ja sukupuolijärjestelmästä](#)" (29 min, 2016, *Yle Areena*). Haastateltavana on sukupuolentutkimuksen professori **Tuija Pulkkinen**. Vastaa kuuntelemasi perusteella kysymyksiin

- Miten Tuija Pulkkinen vastaa kysymykseen, kuinka hän määrittelee feminismin?
- Mihin aikaan ja ajatuksiin Pulkkinen liittää varsinaisen feminismin alun?
- Miten naisista perinteisesti länsimaissa perinteisesti ajateltiin, miten tämä näkyi myös Suomessa aina 1860-luvulle asti? Pulkkinen mainitsee kolme eri aspektia.
- Millainen oli Pulkkinen mukaan Ranskan vallankumouksen vaikutus?
- Millaisia muutoksia länsimaisten naisten asemassa tapahtui 1800-luvulla?
- Millaisia huomioita Mary Wollstonecraft teki siitä, millaista on naisten tyypillinen kasvatus?
- Mistä oli kyse niin sanotussa feminismin ensimmäisessä aallossa?

- Pulkkinen kertoo, miten 1920- ja 1930-luvulla monet yliopistokoulutuksen saaneet nuoret naiskirjailijat olivat tyytyväisiä naisten saavuttamaan lakisääteisesti tasa-arvoiseen asemaan. Mitä he kuitenkin huomasivat
- Millaisia asioita nousi esille niin sanotussa feminismin toisessa aallossa?
- Judith Butler ja muut toisen aallon feministiteoreetikot ja -aktivistit ottivat kritiikille ja kamppailulle uuden kohteen. Minkä?
- Mistä sex—gender-jaottelu on alun perin akateemiseen tutkimukseen ja feministiseen ajatteluun tullut?

Kuuntele Ylen sarjasta Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärästä jakso ["Michel Foucault"](#) (30 min, 2016, Yle Areena). Haastateltavana on filosofian tutkija **Kai Alhanen**. Tee itsellesi muistiinpanot.

(Ks. myös aineisto, tehtävä MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIINNOSTUS SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA, teema, historiallinen tausta MODERNIN ANTISEMITISMIN JA TOTALITARISMIN TAUSTAT luvussa 14 ja luvun 16 asiat biovallasta.)

teema, aineisto, tehtävä RASISMI, KOLONIALISMI JA YHTEISKUNTAKRITIIKKI POPULAARIKULTTUURISSA

Lue Carl Barksin ankkatarina **"Aku Ankka ja Zombi"** (ks. alla) sekä oheinen selvitys ja ote historioitsija **Daniel Immerwehriin** tuoreesta artikkelista.

(Alta löytyvät kysymykset, joiden avulla voi tulkita sitä, millaisia aiheita Barks sarjakuvatarinassaan käsittelee.)

Yhdysvaltalainen historioitsija Daniel Immerwahr on artikkelissaan "Ten-Cent ideology: Donald Duck comic books and the U.S. challenge to modernization" (2020) käsitellyt Carl Barksin suhtautumista kolonialismiin, modernisaatioon ja ei-länsimaisiin kulttuureihin. Immerwahrin mukaan Barksin ankkatarinoiden henki eroaa saman ajan muiden laajalevikkisten sarjakuvien hengestä. Hän viittaa saman ajan tarinoihin, joissa Lone Ranger, Superboy, Batman ja Mikki Hiiri kohtaavat vieraita kulttuureita ja auttavat niitä saamaan yhteyden moderniin länsimaiseen yhteiskuntaan ja astumaan mukaan modernisaatiokehitykseen.

"Monet ankkatarinat päättyvät "Muumion sormuksen" [1948] tasapainotilaan. Vieras kulttuuri säilyy ennallaan tai se jätetään rauhaan. Lukuisissa tarinoissa ankat kohtaavat ennestään tuntemattoman yhteiskunnan vain unohtaakseen sen lopulta tai luvaten, etteivät koskaan kerro siitä. [. . .]

Ironiaa ei voi olla huomaamatta: Barks on sarjakuvien mestari, joka surkuttelee massakulttuurin tuhoisia vaikutuksia. Mukana on myös jonkinlaista sadismia. Aivan kuin Barks olisi kanavoimassa turmiollisia impulssejaan, joita hän ei voi ilmaista muilla tavoin. Hänen täytyi olla "hampaat kalisten varovaisena", kuten hän sanoi, mitä tuli seksiin, kuolemaan ja henkilöiden väliseen väkivaltaan hänen tarinoissaan. Kerrankin hän oli joutunut kustantajansa kanssa vaikeuksiin laitettuaan Akun sanomaan veljenpojilleen "turpa kiinni". Barks kuitenkin pystyi näyttämään ankkujen tuhoa aiheuttavista vierailuista eteläisissä yhteiskunnissa. Tämän he tekevät toistuvasti, näyttävästi ja menneitä muistelmatta. "Lännen valloitus oli mielestäni ällöttävä petos", Barks

kirjoitti [1973] yhdelle ihailijalleen. ”Valkoisten tulokkaiden mieletön loppumaton tunkeutuminen uuteen maailmaan on kaikkien aikojen suurin kurjuus.” Kohdatessaan ennestään tuntemattomia sivilisaatioita ja törmäillessään ankat niissä tuovat esiin tätä kurjuutta sivulla sivun jälkeen.”

Immerwahrin mukaan Barksin ero modernisoijiin nähden ei ollut asettuminen osallistavamman kehityksen kannalle. ”Se oli kehityksen mahdollisuuden hylkääminen kokonaan. Barks ei ottanut etäisyyttä vain modernisaatioon nähden vaan kaikenlaiseen edistysuskoon. Hän jakoi modernisoijien kanssa näkemyksen siitä, että maailma jakautuu traditionaaliseen ja moderniin. Mutta hän ei yhtynyt heidän optimismiinsa siitä, että tämä railo olisi ylitettävissä [...]. Barks jopa ilmaisi epäilynsä siitä, että sitä edes *pitäisi* ylittää. Myös ankoille itselleen modernisuus ei tarinoissa näyttäytyä vain yksiselitteisesti hyvänä.” (S. 17–18.)

kysymyksiä pohdittavaksi

- **Alussa tavataan kaksi ankkalinnalaista rouvaa. Millaisen on jälkimmäisen, punapukuisen suhtautuminen zombiin?** (s. 53)
- **Miten Roope Anka sai haltuunsa maita neilikoiden kasvattamista varten?** (s. 53.)
- **Miten zombi eroaa ihmistä (ja ankoista)? Mitä se ei kykene tekemään?** (s. 53 ja 60.)
- **Millaisiksi alkuasukkaat esitetään?** (s. 58 ja 60–61)
- **Miten Matumbon heimon oikeuskäsitys eroaa ankkalinnalaisten oikeuskäsityksestä?** (s. 61)
- **Saatuaan kymmenen tuhatta keihästään alkuasukas sanoo menevänsä ”kaupunkiin ostamaan levysoitinta”** (s. 62). **Mitä Barks mahtaa ajaa tällä takaa?**
- **Barks esittää poppamies Matumbon pahantahtoisena ja kostonhimoisena. Mistä Matumbon kostonhimo kumpuaa ja mihin hänen pahantahtoisuutensa suuntautuu? Voiko hänen asennettaan ja toimintansa pitää ymmärrettävänä tai jopa perusteltuna?** (s. 58, 61, 63 ja 53)

Carl Barks, ”**Aku Anka ja Zombi**” (suom. Liisa Ryömä, teoksessa *Minä Aku Anka*, Sanoma, Helsinki 1972, s. 50–64; saatavissa myös engl. ”Voodoo Hoodoo”, 1949).

Tarina on saatavissa myös *Aku Ankan* verkkoarkistosta:

<https://www.akuanka.fi/haku/aku%20anka%20ja%20zombi> (maksumuuri.)

Daniel Immerwahr, ”**Ten-Cent ideology: Donald Duck comic books and the U.S. challenge to modernization**” (*Modern American History* 3(1), 2020, 1–26).

Oikeudenmukaisuuden ja vallan ongelmia

Oikeudenmukaisuus ja vallankäyttö ovat suunnattoman laajoja aihepiirejä, jotka ulottuvat myös paljon yhteiskuntafilosofian ulkopuolelle. Katsotaan nyt muutamia täsmäaiheita oikeudenmukaisuudesta: lait, oikeudenmukaisuus ja julkinen valta; rankaiseminen; kansalaistottelemattomuus; sekä luonnonoikeusajattelun ja oikeuspositivismin suhde.

Edellä luvussa 14 kohdattiin biovalta ja biopolitiikka. Tarkennetaan myös näihin Michel Foucault'n tutkimiin aiheisiin.

Alussa luvussa 3 käsiteltiin ensisijaisesti henkilöiden valtaa suhteessa toisiin henkilöiden. Läpi käsittelyn on kuitenkin ollut ollut puhe **laeista, valtiovallasta** ja julkisten instituutioiden rakenteista. Lakeihin ja **julkisten toimijoiden** vallan luonteen ja -käytön tutkimus on kuulunut yhteiskuntafilosofiaan alusta pitäen.

Platonin *Valtion* ensimmäisessä kirjassa Sokrates keskustelelee **oikeudenmukaisuudesta** nuorempien tuttaviansa kanssa. Kyllästyttyään Sokrateen kiertelyihin Thrasymakhos esittää oman kantansa: ”Väitän, että oikeudenmukaisuus on yhtä kuin vahvemman etu” (338c). Hieman myöhemmin hän tarkentaa:

”Kukin hallintovalta säätää lakeja oman etunsa mukaisesti, kansanvalta kansanvaltaisesti, yksinvalta yksinvaltaisesti ja vastaavasti myös muut. Lainsäädännöllään ne julistavat hallittavilleen oikeudenmukaiseksi sen mikä niille itselleen on edullista, ja sitä joka rikkoo tätä vastaan, ne rankaisevat lainrikkokijana ja oikeudenloukkaajana. Näin siis väitän, hyvä ystävä, että oikeudenmukaisuus on kaikissa valtioissa samaa, nimittäin sitä mikä on hallintovalle edullista. Tämä itse taas on tietysti vahvin, joten oikea johtopäätös on se, että kaikkialla on oikeudenmukaisuus samaa kuin vahvemman etu.” (338e—339a).

Platonin aiheena on siis selkeästi julkinen, lakeihin nojaava vallankäyttö. Mutta hän myös kytkee aiheen siihen, miten vallan toimivuus kytkeytyy tietämiseen. Sokrates esittää Thrasymakhokselle kriittisen huomion: ”kun vallanpitäjät antavat hallittavilleen määräyksiä siitä mitä näiden on tehtävä, he toisinaan erehtyvät oman etunsa suhteen, mutta oikeudenmukaisuus vaatii kuitenkin hallittavia tekemään niin kuin vallanpitäjät ovat määränneet”. Esiin tuodaan ristiriitoja Thrasymakhoksen näkemyksessä: Oikeudenmukaisuutta ei voi määritellä niiden määräysten noudattamiseksi, joita valtaa pitävät ovat määränneet oman etunsa toteuttamiseksi. Jos valtaapitävät erehtyvät siinä, mikä on heille edullista, alaisten olisi oikeudenmukaista toimia toisin kuin valtaapitävät määräävät: ”on samoin oikein tehdä sitä mikä on hallitseville ja vahvemmile epäedullista, jos vallanpitäjät vahingossa antavat itselleen haitallisia määräyksiä” (339de)

Julkinen, laillinen valta ja oikeudenmukaisuus

Oikeudenmukaisuuteen liittyviä erilaisia ehtoja ja merkityksiä

Kun ihmisten tai ihmisryhmien teot, olivatpa nämä sitten kansalaisia yksityisissä toimissaan tai julkisia tehtäviä hoitavia viranomaisia, ovat perusteltuja ja oikeanlaisia, ja siis voimassa olevien **lakien mukaisia**, niiden voi sanoa olevan oikeudenmukaisia. Henkilön, joka tekee oikeudenmukaisen teon voi sanoa olevan oikeudenmukainen, jos hän tekee sen oikeanlaisten asiaankuuluvien perusteiden vuoksi. Tällaisia perusteita eivät ole tekoon ulkoisesti (kontingentisti) liittyvät perusteet, eli sen tekeminen ensisijaisesti palkkion, rangaistuksen välttämisen, oman arvostuksensa lisäämisen tai oman maineensa suojelemisen vuoksi. (Ks. luku 7.)

Lakeihin ja sellaisiin tekoihin, jotka ovat lakien mukaan sallittuja, mutta jotka tehdään järjestäytyneissä yhteisöissä, on **oikeudenmukaisuuden sisäisiä ehtoja**. Tällaisia ovat **tasapuolisuus**, osallisten **kuuleminen** päätöstä tehtäessä silloin, kun se on kohtuudella mahdollista, voimassa olevien **sopimusten** ja **sitoumusten** mukaisten velvollisuuksien ja oikeuksien toteuttaminen sekä sellainen **kohtuullisuus**, joka **liittyy perustavien tarpeiden ja oikeutettujen odotusten huomioimiseen**.

Oikeudenmukaisuuden sisältöä eli sitä, mitä lait tai toimintaa muuten ohjaavat periaatteiden tulee toteuttaa, voi lähestyä usealla, joskin osittain toisiinsa liittyvällä tavalla.

Oikeudenmukaisuus voi olla **reiluutta** siinä mielessä, että sääntöjen tai sitoumusten mukaisiin velvollisuuksiin, kukin on **myöntynyt harkiten** ja **vapaasti** valiten. (Esim. jos pelissä, jota on pelattu sääntöjen mukaan häviää jotakin, tämä ei ole epäoikeudenmukaista, kun on itse harkiten ja eri mahdolliset lopputulokset tietäen alkanut pelaamaan.) Toiseksi, voidaan ajatella, että oikeudenmukaisuuteen on välttämättä sisällyttävä **tietyt turvatut oikeudet**. Kolmanneksi, voidaan ajatella, että osa oikeuksista on sellaisia, jotka turvaavat perustavanlaatuisien tarpeiden toteutumista (kuten hengissä ja terveenä säilyminen). Neljänneksi, voidaan ajatella, että lakien ja niiden määrittämien julkisten instituutioiden on täytettävä tietyt **oikeudenmukaisuuden periaatteet** (kuten Rawlsin määrittelemät periaatteet).

Epäoikeudenmukaisuuden keskeinen muoto on petollisuus. Kun petollisuus liittyy julkisten tehtävien hoitamatta jättämiseen tai niissä käytetyn valta-aseman käyttämiseen omaksi tai lähipiirin eduksi kyse on korruptiosta. Oikeudenmukaisuus edellyttää siis **petollisuuden ja julkisen aseman väärinkäyttämisen välttämistä**.

Laki ja julkiset valta-asetat

Mistä on kyse valta-asemassa, jossa hän saa muut toimimaan haluamallaan tavalla pelkästään sanomalla, mitä muiden pitää tehdä? Jos ajattelemme, että muut noudattavat määräystä vapaaehtoisesti, määräyksellä tai sen antajalla on selkeästi **arvovaltaa** eli **auktoriteettia**. Ajatellaan, että kyse on **julkisesta asemasta**, ja että annettavat määräykset koskevat yleisesti kaikkia.

Mikä on laki? Ei mennä nyt siihen, onko kaikissa kulttuureissa ollut lain käsitettä tai onko lakikäsitysten välillä ollut erota. Mitä lailla tarkoitetaan ja on ainakin pitkälti tarkoitettu aiemminkin länsimaisissa yhteiskunnissa? **Laki on julkinen sääntö**, jonka voimassaololle

ajatellaan olevan **perusteita**, joista keskeiset ovat peräisin siitä, että lain noudattamisen **ajatellaan tuottavan tai suojelevan hyviä** asioita ja sen rikkomisen taas aiheuttavan **haitallisia**.

Lisäperusteita kenellä tahansa, jota kyseinen laki koskee, tuo myös se, että lain **rikkomisesta** on säädetty langettavaksi sen rikkojalle **kielteinen seuraamus** eli **rangaistus**. Lain noudattamiselle on siis ainakin kahdenlaisia perusteita lain **sisällöstä kumpuavat perusteet** ja lakiin **ulkoisesti liitettyistä** rangaistuksen uhasta.

Julkisella vallalla taas tarkoitetaan julkisia instituutioita ja niiden tehtävissä toimivia henkilöitä. Julkisten instituutioiden toimintaa määrittävät lain ja niiden tavoitteena on yhteiskunnan jäsenten yleisen edun toteutuminen.

Jos lait on saatettu voimaan asianmukaisella tavalla, niiden voi sanoa olevan **legitiimejä** eli **perustelluiksi hyväksytyjä**: tähän kuuluu **demokraattisissa tasavalloissa** ensinnäkin se, että lait on säädetty **perustuslain** ja sitä tarkentavien lakien määräämällä tavalla (lakien säätämisyjärjestys eli prosessi), ja perustuslakien on määrättävä, että lait säättää kansalaisten tai näiden edustajien yhteinen kokous (kuten parlamentti), että uudet lait **eivät ole ristiriidassa** aiempien kanssa, että ne eivät ole ristiriidassa erityisesti perustuslain määrittämien kansalaisten **perustavien oikeuksien** kanssa.

Oikeudenmukaisuudella tarkoitetaan useita asioita, mutta sen yksi merkitys liittyy siihen, että voimassa olevat lait ovat suunnilleen edellä mainitulla tavalla perusteltuja ja oikeita, eli oikeudenmukaisia. Tähän liittyvä oikeudenmukaisuuden toinen merkitys liittyy oikeusjärjestykseen, joka tarkoittaa lainsäädännön sekä lakien rikkomisen arvioinnista ja lakien noudattamista koskevien kiistojen ratkaisuihin päättäviä instituutioita eli **oikeuslaitosta**. Kun lainsäädäntö on asianmukaista ja oikeuslaitos toimii lakien mukaan ja on riippumaton, oikeusjärjestyksen voi sanoa olevan perusteltu ja oikeanlainen, eli oikeudenmukainen. Tällaisen oikeuslaitoksen oikeusistuinten antamat päätökset ovat oikeudenmukaisia lähtökohtaisesti siksi, että ne toteutettu legitiimien lakien määrittämällä **menettelytavoilla** tavoilla legitiimien viranomaisten toimesta. Näin ollen julkisen lainvoimaisen ratkaisun oikeudenmukaisuus on sidoksissa siihen, miten ratkaisuun on päädytty.

Ketkä saavat hallita? Keitä kuuluu holhota?

Erilaisiin ihmisryhmiin vaikutetaan ja käytetään valtaa erilaisilla tavoilla. Erottelut eri ihmisryhmien välillä vaihtelevat kulttuurista toiseen. Ne myös muuttuvat yhteiskunnallisen muutoksen myötä. 150 vuotta sitten suomalaisessa yhteiskunnassa ihmiset kuuluivat eri säätyihin ja lisäksi säätyjen ulkopuolisiin. Perinteisissä maanviljely-yhteiskunnissa on ollut tyyppillistä ympäri maapalloa, että nainen kuului sukunsa miesten vallan alle. Lapset ovat lähtökohtaisesti vanhempiensa vallan alla.

Yhteiskuntafilosofian ja poliittisen ajattelun keskeiset kysymykset liittyvät siihen, ketä otetaan mukaan, miten ja millä perusteilla. **Keillä kuuluu olla** minkäkin lainen **asema** ja millä ehdoilla ja perusteilla? **Keille kuuluu olla** mahdollisuus **käyttää valtaa muihin** ja millä **perusteilla?**

Tällaiset kysymykset ovat asettuneet eri aikoina ja erilaisissa yhteiskunnissa, ja asettuu nykyisinkin, erilaisilla tavoilla: Ketkä ovat asemaltaan **holhottavia**? Millainen määräysvalta **holhoavilla** on holhottaviin nähden? Ketkä ovat **hallitsijoita** ja ketkä **alamaisia**? Jakautuvatko alamaiset **asemiltaan erilaisiin** luokkiin tai säätyihin, ja millaista valtaa ylemmissä asemissa olevat voivat käyttää alempiinsa nähden? Ketkä kuuluvat meidän omaan väkeemme, ketkä ystävällismielisiin vieraisiin ja ketkä vihollisiin, ja mitä sellaisia vaikuttamisen ja vallankäytön keinoja voi käyttää suhteessa vieraisiin tai vihollisiin, joita ei voi käyttää oman väen jäseniin? Ketkä ovat varsinaisia keskenään **tasavertaisia kansalaisia** ja millaista valtaa kansalaiset voivat käyttää suhteessa toisiinsa ja suhteessa holhottaviinsa tai ei-kansalaisiin? Ketkä käyttävät perusteltua julkista valtaa, ja millaisia valtaoikeuksia heillä voi olla?

Länsimaisen yhteiskuntafilosofian syntyessä 400- ja 300-luvun vaihteessa eaa. Ateenassa taustalla oli kreikkalaisten kaupunkivaltioiden demokratisoitumiseen liittynyt kysymys: **ketä otetaan mukaan kansalaisiksi**? Kautta ihmiskunnan historian eri ryhmät, luokat, kansat ja vastaavat ovat vaatineet itselleen osuutta päätöksenteosta ja yhteiskunnallisen vallan käytöstä tai itsemääräämistä ja itsenäistymistä, joidenkin toisten ihmisten ja näiden hallitseman valtajärjestelmän alta. 1910-luvun lopulla itsenäistymistä laajemman imperiumin vallan alta tavoiteltiin esimerkiksi Suomessa ja Irlannissa.

1800-luvun loppupuolelta osa naisista oli vaatinut länsimaissa oman asemansa parantamista ja jopa yhtäläistä kansalaisen asemaa miesten kanssa. Suomessa tämä toteutui hyvin pitkälle vuonna 1906, mutta kyse ei ollut vain naisten äänioikeudesta: tuolloin vuosisataisiin perinteisiin, lakeihin ja valtarakenteisiin nojautuneen sääty-yhteiskunnan jäänteiden poisteen hyvin pitkälle. Suurin osa aikuisista ihmisistä sai keskenään pääosin samanlaisen kansalaisen aseman. Samalla perustettiin kansalaisten yhteistä valtaa, ylintä yhteiskunnallista päätäntävaltaa käyttävä edustuksellinen lakiasäätävä kokous, eduskunta. Nämä olivat suurimpia askeleita kohti **kansanvaltaisuutta** eli **demokraattisuutta** eli sitä, että **ylintä julkista lakeja säätävää valtaa** käyttävät **kansalaiset yhdessä**.

Oikeudenmukaisuuden erityiskysymyksiä

Rankaiseminen

Rangaistus on rangaistavalle lähtökohtaisesti epämiellyttävä asia. Toisille ei saa ilman erityisiä perusteita aiheuttaa epämiellyttäviä asioita. Toisaalta lainsäädäntöön kuuluvat tarkat normit siitä, millä perusteilla voidaan rangaista ja miten.

Kuten yleensäkin **lakien** kohdalla myös rankaisemisen kohdalla oleellista on **tasapuolisuus**. On arvioita erilaisia henkilöitä ja heidän tavoitteitaan, kykyjään, tietojaan, vastuullisuuden astettaan yms. On myös arvioitava seuraamuksia tasapuolisuuden näkökulmasta. (Ks. luvut 4 ja 5.)

Rankaisemisen perusteltavuutta käsitteli monella tavoin jo Platon. Huomioidaan neljä erilaista lähestymistapaa: retribuutio, kontraktuaalinen, utilitaristinen preventio sekä kommunikointi ja kasvatust. Niitä on myös tavallisesti yhdistellään.

Ensinnäkin niin sanottu **retributiivinen** lähestymistapa katsoo, että jollakin tavalla väärin tekevä ansaitsee rangaistuksen. Retributiivinen lähestymistapa on taaksepäin katsova. Sen puolustajat puhuvat usein oikeudenmukaisen järjestyksen palauttamisesta tai vastaavasta oikeudenmukaisesta asioiden korjaamisesta ennalleen. Kriitikot samaistavat retribuutiivisen rangaistusteorian usein kostonhaluun tai muunlaiseen haluun vastata niihin tunteisiin, joita väärintekeminen on uhrissa ja muissa herättänyt.

Toiseksi rankaisemisesta voidaan lähestyä **kontraktualistisesti**. Jos on säädetty laki ja sen rikkomisesta rangaistus, on johdonmukaista ja perusteltua langettaa sen rikkomisesta säädetty rangaistus. Sekä kontraktualistinen että retributivistinen lähestymistapa ovat velvollisuuseettisiä ja siis ikään kuin taaksepäin katsovia.

Kolmanneksi rankaisemista voidaan lähestyä **seurauseettisesti**. **Utilitaristinen** harkintatapa katsoo, että rankaiseminen on perusteltua, mikäli se aiheuttaa enemmän hyötyä kuin haittaa. Rankaisemisella on hyödyllinen estävä eli **preventiovaikutus**. Suora tekoutilitarismi ei kuitenkaan näytä pystyvän tekevä eroa sen välillä, että syyllistä rangaistaan tehdystä rikoksesta, ja sen, että joku vaikkapa lavastetaan syylliseksi ja muka perustellun rangaistuksen kohteeksi saavutettavien yhteiskunnallisten hyötyjen vuoksi. (Ks. alla osio *Oikeudenmukaisuus, utilitarismi ja ”likaisten käsien ongelma”*.)

Epäsuoran utilitaristinen lähestymistapa taas yhdistää seurauseettistä ja kontraktualistista lähestymistapaa. Rankaisemisinstituutio on suunniteltu tuottamaan hyviä yhteiskunnallisia vaikutuksia: erityisestävä vaikutus kohdistuu rangaistaviin, yleisestävä vaikutus taas pelotevaikutuksena koko yhteiskuntaan. Epäsuora utilitarismi perustelee kuitenkin koko rankaisemisinstituutiota mutta suhtautuu yksittäisiin rangaistuksiin kontraktualistisesti: rangaistus on toteutettava johdonmukaisuuden ja normien määrittämien velvollisuuksien vuoksi. (Ks. luku 5, jossa esillä John Rawlsin argumentti.)

Huomioidaan vielä viides rankaisemisen perustelemistapa. Tämän lähestymistavan mukaan rankaiseminen on eräänlaista yhteiskunnallista **kommunikaatiota** ja **kasvattamista**, joka pyrkii sekä koko yhteiskunnan että rangaistavan itsensä parhaaseen. Tätä lähestymistapaa voidaan pitää perusluonteeltaan myös seurauseettisenä tai utilitaristisena. Lainvastaisesti ja yhteiskunnalliselta kannalta haitallisesti toimivaa rangaistavaa yritetään rankaisemisen avulla saada toimimaan jatkossa paremmin. On kuitenkin huomattava, että tänä lähestymistapa saattaa pitää perinteisiä rankaisemistapoja kuten vapausrangaistuksia tavoitteisiin nähden tehottomia. Tällaisten näkemysten yhteydessä voidaan puhua rankaisemisen ekspressiivisestä ja kasvatuksellisesta tehtävästä sekä rehabilitaatiosta.

Nykyisin rankaisemisteoriat yhdistelevät yleensä eri lähestymistapoja.

Kansalaistottelemattomuus

Milloin on hyväksyttävää ja jopa oikeudenmukaista toimia lakien vastaisesti?

Kansalaistottelemattomuus on aiheena esillä epäsuorasti jo ainakin Aristoteleella.

Ensimmäisen kerran sitä käsittelee suoraan yhdysvaltalainen Henry David Thoreau (1817–1862). 1900-luvulla aihe on esillä muun muassa Hannah Arendtilla ja John Rawlsilla. Aihetta selkeyttää vertailu rikolliseen toimintaan.

Mitkä ovat **yhtäläisyyksiä** ja **eroja kansalaistottelemattoman** toiminnan ja **rikollisen** toiminnan välillä? Yhteistä on harkittu lainvastainen toiminta. Mutta toimintatavoissa ja tavoitteissa on eroja. Kansalaistottelematon toiminta on avointa, ei salaista. Sillä pyritään saamaan huomiota. Sen tavoitteena on yleisten epäkohtien esilletuominen ja yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaaminen. Pyritään saattamaan lakeja oikeudenmukaisemmiksi tai vastaava. Pyrkimys ei ole vain yksityisen oman edun tavoittelu.

Kansalaistottelematon toiminta voi olla suoraa tai epäsuoraa. Hyviä esimerkkejä löytyy Suomen suuriruhtinaskunnasta 1900-luvun alusta: kutsuntalakot. Kansalaisoikeusliikkeet ovat käyttäneet joskus kansalaistottelemattomia keinoja (ks. luku 15). Aihe vie väkisinkin seuraavaan.

Ihmisoikeudet ja luonnonoikeusajattelu – oikeuspositivismi

Kuvitellaan seuraava tilanne. Jossakin kunnassa risteyksissä punaisia päin ajaminen, aiheuttaa vaaratilanteita ja pelkoa. Kunnanvaltuustolle ehdotetaan, että punaisia päin ajaneet liikenne rikkomuksista ja -rikoksista tuomituille määrätään raipparangaistus. Kunnanvaltuusto tekee päätöksen, mutta huomataan, ettei se sovi yhteen valtiollisen lainsäädännön kanssa. Eduskunnalle tehdään ehdotus, että lainsäädäntöä muutetaan siten, että raipparangaistukset tulevat mahdollisiksi. Lainvalmistelussa huomataan, että kansainväliset kidutuksen kieltävät sopimukset kieltävät raipparangaistukset ja vastaavat. Eduskunta tekee ehdotuksen YK:n yleiskokoukselle ja EU:n parlamentille, että ihmis- ja perusoikeussopimuksia muutetaan raipparangaistukset salliviksi. Periaatteessa on kuviteltavissa, että EU-valtiot muuttaisivat yhteisellä päätöksellä kidutuksen kieltäviä sopimuksia ja YK:n yleiskokous ihmisoikeussopimuksia. Esimerkki havainnollista normihierarkiaa.

Mutta nyt on tultu seuraavaan kysymykseen: **onko jotain ei-institutionaalisia, säädetyistä laeista riippumattomia normeja, moraaliperiaatteita, ihmisoikeuksia** tai vastaavia, jotka **normihierarkiassa ovat ylimpänä olevien ihmisten säätämien normien yläpuolella?**

Kysymys kytkeytyy aiempaan kysymykseen siitä, ovatko jotkin toimintatavat itsessään hyviä tai oikeita tai itsessään pahoja tai vääriä (kuten kidutus). Tähän voidaan tehdä vielä tarkennus: onko normeja, jotka ovat oikein ja perusteltuja, vaikka suurin osa ihmisistä tai vaikkapa kaikki, ajattelisivat niistä toisin? Kysymys liittyy kiistaan luonnonoikeusajattelun ja oikeuspositivismin välillä

Oikeudenmukaisuus on sekä normatiivisen etiikan, yhteiskuntafilosofian että oikeusfilosofian ytimessä. Keskeinen kysymys koskee sitä, pohjautuuko oikeudenmukaisuus inhimillistä alkuperää oleviin **lakeihin** ja **sopimuksiin** vai onko olemassa joitain oikeudenmukaisuuden **yleisiä järjellä käsitettäviä periaatteita**. Tämä kysymys jakaa edelleen yhteiskunta- ja oikeusfilosofia kahteen pääkoulukuntaan luonnonoikeusteoreetikot ja oikeuspositivistit. Kiistan juuret palaavat Sokrateen kritiikkiin sofistaja kohtaan, ja se on oleellisesti myös **metaeettinen kiista**.

Ihmisoikeuksista puhuttaessa pitäisi varmaankin selventää sitä, miten sopimusten ajatellaan liittyvän ihmisoikeuksiin. Toisaalta puhutaan kansainvälisistä **ihmisoikeussopimuksista**, joita valtiot ovat tosiasiallisesti sopineet. Näistä sopimuksista nousee kuitenkin melkein väistämättä mieleen kriittisiä häiritseviä kysymyksiä. Jos noita sopimuksia ei olisi, eikä ihmisillä sitten olisi niissä määriteltyjä oikeuksia? Ja jos ihmisoikeussopimusten sisältöä muutetaan valtioiden toimesta, eivätkö ihmisten oikeudet silloin muutu? Palataan kysymykseen, jonka sofistit nostivat esille jo 2 400 vuotta sitten: onko oikea ja väärä lopulta ihmisten päättämää?

Sopimusteoreetikon eli kontraktualistin vastaus voi olla myöntävä, mutta tämä ei välttämättä tarkoita relativismia, ei ainakaan kulttuuri relativismia tavanomaisessa mielessä. Sopimusteoreettinen ajattelun voi sanoa olevan konstruktivistista. Tämä tarkoittaa sitä, että moraalisuus on ihmisperäistä siinä mielessä, että moraaliset normit ja perustelut ovat ihmisten konstruoimia, siis ikään kuin ihmisten ajattelussaan ”rakentamia” tai ”perustamia”. Immanuel Kant oli konstruktivistisi siinä mielessä, että hän katsoi jokaisen rationaalisen olennon ikään kuin säätävän. Mutta Kant oli universalisti, ei relativisti: jokainen rationaalinen olento perustelee velvollisuutensa samalla yleisellä tavalla. John Rawlsin teoriaa oikeudenmukaisuudesta voi sanoa kontraktuaaliseksi, konstruktivistiseksi ja universalistiseksi.

Oikeudenmukaisuus, utilitarismi ja ”likaisten käsien ongelma”

Valtion ja monien julkisten viranomaisten keskeinen tehtävä on **turvallisuudesta** huolehtiminen. Toisaalta viranomaisten on noudatettava lakeja. Käytännössä erityisesti johtavassa asemassa olevat poliittiset luottamushenkilöt ja korkeassa asemassa olevat virkamiehet kohtaavat usein tilanteita, joissa yleinen turvallisuus tai muu yleinen etu näyttäisi vaativan toimenpiteitä, jotka vaikuttaisivat kuitenkin syystä tai toisesta **epäoikeudenmukaisilta**.

Tasavallan presidentti Sauli Niinistö nosti asian yleisellä tasolla esille [uudenvuodenpuheessaan 1. tammikuuta 2021](#). Hän nimitti sitä eräänlaiseksi ”sivistysvaltion dilemmaksi”. Presidentti Niinistö sanoi:

”Lyhyesti kuvattuna kysymys on siitä, miten annetaan turvaa ihmisille, joiden varalta joudutaan sitten turvaamaan muita, siis suojautumaan.

Tästä puolestaan seuraa vaikeita jatkokysymyksiä. Missä määrin yksilön oikeuksien vastapainoksi voidaan asettaa kaikkia koskeva turvallisuus? Tai

päinvastoin, voidaanko koko yhteiskunnan turvallisuus vaarantaa asettamalla yksittäisten yksilöiden oikeudet etusijalle?”

Muun muassa Michael Walzer ja Bernard Williams ovat käsitelleet tätä ”**likaisten käsien ongelmana**” tunnettua aihetta. Usein ongelma voidaan muotoilla myös seuraavasti: onko julkisten viranomaisten perusteltua hyväksyttävää toimia **utilitaristisin perustein** vaikkapa yleisen turvallisuuden turvaamiseksi? Aihe on esillä jo Platonilla, mutta aihe liitetään erityisesti Machiavelliin uudenlaiseen tapaan lähestyä politiikan taitoa. Machiavellin kuuluisassa esimerkissä Cesare Borgia käytti väkivaltaista ja petollista keinoa yleisen järjestyksen palauttamiseksi ja valtansa vahvistamiseksi (ks. luku 8).

Aihe liittyy myös oikeutetun sodan problematiikkaan. Walzer on käsitellyt aihetta käyttäen esimerkkinä liittoutuneiden terroripommituksia natsi-Saksan siviilikohteita vastaan. Myös atomipommin käyttäminen Hiroshimassa ja Nagasakissa elokuussa 1945 vie saman kysymyksen pariin.

teema, tehtäviä LUONNOLLISESTA OIKEUDENMUKAISUUDESTA KYSYMYKSIIN IHMISOIKEUKSISTA, KANSALAISTOTTELEMATTOMUUDESTA JA OIKEUTETUSTA SODASTA

(ks. luku 7)

Biovallan välineet ja rakenteet

1900-luvun jälkipuoliskolla merkittävimmät avauksen **valtarakenteiden tutkimukseen** teki **Michel Foucault** (1926—1984). Foucault käänsi huomion moninaisiin **modernien** yhteiskuntien **biopolitiikan muotoihin** ja **biovallan rakenteisiin**: moderneissa yhteiskunnissa ihmisiin käytetään valtaa tavalla, jossa vallankäytön kohteena ovat ihmispopulaatiot ja ihmiset luonnonolioina. Modernin biopolitiikan muodot perustuvat modernien tieteenalojen kehittämiin tuloksiin ja tekniikoihin, joilla **ihmispopulaatioita** pyritään **hallitsemaan kuin luonnonolioita ja -resursseja**. Perinteisessä vallankäytössä vaikuttaminen ajattelun kautta ihmisiin toimijoina oli keskeistä. Vanhakantaista biovaltaa käytettiin tietysti myös, mutta se oli luonteeltaan lähes poikkeuksetta suoraa voimankäyttönä ja väkivaltaa. Kun olemme voimankäytön ja väkivallan kohteena, tunnistamme sen (mikäli olemme tajuissamme). Modernin biovallan voimankäytön ja väkivallan tekniikat kohdistuvat yleensä väestöihin tai väestönosiin. Ne voivat käyttää pakko- ja väkivaltaisia keinoja kuten pakkosterilisoinnit ja leireille eristäminen.

Keskeistä on se, että kyseessä ovat lähtökohtaisesti **laillisten viranomaisten** toimet. Kysymyksiä legitimitetistä ja oikeudenmukaisuudesta ei kuitenkaan nouse perinteisellä tavalla, koska biovallan käyttö jää usein ihmisiltä huomaamatta, vallan kohteet eivät ole kansalaisia tai valtaa käytetään väestöryhmiin, joilla ei ole lakisääteistä asemaa tai jonka lakisääteinen asema on rajoitettu. Foucault puhuikin tällaisesta viranomaisvallasta erityisenä moderneille yhteiskunnille tyypillisenä hallintana.

Useimpia meihin kohdistettuja modernin biovallan lukuisista muodoista **emme** ehkä edes **tunnista** pakkokeinojen tai voimankäyttönä ja väkivaltana, vaikka ne vaikuttavat meihin

ensisijaisesti kehollisina olentoina. Modernin biovalta muistuttaa tässä mielessä enemmän perinteisen vallankäytön muodoista, manipulaatiota, propagandaa, sosiaalista ohjaamista ja ideologista vaikuttamista. Tämä on ”pehmeää vallankäyttöä”, koska sitä ei pääsääntöisesti koe ja huomata vallankäytöksi. Mutta se on ”kovaa vallankäyttöä”, koska se pohjaa (”koviin”) luonnontieteisiin ja tekniikkaan ja se saa aikaan mittavia vaikutuksia ihmisten kehoissa ja käyttäytymisessä.

Modernin biovallan perusta on moninaisten **tieteenalojen tutkimuksessa**: insinööritieteet, tilastotiede, väestötiede, lääketiede, farmakologia, psykiatria, psykologia ja niin edelleen. Ne tuottavat jatkuvasti uusia tietämisen ja informaation käsittelyn muotoja ja näihin perustuvia teknisiä laitteita ja järjestelmiä. Niillä **mitataan, muokataan, valvotaan, tehostetaan ja rajoitetaan lisääntymistä, ohjaillaan ja hallinnoidaan**. Biovallankäytön teknisiä välineitä ja järjestelmiä ovat muun muassa äitiyspakkaukset, rokotushjelmat, kouluterveystarkastukset, automaattiset kulunvalvontajärjestelmät, bonuskorttijärjestelmät, kehonmittausälykellot ja tuhoamisleirit.

teema MICHEL FOUCAULT BIOVALLASTA

Lue seuraavat otteet Michel Foucaultin (1926—1984) kirjasta *Tiedontahto* (1976) sekä Tuomo Tiisalan, Ari-Elmeri Hyväsén ja Samuel Lindholmin teksteistä (kaikki ovat saatavilla vapaasti verkossa kokonaisuudessaan) ja vastaa kysymyksiin:

- **Miten 1700-luvulta lähtien kehittyneet uudenlaiset biovallan tekniikat erosivat aiemmasta keskiajan ja varhaisen uuden ajan suvereenista vallasta?**
- **Millaisia biovallan tekniikoita moderneissa hyvinvointivaltioissa käytetään?**
- **Mitkä lukion yhteiskuntaopin kurssin Suomalainen yhteiskunta (YH1) aiheet liittyvät biovaltaan tai -politiikkaan?**
- **Selvitä, mitä tarkoitetaan eugeniikalla. Miten eugeniikka-politiikka edustaa biovallan käyttöä?**

otteet Foucaulta (ks. luku 15)

Michel Foucault, *Tiedontahto* [1976] (teoksessa *Seksuaalisuuden historia*, suom. Kaisa Sivenius, Gaudeamus, Helsinki 1998; *Histoire de la sexualité*, 1984). Otteet s. 24—26.

Teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* Foucault kuvaa, kuinka 1800-luvun alun Ranskassa syntynyt vankilainstituutio, joka lukuisine kurinpidollisine ja yksilöä koulivine käytäntöineen nojasi humanistisen lakidiskurssin periaatteisiin ei ainoastaan rangaista vaan myös parantaa lainrikkoja, loi puitteet kriminologisille tutkimuksille ja luokitteluille, jotka eivät enää kohdistuneet tehtyihin rikoksiin, vaan niiden tekijöihin, ”vaarallisiin yksilöihin,” joiden muodostamaa riskiä vastaan yhteiskunnan tulee suojautua. Vastaavasti, kuten Foucault esittää teoksessa *Tiedontahto*, 1800-luvun jälkipuolen psykiatriassa syntynyt diskursiivinen käytäntö, jossa pyrittiin tieteellisesti erottelemaan ihmisen normaali ja epänormaali seksuaalisuus, kytkeytyi laajempaan hallinnan strategiaan: väestön biopolitiikkaan, jonka päämääränä oli monin eri keinoin kasvattaa kansallisvaltion väestön elinvoimaisuutta. Tässä seksologian diskursiivisessa käytännössä määriteltiin epänormaaleiksi kaikki ne, joiden sukuvietti on jollain tavoin harhautunut suvunjatkamispyrkimyksestä: homoseksuaalit ja monet muut ”pervetit”, joiden myötä koko väestön ja yhteiskunnan pelättiin degeneroituvan. [. . .]”

Tuomo Tiisala, "[Michel Foucault](https://filosofia.fi/node/5351)" (*Logos-ensyklopedia*, 13.9.2014, <https://filosofia.fi/node/5351>, vierailtu 18.10.2020).

"Foucault luonnehti biopolitiikkaa alun perin suhteessa suvereeniin valtaan. Siinä missä jälkimmäinen toimii kieltäen, rajoittaen ja estäen, biopolitiikka on positiivista, aktiivisesti asiantiloja tuottavaa vallankäyttöä, jonka kohde on kytköksissä elämään biologisena prosessina. Tällaisen vallankäytön keskeinen tausta-ajatus on biologisena kokonaisuutena ymmärretyn väestön hyvinvoinnin kasvattaminen ja samalla sen hallinnointi.

Kuitenkin jo Foucault, ja etenkin käsitettä myöhemmin kehittäneet kirjoittajat kuten Giorgio Agamben ja Roberto Esposito, ovat nostaneet esiin thanato- eli kuolemapolitiikan kysymyksen. Maltillisemmin käsitteellä viitataan kuoleman ja sen määrittelyn politisoitumiseen hallinnon elämäkeskeisyyden myötä. Jyrkemmässä mielessä taas kuolemapolitiikkakeskustelu nostaa esiin elämää vaalimaan pyrkivän hallintologiikan päinvastaiset, väkivaltaiset tai jopa kuolettavat seuraukset.

Tällä tavoin ymmärretyn kuolemapolitiikan kirjo ulottuu natsismista ja gulageista EU:n rajavalvontaan. Näitä ilmiöitä yhdistää hyvinvoinnin kasvattamispyrkimysten kytkytyminen erilaisiin tukahduttaviin, ulossulkeviin tai väkivaltaisiin käytäntöihin. Elämän ja kuoleman kysymykset kulkevat käsi kädessä: biopolitiikan ja hyvinvoinnin aikakausi on ollut paradoksaalisesti myös pahimpien ihmiselämää halventavien tekojen aikaa. Polttava kysymys onkin, voidaanko – ja jos, niin miten – biopolitiikan elämää vaaliva ja sitä tuhoava puoli erottaa toisistaan. [. .]

Ari-Elmeri Hyvönen, "[Elämän ja kuoleman politiikka](#)" (*niin & näin* 1/2013, s. 129–130).

Ranskalainen filosofi Michel Foucault esitti *Seksuaalisuuden historian* ensimmäisessä osassa Tiedontahto vaikutusvaltaiseksi muodostuneen teorian kahdesta vallan ilmenemistavasta. Nämä vallan kaksi ilmenemistapaa, toisin sanottuna vallan tekniikkaa, ovat suvereeni valta ja biovalta.

Varhaisempi vallan tekniikka, keskiaikainen ja varhaismoderni suvereeni valta, merkitsi ruhtinaan oikeutta tappaa hänen asemaansa loukanneet lainrikkajat. Foucault tarkoittaa tässä yhteydessä suvereenilla vallalla absoluuttista monarkiaa, jossa suvereeni hallitsija osoitti valtaansa lähes yksinomaan kuoleman kautta.

Suvereeni valta tarkoitti pohjimmiltaan oikeutta päättää elämästä ja kuolemasta, siis oikeutta tappaa ja toisaalta oikeutta antaa elää. Muutoin yksinvaltiasta oli kiinnostunut alamaisista lähinnä sotilaina ja veronmaksajina.

Myöhäisemmällä vallan tekniikalla, modernilla biopolitiikalla, Foucault viittaa sen sijaan niihin monimuotoisiin poliittisiin väliintuloihin, joiden tehtävänä on väestön määrän ja laadun maksimoiminen. Biologian, kansantaloustieteen ja väestötieteen kaltaisten uudella tavalla ihmistä tutkivien tieteiden valossa ihminen on alettu ymmärtää biologisen lajinsa edustajana, jota voidaan tarkkailla ja säädellä samanaikaisesti yksilönä ja osana väestöä.

Ihmistä ei enää olla kiinnostuneita ainoastaan sotaan ja verotukseen liittyvistä syistä. Vallankäyttö ulottuu syvemmälle niin, että esimerkiksi syömistä, asumista ja lisääntymistä kontrolloidaan monenlaisilla keinoilla. [. .]

Siinä missä suvereeni valta ilmeni vain kuoleman kautta, nykyinen vallan tekniikka ei ainoastaan tapa ja anna elää, vaan pyrkii aktiivisesti lisäämään elämää ja tekemään siitä pidempää ja laadukkaampaa.

Nyky-yhteiskunta huolehtii väestönsä hyvinvoinnista ja työkyvystä. Tämä Foucault'n mukaan 1700-luvuilla alkunsa saanut uudenlainen politiikka on siis nimensä mukaisesti elämän (*bios*) politiikkaa, biopolitiikkaa. Sitä voidaan verrata karkeasti puutarhurin työhön: saadaksesen kasvinsa kukoistamaan puutarhuri lannoittaa ja kastelee niitä sekä huolehtii siitä, että ne saavat riittävästi valoa.

Vastaavasti pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta vaalii väestöään esimerkiksi äitiyspakkauksilla, sosiaaliturvalla ja valistamalla kansanterveyden suurimmista ongelmista terveystiedon pakollisen oppimäärän kautta. Pohjoismainen hyvinvointivaltio onkin biopolitiikan eräänlainen huipentuma: se ohjaa väestöä ja pitää siitä huolta turvaverkoillaan. [. . .]

Samuel Lindholm, "Myös demokratiassa tarkkaillaan ja säädellään kansalaisia" (20.12.2017, Poliitikasta.fi, <https://politikasta.fi/myos-demokratiassa-tarkkaillaan-ja-saadellaan-kansalaista/>, vierailtu 18.20.2020).

**teema, aineisto MICHEL FOUCAULT: UUDENLAINEN KIIINNOSTUS
SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLISUUTEEN SYNTYY 1800-LUVULLE TULTAESSA**
(Ks. luku 15.)

**teema, aineisto, tehtävä RASISMI, KOLONIALISMI JA YHTEISKUNTAKRITIIKKI
POPULAARIKULTTUURISSA**

(Ks. tehtävä luvussa 15, jossa aineistona on Carl Barksin ankkatarina "Aku Ankka ja Zombi".)

Lainattu teos

Platon, *Valtio* (suom. Marja Itkonen-Kaila, *Teokset*, osa 4, Otava, Helsinki 1981).

Lisää aiheista

Maija Aalto-Heinilä, "[Rawls, Sndels ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan olemus](#)" (*niin & näin* 4/2013).

Kaisa Herne, "[Mitä oikeudenmukaisuus on?](#)" (50 min, tallennettu Kuopion filosofiakahvilassa 11.3.2014).

Jaakko Kuosmanen, "[Ihmisoikeudet](#)", *Logos-ensyklopedia*, 2014).

Oikeudenmukaisuuden ongelma (toim. Matti Häyry ym., Gaudeamus, Helsinki 2018).

Markku Oksanen, "[Omistaminen filosofisena ongelmana](#)" (65 min, tallennettu Kuopion filosofiakahvilassa 4.4.2015).

Michael Sandel: *Oikeudenmukaisuus – Kuinka toimia oikein* (suom. Anni Lassila ym. HS Kirjat, Helsinki 2012; *Justice. What's the right thing to do?*, 2009.)

Tehtäviä

Thomas Hobbes kirjoittaa teoksessaan *Leviathan* (1651): "[Luonnon s]eitsemäs laki on, että kostossa (siis vastattaessa paha pahalla) ei katsottaisi entisen pahan suuruutta, vaan tulevan hyvän suuruutta. Siksi meidän on kiellettyä antaa rangaistusta missään muussa tarkoituksessa kuin rikkomuksen tekijän ojennukseksi tai muiden opastukseksi. Sillä tämä laki seuraa edellisestä, joka käskee anteeksiantoon, kunhan tulevaisuus on turvallinen." (II, xv, s. 144; suom. Tuomo Aho, Vastapaino, Tampere 1999.)

Hobbes on **sopimusteoreetikko** mutta hänen yhteiskuntafilosofiaansa voi pitää myös epäsuoran utilitaristisena. Hobbesin **teoria rankaisemisesta** vaikuttaa selvästikin **utilitaristisesti**. Selvitä tarkemmin, **millaista utilitarismia se edustaa. Miten rangaistuksen antamista voi perustella?**

Hyödynnä myös luvussa 5 olevaa selvitystä epäsuorasta utilitarismista ja katkelmaa John Rawlsilta.

Mitä on positiivinen syrjintä? Hyödynnä esim. Michael Sandelin kirjaa *Oikeudenmukaisuus*.

tehtävä "AKU ANKKA JA KULTAINEN KYPÄRÄ" – KYSYMYKSIÄ KOLONIALISMISTA

Lue Carl Barksin tarina "[Aku Ankka ja kultainen kypärä](#)" (*Aku Ankka 9/1955, maksumuurin takana*). Tarina on ilmestynyt myös mm. kokoelmassa *Aku Ankka ja kultainen kypärä*.

Tarina on selvästi absurdi. Mutta ajatuskokeen tavoin se nostaa esille yhteiskuntafilosofisia kysymyksiä muun muassa sopimuksista, omaisuudesta, kolonialismin ja imperialismin perusteluista ja korruptiosta.

- Millainen perustelu esitetään sille, että Amerikka kuuluu Sipi Siniselle?
- Kaarle Suuri ja muut kuninkaas eivät koskaan tehneet mainitun laista sopimusta Roomassa. Esikuvana kuvitteelliselle sopimukselle voi kuitenkin olla niin sanottu "Tordesillasin sopimus" vuodelta 1494. Mitä siinä sovittiin ja kuinka se vaikutti Amerikkojen historiaan? Mitä Barks siis mahtaa sopimuksella ja tarinansa aiheella mieltää?
- Miten käy museonjohtajalle, lakimiehelle ja Aku Ankalle, kun kukin vuorollaan saa kypärän haltuunsa? Mitä kypärä symboloi?

tehtävä UUSI IHMINEN (ELOKUVA BIOVALLASTA RUOTSISSA 1950-LUVULLA)

Katso Klaus Härön elokuva [Uusi ihminen](#) (2007, Yle Areena, 1 t 41 min). Elokuva käsittelee eugeniikkaa ja rotuhygieniää Ruotsissa. Aihe liittyy laitosaltaan ja biopolitiikkaan. (Ks. yllä ja ed. luvut 14 ja 15.)

"En halunnut nähdä, että olin osa sitä." Kuka alussa kertoo?

Vaihtoehdoiksi annetaan tuubaokluusio ja vapautuminen tai pitkäaikainen sopeuttaminen yhteiskuntaan. Minkälaisesta vallankäytöstä on kysymys?

Axel hukutti varaston takana kissoja. Mihin sillä viitataan?

Odenslundin henkilökunta käyttää Jennystä nimitystä "tattare". Mitä se tarkoittaa?

Millaista valtaa Gertrud saa Albalta lapion pois. Henkilökunta tulee paikalle. Gertrud, Jenny ja Axel käyttävät mankelin luona?

”Kunpa kaikki kantaisivat kortensa kekoon sinun laillasi. Kaikki sujuu helpommin, kun tekee yhteistyötä”, sanoo tohtori Berg Jennylle. Mihin tämä mahtaa viitata?

Miten Gertud saa estettyä Axelia

Yggdrasil-puu ja jumalattaret. Mihin aihe viittaa?

Miten tohtori Berg perustelee laitoksen toimintaa puheessaan?

Miten laitoksen johtava hoitajatar Solbritt pyrkii ja vaikuttaa asioihin – vai pyrkiikö ja vaikuttaako?

Elokuvassa soi Hugo Alfvén. Mitä tyyli suuntaa musiikki edustaa?

Ks. myös kolmiosainen dokumenttisarja [Hyvissä aikeissa \(2019, yht. 1 t 22 min\)](#) Suomessa ja eugeniikkaa, rodunjalostus- ja rotupolitiikka käsittelevä podcast-sarja [Rotuopin kahdeksat kasvot \(2017\)](#).

tehtävä ULJAS UUSI MAAILMA: MILLAINEN ON YHTEISKUNTA HERRAMME FORDIN VUONNA 632? (tehtävä I)

Kuuntele [Ylen Uljas uusi maailma -kuunnelman \(1988\)](#) (kuunneltavissa 26.5.2021 asti) ja vastaa suunnilleen joka toiseen alla olevista kohdista. Voit myös tehdä vastaustesi pohjalta essee.

- Millaisessa yhteiskunnassa eletään ”Herramme Fordin vuonna 632”? Kuvaile joitakin keskeisiä yhteiskunnan piirteitä (ihmisten kasvatus, alfat jne., sopeuttaminen, maailmanvalvojat, soma, T tms.).
- Selitä yhtä seuraavista Maailmanvaltion iskulauseista: ”Historia on huijausta”, ”Parempi heittää kuin tilkulla peittää”, ”Hallitseminen on istumista ei iskemistä – hallitse aivoilla ja istumalihaksilla, älä nyrkeillä” tai ”Jokainen kuuluu jokaiselle”.
- Miksi reservaatin ”villit” ovat ”täysin kesyjä”?
- Millaiset alfojen ja betojen elämän piirteet Herramme Fordin vuonna 632 muistuttavat meidän länsimaista elämäämme nykyisin?
- Miksi Bernard Marx ei mielestään kykene suhtautumaan Villin lukemaan Shakespearen näytelmän otteeseen vakavasti? Miksi Shakespeare on kielletty Maailmanvaltiossa Mustafa Mondin mukaan?
- Millainen oli Kypros-koe ja miksi se Mondin mukaan epäonnistui?
- Mitä kaikkea Maailmanvaltiossa on jouduttu uhraamaan ja minkä vuoksi nuo uhraukset on tehty?

tehtävä ULJAS UUSI MAAILMA – MITEN VALTAA KÄYTETÄÄN? (tehtävä II)

Lue oheinen katkelma Aldous Huxleyn romaanista *Uljas uusi maailma* (1932) ja vastaa kysymyksiin. Hyödynnä myös luvussa 3 eriteltyjä vallankäytön tapoja:

Romaanissa Uljas uusi maailma eletään vuotta 632 jälkeen Fordin ja tässä kohtauksessa ollaan Park Lanen kuolevien-sairaalassa. Sairaalassa on palveluskuntana satakuusikymmentäkahdeksan alakastista delta-ihmistä, joista osa on niin sanottuja ”mieskaksosia”. Työpäivän päätyttyä kello kuudelta palveluskunta on kokoontunut sairaalan eteishalliin, jossa

sijaissalirahastonhoitaja jakaa heille soma-annoksia. Villin äiti Linda on juuri kuollut sairaalassa.

- Miten Villi yrittää vaikuttaa deltoihin?
- Millaista valtaa poliisit käyttävät deltoihin?
- Miten poliisit vaikuttavat Villiin?

tehtävä MITEN DYSTOPIAA LUETAAN? - VARTIJAT

Edward Blake on supersankari Koomikko ja Laurie Juspezyk taas Silkkiaave. Heinäkuussa 1977 New Yorkissa oli yön yli kestäneen sähkökatkon aikana laajamittaisia levottomuuksia mukaan lukien ryöstelyä ja mellakoita. Taustalla vaikutti pitkäaikainen talouslama. Iranin panttivankitilanne viittaa todellisiin historiallisiin tapahtumiin Iranissa 1979–1981. Tuolloin yhdysvaltalaiset pankkivangit olivat 444 päivää pankkivankeina Yhdysvaltain Teheranin suurlähetystössä. Yhdysvaltain sotilaallinen yritys panttivankien vapauttamiseksi epäonnistui.

Mooren ja Gibbonsin **Vartijat** on erittäin yhteiskuntafilosofinen dystopia-kuvaus, jossa sekoittuvat fantasia, vaihtoehtoinen historia ja realismi. Lue seuraava ote ja pohdi kysymyksiä:

- Millainen peruste Tohtori Manhattanilla on käsitellä väkijoukkoa?
- Minkä tyyppistä valtaa hän käyttää?
- Mihin Tohtori Manhattanin nimi viittaa? Tarkista, mikä oli "Operaatio Manhattan".
- Mitä kyseisessä operaatiossa tuotettiin ja miten sitä käytettiin? Oliko käytön peruste utilitaristinen?

liite:

Demokratian moninaisuus ja kansalaisten osallistuminen

(Tämä liite on pääosin yhtenevä materiaali materiaalin Niko Noponen ja Juho Mikola, *Kansalaisen käyttöopas yhteiskuntaan 1.0*, 2020, luvun V kanssa. Kansalaisyhteiskunta—valtioerottelu koskeva osio on jätetty pois.)

Mistä modernissa demokratiassa on kyse? Millaisia vallanjaon ja oikeusvaltion periaatteita 'demokratiaan kuuluu? Miten kansalaiset voivat osallistua?

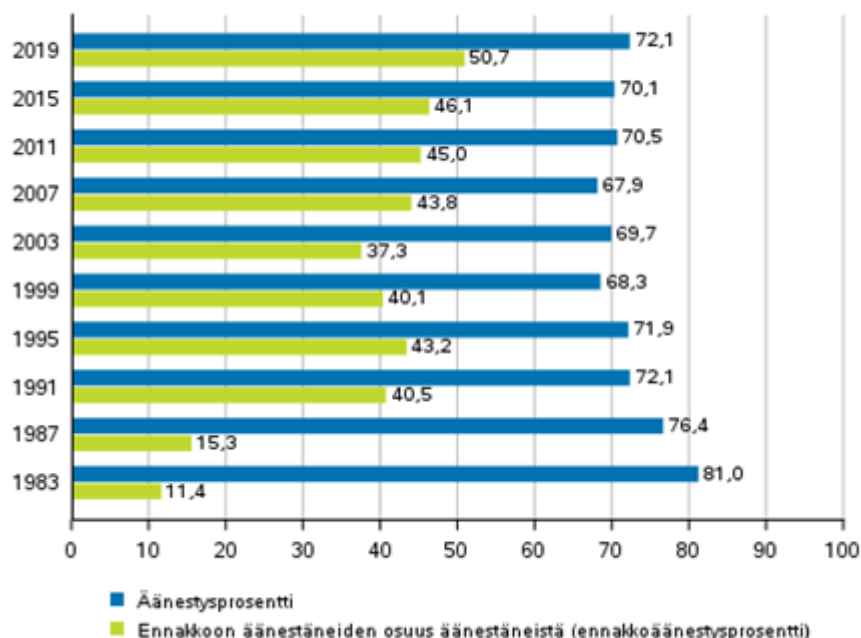
Ketä kiinnostaa? Pitääkö olla huolissaan?

“Kuntavaalien 2017 äänestysprosentti oli 58,9 prosenttia.” Tämä tarkoittaa sitä, että viime kuntavaaleissa äänestämättä jätti noin 1,8 miljoonaa äänioikeutettua. “Suomessa asuvien Suomen kansalaisten äänestysprosentti oli 72,1, eli 2,0 prosenttiyksikköä edellisiä eduskuntavaaleja suurempi.” Tämä tarkoittaa sitä, että viime eduskuntavaaleissa äänestämättä jätti yli 1,18 miljoonaa äänioikeutettua.

(Lainausten lähteet: “Kunnallisvaalit”, Tilastokeskus, 5.5.2017, <https://www.tilastokeskus.fi/til/kvaa/index.html>, ja “Eduskuntavaalit”, Tilastokeskus, 24.5.2019, <https://www.tilastokeskus.fi/til/evaa/index.html>, vierailtu 4.4.2020.)

Pitääkö olla huolissaan? Kohtalaisen **suuri osa kansalaista ei osallistunut viimeisissä vaaleissa** kansanedustajien ja kunnan- tai kaupungin valtuutettujen valitsemiseen. **Eikö edustuksellinen demokratia toimia**, tai onko se kenties vaarassa?

Äänestysprosentit (Suomessa asuvat Suomen kansalaiset) eduskuntavaaleissa 1983–2019

Lähde: Eduskuntavaalit, äänestäneiden tausta-analyysi 2019,

Tilastokeskus, http://www.stat.fi/til/evaa/2019/03/evaa_2019_03_2019-05-24_tie_001_fi.html, vierailtu 4.4.2020.

Huomioidaan **kaksi erilaista lähestymistapaa**. Ensinnäkin, joidenkin mielestä poliittista järjestelmää ei voi pitää täysin legitimiinä eli perusteltuna tai oikeutettuna, jos näin suuri osa

kansalaisista ei osallistu edustajien vaaleihin. Edustuksellisen demokratian järjestelmässä tai puolueissa tai suuressa osassa kansalaisia on siis ehkä **jotakin vialla**.

Toiseksi, joidenkin mielestä tämän tasoista äänestysprosentista ei tarvitse huolestua. Suurin osa kansalaisista kuitenkin osallistuu. Ehkä monille syy olla äänestämättä taas on se, että he eivät koe sitä tarpeelliseksi, koska **asiat ovat riittävän hyvin**. Voihan syynä passiivisuuteen olla myös tyytyväisyys.

Nyt ei ole tarkoituksena tai edes mahdollista ratkaista, kumpi lähestymistapa on lähempänä oikeampi, onko kumpikaan, vai onko kummassakin jotakin perää. Tämän luvun lopussa katsotaan tarkemmin sitä, **millaisia erilaisia poliittisen osallistumisen tai yhteiskunnallisen vaikuttamisen tapoja** on. Äänestäminen vaaleissa on vain yksi tapa.

Sitä paitsi äänestystilastot antavat kovin yksipuolisen kuvan. Ne eivät esimerkiksi kerro mitään siitä nuoremasta polvesta, joka ei vielä ole saanut äänestää. Nuorisobarometritutkimus vuodelta 2018 kertoo:

”Tutkimukseen osallistuneista 61 prosenttia ilmoitti olevansa ainakin jonkin verran kiinnostunut politiikasta. Kokonaan politiikasta välinpitämättömien osuus oli 8 prosenttia. Myös poliittisessa toiminnassa mukana olleiden määrä on kasvanut erityisesti alle 20-vuotiaiden ryhmässä.” (”Nuorison kiinnostus politiikkaan on kasvanut”, Yle Uutiset 12.3.2019, <https://yle.fi/uutiset/3-10684026>, vierailtu 7.5.2020; ks. [Nuorisobarometri 2018](#).)

Katsotaan erityisesti kaikille länsimaisille yhteiskunnille ja poliittiselle päätöksenteon käytännölle ja ihanteille keskeisiä asioita, erityisesti **demokratiaa**. Huomioidaan myös antiikista asti juontuva tasavaltalainen perinne ja se, **miten julkista valtaa hajautetaan** demokraattisessa **tasavallassa** kuten Suomessa. Demokratia ja tasavalta kytkeytyvät myös **oikeusvaltion** periaatteisiin sekä kysymyksiin vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta.

Demokratia - mitä se on ja miten se toimii?

Demokratiaa pidetään länsimaissa itsestään selvästi hyvänä asiana. Toki demokratian kritiikkiä ja jopa vastustamistakin esiintyy. Mutta syivistäkin eroistaan huolimatta kaikki suomalaiset puolueet ovat sitoutuneet yhteiskuntamme demokraattisiin järjestelmiin ja päätöksentekotapoihin. Ylipäätään nykypäivän länsimaisissa yhteiskunnissa ei ole juurikaan laajempaa kannatusta nauttivia poliittisia liikkeitä tai puolueita, jotka olisivat varsinaisesti demokratiaa vastustavia. Demokraattisen päätöksenteon kritiikkiä toki esiintyy, mutta tämäkin kuuluu demokratiaan.

Mitä demokratia tai demokraattisuus oikeastaan on?

Kyse on siitä, **ketkä osallistuvat** päätöksentekoon ja **miten päätetään** asioista. Demokratialla voidaan tarkoittaa **kansanvaltaa**. Demokraattisella päätöksellä taas voidaan tarkoittaa päätöstä, jota tehtäessä **kaikilla on ollut mahdollista sanoa mielipiteensä** ja joka on **enemmistön tahdon mukainen**. Niiden, jotka siihen **kykenevät**, on saatava **osallistua itseään koskevien asioiden käsittelyyn** ja niistä **päättämiseen**. Tämä lienee **demokratian moraalinen perusta**. Meillä on tavattu ajatella yleisesti, että **valtaenemmistö** ihmisistä voi

kehittyä kasvatuksen ja opetuksen avulla kykeneviksi osallistumaan. Suomessa lainsäädäntö edellyttää, että myös alaikäisillä ihmisillä, jotka eivät ole vielä täydessä poliittisessä mielessä kansalaisia, on oikeus tulla itseään koskevissa asioissa kuulluksi ja osallistua siten päätöksentekoon.

Demokratialla ja demokraattisella päätöksenteolla viitataan kuitenkin myös tietynlaiseen laajempaan, **vakiintuneeseen päätöksentekojärjestelmään**. Demokraattisuus kytkeytyy tässä tasavaltaan, perustuslaillisuuteen ja oikeusvaltioon.

Kaikkia instituutioita eli järjestäytyneitä päätöksentekojärjestelmiä ohjaavat jonkinlaiset normit eli säännöt. Järjestäytyneen yhteiskunnan tai valtion kohdalla kyse on **laeista**. Järjestäytyneissä instituutioissa normit, eli valtioissa lait, tuovat **jatkuvuutta** ja **ennustettavuutta**. Lakien on myös oltava **julkisia** eli kaikkien tiedossa tai tietoonsa saatavissa.

Ei demokratiaa ilman tasavaltaa, oikeusvaltiota ja laillisuusperiaatetta?

Länsimaisen **demokratian juuret** palautuvat **antiikin kreikkalaisiin kaupunkivaltioihin**. Monien kaupunkivaltion demokratisoidutta 500-luvulle tultaessa eaa. aiemman rikkaiden ylimysten harvalukuisen joukon sijaan suurempi vähempivaraisten maanviljelijöiden joukko pääsi päättämään omista asioistaan. Vanhan ylimysten tunteman perinnäislain tilalle tuli julkinen kirjoitettu laki. Pelkän harvalukuisen ylimysten säädyn sijaan keskenään tasaveroisten kansalaisten säätyyn tulivat kuulumaan omillaan toimeentulevat sotilaspalvelukseen kykenevät miehet. Harvainvallasta kreikkalaiset käyttivät nimitystä **oligarkia**, sivistyneiden ylimysten vallasta nimitystä **aristokratia** ja yksinvaltiudesta nimityksiä **monarkia** ja **tyrannia**.

Jo siis antiikin kreikkalaisessa demokratiassa toisiinsa kytkeytyviä asioita olivat: **julkiset lait**, lakien säätämä **päätöksentekojärjestys**, **kansalaisten yhdenvertainen lainmukainen asema**, jokaisen kansalaisen **oikeus sanoa sanottavansa yhteisissä kokouksissa** ja päättäminen viime kädessä **enemmistön tahdon mukaan**. Tällaiselle demokraattiselle järjestelmälle ominaista on **perustuslaillisuus** ja **tasavaltalaisuus**: Ensi sijassa hallitsevat lait, eivät ihmiset. Kaikki kansalaiset ovat lähtökohtaisesti asemaltaan tasaveroisia, vaikka joillekin voidaan antaa erityistä päätäntävaltaa. **Julkisten päätösten** on oltava lakien mukaisia. Kukaan ei ole lakien yläpuolella, eivät edes julkisissa viroissa ja poliittisissa johtotehtävissä olevat. ”On parempi, että laki hallitsee mieluummin kuin joku yksittäinen kansalainen”, kirjoitti Aristoteles 300-luvun lopulla eaa. teoksessaan *Politiikka*: ”Vaikka on parempi asettaa jotkut hallitsemaan, heidät on nimettävä lakien palvelijoiksi tai vartijoiksi” (III, 16, suom. A. M. Anttila). Nämä asiat hän liitti hyvin toimivaan yhdenvertaisten kansalaisten kaupunkivaltioon kuuluviin, jossa lait hallitsevat. Aristoteles käytti sellaisesta nimitystä *politeia*, jonka voi suomentaa ”kansalaisvallaksi”.

Nykyäänkin demokraattisen valtion ajatellaan olevan tasavalta ja oikeusvaltio. Vaikka osa eurooppalaisista valtioista on nimellisesti monarkioita eli kuningasjohtoisia, ne ovat kyllä tasavaltoja monessa oleellisessa mielessä. Historiallisesti eurooppalaiset yhteiskunnat olivat sääty-yhteiskuntia, jonka valta oli keskittynyt aatelistolle ja kuningashoveille. Kirkollisella hallinnolla ja papistolla sekä kaupunkien itsehallinnossa ja porvaristolla oli suuri merkitys.

Ehdottomasti suurin osa ihmisistä oli rahvasta eli tavallista kansaa, pikemminkin alamaisia kuin kansalaisia. 1700-luvun lopun suurista vallankumouksista lähtien länsimaiset yhteiskunnat demokratisoituivat vähitellen. Vaikka osa jäi nimellisesti kuningaskunniksi, **moderneille länsimaisille valtioille** kehittyi tiettyjä yhteisiä piirteitä: **kansalaisten yhdenvertainen laillinen asema**, kansanvaltaisuuden toteutuminen **edustuksellisenä parlamentaarisenä demokratiana** ja yksityiskohtaiseen **lainsäädäntöön** nojaava vahva **virkamieshallinto**. Yhdistynyt kuningaskunta ja Ruotsin kuningaskunta ovat näissä suhteissa aivan Ranskan tasavallan ja Suomen tasavallan kaltaisia.

Se, että länsimaiset yhteiskunnat ovat demokraattisia eli **kansanvaltaisia** tarkoittaa siis sitä, että kaikki **kansalaiset** ovat keskenään lain mukaan yhdenvertaisia ja **ylin valtiollinen päätäntävalta, lainsäädäntövalta, on parlamentilla eli kansanedustuslaitoksella**. Parlamenttiin kansalaiset valitsevat yhtäläisillä **vaaleilla** edustajansa. Eduskunta on Suomen tasavallan parlamentti.

Mutta siihen, mitä demokratialla tarkoitetaan, liittyy **paljon muutakin**: Julkista **valtaa** on **hajautettu** lakisääteisesti erilaisille instituutioille. Valtaa on hajautettu myös eri tasoille, meillä erityisesti kunnille, ja vaikkapa osavaltion, läänin tai kunnan päätöksenteko on samankaltaisten demokraattisten periaatteiden mukaista kuin valtiollinenkin demokratia. **Virkamieshallinnon** valta on tarkasti **laeilla rajattu** ja **oikeuslaitos on riippumaton**. Julkisten päätösten on oltava lakien mukaisia, ja kun päätöksen tekee useampijäseninen toimielin, enemmistön kanta ratkaisee. Julkinen päätöksenteko on **avointa** ja siihen on mahdollista vaikuttaa eri vaiheissa. Lasten ja nuorten saama yhtäläinen **perusopetus** tukee kaikkien **kansalaisten osallistumismahdollisuuksia**. **Sananvapaus** on lainsäädännöllä turvattu.

Demokratialla tarkoitetaan siis hyvin monia toisiinsa liittyviä asioita, joiden taustalla on pitkiä ja monimutkaisia kehityshistorioita. On tärkeää ymmärtää tarkemmin, mistä demokraattisessa päätöksentekojärjestelmässämme on kyse: Ensinnäkin se auttaa **osallistumaan**, tekemään **yhteistyötä** ja **tulemaan toimeen erimielisten kanssa**. Toiseksi, kun ymmärretään demokraattisen päätöksenteon luonnetta ja monimutkaisuutta, **ymmärretään** myös sen **vaikeuksia** ja **puutteita** paremmin. Palataan pian siihen, millaisia vaikeuksia ja kritiikin kohteita demokratiaan liittyy.

Antiikissa demokratialla ei kuitenkaan tarkoitettu sikäli samaa kuin modernina aikana, että esimerkiksi Ateenan demokraattisessa kaupunkivaltiossa varsinaisia kansalaisia oli vain noin kymmenesosa väestöstä. Antiikista aina 1800-luvun alkupuolelle asti **tasavallalla** taas tarkoitettiin monelta osin samaa kuin demokratialla nykyisin. Suomen sanaa *tasavalta* vastaava sana juontuu latinan sanoista *res publica*, eli ”yhteiset asiat” tai ”julkiset toimet”, josta tulevan muun muassa ruotsin ja englannin *republiken* ja *republic*. Valtiomme nimi on **Suomen tasavalta**, ruotsiksi **Republiken Finland**.

Esimodernit yhteiskunnat eivät niin Euroopassa kuin muuallakaan ole pääasiassa ole olleet varsinaisia valtioita. Esimodernit yhteiskunnat ovat tyypillisesti yhteiskuntia, joissa valtaa on keskittynyt voimakkaiden sukujen tai klaanien verkostoille. Nykyajan ei-länsimaisista yhteiskunnista löytyy edelleen myös tällaisia esimoderneja piirteitä, jotka ovat yhteydessä

epädemokraattisuuteen ja epätasa-arvoisuuteen. Patriarkaallinen sukuvalta on usein myös naisia alistavaa. Antiikin kreikkalaisten kaupunkivaltioiden lisäksi myös **monissa muissakin esimoderneissa yhteiskunnissa** niin Euroopassa kuin muuallakin on ollut **demokraattisia ja tasavaltalaisia** piirteitä (mm. tavallisesti suhteellisen tasa-arvoiset metsästäjä—keräilijä-heimot, antiikin Karthago, Venetsian tasavalta, keskiajan Islanti ja Irokeesiliitto).

Epädemokraattisia valtiomuotoja ja päätöksentekotapoja

On huomattava, että 1900-luvulla Euroopassa oli sekä fasistisia että kommunistisia **valtiojärjestelmiä**, jotka olivat hyvin **epädemokraattisia** – vaikka niiden johdossa olevat saattoivatkin väittää niiden olevan kaikkein aidoimmin demokratioita. Tällaisia olivat muun muassa kansallissosialistisen puolueen hallitsema Saksa, johtajanaan Adolf Hitler (1930- ja 1940-luvuilla), ja kommunistisen puolueen hallitsema Neuvostoliitto johtajanaan Josif Stalin (1920-luvulta 1950-luvulle). Yhteistä sekä fasistisille että kommunistisille valtiojärjestelmille oli se, että niissä hallitsevassa asemassa oli yksi puolue, jossa valtaa oli vielä keskitetty yhdelle tai muutamalle johtajalle. Usein puhutaan **diktatuureista**. Jos tällaisessa epädemokraattisessa valtiojärjestelmässä ihmisten valvonta ja rajoittaminen viranomaisten toimesta on viety hyvin pitkälle, on kyseessä **totalitaristinen valtio**.

Epädemokraattiset valtiojärjestelmät ovat vähintäänkin **autoritaarisia**. Selkeää rajanveto diktatuuriselle ja autoritaariselle hallinnolle ei ole. Valtaa tällaisissa on **keskitetty** esimerkiksi sotilasjuntalle, kuningashoville, valtapuolueelle, pappisliitille tai vastaavalle harvainvaltaiselle ydinryhmälle. Hallinto on keskitettyä ja tukeutuu poliisi- ja sotilasvoimaan. Jos valtaa pitävä taho ei kuitenkaan voi kontrolloida yhteiskuntaa kattavasti, ei kyse ole varsinaisesta totalitaristisesta järjestelmästä.

Valtiokommunistinen autoritaarinen järjestelmä oli toisen maailmansodan jälkeen monissa Neuvostoliiton kontrolloimissa itäisen Keski-Euroopan valtioissa, muun muassa Puolassa ja Saksan demokraattisessa tasavallassa eli Itä-Saksassa. Länsi-Euroopan valtioista taas Espanjassa, Portugalissa ja Kreikassa oli sotilasjuntta vielä 1970-luvun alkupuolella.

2010-luvulta lähtien Euroopan jäsenmaista varsinkin Unkarissa mutta myös Puolassa ovat parlamentissa enemmistöasemassa olevat kansallis-konservatistiset puolueet vieneet valtiota autoritaariseen suuntaan. Lakeja on muutettu vallassa olevaa puoluetta suosiviksi ja muun muassa joukkotiedotusvälineiden asemaa huononnettu tai omistusta ja hallintaa keskitetty.

Nykyisin epädemokraattisia valtiomuotoja löytyy varsinaisten länsimaiden ulkopuolelta. Mutta Pohjois-Koreaa lukuun ottamatta näitä ei kuitenkaan voine pitää varsinaisina totalitaristisina järjestelminä.

Jotta voi ymmärtää demokratian luonnetta on siis tunnettava myös demokraattisten yhteiskuntien historiallisia vaiheita. Demokratian luonne hahmottuu tietysti vain, kun **vertailukohtana** on **epädemokraattisia** hallintatapoja sekä demokratiavastaisia eli **antidemokraattisia** ihanteita ja aatteita.

Erilaisia demokratian muotoja ja puolia

Suora demokratia – edustuksellinen demokratia: Voidaan tehdä erottelu suoran demokratian ja epäsuoran demokratian välillä. Suora demokratia on kansalaisten ja muiden osallisten suoraa vaikuttamista päätöksentekoon. Joissakin länsimaissa voidaan tehdä kansanäänestyksiä keskeisistä asioista. Suomen tasavallassa presidentti valitaan suoralla vaalilla ja eduskunnan päätöksellä voidaan järjestää neuvoa-antavia kansanäänestyksiä. Suomessa yhdistyksissä, yrityksissä ja esimerkiksi opiskelijakunnissa käytetään suoraa demokratiaa vuosikokouksissa tai vastaavissa. Kun asunto-osakeyhtiön yhtiökokous päättää kattoremontista tai kun melontaseuran vuosikokous päättää rantasaunan rakentamisesta tontilleen, kyse on suorasta demokratiasta.

Länsimaissa demokratioissa julkinen päätöksenteko tapahtuu pääsääntöisesti epäsuoran, edustuksellisen demokratian kautta. Kun kansalaisen valitsevat vaaleissa (yleensä joka neljäs vuosi) edustajansa lakiasäättävään parlamenttiin, kyseessä on kansanvaltainen edustuksellinen demokratia. Vastaavasti kunnallinen demokratia on lähtökohtaisesti edustuksellista demokratiaa: kunnan jäsenet valitsevat edustajat kunnanvaltuustoon, joka on ylin päättävä elin kunnassa (vrt. eduskunta tai muu parlamentti). Suurten oppilaitosten opiskelijakunnissa ja suurissa yhdistysmuotoisissa puolueissa ja järjestöissä käytetään myös tavallisesti edustuksellista demokratiaa: esimerkiksi Itä-Suomen yliopiston opiskelijat valitsevat vaaleissa edustajansa opiskelijakunnan edustajistoon (vrt. eduskunta tai muu parlamentti).

Demokratia ja vallan hajauttaminen: Tasavallalle on ominaista julkisen vallan hajauttaminen eri instituutioille. Myös demokratiaan vallan hajauttaminen kuuluu tavallisesti oleellisesti. (Periaatteessa voidaan kuvitella yhteisö, joka tekee päätökset suoran demokraattisesti ja jolla ei ole mitään erillisiä instituutioita päätösten toimeenpanemiselle. Tällaisessa yhteisössä ei olisi useita erillisiä instituutioita eikä siten vallan hajauttamistakaan: kokouksen enemmistöpäätöksen jälkeen sitä lähdetään toteuttamaan yhdessä kollektiivisesti.)

Julkisen vallan hajauttaminen oli keskeistä esimerkiksi antiikissa esimerkiksi Ateenan kaupunkivaltiolle ja Rooman tasavallalle. 1700-luvulla tärkeä politiikan teoreetikko paroni Montesquieu teki teoksessaan *Lakien henki* (1748) vaikutusvaltaisen erottelun kolmen eri julkisen vallan keskeisen institutionaalisen tahon välille. Tämä Montesquieun vallanjako-oppi on keskeinen perusta moderneille demokraattisille valtiojärjestelmille. Tässä kytkeytyvät toisiinsa myös demokratia ja oikeusvaltio. (Ks. alla *Poliitikot ja virkamiehet* sekä *Vallan kolmijako, hyvä hallinto ja oikeusvaltio*.)

Hyvin tärkeä julkisen vallan hajauttamisen muoto on myös vallan jako eri alueellisille tasoille, eli meillä: kunnallinen päätöksenteko – valtiollinen päätöksenteko – Euroopan unionin päätöksenteko. Kaikilla näillä tahoilla päätöksenteko on edustuksellisesti demokraattista.

Muodollinen demokratia – demokraattinen kulttuuri: Kun nyt on puhuttu demokratiasta, on ollut puhe lähtökohtaisesti lakien tai muiden sääntöjen avulla ohjatusta demokratiasta. Tällaista suunniteltua lakeihin tai muihin sääntöihin perustuvaa demokratiaa, kuten valtiollista edustuksellista demokratiaa, voidaan sanoa muodolliseksi demokratiaksi. Se on länsimaisten yhteiskuntien oleellinen perusta.

Muodollinen demokratia ohjaa toimintatapoja, erityisesti päätöksentekoa, sen vaiheita ja siihen osallistumista. Tästä demokratian tarkasta, määritellystä puolesta on kohtuullisen

helppoa saada selkoa – ja siihen tässäkin esityksessä keskitytään. Mutta demokratia on muutakin.

Toisaalta voidaan puhua demokratiasta laajemmassa ja epämääräisemmässä mielessä, jolloin demokraattisuuden ajatellaan olevan koko kulttuuria tai yhteiskuntaa määrittävä tekijä. Tällöin kyse on laajamittaisesta kansalaisten tai muiden osallisten osallistumisesta, johon liittyy oleellisesti näkemys siitä, että kansalaiset ovat osallistuvia ja haluavat keskustella yhteisistä asioista ja pyrkiä vaikuttamaan niihin.

Osallistava demokraattinen kulttuuri liittyy oleellisesti se, että yhteiskunnan kasvavia jäseniä opetetaan ja kasvatetaan osallistuviksi kansalaisiksi, joilla on kykyjä ja tieto yhteiskunnan toiminnasta ja vaikuttamismahdollisuuksia. Lisäksi demokraattinen kulttuuriin liittyy demokraattisuuden laajeneminen julkisen päätöksenteon alueelta ja instituutioista myös yksityisiin yhteisöihin ja yksityisoikeudellisiin instituutioihin eli yhdistyksiin, yhtiöihin ja vastaaviin. Demokraattinen kulttuuri on oleellisesti tasa-arvoisuutta arvostavaa ja edistävää kulttuuria.

Demokratia julkisessa päätöksenteossa – demokratia yksityisissä yhteisöissä:

Länsimaiset demokratiolle on tyypillistä myös juuri mainittu demokraattis-tasa-arvoinen kulttuuri yleisemmässä mielessä. Tämä liittyy eroon, joka voidaan tehdä julkisten instituutioiden ja yksityisten instituutioiden välillä. (Ks. alla valtio—kansalaisyhteiskunta-erottelu.)

Suomalaisessa yhteiskunnassa julkisen kansanvaltaisen päätöksenteon perusta ovat eduskunta eli lakiasäätävä sekä julkisen paikallishallinnon valtuustot. Kyse on siis edustuksellisesta demokratiasta. Kansalaiset valitsevat edustajansa parlamenttiin eduskuntavaaleissa ja valtuustoihin kunnallisvaaleissa.

Suomalaisessa yhteiskunnassa ja länsimaisissa yhteiskunnassa yleisesti myös yksityisissä instituutioissa käytetään yleisesti tietynlaisia demokraattisia toimintatapoja. Ne ovat monilta osin samanlaisia kuin julkisissakin instituutioissa. Yksityisillä instituutiolla tarkoitetaan tässä yhdistyksiä, järjestöjä, puolueita ja yhtiöitä. Yhdistyksissä ja vastaavissa jäsenet ovat ikään kuin asemaltaan tasaveroisia kansalaisia. Suomessa rekisteröityjen yhdistysten ja vastaavien tulee Suomessa noudattaa niitä koskevaa lainsäädäntöä, joka asettaa niille demokraattisuutta toteuttavia ehtoja. Yhdistyksen on muun muassa pidettävä vuosittain kaikille jäsenilleen avoin yleiskokous ja tiedotettava kokouksista ja muusta asianmukaisesti jäsenilleen.

Vastaavia lakisäätteisiä vaatimuksia on osakeyhtiöille ja muille yhtiöille. Yhtiöissä päätäntävalta yhtiökokouksessa jakaantuu omistussosuuksien mukaan (vanhahtavaa ilmausta käyttäksemme periaatteena ei siis ole ”mies ja ääni” vaan ”markka ja ääni”). Tällöin demokratia ei viittaa niinkään päätäntävällän jakautumisen tasapuolisuuteen, vaan päätösten tekemiseen (omistus)enemmistön tahdon pohjalta, mutta myös siihen, että päätöksiä ja hallintoa ohjaavat lait, jotka vaativat muun muassa tasaveroista avoimuutta kaikille omistajille.

Opiskelijakunnat ja seurakunnat ja muut kirkolliset instituutiot asettuvat julkisten instituutioiden ja yksityisten instituutioiden välimaastoon. Demokraattisuuden lakisäätteiset vaatimukset koskevat myös niitä. (Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa ja Suomen ortodoksista kirkkoa säätelee oma lainsäädäntö.)

Demokratian kritiikki ja puutteet

Länsimaiseen poliittisen käytännön ja ajattelun historiaan kuuluvat olennaisesti myös antidemokraattiset ihanteet ja ajattelutavat. Mutta se, että demokraattisen päätöksenteon ongelmia ja yleisesti demokraattisen päätöksentekojärjestelmän puutteita nostetaan esille, ei ole samaa kuin demokratiavastaisuus. Demokratia edellyttää ja kasvattaa **kritiikin ja epätäydellisyyden** sietämistä. Demokratian oleellisina vahvuuksina on juuri se, että **epäkohdat eivät jää piiloon** ja että **rakentava osallistuminen on mahdollista**. Katsotaan muutamia tavallisia tapoja, joita demokratiaa kohtaan esitetään.

Monimutkaisuus: Tasavaltalais-demokraattiselle julkiselle päätöksenteolle ja hallinnolle on keskeistä vallan hajauttaminen. Toimijoita on siis useita ja näitä ohjaa lainsäädäntö. Järjestelmät eivät ole aivan yksinkertaisia – perustelluista syistä.

Mutta tämä antaa aiheita myös kritiikille. Voidaan esimerkiksi kysyä: Tietävätkö eri julkisten instituutioiden päättäjät, mitä toiset tekevät? Tunteeko kukaan tarkasti päätöksentekojärjestelmien toimintatapoja ja niitä koskevaa lainsäädäntöä? Jos vain harva tuntee, eikö näille harvoille ammattilaisille keskity käytännössä valtaa?

Tämä kritiikki kytkeytyy seuraavaan.

Hitaus ja tehottomuus: Koska päätöksenteko on monimutkaista ja eri julkisille tahoille sekä kansalaisille on varattu lakisääteinen mahdollisuus osallistua, aikaa menee väkisininkin paljon. Nopeasti nouseviin ongelmiin ei tällöin voida reagoida nopeasti. Kriitikot kysyvätkin usein, eikö keskitetty päätöksenteko oli tehokkaampaa: aikaa säästyisi, rahaa ja resursseja säästyisi, asioita saataisiin ylipäätään aikaan.

Erimielisyydet ja kompromissit: Koska kansalaisilla on erilaisia intressejä ja mielipiteitä, demokratiaan kuuluvat pääsääntöisesti moniäänisyys ja erimielisyydet. Koska mikään ratkaisu ehdotus ei välttämättä saa taakseen enemmistöä, voi päätöksenteko lamaantua. Erimielisyydet aiheuttavat osaltaan mainittu tehottomuutta.

Kun päätöksenteossa on sovittava yhteen erilaisia intressejä ja mielipiteitä, ovat ratkaisut yleensä kompromisseja. Kukaan ei ole niihin täysin tyytyväinen. Eivätkö vaikkapa vahvat johtajat tai asiantuntijat voisi saada aikaan kokonaisuuden kannalta parempia ratkaisuja?

Päätös voi olla demokraattinen, ja silti huono tai epämiellyttävä: Onko demokratialla arvoa, jos se saa aikaan huonoja tuloksia? Eikö moni olisi valmis luopumaan omasta vähäisestä vallastaan ja osallistumismahdollisuuksistaan, jos tulokset olisivat hyviä?

Onko syytä pitää yllä yleviä idealistisia menetelmiä, jos ne ovat tehottomia? Tämän kaltaista kritiikkiä esitetään usein enemmän oikeistolaisilta tahoilta. Äärioikeistolaiset vaativat demokratian tilalle usein autoritaarista tehokkuutta. Seuraavanlaista kritiikkiä taas kuullaan usein vasemmistolaisilta tahoilta.

”Demokratia” on hämäystä ja peittää todellista vallankäyttöä: Demokratia on kyllä hyvää ja tavoiteltavaa. Mutta nykyinen ”demokratia” ei ole todellista demokratiaa. Nykyiset lait, instituutiot ja päätöksentekojärjestelmät ovat kyllä nimellisesti tasa-arvoisia ja demokraattisia. Mutta todellinen valta on muualla kuin kansalaisten enemmistöllä. Todellinen valta on niillä, joilla on eniten omaisuutta eli rahaa ja muita resursseja.

Mutta sekä vasemmalta, oikealta että muista suunnista saattaa kuulla sanottavan, että tämä niin sanottu ”demokraattinen” politiikka on itsekästä etupolitiikkaa: Kun kaikki ajavat omia etujaan yhteinen hyvä ja kokonaisuuden toimivuus ja yhteisen hyvän tavoittelu jää

syrjään. Kaikki demokraattisessakin politiikassa mukana olevat ovat korruptoituneita tai korruptoituvat pian.

Lyhyt demokratian puolustus kritiikkejä vastaan

Demokraattiset järjestelmät ovat kaikkea muuta kuin täydellisiä. Ne ovat kehittyneet vähitellen eikä niitä ole suunniteltu kokonaisvaltaisen tehokkaiksi. Demokratian hyvä puoli on kuitenkin järjestelmän **itseään korjaavuus**, joka liittyy oleellisesti **avoimuuteen**. Demokraattien järjestelmän keskeinen edellytys on lainsäädännön ja päätöksenteon **julkisuus**.

Vertailukohdaksi on syytä ottaa **totalitaristiset** tai keskitetyt **autoritaariset järjestelmät**. Näissä on **periaatteessa mahdollisuus tehokkuuteen**, koska päätöksentekoa ja resurssien hallintaa on keskitetty. Ongelmana keskitetyssä hierarkkisessa autoritaarisessa järjestelmässä on kuitenkin **tiedonkulun ja -saannin puutteellisuus**. Tällaisissa järjestelmissä alaiset ja alamaiset tapaavat vääristää ja salata itselleen epäedullista informaatiota. Toisaalta, **avoimuuden puute estää arvioimasta**, toimivatko asiat, niin kuin niiden väitetään toimivan. Keskitetyssä totalitaristisessa tai autoritaarisessa järjestelmässä **ei** siis edes periaatteessa **voida kunnolla tietää**, mikä olisi tehokasta, eikä hallinnon toimien tehokkuutta voi arvioida.

Avointa **demokraattista järjestelmää** voi **verrata tieteeseen** ja vapaalle kansalaisyhteiskunnalle keskeiseen **journalismiin**. Koska kritiikki on sallittua ja moniäänisyys kuuluu asiaan järjestelmä vaikuttaa monimutkaiselta, epävarmalta ja tehottomalta. Mutta juuri **avoimuus**, **osallistujien paljous** ja **kritiikin mahdollisuus** takaavat osaltaan sitä, että **virheitä huomataan** ja asioiden toimivuutta **voidaan arvioida** etukäteen ja jälkikäteen. Käytännössä demokratia, tiede ja journalismi myös viihtyvät yhdessä ja tukevat toisiaan.

Tältä pohjalta voidaan antaa myös jonkinlainen vastaus äsken mainittuun kritiikkiin, jonka mukaan meikäläinen demokratia on käytännössä vain itsekkään etupolitiikan areena. Avoimessa demokraattisessa järjestelmässä **itsekkäiden etujen ajamista** ja **korruptiota** on **vaikeampi piilotella**. Autoritaarisessa järjestelmässä niitä taas on helpompi piilotella.

On kuitenkin huomattava, että vaikka avoimuus, julkisuus, vallanhajauttaminen ja kriittisyys kuuluvat tieteeseen ja palvelevat myös asiantuntijayhteisöjä ja -organisaatioita, enemmistöpäätöksenteko ei monissa asioissa ja monilla aloilla voi korvata **asiantuntijuuden** ja **osaamisen** tuomaa arvovaltaa. Enemmistö voi olla harhaanjohdettua tai muuten erehtynyt. Demokratia ei tee autuaaksi, mutta kuten Winston Churchill vuonna 1947 sattuvasti tokaisi: ”Eihän kukaan nyt kuvittele demokratian olevan täydellistä tai kaikkitietävää. Eikös demokratian ole sanottu olevan hallintomuodoista huonoin, jos ei lasketa mukaan kaikkia niitä muita, joita aika ajoin on kokeiltu.”

Poliitikot ja virkamiehet: julkiset luottamustehtävät ja hallinnon ammattilaiset

On tavallista sanoa, että joku on **ammatiltaan ”poliitikko”**. Kansanedustajien ja ministerien työ on kokopäivätoimista ja he saavat siitä toimeentulonsa. Myös suurempien kaupunkien kaupunginhallituksen jäsenen työ voi vaatia aikaa ja tuottaa toimeentuloakin jo liki puolipäivätyön verran. On kuitenkin osittain **harhaanjohtavaa** ajatella, että poliitikon työ olisi varsinaisesti ammatti ja palkkatyö.

Poliittiset luottamustehtävät

Tehtävä **kansanedustajana, ministerinä** ja kunnissa **valtuutettuna** ja **hallituksen tai lautakunnan jäsenenä** on **julkinen luottamustehtävä**. Luottamustehtäviä on myös yksityisissä yhteisöissä kuten yhdistyksissä, puolueissa ja järjestöissä. Henkilö tulee valituksi luottamustehtävään **vaalien kautta** tai vaaleilla valitun **luottamuselimen** kuten eduskunnan tai valtuuston **nimittämänä**. Kansalaiset valitsevat vaaleissa luotettuja kanssakansalaisiaan kansanedustajiksi, ja nämä nimittävät luotettuja henkilöitä ministereiksi. Vastaavasti vaaleilla valittu kunnanvaltuusto nimittää jäsenet hallitukseen, lautakuntiin ja muihin kunnallisiin luottamustehtäviin. Myös tasavallan presidentin sekä Euroopan parlamentin jäsenten tehtävät ovat julkisia luottamustehtäviä.

Julkishallinnon virkamiehet

Julkisten luottamushenkilöiden lisäksi julkista lakisäateistä valtaa käyttävät myös **julkiset viranhaltijat eli virkamiehet**. He ovat **julkisen hallinnon ammattilaisia**, töissä valtion, kuntien ja Euroopan unionin virastoissa ja muissa julkishallinnon organisaatioissa. Virkamiehet tekevät **kokopäivätoimista palkkatyötä**.

Sekä julkisilla luottamushenkilöillä eli poliitikoilla että julkishallinnon ammattilaisilla eli virkamiehillä on keskeinen oma asema ja keskinäinen työnjako modernissa valtiossa ja julkisessa demokraattisessa päätöksenteossa. Näiden roolien ja niiden välisen erottelun ja tehtäväjaon tarkastelu auttaa hahmottamaan paremmin kolmea oleellista asiaa:
 (1) **montesquieulaisen vallanjaon periaatteet**, (2) **julkisen vallankäytön tavat ja vaiheet**, ja
 (3) **kansalaisten vaikuttamismahdollisuudet**.

luottamushenkilöt eli poliitikot	julkishallinnon ammattilaiset eli virkamiehet
<p>poliittinen päätöksenteko <u>lainsäädäntövalta</u>, myös kuntien valtuustoja voi ajatella paikallisen ”lainsäädäntövallan” käyttäjinä (mm. verotuspäätökset, maankäyttö ja kaavoitus)</p> <p>määräaikaisia luottamustehtäviä voivat päättää periaatteessa mitään, kun päätös tehdään laillisessa järjestyksessä eikä ole ristiriidassa olemassa olevien lakien kanssa</p> <p>valinta:</p>	<p>hallinto: valmistelu ja toimeenpano <u>hallintovalta</u> täyspäiväinen työ, virkasuhde voimassa toistaiseksi (”eläkevirka”)</p> <p>päätös- ja toimivalta tarkasti laeilla määritelty</p> <p>valinta: virka määritelty, kelpoisuusvaatimukset (esim. koulutus) työhönottoprosessi tärkeimmät valitsevat luottamushenkilöt palkkatyö</p>

<p>kuka tahansa kansalainen voi asettua ehdolle tai tulla nimitetyksi poliittiset vaalit, tai vaaleilla valittu elin nimittää palkkio ja kulukorvaus: kunnalliset luottamustehtävät: oman toimen ohella sivutoimisesti kansanedustajat, ministerit ja presidentti, Euroopan parlamentin jäsenet: palkkio päätoimisesta työstä</p> <p>eroaminen: kun kausi loppuu, tai kun nimittänyt erottaa (mm. eduskunta ministerit), tai kun eroavat itse ”poliittinen vastuu”, joka ”mitataan vaaleissa”</p>	<p>eroaminen: eläkkeelle eroaa itse erotetaan virkarikkeen tai virkarikoksen vuoksi virka lakkautetaan virkevastuu: laaja vastuu lakisääteisten tehtävien huolellisesta hoidosta ja lakien noudattamisesta ”byrokraatit”, eli ”toimistovallan” käyttäjät (saks. <i>Büro</i> – toimisto; vrt. engl. <i>office</i> – virka, toimisto)</p> <hr/> <p>myös oikeuslaitoksen tuomarit ja muu henkilökunta ovat virkamiehiä, mutta oikeusistuimet käyttävät <u>tuomiovaltaa</u></p>
--	---

Vallan kolmijako, hyvä hallinto ja oikeusvaltio

Lainsäädäntövalta, hallintovalta ja tuomiovalta

Keskeisiä julkisen päätöksenteon vaatimuksia ovat **avoimuus**, **julkisuus** ja **lainmukaisuus**. Tämä koskee sekä **poliittisia luottamushenkilöitä**, **hallintovirkamiehiä** että **oikeusistuinten tuomareita** ja muita virkamiehiä.

Poliittisilla luottamushenkilöillä on lakeihin kahtalainen suhde: **poliittisilla päätöksillä säädetään** uusia **lakeja** ja muutetaan voimassaolevia, kunhan se tehdään lakien mukaan, sekä aloitetaan hankkeita, määrätään veroja ynnä muuta sellaista. **Hallinto** taas panee **toimeen** poliittisia päätöksiä eli säädettyjä lakeja. Hallinto myös osallistuu uusien lakien **valmisteluun**. On huomattava, että hallintovirkamiehet joutuvat palvelemaan ikään kuin ”kahta herraa”, toisaalta poliittisia luottamushenkilöitä ja toisaalta lakia. Virkamiehet eivät voi lähteä noudattamaan lainvastaista päätöstä, vaikka se olisi kuinka eduskunnan tai kunnanvaltuuston enemmistön päättämä.

Oikeusistuimessa työskentelevät tuomarit ja muut ovat myös virkamiehiä. Mutta he eivät ole hallinnon palveluksessa vaan toteuttavat **tuomiovaltaa**. Oikeusistuimet eli tuomioistuimet tekevät itsenäiset päätökset, joiden on perustuttava lakeihin. Kansanedustajat, ministerit ja muut luottamushenkilöt tai hallintovirkamiehet eivät voi puuttua oikeusistuinten päätöksentekoon.

Ylimpänä ohjenuorana on tasavallan **perustuslaki**. Säädettyjen lakien on oltava perustuslain lisäksi ja osittain siihen rinnastettavien **kansainvälisten ihmisoikeus- ja muiden sopimusten** mukaisia. Lisäksi uusien lakien oltava **voimassaolevien lakien mukaisia**, tai niitä on muutettava samalla, sekä **EU-lainsäädännön** mukaisia. Suomen liittyessä EU:iin sitouduttiin samalla siihen, että Suomen eduskunta muuttaa suomalaista lainsäädäntöä Euroopan parlamentin päättämien direktiivien mukaisesti. Osa eduskunnan lainsäädäntötyötä on tällaista Suomen lakien säätämistä yhteisen EU-lainsäädännön mukaiseksi.

Suomen perustuslaki määrittää myös **lainsäädäntö-, hallinto- ja tuomiovallan** suhteet tavalla, joka on niin sanotun **Montesquieun vallankolmijako-opin mukainen**. Hallintolaki taas määrää yleisiä periaatteita, joita julkisessa päätöksenteossa on noudatettava.

Hyvän hallinnon vaatimukset

Hyvän hallinnon vaatimukset tai periaatteet koskevat kaikkea julkista päätöksentekoa. Virkamiehet eivät siis tarvitse mitään erityistä ”ammattieettistä säännöstöä”. Kunkin virkatoimia (esim. verohallinnossa, sosiaalityössä tai opettajana) ohjaavat erityiset lait, asetukset ja muut lakeihin rinnastettavat määräykset sekä yleisesti hallintolain vaatimukset. Pääpiirteissään myös oikeusistuimia koskevat samat periaatteet ja osittain myös julkista poliittista päätöksentekoa.

Hyvän hallinnon vaatimukset liittyvät oleellisesti **oikeudenmukaisuuteen** ja **demokraattisuuteen**. Ne soveltuvat yleispäteviksi ohjeiksi myös yksityisten yhteisöjen ja instituutioiden sisäiselle toiminnalle.

Hyvälle hallinnolle oleellista on:

- **laillisuus**
- **tasapuolisuus**, yhdenvertaisuuden huomioiminen
- päätösten **perustelu**
- päätöksen tekijän **puolueettomuus**, mukaan lukien varsinaisen esteellisyyden eli jääviyden huomioiminen
- **palveleminen**
- **viranomaisten** tarvittaessa tekemä **yhteistyö**
- asianosaisten **kuuleminen**
- asioiden käsitteleminen **viivyttämättä**
- **julkisuus** (käsitteleminen, asiakirjat, asianosaisten tiedonsaanti)
- hyvä, **selkeä kielenkäyttö**.

(Ks. mm. [Hyvän hallinnon perusteet, 12.1.2017, Kuntaliitto.](#))

Perustuslaillisuus ja oikeusvaltion periaatteet

Lait ovat julkisia sääntöjä eli normeja, joiden noudattamiseen ohjataan sekä perusteluilla että niiden rikkomisesta seuraavilla kielteisillä seuraamuksilla. Miksi on lakeja? Lait tuovat ihmisten yhteiselämään ennustettavuutta ja vakautta. Ne ylläpitävät yhteiskunnallista järjestystä ja tekevät järjestäytyneet yhteistoiminnan helpommaksi. Kirjoitettua

lainsäädäntöä oli muinaisissa yhteiskunnissa ja kirjoittamatonta tapaoikeutta on ollut ja on edelleenkin pienemmissä heimoyhteiskunnissakin.

Lakien keskeisenä tehtävänä on myös ollut ohjata ja rajoittaa niitä, joilla on enemmän varallisuutta ja valtaa, ja myös johtoasemissa olevia. On kyse toisaalta **perustuslaillisuudesta** ja oikeusvaltion periaatteista. Varhaismoderneissa eurooppalaisissa kuningaskunnissa suuri sisäisten valtataisteluiden ja politiikan teoreettisten kiistojen aihe oli se, onko kuningas lakien yläpuolella. Vielä 1800-luvun loppupuolellakin oli tavallista ajatella, että järkevää antaa kuninkaan johtamalle keskitettyä toimeenpanovaltaa mutta että sen on oltava perustuslain määrittämää ja rajoittamaa.

Nykyisissä länsimaissa, jotka ovat edelleen nimellisesti kuningaskuntia, kuninkaat ja kuningattaret ovat jo pitkään olleet historiallisia jäänteitä. Ajatus perustuslain ja muun lainsäädännön määrittämässä keskitetystä hallintovallasta, jota johtaa pääministeri tai presidentti, on kuitenkin edelleen keskeinen. Suomen tasavallassa perustuslaki määrittää eduskunnan, hallituksen, presidentin ja oikeuslaitoksen valtasuhteiden ja lisäksi myös muun muassa sitä, mitä **perusoikeuksia** ihmisillä on.

Perusoikeuksiin kuuluvat myös **yhdenvertaisuus lain** edessä, sekä sellaisia **poliittisia oikeuksia** kuten **sananvapaus**, oikeus **kokoontua**, osallistua **mielenosoituksiin** ja kuulua **yhdistyksiin** sekä täysi-ikäisenä oikeus (tietyin edellytyksin) **äänestää** ja **asettua ehdolle** kunnallis-, eduskunta-, presidentin- ja Euroopan parlamentin **vaalissa**.

Perusoikeuden liittyvät oleellisesti **oikeusvaltioon**. Oikeusvaltiossa voidaan luottaa siihen, että viranomaiset noudattavat lakeja ja että kuka tahansa voi saada asiansa riippumattoman oikeusistuimen käsiteltäväksi mikäli epäilee, että on tullut kohdelluksi lakien vastaisesti. **Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin** on keskeinen perustuslaillinen oikeus, jota myös kansainväliset ihmisoikeussopimukset vaativat. Edellytyksiä sille, että oikeudenkäynti on oikeudenmukainen, ovat **oikeusavun** saaminen, **syöttömyysolettama** ja se, että oikeudenkäynti ja sen päätös toteutuvat **ilman aiheetonta viivytystä**. Käsittelyn ja tuomion on oltava **julkisia**. Jotta oikeusistuin on varsinaisessa mielessä oikeusistuin, sen on oltava **riippumaton**.

Tässä tullaan taas tasavaltalaiseen periaatteeseen **vallan kolmijaosta**: oikeusistuimet kuten hallintokin noudattavat parlamentin säätämää voimassa olevaa lakia. Mutta oikeusistuinten päätöksiin parlamentti, hallitus ja hallintoviranomaiset eivät saa vaikuttaa. **Oikeusturvaan** kuuluu se, että laki vaatii viranomaisia takaamaan näiden oikeuksien ja vaatimusten toteutuminen. Oikeusvaltioperiaatteisiin kuuluvat myös **rikosoikeudelliset laillisuusperiaatteet**, joiden mukaan tuomio ei saa olla taannehtiva ja rangaistuksen on perustuttava lakiin: ”Ketään ei saa pitää syllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty.” ([Perustuslaki](#) 2 § 8.)

Lienee mahdollista, että valtio on oikeusvaltio, vaikka se ei olisi kaikissa suhteissa demokraattinen valtio. 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa oikeusvaltion periaatteet toteutuivat Suomessa varmaankin kohtalaisen hyvin, vaikka ihmiset kuuluivat lain mukaan

eriarvoisiin säätyihin. Mutta voiko valtio olla demokraattinen valtio ilman, että se on myös oikeusvaltio? Mitä ilmeisemmin, ei voi.

Miten kansalaiset voivat osallistua?

Kansalaiset **eivät** ole **alamaisia**. Sekä Suomen valtiossa että valtioissa ylipäätään on edelleen piirteitä aiemmilta epädemokraattisemmilta vuosikymmeniltä ja vuosisadoilta. Moderniin demokraattiseen tasavaltaan ei kuitenkaan kuulu ajatus nöyristä alamaisista, jotka tottelevat hallitsijoiden hallintoa. Suomen tasavallan perustuslain mukaan ylin valta kuuluu kansalle, siis kansalaisille yhdessä. Kansalaiset noudattavat lakeja ja päätöksiä, joita säättävät heidän **vaaleissa** valitsemansa edustajat ja valtuutetut.

Kuka tahansa täysi-ikäinen kansalainen voi sekä **asettua ehdolle** että **äänestää** vaaleissa, joissa valitaan ihmisiä julkisiin luottamustehtäviin. On huomattava, että ehdolle asettumisen ainoa tarkoitus ei ole vain yritys tulla valituksi. Vaaleissa ehdolla oleva myös **osoittaa tukea ja kerää kannatusta** puolueelleen tai muulle yhteiselle ehdokaslistalle. **Vaalityötä** voi tehdä myös auttamalla ehdolla olevia henkilöitä ja puolueita sekä vaikuttamalla muihin ihmisiin **keskusteluilla** ja **kannanotoilla**.

Edustuksellinen vaalien kautta toteutuva demokratian ohella kansalaisilla on lukuisia muita tapoja vaikuttaa ja osallistua julkiseen päätöksentekoon. Kukin kansalainen voi pyrkiä vaikuttamaan asioihin yksin ja omatoimisesti. Mutta vaikuttaminen **yhdessä** toisten kanssa järjestäytyneesti on usein paljon tehokkaampaa. **Vaikuttamiskanavia** ovat muun muassa **puolueet, yhdistykset, järjestöt** ja epämuodolliset **ryhmät** ja **verkostot**. **Julkiselle keskustelulle** ja **kannanotoille** tärkeitä vaikuttamiskanavia tai -foorumeita ovat sekä perinteiset **tiedotusvälineet** että erilaiset **sosiaalisen median** alustat ja sovellukset. **Henkilökohtaiset keskustelut** ja **tapaamiset** sekä **osallistuminen tilaisuuksiin**, jossa käsitellään valmisteltavia tai ajankohtaisia asioita ovat edelleen tehokkaita vaikuttamistapoja.

Kansalaiset voivat tehdä **aloitteita** ja **ehdotuksia**. Virallisia aloitetapoja ovat kansalaisaloite, kuntalaisaloite ja eurooppalainen kansalaisaloite. Erityisesti omassa kunnassaan voi asioihin vaikuttaa tekemällä ehdotuksia poliittisille luottamushenkilöille tai virkamiehille. Selkeästi muotoiltu ja perusteltu ehdotus voi johtaa siihen, että sitä viedään eteenpäin luottamuselimen tai hallinnon toimesta.

Keskeinen vaikuttamistapa on **ottaa kantaa hallinnon valmistelemiin** asioihin. Tapoja on monia, muun muassa **henkilökohtaiset yhteydenotot** sekä **muistutukset** ja muut kannanotot. Tärkeää on tietää, **mitä valmistellaan, millä aikataululla ja ketkä asiasta päättävät**. Mitä enemmän tutustuu lainsäädännön vaatimuksiin, eri vaihtoehtojen vaikutuksiin ja muuhun, sitä paremmat mahdollisuuden vaikuttaa ovat.

Tällaista vaikuttamista tehdään kaikilla julkisen päätöksenteon tasoilla. Niillä, joilla on varaa ja suuret edut kyseessä panostavat ammattimaiseen **lobbaamiseen**. Yhdistykset, järjestöt, ja yritykset lobbaavat. Työntekijäjärjestöt ja työnantajakärjestöt lobbaavat. Kunnat lobbaavat valtion hallinnon ja eduskunnan suuntaan, valtiot EU:n, YK:n ynnä muiden kansainvälisten toimijoiden suuntaan.

Muutoksenhakumenettely on lainmukainen keino vaikuttaa tehtyyn päätökseen ennen kuin siitä tulee niin sanotusti lainvoimainen. **Oikaisuvaatimuksille, kunnallis- ja hallintovalituksille** sekä muille virallisille lakisääteisille muutoksenhakutavoille on tarkat aikarajat ja muut muodolliset vaatimukset. Oikaisuvaatimukset käsittelee pääsääntöisesti päätöksentekijä itse mutta valitukset hallinto-

oikeusistuin. Lakisääteiset muutoksenhakutavat ovat tapa hajauttaa julkisenvallankäyttöä ja edistää päätösten puolueetonta valmistelua ja perusteluja. Valitusmenettely **liittyy** oleellisesti **vallan kolmijako-oppiin**.

Päätöksen valmisteluun tai tehtyyn päätökseen voi yrittää vaikuttaa myös **vetoomuksilla, tempauksilla, mielenosoituksilla ja kansalaistottelemattomalla** toiminnalla. Vaikka kyseessä olisivat hyvinkin vakavat asiat, ei vaikuttamisen tarvitse olla aina vakavamielistä. **Perustelun kyseenalaistaminen ja piilevien tavoitteiden tai etujen esiintuominen** voi olla tehokasta. Vaikuttavuutta edistävät usein **retoriset ja huumorin** keinot. Koskaan ei voine korostaa liikaa sitä, että **tieto on valtaa**.

Vaikuttamisen tavoista:

["Osallistuminen ja vaikuttaminen", Kansalaisyhteiskunta.fi.](#)

["Miten minä voin vaikuttaa?", Ulkoministeriö, Maailma2030.fi,](#)

["Miten voin vaikuttaa? Kansalaisvaikuttamisen monet keinot", Maailmantalous.net.](#)

Muutoksenhakumenettelyistä:

["Näin valitat viranomaisen päätöksestä", Kansalaisneuvonta, Suomi.fi.](#)

["Muutoksenhaku", Kuntaliitto, 9.1.2020.](#)

Ks. myös: ["Päätöksestä valittaminen"\(Kela\)](#) ja ["Oikaisuvaatimus tuloverotuksessa" \(Verohallinto\).](#)

Tehtäviä

Esseessään "What is authority?" (1954) Hannah Arendt on sanonut, että **voimakeinojen käyttäminen osoittaa arvovallan loppuneen. Mieti esimerkkejä, jotka voisivat tukea väitettä tai puhua sitä vastaan. Millaista valtaa arvovalta eli auktoriteetti tuo? Millaiset tekijät tuovat arvovaltaa?**

Mitä on edustuksellinen demokratia? Mitä hyviä puolia siihen liittyy? Miten edustuksellista demokratiaa voi kritisoida?

Millaisia suoran demokratian vaikuttamistapoja sinulla on?

Montesquieun vallan kolmijako-opin mukaan julkisen päätöksenteon ja vallankäytön keskeiset tahot pitäisi erottaa toisistaan. Yhden ja saman henkilön tai yhteiskunnallisen elimen ei pidä käyttää "kaikkia kolmea valtaa: säätää lakeja, panna toimeen yleisiä päätöksiä ja tuomita ihmisiä rikoksista tai kiistatapauksissa" (Montesquie, *Lakien henki*, 1748). Lue **Carl Barksin tarina "Roope-setä joutuu maksamaan vanhan velan" (Aku Ankka 1/2018).**

Miten Montesquieun erittelemät kolme julkisen vallan tahoja ovat esillä sarjakuvatarinassa?

Apua asiaa saat tästä sarjakuvatarinaa taustoittavasta ja tulkitsevasta jutusta ["Ankkojen kanssa kansalaisyhteiskunnasta luonnontilaan ja takaisin" \(niin & näin 1/2020\).](#)